НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№1
2017

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педадогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph. D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph. D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук
Пойман П., Ph. D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №10 від 28.03.2017 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено рішенням Атестаційної колегії Міністерства від 26 червня 2014 року.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі "Південноукраїнський правничий часопис", допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на "Південноукраїнський правничий часопис" обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор**)**
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

Науковий журнал
Південноукраїнський правничий часопис
1'2017

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017

УДК 340.132.6

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОКТРИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Магновський І. Й.

У статті у загальнотеоретичному аспекті висвітлено особливості тлумачення права крізь призму доктрин розвинутих Європейським судом з прав людини. Зосереджено увагу на ключових проблемах тлумачення права, які є актуальними у західній та вітчизняній правовій науці. З огляду новітніх підходів тлумачення права проаналізовано такі міжнародні базові нормативно-правові акти з прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Хартія основних прав Європейського Союзу як засадничих міжнародних договорів про права людини в межах європейського правового простору. Визначено загальні принципи та правила тлумачення міжнародних договорів про права людини у зв'язку зі способами тлумачення права, що підлягають застосуванню при інтерпретації прав людини і основоположних свобод. Акцентовано увагу на основних напрямах впливу доктрин, вироблених Європейським судом з прав людини, спрямованих на вітчизняний правопорядок. Доведено, що застосування практики Європейського суду з прав людини на національному рівні вимагає врахування вироблених ним відповідних доктрин та використання їх при тлумаченні будь-яких юридичних приписів про права людини всіма суб'єктами права.

Ключові слова: *тлумачення права, Європейський суд з прав людини, правова норма, правова система, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.*

В статье в общетеоретическом аспекте освещены особенности толкования права сквозь призму доктрин развитых Европейским судом по правам человека. Сосредоточено внимание на ключевых проблемах толкования права, которые являются актуальными в западной и отечественной правовой науке. Учитывая новейшие подходы толкования права, проанализированы надлежащие международные базовые нормативно-правовые акты по правам человека: Конвенция о защите прав человека и основных свобод и Хартия основных прав Европейского Союза как основных международных договоров о правах человека в пределах европейского правового пространства. Определены общие принципы и правила толкования международных договоров о правах человека в связи со способами толкования права, которые подлежат применению при интерпретации прав человека и основных свобод. Акцентировано внимание на основных направлениях воздействия доктрин, производимых Европейским судом по правам человека, направленных на отечественный правопорядок.Доказано, что применение практики Европейского суда по правам человека на национальном уровне требует учёта производимых им соответствующих доктрин и использования их при толковании любых юридических предписаний о правах человека всеми субъектами права.

Ключевые слова: *толкование права, Европейский суд по правам человека, правовая норма, правовая система, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.*

In the article in general theoretical aspect of the peculiarities of interpretation of law in the light of doctrine developed by the European Court of Human Rights, which have fundamental importance in the law-making sphere as a theoretical basis as a theoretical foundation in creating and changing current legislation, developing the concept of reform, preparation of national strategies and action plans in the field of human rights. The emphasis on the key issues of interpretation of law that are relevant in the Western and domestic legal science. With the latest interpretation of the law approaches were analyzed such basic international regulations on human rights: European Convention on Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union as a fundamental international human rights treaties within the European legal space. Determined the general principles and rules of interpretation of international treaties on human rights in connection with the methods of interpretation of the law to be applied in the interpretation of human rights and fundamental freedoms. The attention is focused on the main areas of influence doctrines developed by the European Court of Human Rights aimed at domestic order. Proved that the use of practice of the European Court of Human Rights at the national level requires consideration made it appropriate doctrines and their use in the interpretation of any legal requirements of human rights law by all entities. Specified on the need and feasibility consideration at the national level of acts «authoritative interpretation» of international human rights treaties (including the explanatory reports to Council of Europe conventions, general comments and recommendations taken by the relevant UN Committee on Human Rights, etc.) hat have an official nature and reflect the position of authorized competent position of authorized international institutions.

Keywords: *interpretation of the law, the European Court of Human Rights, the legal norm, legal system, the European Convention on Human Rights.*

Стрімкі події сьогодення надали потужний поштовх до актуалізації проблеми впровадження в Україні європейських стандартів прав людини. У відповідь на виклики сучасності та системні недоліки національного правозахисного механізму, констатує І.Ю. Кретова, вчинюються активні кроки на шляху формування сталої нормативно-правової бази щодо визнання та забезпечення прав людини в нашій державі. Основоположна роль у цьому належить саме тлумаченню права, яке наповнює всією різнобарвністю змісту лаконічні юридичні формули, котрі закріплюють права людини та забезпечує їх ефективний захист [1, с. 1].

При інтерпретації юридичних норм про права людини все більшої значущості набуває роль практики Європейського суду з прав людини, яка підлягає застосуванню при здійсненні судочинства як джерело права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року) [2].

Однак законодавчі положення та правозастосовна практика в Україні лишають поза увагою ту важливу об-

Магновський І.Й., 2017

ставину, що в результаті розгляду Європейським судом з прав людини численних справ, ним було сформовано низку засадничих принципів та доктрин, які визначають вихідні підходи, вимоги до вирішення питань про дотримання державою тих чи інших прав і свобод. Відповідно, тлумачення права у світлі практики Європейського суду з прав людини вимагає не лише використання його правових позицій стосовно конкретних прав і свобод, а й урахування вироблених ним доктринальних підходів [1, с. 1].

У зв'язку з цим існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах проведення відповідного аналізу щодо тлумачення права саме крізь призму Європейського суду з прав людини, що дасть можливість запровадити кращі міжнародні стандарти з даної проблематики у національну юридичну практику.

Означеній проблемі у тій чи іншій мірі присвятили свої доробки такі науковці як О.І. Вінговська, М.М. Вопленко, Д.А. Гудима, С.П. Добрянський, Т.І. Дудаш, В.І. Євінтов, І.Ю. Кретова, М.І. Козюбра, В.В. Лемак, В.П. Паліюк, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, С.В. Прийма, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, І.Д. Сліденко, Ю.М. Тодика, О.Я. Трагнюк, Т.І. Фулей, Г.О. Христова та ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших загальнотеоретичних досліджень тлумачення права з урахуванням європейських стандартів.

Тому метою і завданням даної статті є висвітлення у загальнотеоретичному аспекті тлумачення права з огляду доктрин Європейським судом з прав людини, що сприятиме вдосконаленню вітчизняної правової системи.

Як слушно зазначає І.І. Лукашук, разом з ускладненням права та розв'язуваних ним завдань ускладнюється і процес його тлумачення. Чим складнішою є правова система, чим більше є розв'язуваних нею проблем, тим більш важкі завдання стоять перед тлумаченням. Цілком зрозуміло, що особливо важкою справою є тлумачення норм такої надскладної макросистеми, яку представляє собою сучасне міжнародне право [3]. Передусім слід підкреслити, що тлумачення має здійснюватися у відповідності до основних принципів міжнародного права. Воно не повинно вести до результатів, що суперечать цим принципам, порушувати суверенітет держав, їх основні права і права людини. Це один з найважливіших принципів тлумачення. Тлумачення, що порушує основні принципи міжнародного права, є недійсним [4, с. 98].

Відтак С.В. Прийма серед сутнісних рис тлумачення називає можливість його здійснення різними суб'єктами, особливості яких визначають види тлумачення [5, с. 13]. Так, скажімо, тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, надане за результатами розгляду індивідуальних заяв Європейським судом з прав людини, буде мати офіційний обов'язковий характер для суб'єктів національної правової системи. У той же час тлумачення положень міжнародно-правових договорів з прав людини, яке міститься у загальних рекомендаціях (коментарях) відповідних органів ООН (Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини тощо) носить рекомендаційний характер. Воно має враховуватись правозастосувачем завдяки професійному авторитету визнаних міжнародних експертів, які входять до складу відповідних структур, повазі до їх позиції [6, с. 289].

Для європейських держав ключове місце у сфері прав людини посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. У той же час зміст прав і свобод, які зобов'язались гарантувати всі держави, що ратифікували Конвенцію, визначається саме у практиці Європейського суду з прав людини. Відповідно до статті 32 Конвенції Суд є органом, правомочним тлумачити положення Конвенції та протоколів до неї. Саме Європейський суд з прав людини, як стверджує Є.С. Алісієвич, визначає адекватний і правильний з точки зору Європейської конвенції варіант розуміння сенсу й змісту Конвенції та протоколів до неї у цілому, а також закріплених у них норм і правових понять [7, с.14].

В.П. Кононенко справедливо указує, що у випадку із Європейською конвенцією застосування загальних правил інтерпретації повинно враховувати її специфіку, яка зумовлена наявністю поняття «колективне забезпечення» виконання зобов'язань. Це, зокрема, передбачає, що всі держави однаково дотримуються мінімального європейського стандарту в питаннях, пов'язаних із забезпеченням захисту прав людини; цей стандарт постійно розвивається, що зумовлено прагненням досягти абсолютного ідеалу, відображеного у Преамбулі Конвенції 1950 року, і саме тому виникає необхідність уніфікованого та прогресивного її тлумачення. Він додає, що у такому специфічному договорі як Європейська конвенція незалежно від первинної волі його авторів у подальшому відображається нова воля, яка гармонійніше віддзеркалює подальші зміни в міжнародному праві [8, с. 196–197].

На думку М.Л. Ентіна, у преамбулі Європейської конвенції йдеться про дві речі – не тільки про захист, а про розвиток, просування прав людини та основних свобод; обидва поняття автор відносить до розряду динамічних. Захист припускає, що користування правами і свободами повинно залишатися ефективним незалежно від мінливих зовнішніх умов. Розвиток означає, що до прав і свобод слід ставитися творчо, виходячи з того, що їх обсяг може і повинен розширюватися [9].

У результаті, як стверджує Є.С. Алісієвич, Європейський суд з прав людини при тлумаченні Конвенції, окрім загальних правил тлумачення норм права та наведених вище правил тлумачення норм міжнародних договорів, керується також специфічними принципами тлумачення, виробленими Судом стосовно Конвенції та протоколів до неї, а також, у ряді випадків, нормами універсальних і регіональних міжнародно-правових актів про права людини, застосовними до обставин заяви, що розглядається, і практикою їх тлумачення наднаціональними судовими органами [7, с. 14].

Отже, у так званому «праві Конвенції» виокремлюють специфічні (особливі) принципи та доктринальні підходи тлумачення Європейської конвенції та протоколів до неї, які вироблені (розвинуті) Європейським судом з прав людини та викладені у його рішеннях у конкретних справах. Хоча єдиний узгоджений перелік цих принципів відсутній, існує консенсус щодо їх «ядра», до яких належать доктрини «свободи розсуду» держави, «автономних понять», «четвертої інстанції», субсидіарності, позитивних зобов'язань. Першорядне місце серед таких принципів (підходів), як відзначають Д. Дж. Харріс, М. О'Бойл та С. Вобрік, належить саме еволюційному підходу до тлумачення положень Конвенції [10, с. 7–8].

Б. Хейл визначає три регулюючі ідеї еволюційної інтерпретації Конвенції: 1) зміни в договірних державах; 2) телеологічне тлумачення Конвенції і 3) вчення про практичні та ефективні права [11, с. 327]. Інші західні

дослідники також підтримують позицію, що телеологічну інтерпретацію та вчення про «практичні та ефективні права» слід розглядати разом [11, с. 356]. Адже, як зазначають Д. Дж. Харріс, М. О'Бойл та С. Вобрік, при тлумаченні прав, які гарантуються Конвенцією, має застосовуватись динамічний телеологічний підхід, тобто акцент має робитись саме на «об'єкті та цілях» цієї Конвенції, якими в найбільш загальному вигляді виступають «захист індивідуальних прав людини» та підтримка й просування «ідеалів та цінностей демократичного суспільства» [10, с. 7–8].

Викладені підходи західних дослідників актуалізують наступну загальнотеоретичну проблему – співвідношення між категоріями динамічного, еволюційного та телеологічного (цільового) тлумачення. На думку Г.О. Христової, Європейський суд з прав людини не розрізняє концепції цільового (телеологічного) тлумачення Конвенції та еволюційного тлумачення і виходить з розуміння Конвенції як «живого інструменту» (англ. – «Convention as a living instrument»), що підлягає «динамічній інтерпретації» (інтерпретації у світлі сьогоднішніх умов). Згідно з цією концепцією текст Конвенції є лише відправною точкою у розумінні прав і свобод, що захищаються нею [12, с. 5].

У той же час В.В. Гончаров пропонує виходити з того, що Суд, послуговуючись еволюційним тлумаченням, намагається з'ясувати, який зміст положення Конвенції повинні мати «у світлі сьогодення». Тоді як під динамічним тлумаченням слід розуміти саме «результат, радикальну зміну (перегляд) офіційної правотлумачної позиції чи перетлумачення. Для динамічного тлумачення визначально, що воно є несумісним з попередньою інтерпретацією положення закону». Хоча, зазначає автор, інколи динамічне тлумачення означає «спосіб, що полягає у пристосуванні норми до обставин, які змінились. І тут поняття динамічного та еволюційного тлумачення є тотожними» [13, с. 119]. Причинами динамічного тлумачення у практиці Суду

він називає: а) недоліки попереднього рішення чи групи рішень (невизначеність, неправильні наслідки, неузгодженість рішень між собою); б) зміни суспільного контексту (у межах однієї держави-учасниці Ради Європи чи групи; розвиток міжнародного права чи права міжнародних організацій; розвиток правопорядку держав поза межами Ради Європи) [13, с. 178].

У межах Європейського Союзу загальні правила тлумачення передбачені, передусім, статтею 6 Договору про Європейський Союз, у якій вказується:

1. Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року, адаптованої 12 грудня 2007 року, яка має таку ж юридичну силу, як і Договори. Положення Хартії жодним чином не розширюють компетенцію Союзу, як вона визначена в Договорах. Тлумачення викладених у Хартії прав, свобод і принципів проводиться відповідно до загальних положень розділу VII Хартії, що регулює її тлумачення і застосування, і з належним урахуванням передбачених у Хартії роз'яснень, які вказують джерела її положень.

2. Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це приєднання не змінює компетенції Союзу, як вона визначена у Договорах.

3. Основні права, як вони гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, і як вони випливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять у зміст права Союзу в якості загальних принципів» [14].

Розділ VII Хартії про основоположні права Європейського Союзу, до якої відсилає Договір про ЄС містить наступні положення, на яких ґрунтуються загальні правила тлумачення прав людини в Європейському Союзі:

1. Будь-яке обмеження у реалізації прав і свобод, визнаних цією Хартією, повинно передбачатися законом та повинно поважати суть цих прав та свобод. З урахуванням принципу пропорційності обмеження можна встановити лише тоді, коли вони необхідні і дійсно відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або коли постає необхідність захищати права та свободи інших.

2. Якщо Договори містять положення щодо прав, визнаних цією Хартією, то ці права реалізуються за умов та в межах, визначених у згаданих Договорах.

3. Тією мірою, якою ця Хартія містить права, що відповідають правам, гарантованим у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, значення та обсяг цих прав є тими самими, що їх встановлено Конвенцією. Це положення не шкодить праву Союзу надавати більш широкий захист.

4. Тією мірою, якою ця Хартія визнає основоположні права, котрі випливають із конституційних традицій, що є спільними для держав-членів, ці права тлумачаться у згоді з цими традиціями.

5. Положення цієї Хартії, що містять принципи, можна реалізовувати через законодавчі та виконавчі акти установ, органів, служб та агенцій Союзу та акти держав-членів щодо виконання законодавства Союзу під час здійснення їхніх відповідних повноважень. Судовий розгляд положень Хартії можливий лише щодо тлумачення та визначення правомірності таких актів.

6. Національне законодавство та практика враховується у повному обсязі, як зазначено в цій Хартії.

7. Пояснення, укладені з метою надання настанов щодо тлумачення цієї Хартії, належним чином враховуються судами Союзу та держав-членів [15, с. 219].

Зазначимо, Суд Європейського Союзу використовує у своїй більшості такі методи тлумачення, відомі теорії і практиці застосування міжнародних договорів: буквальний, історичний, систематичний, телеологічний. Якщо історичний метод тлумачення має, як правило, обмежене значення, а буквальний використовується для визначення особливостей механізму розгляду спорів у межах ЄС, то систематичному і телеологічному методам надається очевидна перевага [16, с. 13]. Використання цільового тлумачення дало можливість Суду ЄС не лише суттєвим чином розширити межі власної компетенції, але і виробити певні доктрини (принципи) права – верховенства права та прямої дії права Європейського Союзу у національних системах права держав-членів. Нині ці принципи є основними юридичними засадами європейської інтеграції. Телеологічне тлумачення також забезпечує однакове розуміння усіма державами-членами права ЄС. Застосування зазначених методів тлумачення Судом ЄС відбувається під впливом політики Європейського Союзу, метою якої є сприяння європейській інтеграції та формування європейського правового простору.

Слід окремо звернути увагу на майже позбавлену уваги у вітчизняній загальнотеоретичній науці правову природу схвалюваних Комітетом міністрів Ради Європи відповідних Пояснювальних доповідей до тих чи інших конвенцій про права людини або протоколів до них, які містять «авторитетне» (офіційне) тлумачення їх

положень та підлягають обов'язковому врахуванню при їх імплементації у національну правову систему [17]. Пояснювальні доповіді оприлюднені на офіційному сайті Ради Європи, однак лише одиничні їх переклади опубліковані українською мовою [18].

Таким чином, зважаючи на наведений аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень стосовно принципів та доктринальних підходів щодо тлумачення положень про права людини, які вироблені Європейським судом з прав людини й викладені в його рішеннях у конкретних справах, у європейському праві в галузі прав людини відсутній єдиний узагальнюючий та конкретизований нормативно-правовий акт, котрий би визначав систему принципів тлумачення та застосування даної Європейської конвенції, що тим самим спонукає до відповідних напрацювань і його прийняття.

Література

1. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ірина Юріївна Кретова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 20 с.

2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http : //zakon2.rada. gov.ua/laws/show/ 3477-15. – Назва з екрану.

3. Лукашук И. И. Современное право международных договоров. Том I. Заключение международных договоров [Електронний ресурс] – М.: Волтерс Клувер, 2004. – Режим доступа: http://pravoznavec.com.ua/books/131/9055/ 33/ # chapter. – Назва з екрану.

4. Венская конвенция о праве международных договоров : комментарий ; сост.: Талалаев А.Н. (коммент.) ; отв. ред.: Захарова Н.В. (предисл.) – М.: Юрид. лит., 1997. – 336 с.

5. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права [Текст] : автореф. дис. … канд. юридичних наук, спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Сергій Васильович Прийма. – Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України імені Я. Мудрого», 2011. – 18 с.

6. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

7. Алисиевич Е. С. Толкование норм Конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского Суда по правам человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Екатерина Сергеевна Алисиевич ; Институт государства и права РАН. – М., 2006. – 20 с.

8. Кононенко В. Особливості інтерпретації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як правозахисного договору / В. Кононенко // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 194–202.

9. Энтин М. Эволютивный подход в теории и практике ЕСПЧ [Електронний ресурс] / Марк Энтин // Вся Европа. – 2011. – № 2 (52). – Режим доступу: http: //a11europa1ux.org/?p=5037. – Назва з екрану.

10. Handyside *v.* the UK, 07 December 1976, Series A no. 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499 Harris D. J. Law of the European Convention on Human Rights / D.J. Harris, M. O'Boyle, C. Warbrick.- 3-d ed-n.- Oxford: Oxford University Press, 2014. – 1080 p. – Назва з екрану.

11. Dzehtsiarou K., O'Mahony C. Evolutive interpretation of rights provisions: a comparison of the European Court of Human Rights and the U.S. Supreme Court / Kanstantsin Dzehtsiarou, Conor O'Mahony // Columbia human rights law review. d 2013. – Vol. 44. – no. 2.– P. 309–365.

12. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави в системі доктринальних підходів до тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини [Електронний ресурс] / Г.О. Христова // Електронне наукове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Теорія та практика правознавства. – 2014. – Вип. 2(6). – Режим доступу : http : //nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2014/47.pdf. – Назва з екрану.

13. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / В.В. Гончаров // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ. – Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – 252 с.

14. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : оф. веб-портал

15. Основи права Європейського Союзу : нормативні матеріали ; за заг. ред. М. В. Буроменського ; упоряд. Т.М. Анакіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків : Право, 2015. – 328 с.

16. Трагнюк О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 – міжнародне право / О.Я. Трагнюк. – Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.

17. Договорные органы по правам человека. Замечания общего порядка [Електронний ресурс] // Организация объединённых наций. Права человека: Управление Верховного комиссара по правам человека. – Режим доступу: http: //www.ohchr.org/RU/HRBodies/Pages/TBGeneralComments.aspx. – Назва з екрану.

18. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 року та пояснювальна доповідь. – К. : К.І.С., 2014. – 189 с.

Магновський І.Й.,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківськогоюридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 27.01.2017

УДК 342.25

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Баранов С. О.

У статті розглянуто основні концептуальні проблеми децентралізації публічної влади в Україні, реформування територіального устрою та системи місцевого самоврядування.

Ключові слова: *регіональна політика, децентралізація влади, місцеве самоврядування, територіальна організація влади, реформування місцевого самоврядування.*

В статье рассмотрены основные концептуальные проблемы децентрализации публичной власти в Украине, реформирования территориального устройства и системы местного самоуправления.

Ключевые слова*: региональная политика, децентрализация власти, местноес амоуправление, территориальная организация власти, реформирование местного самоуправления.*

In the article the basic conceptual problems of the decentralization of public authority in Ukraine, the reform of the territorial structure and the system of local self-government are considered.

Keywords*: regional policy, decentralization of power, local government, territorial organization of power, reform of local self-government.*

Вступ. З часу проголошення незалежності Україною однією з головних проблем розвитку нашої державності була і залишається проблема децентралізації публічної влади. Аналіз розвитку сучасної держави й демократичного суспільства свідчить, що побудова соціальної, правової, демократичної держави неможливі без формування ефективної системи публічного адміністрування, основу якого будуть складати органи місцевого самоврядування та територіальні громади.

На сьогоднішній день є очевидним, що подальший розвиток державної регіональної політики, децентралізації влади в Україні пов'язані з удосконаленням механізму взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, координації їхньої діяльності та посилення відповідальності у процесі реалізації ними їхніх завдань та функцій.

Актуальність дослідження. Насьогодні децентралізація влади є актуальною проблемою державотворення в Україні. Вже тривалий час значна части навчених та практиків-управлінців визнають вичерпаність моделі управління, вибудованої у 1990-х роках. Незважаючи на це, а також на ухвалення у першому читанні проекту змін до Конституції в частині децентралізації, проблема децентралізації публічної влади не стала близькою до свого вирішення.

Мета даної роботи полягає у науково-теоретичному аналізі сучасного станудецентралізації державної влади, відокремленні її основних проблем, визначенні ролі децентралізації в сучасних умовах для вироблення шляхів подальшої децентралізації та удосконалення публічної влади в Україні.

Ступінь дослідження проблеми. У сфері наукових досліджень загальні проблеми розвитку громадянського суспільства достатньо широко представлені у наукових дослідженнях та наукових публікаціях соціологів, політологів, юристів тощо. Слід відзначити, що питання децентралізації публічної влади було предметом дослідження багатьох зарубіжних вчених: Х.Вольмана, Ф.Тудора, Х.Фрежа, Р. Ебеля, Х.Зоу та ін.Серед вітчизняних дослідників варто зазначити таких: В.Б.Авер`янова,І.П.Бутка, І.В. Гнидюка,І.А. Грицяка, О.В. Зайчука,М.І. Корнієнка, В.В. Копєйчикова, В.В. Кравченка,А.С.Матвієнка,А.О. Селіванова, Ю.С.Шемшученка. Але, враховуючи багатогранність теми, певні її аспекти ще залишаються за межами наукових досліджень та потребують свого подальшого вивчення.

Постановка проблеми. Сьогодні, наявна територіальна організація публічної влади в Україні ще характеризується надмірною централізацією державних функцій, що негативно позначається на розвиткові регіонів, адже державне управління превалює над місцевим самоврядуванням. Проблеми, пов'язані з функціонуванням діючого адміністративно-територіального устрою України і самої системи місцевого самоврядування останнім часом стали очевидними. Недоліки правового регулювання призвели до дублювання і конкуренції повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Однак слід відзначити, що останнім часом парадигма державного управління в цілому та уявлення про роль держави в управлінських процесах зазнали суттєвої трансформації: відмова від централізованого державного управління та фактична руйнація економічної системи створили передумови для формування нової моделі публічного управління. Тривалі економічні кризи та неспроможність держави погашати фінансову та соціальну заборгованість перед населенням обумовили вибір децентралізованої моделі державного управлення, яка полягає в перерозподілі повноважень і фінансових ресурсів між урядом та органами місцевого самоврядування на користь останніх.

За останні три років Україні за рахунок проявів громадської самоорганізації населення, вже склалися необхідні передумови для початку розгортання діяльності із залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства до процесів реформування суспільства та забезпечення його розвитку, в тому числі на регіональному та місцевому рівнях.

На сьогоднішній день, в Україні з'явилася доволі велика кількість нових інститутів громадянського суспільства (об'єднань громадян, волонтерських рухів), до складу яких входять в тому числі і висококваліфіковані спеціалісти в тих чи інших галузях. Також зростає рівень довіри та підтримка діяльності громадського сектору з боку державної влади, бізнесу та населення.

Курс на децентралізацію державного управління окреслює чималі перспективи розвитку України, проте він пов'язаний також із певними проблемами, а саме:з відсутністю сучасної конституційної та нормативно – правової бази як на загальнодержавному так на регіогальному рівнях; з проявами ослаблення інститутів державної влади та законності; знаходженням країни у стані неоголошеної війни; фінансово-економічною кризою; наявністю ризикив розширення сепаратиських рухів та федеративних настроїв серед регіональних еліт ;проявами тотальної корупції на усіх рівнях державного управління та відсутністю заходів ефективної їй протидії; неготовністю центральних органів влади та не спроможністю органів місцевого самоврядування вирішувати нагальні завдання з децентралізації влади; з проявами обмежень адміністративних можливостей місцевих органів самоврядування; відсутністю правових і організаційних

Баранов С.О., 2017

механізмів, що гарантують відповідальність органів місцевого самоврядування; відсутністю необхідної кількості нового якісного кадрового потенціалу; наявністю значних регіональних соціальних, економічних, фінансових, трудових, ресурсних диспропорцій.

Сьогодні є актуальною потреба в знаннях з питань децентралізації влади як у контексті сучасної конституційної реформи, так і євроінтеграційних процесів, важливим суб'єктом яких поступово стає Україна. Особливо ця протреба проявилася в країні у 2014 році після звершення Революції гідності і наступних політичних процесів, які були пов'язані з сепаратиськими проявами у Криму та на Сході України, а також з зовнішньою агресією збоку Росії.

Виклад основного матеріалу.На нашу думку, важливою складовою нашого дослідження є визначення категорійного апарату теми, для цього необхідно встановити зміст самого поняття «децентралізації публічної влади». В «Енциклопедії державного управління» надається наступне визначення децентралізації публічної влади як «самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей при збереженні єдності в основному, суттєвому; виявляється у делегуванні повноважень від органів державного управління до місцевого самоврядування. На практиці виявляється як передавання частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, розширення повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем» [1, с. 167].

За визначенням, яке надається у «Вікіпедії» (електронній енциклопедії)«децентралізація - це процес перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління. Децентралізація влади включає як політичну, так і адміністративну сторони. Децентралізація може бути територіальною - переміщення влади від центрального міста на інші території, і може бути функціональною - шляхом передання повноважень на прийняття рішень з головного органу будь-якої галузі уряду до чиновників нижчих рівнів»[2].

За визначенням «Великого тлумачного словника сучасної української мови» – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації [3,с.241].

В останні роки, термін «децентралізація» міцно закріпився в юридичному лексиконі як науковців в галузі економічних і суспільних наук, так і представників усіх рівнів державного управління, хоча даному терміну передував термін «регіональна політика».

Реформа місцевого самоврядування історично стала однією з найбільш очікуваних і затребуваних суспільством змін. Сьогодні, в питання вибору моделі децентралізації істотні корективи вносить прецедент з анексією Криму з боку Росії і спроба формування квазі-державних утворень на базі самопроголошених ДНР і ЛНР. Як свідчать ці події, саме органи місцевого самоврядування можуть виявитися тією «слабкою ланкою», через яку може розгорнутися криза державності.

У світлі цих подій, питання передачі більших повноважень на місця, частиною українських політиків і експертів ставало сприйматися як реальна загроза цілісності країни. Багато з них почали говорити про необхідність радикальної зміни пріоритетів щодо центральної і місцевої влади. В тому числі, про необхідність розширення повноважень Президента з контролю над діяльністю місцевого самоврядування. Децентралізація в цьому трактуванні стала сприйматися як передача на місця відповідальності за політичну, економічну, соціальну ситуації при посиленні контролю з боку Центру.

У той же час, прихильники децентралізації продовжують наполягати на необхідності передачі повноважень і фінансів на місцевий рівень. Вказуючи, в тому числі, на те, що реформа самоврядування є одним з базових умов подолання конфлікту на Сході. А формування відповідальної і повноважної влади на місцях може стати дієвим запобіжником від виникнення подібних конфліктів у майбутньому.

На сьогоднішній день конфлікт між двома цими підходами залишається невирішеним. Причому проблема вибору стає дедалі гострішою. Відмовлятися від децентралізації здається ризикованим. Це може спровокувати чергове військове загострення на Донбасі і деморалізувати суспільство, а форсувати процес здається небезпечним у зв'язку з загрозою розростання сепаратистських настроїв [4].

Просуваючи сьогодні ідеї децентралізації, деякі вчені вказують на необхідність, по-перше, демократизації політичного життя, по-друге, підвищення самостійності регіональних спільнот у питаннях соціального, економічного життя тощо. По-третє, багато вчених та експертів розцінюють нинішню децентралізацію як відповідь на події на Сході України, як спробу зменшити потенціал сепаратистських рухів в інших регіонах. По-четверте, окремі вчені та аналітики вказують на децентралізацію як на наслідок Євромайдану, а саме – зростання ролі громадянського суспільства у політичному житті.

Ще однією причиною децентралізації називають стан бюджетних фінансів, неспроможність держави виконувати низку зобов'язань, таким чином вона нібито зацікавлена перекласти на регіони проблеми та відповідальність. Звісно, посадовцю вигідно скинути відповідальність на нижчі сходинки ієрархії. Але, слід відзначити, що нинішня влада не ставить на меті повне усунення від відповідальностіу даному процесі [5].

На нашу думку, відкладати питання проведення децентралізації на інший час є недоречним. У цьому випадку ризики втрати керованості будуть тільки рости, але і суспільне розчарування буде посилюватися. У цих умовах, на наш погляд, відповідь необхідно шукати не у відмові від децентралізації, а в підвищенні якості проведення реформ.

Для кращого розуміння змісту децентралізації та напрямів її запровадження в Україні, вважаємо за доцільне проаналізувати п'ять основних та необхідних кроків для проведення перетворень, які пропонуються урядом України. Крок перший- визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади (створити трьохрівневу систему адмністративно-територіального устрою в Україні).

Крок другий – розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів. Необхідно найбільш важливі для людей повноваженняпередати на найближчий до людей рівеньвлади.

Крок третій – розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади: передати основні повноваження місцевих держадміністрацій органам місцевого самоврядування, виконавчій владі залишити тільки право контролю.

Крок четвертий – визначити, скільки ресурсів треба на кожному рівні. Потрібно повністю реформувати бюджетну систему. Чітко визначити перелік центральних та місцевих податків та процедуру формування бюджетів всіх рівнів.Усі місцеві бюджети отримають прямістосунки з державним. Отже, кошти до місцевої громади надходитимуть стабільно. И витрати можна прогнозувати. Місцеві податки стають основою місцевого бюджету. А вже він прямо залежить від громади та її влади. Це мотивує владу громади до збору податків, а мешканців – до їх сплати. У місцевих бюджетів посиляться можливості,

що створить умови для розвитку місцевої економіки та надходження інвестицій; зникнуть адміністративні бар'єри для розвитку малого та середнього бізнесу в межах території громади; з'являться нові робочі місця; зростуть надходження до місцевого бюджету.

Крокп'ятий – зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою. Люди почнуть розуміти, що від їхнього голосування залежить, чи добре працюватиме для них місцева влада. А отже від самих мешканців залежить якість життя. Слід запровадити не лише відповідальність місцевого самоврядування за успішність своєї праці перед виборцями, але й перед державою – за законність. Реформа потрібна, аби українські громадяни могли обирати собі авторитетну місцеву владу. У неї будуть повноваження, досить ресурсів і відповідальність. А саме головне, децентралізація дасть шанс людям у різних містах і селах самим творити своє майбутнє [6].

Висновки. На основі проведеного аналізу існуючих підходів до реформування публічної влади в Україні, пропонується авторське бачення можливих шляхів децентралізації.

По – перше, внести зміни у Конституцію України та на підстави їх, розробити і прийняти нормативно-правові акти, які забезпечать правову регламентацію децентралізації публічної влади.

На конституційному рівні необхідно чітко та всебічно врегулювати статус територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування, основного носія його функцій та повноважень, визначити особливості її правосуб'єктності. Цим будуть створені оптимальні конституційно-правові умови для реалізації принципу визнання та гарантування місцевого самоврядування, первинним суб'єктом та основним носієм функцій та повноважень якого є територіальна громада. Треба посилити акцент на первинності територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування, причому з посиланням на те, що статус територіальної громади регулюється окремим Законом «Про статус області та регіональне самоврядування».

У тексті Конституції доцільно закріпити принцип, згідно з яким місцеве самоврядування - це самостійний та організаційно відокремлений від органів державної влади вид публічної влади, який здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи та посадових осіб місцевого самоврядування. Така конституційна регламентація створювала б правові умови для формування в Україні муніципальної влади як самостійного виду публічної влади, її поділу не тільки по горизонталі – на законодавчу, виконавчу та судову, а й по вертикалі – на державну та муніципальну.

По-друге, необхідно перейти до повноцінної системи місцевого самоврядування на всіх рівнях: від громадського до субрегіонального та регіонального. Сьогодні на практиці місцеве самоврядування, по суті, здійснюється лише на рівні територіальних громад, а на рівні регіонів – областей і районів воно фактично має умовний характер. Ідеться про необхідність запровадження в Україні принципу повсюдності місцевого самоврядування.

По-третє, на рівні Конституції та окремих Законів доцільно визначитися зі статусом та колом питань місцевого значення, які в законодавстві та на практиці дістають своє втілення в конкретних функціях та повноваженнях суб'єктів місцевого самоврядування, і насамперед правах людини в конкретних сферах муніципального життя, а саме: реалізація владних повноважень, проведення виборів та місцевих референдумів, формування та розпорядження коштами місцевих бюджетів, розробка та реалізація регіональних економічних, соціальних, освітніх, культурних та інших програм та проектів.

По-четверте, на конституційному та законодавчому рівні доцільно визначити та закріпити статус асоціацій місцевого самоврядування, надати їм право законодавчої ініціативи. Європейський досвід свідчить, що асоціації місцевих влад є активними та ефективними учасниками законодавчого процесу у сфері місцевого самоврядування, що мають серйозний вплив на стан державної регіональної політики.

По-п'яте, розробити та запровадити у життя принципово нову систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації посадових осіб органів місцевого і регіонального самоврядування, депутатів місцевих рад, працівників комунальних установ та підприємств на засадах використання новітніх технологій муніципального менеджменту і соціального управління.

По-шосте, провести реалізацію заходів, спрямованих на підвищення рівня правової культури населення, пошуку нових форм залучення населення до вирішення питань місцевого значення через громадські слухання та інші форми без посередньої демократії, роз'яснення конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також засобів їх захисту, повноважень органів публічної влади, розширення мережі юридичних консультацій на громадських засадах для надання безоплатної правової допомоги громадянам.

На наш погляд, висловлені автором думки з аналізу стану децентралізації публічної влади в Україні та надані пропозиції можуть бути використані у проведенні наступних наукових досліджень з даної теми та у виробленні практичних заходів щодо проведення адміністративно-територіальної та муніципальної реформ в Україні.

Література

1.Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. / наук. ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. - К. : НАДУ, 2011. – Т.8. – 708.- с. 166.

2. Децентралізація, Вікіпедія: Децентралізація.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Децентралізація.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел[Текст]:7-е видання - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. - 1736 с.

4. Шемшученко Ю.С. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів/ Ю.С. Шемшученко - Наукова бібліотека. - №12, червень 2015 - [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.viche.info/journal.

5.Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання/ Збірник наукових статей.[Текст]- К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 413 с.

6.Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І. Децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку/І.В.Гнидюк, Ю.І. Гороховська

7.В чому головна проблема децентралізації в Україні - [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.vgoru.org/index.php

Баранов С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.01.2017

УДК 342.951:351.746.1 (477)

ДЕТЕРМІНАНТИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ, ПРОТИДІЮ ЯКІЙ ВІДНЕСЕНО ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Герц А.А., Мота А.Ф., Недюха М.П.

У статті проаналізовано детермінацію нелегальної міграції як явища та окремих вчинків, протидію яким здійснює Державна прикордонна служба України. Встановлено взаємозв'язок міграційних проступків та окремих злочинів. Детермінанти нелегальної міграції пов'язуються з причинами міграційних процесів загалом. Визначальними чинниками визнаються морально-психологічні особливості окремого мігранта.

***Ключові слова**: детермінація, нелегальна міграція, державний кордон, міграційний процес.*

В статье проанализирована детерминация нелегальной миграции как явление и отдельные поступки, противодействие которым осуществляет Государственная пограничная служба Украины. Установлена взаимосвязь миграционных проступков и отдельных преступлений. Детерминанты нелегальной миграции связываются миграционными процессами. Определяющими факторами определяются морально-психологические особенности отдельного мигранта.

***Ключевые слова**: детерминация, нелегальная миграция, государственная граница, миграционный процесс.*

The determination of illegal migration as a phenomenon and individual actions, which are counteracted by the State Border Guard Service of Ukraine, have been analyzed in the article. The interconnection of migration actions and individual crimes has been ascertained. The determinants of illegal migration are associated with the causes of migration processes in general. The determining factors are the moral and psychological characteristics of the individual migrant.

***Key words**: determination, illegal migration, the state border, migration process.*

Запорукою успіху у протидії багатьом протиправним явищам є виявлення причин та умов, які призводять до їх появи. Це стосується адміністративної деліктності загалом та окремих її проявів зокрема. Так, нелегальна міграція, яка трансформувалася у систему взаємопов'язаних між собою правопорушень має глибоку соціальну основу та детермінується комплексом різноманітних чинників. Усвідомлення їх змісту та механізму впливу на протиправну поведінку дає можливість попередити, запобігти негативним проявам. Адже, поряд із примусовою реакцією на правопорушення, визначальне місце слід відводити такому напряму боротьби, як попередження їх вчинення. Тим більше це важливо, зважаючи на необхідність забезпечення прав і свобод нелегальних мігрантів, що призводить до нівелювання карального впливу заходів відповідальності. Значна частина іноземців у пошуках кращих умов життя готова не лише на незаконне перетинання кордону, але й понести покарання за такі дії.

Так, протягом 2016 року органами Державної прикордонної служби України (надалі – Держприкордонслужба України) затримано 2632 нелегальних мігранти, з яких за незаконне перетинання кордону – 1040 осіб. Найбільше серед затриманих склали громадяни Республіки Молдова (1135 осіб), Ісламської республіки Афганістан (204 осіб), Російської Федерації (151 особа), Соціалістичної республіки В'єтнам (127 осіб) та Грузії (118 осіб). Лише протягом чотирьох місяців 2017 року затримано 663 нелегальних мігранти, з яких за незаконне перетинання кордону – 152 особи [1].

Детермінація міграційних процесів стала предметом міжгалузевих досліджень багатьох вітчизняних та закордонних науковців, зокрема, Б. Дівінські, Д. В. Голобородька, Л. Ю. Капітанчук, О. В. Кузьменко, Р. Лізута, О. А. Малиновської, В. І. Олефіра, Р. М. Лящука, Л. В. Серватюк, Ж. Пейшоту, М. Д. Романюка, І. І. Сєрової, Н. П. Тиндик, А. Фонсеки, Я. В. Фурмана.

Стаття має за мету детермінацію нелегальної міграції, протидію якій віднесено до компетенції органів Державної прикордонної служби України

Традиційно детермінанти досліджуються в кримінології як «різноманітні події, явища, процеси, стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, підстави для інших, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин» [2, с. 69]. Основою таких уявлень є «детермінізм (від лат. determine – визначаю, обмежую) – філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ». Центральним у цьому вченні «є принцип причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжується іншими явищами» [3, с. 152].

Відповідно до кримінологічних підходів нелегальна міграція розглядається як детермінуючий чинник злочинності. Так, О. Є. Михайлов, А. В. Горбань та В. В. Міщук вказують, що «особливу тривогу викликає зростання злочинності маргінальних прошарків», зокрема, «… біженців та незаконних емігрантів з інших країн. Багато хто з них уже нині добре освоїв кримінальні уроки нецивілізованого ринку» [4, с. 207]. Слід погодитися з Б. М. Головкіним, який характеризує, наприклад, нелегальну трудову міграцію як фонове для злочинності явище. Відповідно фоновими називаються асоціальні за змістом явища, що «виражаються у формі соціальних відхилень від встановлених норм і цінностей, несуть загрозу дестабілізації суспільних відносин» [5, с. 80–81].

Нелегальна міграція також не виникає безпричинно. Як складний суспільний процес вона не тільки може призводити до певних результатів чи сприяти їм, але й зумовлюватися тими чи іншими детермінантами. Їх характеристика заснована на загальних деліктологічних уявленнях, відповідно до яких виділяються причини, умови і кореляти [6, с. 50–51].

Однак, нелегальній міграції притаманні не лише загальні, але й, спеціальні фонові характеристики. Вона, так як і інші спеціальні фонові явища (наркотизм, тіньова економіка, корупція) виступає соціальною базою для поширення взаємопов'язаних видів злочинів. Слід визнати, що взаємозв'язок між нелегальною міграцією,

© А.А. Герц, А.Ф. Мота, М.П. Недюха 2017

яка полягає в незаконному перетинанні державного кордону (або спробі такого перетинання) та супутніми кримінальними правопорушеннями є більш стійким, ніж це простежується в причинно-наслідковому впливі інших фонових явищ.

Якщо на триста порушень правил дорожнього руху припадає один автотранспортний злочин [5, с. 81], то співвідношення випадків в'їзду нелегальних мігрантів в Україну, припинених посадовими особами Держприкордонслужби до кількості злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією становить двадцять три до одного. І протягом останніх років спостерігається доволі значна кількість таких злочинів у порівнянні з меншими обсягами незаконного перетинання державного кордону чи спроб в'їхати на територію України (див. рис.).

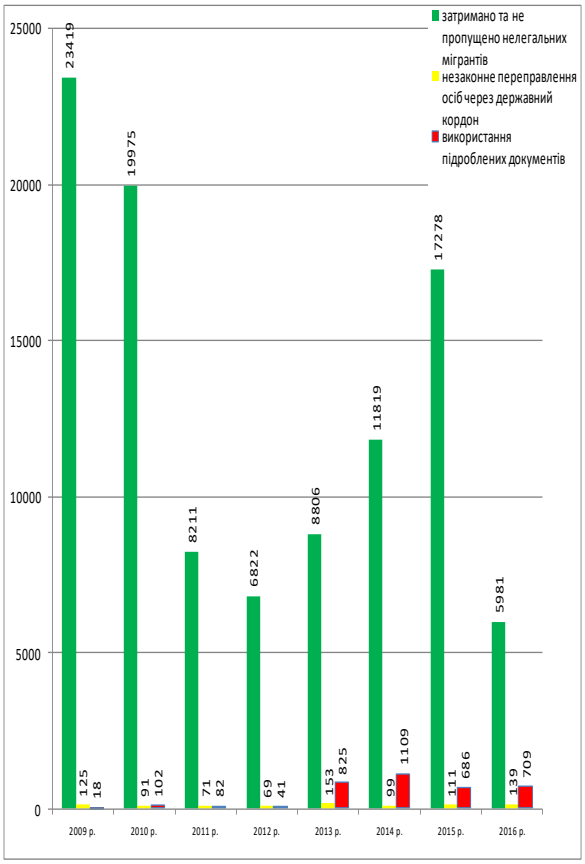

Рис. Співвідношення кількості затриманих та не пропущених нелегальних мігрантів із кількістю виявлених органами Держприкордонслужби України злочинів (незаконне переправлення осіб через державний кордон та використання підроблених документів)

Поряд з цим потрібно враховувати юридичну природу цього негативного явища, однозначності поглядів на яку не сформовано досі. Такі вчені як О. А. Біньковський, В. В. Залож, В. І. Довгань та І. І. Сєрова звертають увагу на те, що нелегальне переправлення мігрантів є лише частиною більш загального процесу нелегальної міграції. Крім того, вони вказують на таку її рису, як можливість використання мігрантом для незаконного перетинання кордону підроблених документів [7, с. 16; 8, с. 344]. Тобто, нелегальність (незаконність) міграції пов'язується з діяннями, які не лише є адміністративно-караними (статті 203 та 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення), але й отримали кримінально-правову заборону (ст. 331 та ч. 4 ст. 358 Кримінального кодексу України). Саме тому характеризуючи нелегальну міграцію та її детермінацію слід також аналізувати комплекс протиправних діянь різних за ступенем суспільної небезпеки та колом суб'єктів, які їх можуть вчиняти, проте пов'язаних або з незаконним перетинанням державного кордону або перебуванням на території України.

Зважаючи на це, детермінанти нелегальної міграції можуть також перебувати в кримінологічній площині. Тобто, до вчинення злочинів, які пов'язані з незаконним в'їздом на територію країни та протиправним перебуванням іноземців та осіб без громадянства призводять характерні для злочинності загалом причини та умови.

Проте, слід погодитися з тими вченими (І. І. Сєрова, Н. П. Тиндик, Я. В. Фурман), які проблему нелегальної міграції розглядають у контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. В багатьох випадках детермінація як легальної, так і нелегальної міграції однакова. Не можуть міграційні процеси відбуватися поза загальними тенденціями переміщення населення, навіть, якщо вони протиправні. Тому, потрібно враховувати причини, умови та кореляти, які специфічно детермінують явище, що передбачає перетинання людьми кордонів між державами та можливе порушення встановлених міграційних правил.

Окремі детермінанти можуть вважатися визначальними. В доповіді Всесвітньої продовольчої програми ООН зазначається, що голод є основною причиною міграції. Автори доповіді стверджують, що зниження рівня продовольчої безпеки на 1% призводить до зростання числа міжнародних мігрантів на 1,9% [9].

Безумовно, міграційні причини мають також демографічне коріння. Як вказує Н. П. Тиндик до 2050 року на Землі передбачається, що буде проживати 9,4 млрд. осіб, а це спричинить різке «збільшення навантаження на земну екосистему, призведе до її додаткового руйнування та виснаження і, як наслідок, змусить великі маси людей мігрувати до відносно кращих в екологічному та економічному аспектах регіонів земної кулі» [10, с. 204].

Крім того, в сучасний період кордони між державами перестали виконувати лише бар'єрну функцію, як це було характерно для Радянського Союзу. Зростання кількості подорожуючих веде до зростання кількості тих осіб, які намагаються незаконно потрапити в країну. «Так, якщо у 1991 р. Прикордонними військами України було пропущено через державний кордон 14,5 млн. громадян і 1,87 млн. одиниць транспортних засобів, затримано 885 порушників кордону, з яких 148 незаконних мігрантів..., то вже у 1994 р. ПВУ було пропущено через державний кордон 86,4 млн. громадян і 15 млн. одиниць транспортних засобів, затримано 20529 порушників кордону, з яких 11444 незаконних мігранти...» [11, с. 9].

Звичайно вести мову про яку-небудь одну обставину або окреслити коло можливих обставин, що призводять до міграції не можливо. Існують цілі групи детермінуючих чинників міграції, зокрема, нелегальної. Їх специфічність полягає в тому, що вони призводять саме до міграційних порушень, а не будь-яких інших. Відповідно, це чинники, що «підштовхують до міграції», тобто, стимулюють або змушують людей залишити місце свого постійного проживання або чинники, що «притягують міграцію», тобто, стимулюють та заохочують людей мігрувати до іншої країни. До першої групи відносяться: бідність, безробіття, відсутність можливостей, насильство, збройний конфлікт, етнічні чистки, порушення прав людини,

природні та штучно спричинені катастрофи та погане управління. Друга група включає: економічні можливості та можливості працевлаштування, краща соціальна та політична ситуація, більш стабільна обстановка у сферах освіти, економіки та прав людини, а також краща екологічна ситуація в країнах призначення [12, с. 7].

Вказані обставини, що «підштовхують до міграції», або «притягують міграцію» приблизно однаково впливають на поведінку мігрантів. Серед опитаних у 2017 році військовослужбовців та працівників підрозділів, безпосередньо залучених до роботи з нелегальними мігрантами більшість (87,5%) в якості причини нелегальної міграції, протидію якій віднесено до компетенції Держприкордонслужби України вказали пошук кращих умов життя. Приблизно навпіл поділилися їх відповіді щодо переваги чинників, що підштовхують до міграції (воєнні конфлікти, незадовільні умови проживання в країнах нелегальних мігрантів) і чинників, які притягують міграцію (бажання заробити, пошук кращих умов життя).

Подібна міграційна ситуація складається в суміжних з Україною країнах Європейського Союзу. Зокрема, нелегальна міграція в Словаччину має «змішаний характер» – кількість добровільних економічних мігрантів дорівнює кількості осіб, які втікають від війни та насилля [13, с. 12].

Всі описані вище детермінанти характеризують нелегальну міграцію як явище соціальної дійсності. Як окремий поведінковий акт те чи інше діяння, яке може бути розцінене як міграційне правопорушення зумовлюється морально-психологічними особливостями окремої людини. Р. Лізут наводячи чотири групи причин тероризму, сепаратизму, екстремізму або нелегальної міграції так чи інакше характеризує людей, які вдаються до таких вчинків. Він пише, що «в одній групі нелегальних іммігрантів ми можемо мати цілком різні причини дій і задумані наслідки для досягнення» [14, с. 53–54].

Більшість (85,5%) серед виявлених органами та підрозділами охорони державного кордону адміністративних правопорушень становлять діяння, передбачені ч. 2 ст. 203 та ст. 204-1 КУпАП, 10% – це правопорушення, передбачені ст. 202 КУпАП, а решта (4,5%) – це інші правопорушення. Як зазначає Л. В. Серватюк «причинність правопорушень на державному кордоні безпосередньо пов'язана з нелегальною міграцією, тобто за статистикою більшість правопорушень припадає на «шукачів кращої долі» [15, с. 118]. Звичайно така ситуація пов'язана з комплексом об'єктивних причин, серед яких має значення географічне розташування та становище, в якому опинилася наша держава. Однак, до вчинення окремого правопорушення призводить внутрішня позиція окремої людини. Особа, яка вирішила здійснити переміщення незаконним шляхом, робить дуже рішучий крок у житті. Людина усвідомлює, що на неї чекають великі труднощі і негаразди, але спокуса кращого життя, вирішення багатьох життєвих проблем змушує її не замислюватися над своїми діями, які є грубим порушенням законодавства тієї країни, до якої вони потрапляють незаконним шляхом [16, с. 306–307].

Натомість, недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні переважно зумовлена незнанням цими особами відповідних законодавчих положень, що засвідчує аналіз матеріалів справ про адміністративні правопорушення, які перебували в провадженні підрозділів охорони державного кордону. В окремих випадках іноземці перевищення терміну перебування в Україні пояснюють сімейними обставинами. Наприклад, 10 жовтня 2016 року прикордонним нарядом у міжнародному пункті пропуску для автомобільного сполучення «Вилок» було виявлено перевищення громадянином Угорщини терміну перебування в Україні на 46 днів. Він пояснив, що вчасно не зміг виїхати в зв'язку з невідкладним лікуванням дитини, яка проживає на території України з його дружиною [17, с. 5].

В умовах збройної агресії з'явилися нові прояви нелегальної міграції, детерміністична інформація про яку має яскраво виражене ідеологічне забарвлення. Суттєве збільшення кількості виявлених органами Держприкордонслужби України правопорушень, перш за все, відбулося за рахунок фіксації численних фактів вчинення як громадянами України, так й іноземцями незаконних перетинань державного кордону України через тимчасово неконтрольовану українсько-російську ділянку, що виявляються у діючих пунктах пропуску через державний кордон. Так, якщо у 2015 році частка адміністративних правопорушень за ст. 204-1 КУпАП, припинених персоналом підрозділів Східного регіонального управління Держприкордонслужби України, складала 85%, то у 2016 році вона зросла до 93 %. Такі незаконні перетинання державного кордону вчиняються переважно з метою отримання соціальних виплат, закупівлі продуктів харчування тощо, рідше – із зловживання статусом переміщеної особи. Проте, в окремих випадках порушують порядок в'їзду на територію тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та до окремих районів Донецької і Луганської областей російські громадяни – культурні діячі, журналісти та особи, які мають намір взяти участь у бойових діях.

Таким чином, детермінація нелегальної міграції перебуває в постійному динамічному розвитку. Як спеціальне фонове явище вона може сприяти супутнім кримінальним правопорушенням. Поряд з цим, міграційні правопорушення зумовлені специфічними детермінантами, що існують протягом тривалого часу або виникають за певних суспільно-політичних обставин. Визначальними слід визнавати морально-психологічні особливості окремої людини, яка вдається до незаконного перетинання кордону або порушує встановлений міграційний режим. Перспективно важливо встановити систему профілактичних заходів в охороні державного кордону, спрямованих на подолання детермінант нелегальної міграції та можливі напрями нормативно-правового регулювання такої системи з урахуванням режиму на території України, яка тимчасово не перебуває під контролем українських державних органів.

Література:

1. Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби: поточний рік (16.05.2017) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dpsu.gov.ua/ua/potochniy-rik/

2. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

3. Філософський енциклопедичний словник : довідкове видання / Редкол. : В. І. Шинкарук (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

4. Кримінологія : навч. посіб. / О. Є. Михайлов, А. В. Горбань, В. В. Міщук. – К. : Знання, 2012. – 565 с.

5. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Го-

ловкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

6. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку / О. І. Остапенко. – Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ, 1995. – 312 с.

7. Біньковський О. А. Механізми протидії незаконній міграції в Україні / О. А. Біньковський, В. В. Залож, В. І. Довгань // Eurasian Academic Research Journal. – 2016. – № 2 (02). – С. 14–22.

8. Сєрова І. І. Доктринальні підходи до вивчення міжнародно-правової протидії нелегальної міграції / І. І. Сєрова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 343–346.

9. Worsening food insecurity forcing more people to migrate, finds new UN report (5 May 2017) : UN News Centre // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=56689&Kw1=World+Food+Program&Kw2=&Kw3=#.WVFNbLZLfIU

10. Тиндик Н. П. Світовий міграційний процес: теорія, практика, державне регулювання: монографія / Н. П. Тиндик. – К. : Атіка, 2006. – 532 с.

11. Кабачинський М. І. На варті рубежів Батьківщини: Прикордонні війська України в 1991 – 2003 роках : монографія / М. І. Кабачинський. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – 564 с.

12. Рекомендації та зразки найкращих практик для пунктів тимчасового перебування в Україні (серпень, 2007 р.). – Міжнародна організація з міграції, 2007. – 82 с.

13. Divinský B. Nelegálna migrácia – jej podstata, základné črty, význam a trendy v slovenskom kontexte / Boris Divinský // Nelegálna migrácia na slovensko-ukrajinskei schengenskej hranici. – Bratislava, December, 2016. – 126 p. – P. 6–13.

14. Lizut R. Przeciwdziałanie terroryzmowi, separatyzmowi, ekstremizmowi i nielegalnej imigracji. Przeciwdziałanie, czyli co? / Rafał Lizut // Combating terrorism separatism, extremism and illegal migration: current situation, problems and prospects: materials of International scientific and practical conference (Dnipro, October 28, 2016). – Dnipro, 2016. – 356 p. – P. 52–56.

15. Серватюк Л. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Державної прикордонної служби України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. В. Серватюк. – Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 234 с.

16. Кузьменко О. В. Суб'єкти незаконної міграції / О. В. Кузьменко // Вісник Української Академії державного Управління при Президентові України. – 1999. – № 3. – С. 306–312.

17. Справа № 5/156 про адміністративне правопорушення (частина 2 статті 203 КУпАП). Мукачівський прикордонний загін. Відділ прикордонної служби «Вилок» – 12 с.

Герц А.А.,
доктор юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Мота А.Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Недюха М.П.,
доктор юридичних наук, професор
доцент кафедри конституційного
та міжнародного права
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського
Надійшла до редакції: 16.02.2017

УДК 336.02

МІСЦЕ ТА ЗАВДАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІАГНОСТИКИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ПОДАТКОВИМ ЗЛОЧИНАМ

Малий В. М.

Стаття присвячена дослідженню деяким аспектам структури оперативно-розшукової діагностики податкових злочинів. Автором досліджено сучасний термін діагностики та встановлено, що теоретична основа оперативно-розшукової діагностики базується на окремих наукових положеннях вчених. Розмежоване понять «діагностика» та «прогнозування». Автором визначено місце діагностики у структурі оперативно-розшукової діяльності та проаналізовано особливості завдань оперативно-розшукової діагностики ознак злочинів у сфері оподаткування. Встановлено, що оперативно-розшукова діагностика податкових злочинів ефективно здійснюється на основі економічної та оперативно-розшукової інформації.

Ключеві слова: *оперативно-розшукова діагностика, злочини у сфері оподаткування, розслідування злочинів*

Статья посвящена исследованию некоторым аспектам структуры оперативно-розыскной диагностики налоговых преступлений. Автором исследован современный термин диагностики и установлено, что теоретическая основа оперативно-розыскной диагностики базируется на отдельных научных положениях ученых. Разграничено понятий «диагностика» и «прогнозирование». Автором определено место диагностики в структуре оперативно-розыскной деятельности и проанализированы особенности задач оперативно-розыскной диагностики признаков преступлений в сфере налогообложения. Установлено, что оперативно-розыскная диагностика налоговых преступлений эффективно осуществляется на основе экономической и оперативно-розыскной информации.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная диагностика, преступления в сфере налогообложения, расследования преступлений.*

© В.М. Малий, 2017

The article investigates the structure of some aspects of operational diagnostics of tax crimes. The author studied modern term diagnosis and found that the theoretical basis of operational diagnostics based on individual research scientists positions. Differentiated concepts of "diagnosis" and "prediction". The author of the place in the structure of diagnostic operational activities and the peculiarities of operational tasks diagnostic signs of crimes in the area of taxation. Found that operational and investigative diagnosis tax crimes effectively based on economic and of operational information.

***Key words**: operational and investigative diagnosis, taxation crimes, investigation of crimes.*

Виявлення, розкриття та розслідування будь-яких злочинів, у тому числі і податкових, являє собою багатогранний інтелектуальний процес, однією з важливих особливостей якого є використання практичних та теоретичних розробок не тільки профільної юридичної науки, у нашому випадку оперативно-розшукової діяльності, але й досягнень інших наукових галузей, при чому не тільки суміжних кримінальних, але й інших, наукових, технічних, соціологічних та інших, повна або часткова екстраполяція яких, з урахуванням особливостей досліджуваної проблематики, дозволяє використовувати най провідні теоретичні та практичні наукові досягнення на повну потужність. Ефективність практичного використання тих чи інших розробок самих різноманітних галузей науки забезпечується лише за наявності чітко відпрацьованої системи теоретичних положень, що дозволяє більш глибоко та повно досліджувати означену проблематику.

Розробленість багатьох окремих оперативно-розшукових теорій на сьогодні є досить повною, проте процес удосконалення науково-теоретичної бази ОРД продовжується, і говорити про його завершеність однозначно передчасно. Однією із нових та важливих сучасних розробок теорії оперативно-розшукової діяльності є теорія оперативно-розшукової діагностики. Невичерпність та необмеженість процесу пізнання дозволяє нам стверджувати, що означена проблематика не обмежується лише прикладними розробками, але й має дуже важливий практичне значення у досягненні основних завдань, що постали перед науковцями.

Найтісніші взаємозв'язки понятійного апарату теорії оперативно-розшукової діяльності, серед наук кримінального циклу, простежуються, насамперед, з криміналістикою. В той же час екстраполяція ідей криміналістичної діагностики на теорію оперативно-розшукової діагностики не є автоматичною та повною, а навпаки, провадиться, виходячи з якісних особливостей кожної з наведених наук, особливостей їх об'єктів вивчення, предмету та мети.

Але дослідження понятійного апарату теорії діагностики не тільки не має обмежуватись наведеними вище науками кримінального циклу, а, насамперед, має ґрунтуватись на базових знаннях деяких технічних наук та медицини, з яких термін «діагностика» було запозичено.

Сучасний термін «діагностика» бере своє походження з грецького *diaqnostikos* – що означає здатний розпізнавати [1. с. 789]. Російський енциклопедичний словник термін «розпізнання» розкриває, як встановлення належності якогось об'єкта до одного із заздалегідь визначених класів на підставі зіставлення ознак, а дієслово «розпізнати» визначає, як довідатися, визначати щось (когось) за будь-якими ознаками [2. с. 723]. В той же час, не дивлячись на те, що досить часто терміни «розпізнання» і «діагностика» вважають синонімами, більшість науковців в останній термін вкладають окремий, специфічний зміст. Так, у тому ж російському енциклопедичному словник діагностика розкривається як вчення про методи і принципи розпізнання хвороб і постановки діагнозу [2. С. 723].

Як зазначає Є.М. Яковець, теоретична основа оперативно-розшукової діагностики базується на окремих наукових положеннях таких наук, як судова медицина, кримінологія та інформатика [3. С. 464]. Але серед наук кримінально-правового циклу найбільш повне та науково розроблене обґрунтування діагностика, як самостійна наукова категорія, знайшла саме у межах криміналістики. Тому оперативно-розшукова діагностика базується, насамперед, на понятійному апараті «криміналістичної діагностики», розробку якого було розпочато ще на початку 70-х років минулого століття В. А. Снетковим, який визначав її сутність як учення про закономірності розпізнання криміналістичних об'єктів за їх ознаками. У подальшому, значний внесок у розвиток та становлення означеної теорії було зроблено такими науковцями-криміналістами, як Т.В. Авер'янова, Л.Є. Ароцкер, Р.С. .Бєлкін, А.І. Вінберг, О.Ф. Волинський, Г.Л. Грановський, С.В. Дубровін, Ю.Г. Корухов, Н.П. Майліс, М. Т. Малаховська, В.Ф. Орлова, М.С. Романов, О.Р. Росинська, О.І. Рудніченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов та іншими вченими.

З метою створення наукових основ криміналістичної діагностики вченими-криміналістами було проведено аналіз і систематизацію великої кількості типових ситуацій, які можливо охарактеризувати як стан та властивість певного об'єкту дослідження. Встановлені таким чином закономірності було покладено в основу розбудування відповідних методик проведення діагностичних досліджень. Означений теоретичний базис криміналістичної діагностики витікає із закономірності матеріального процесу, принципу його повторюваності, тобто дає можливість зробити висновок про ситуативний характер появи, існування та зникнення матеріальних доказів. Означена у криміналістиці повторюваність подій, забезпечує їх стабільне відображення та дає змогу виявляти дані, що є загальними для інших аналогічних процесів та інформацію про можливість та причину будь-яких відхилень від цього [4. с.992].

На нашу думку дуже важливим, з точки зору розмежування понять «діагностика» та «прогнозування» є робота відомого білоруського вченого-криміналіста Л.Г. Горшеніна, у який він визначає відмінності діагностики (гіпотези) та прогнозування, які полягають, на його думку, у тому, що основною метою гіпотези є встановлення зв'язків між явищами, означення причин їх виникнення, реконструкції картини минулого та створення картини майбутнього. Тобто, діагностика, виходячи з максимально можливої кількості даних намагається визначити мінімальну кількість версій. У свою чергу, прогнозування, навпаки, при мінімальній кількості встановлених фактів проводить максимальну кількість прогностичних оцінок [5. С. 123].

Вивчаючи наукову думку вчених-криміналістів, які проводили дослідження особливостей криміналістичної діагностики слід виділити таки основні здобутки:

– криміналістична діагностика визначає природу та стан матеріального об'єкту [6. С. 65];

– криміналістична діагностика є пізнавальним

процесом, заснованим на вивченні матеріальних, або ідеальних відображень механізму скоєного злочину для визначення стану, властивостей та змін у об'єктах, а також встановлення їх причин та зв'язку з подією злочину [7. С. 331]. Як пізнавальний процес, криміналістична діагностика полягає у виявлені та інтерпретації будь-яких ознак об'єкта на основі його тестування або використання апріорного знання про ознаки класу, до якого належить досліджуваний об'єкт, з метою формулювання висновку про його сутність, стан та різноманітні обставини існування [8. С. 23]. Оскільки криміналістична діагностика є процесом дослідження, метою якого є виявлення кількісних та якісних характеристик об'єктів та дозволяє встановлювати окремі обставини розслідуваних подій, то діагностичні дослідження проводяться з метою встановлення певних станів та властивостей об'єктів, розшифрування динаміки події та з'ясування причин досліджуваних явищ. Таким чином діагностування має сприяти обмеженню території пошуку, кола осіб, що підозрюються у скоєнні злочинів та дозволяє конкретизувати окремі напрями пошуку доказів [9. С. 152];

– криміналістична діагностика, як науково-розроблена система завдань та методів розпізнавання й пояснення станів, суті та властивостей процесів, явищ та об'єктів, що пов'язані зі злочинами, спрямована на їх розкриття, розслідування та попередження дозволяє розмежувати діагностичний напрям пізнання у криміналістиці та процес доказування у кримінальних справах. Доказування, перш за все, є практичною діяльністю, яка здійснюється строго на основі та регламентована законом, а результати діагностики, як і будь-яких інших криміналістичних досліджень, являють собою лише різновид отримання фактичних даних, що необхідні для організації та проведення розумового процесу доказування [10].

Отже, предметом криміналістичної діагностики є пізнання змін, що відбулись унаслідок скоєння злочину, їх умов та причин на основі вибіркового дослідження станів та властивостей взаємодіючих об'єктів з метою визначення механізму скоєння злочинного діяння в цілому, або окремих його фрагментів [11]. Криміналістична діагностика є окремим методом пізнання, що дозволяє отримувати відомості про механізм скоєння злочину на основі його відображення на об'єктах матеріального світу. Вона встановлює фактичні обставини на основі цих матеріальних об'єктів або їх слідів, а також інших відображень будь-яких фізичних процесів шляхом вивчення станів і властивостей об'єктів, результатів подій, співвідношення фактів або зв'язків [12].

Починаючи аналіз оперативно-розшукової діагностики, насамперед, необхідно визначити стан розробленості означеного методу пізнання у загальній теорії оперативно-розшуковій діяльності. Оскільки оперативно-розшукова діагностика являє собою самостійний метод пізнання, то її місце у структурі теорії оперативно-розшукової діяльності визначається у якості окремої складової оперативного пошуку.

Переходячи до аналізу оперативно-розшукової діагностики, слід визначити її місце у структурі оперативно-розшукової діяльності. На нашу думку, оперативно-розшукова діагностика як відповідний самостійний метод пізнання є складовою оперативного пошуку [13]. А як визначає В.М. Атмажитов, пошукова робота являє собою одну з основних форм оперативно-розшукової діяльності та визначається як комплекс розвідувально-пошукових та оперативно-розшукових заходів, що здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, накопичення та перевірки відомостей, які містять нові спеціальні знання та мають значення для виконання завдань з протидії злочинності [14].

У різні роки, загальним питанням вивчення сутності та структури оперативної обстановки було присвячено чимало теоретичних розробок провідних науковців, таких як С.М. Астапкина, Г.М. Бірюков, О.О. Дульський, В.П. Євтушок, В.Ю. Журавльов, І.П. Козаченко, В.І. Литвиненко, В.А. Некрасов, А.С. Овчинский, Г.К. Синилов, Е.Н. Яковец та багато інших. В цих роботах, у більшому чи меншому ступені, було приділено певну увагу й розкриттю основних теоретичних засад такої складової теорії оперативно-розшукової діяльності, як теоретичні питання оперативно-розшукової діагностики. Але стверджувати про те, що сутність категорії оперативно-розшукової діагностики у сучасній оперативно-розшуковій науці розкрита в повному обсязі та теорія оперативно-розшукової діагностики розроблена на достатньому рівні не можливо, оскільки серед науковців ще не вироблено єдиний погляд на основні категорії досліджуваного питання.

Визначимо основні досягнення наукової думки сучасних та іноземних науковців, зроблені в межах дослідження оперативно-розшукової діагностики, які на нашу думку є неоспорюваними та мають стати основою для розкриття питання вивчення структури оперативно-розшукової діагностики у сфері податкової злочинності.

У своєму дослідження оперативно-розшукової діагностики злочинів у зовнішньоекономічній діяльності В. М. Давидюк, В. А. Некрасов, Ю. В. Горбач зазначають, що оперативно-розшукова діагностика являє собою спеціальний та конкретний метод пізнання механізму злочинної діяльності, проте наголошують, що означене пізнання стосується не всього механізму злочинної діяльності у цілому, а лише його окремих елементів, які пов'язані з підготовкою, вчиненням та приховуванням злочину. Завдяки застосування методу оперативно-розшукової діагностики з'являється можливість викрити певні сліди та ознаки склад злочину, а точніше, його об'єктивної сторони, проте, і ми погоджуємося з цими сумнівами зазначених вчених, досить малоймовірно, що за допомогою оперативно-розшукової діагностики можливо буде ефективно встановити всі елементи та ознаки суб'єктивної сторони окремого злочину. Також важливим, на нашу думку, здобутком авторів є твердження про те, що, оскільки метод оперативно-розшукової діагностики базується на основних засадах методу імовірного діагнозу, то зовсім не є обов'язковим твердження про те, що симптоми об'єкту, що діагностується за його допомогою, будуть у більшості своєї схожі з абстрактною системою симптомів, що класифікуються у кожній конкретній та окремій галузі дослідження. Такі розбіжності, так само як і подібності, можуть мати місце і в дослідженнях певних закономірностей відбиття злочинів на об'єктах як матеріального світу, так і у свідомості людини, а значить вони будуть проявляти себе у вигляді певних ознак злочинної діяльності [13].

А. С. Овчинський стверджує, що спрямованість оперативно-розшукової діагностики полягає у отриманні інформації, необхідної для визначення характерних особливостей злочинної діяльності та події, які з нею пов'язані, встановлення психологічних та економічних відносини, що виникають в процесі скоєння злочинної діяльності та пов'язані з нею, а також, в деяких випадках, про їх соціально-психологічне тло [15].

Е.Н. Яковець, досліджуючи основні види оперативно-розшукової діагностики, виділяє такі нетрадиційні методи оперативно-розшукової діяльності, пов'язані з проведенням інструментальної діагностики емоційного стану злочинця, як метод «оперативного розпізнання», оперативно-розшуковий захід «опитування, що проводиться з використанням технічних засобів» та інші [3]. Некрасов В. А., Мацюк В. Я., Філіпенко Н.Є., Родинюк Л. В. посилаючись на те, що оперативне розпізнання, як основна форма проведення оперативно-розшукової діагностики, може бути визначена і як метод, і як оперативно-розшуковий захід, наголошують на тому що, його визначення у якості виду оперативно-розшукової діагностики, обумовлює його визначення саме у якості методу, який полягає у тому, його суб'єкт особисто, за допомогою певних ознак, що складаються у його уяві заздалегідь, відокремлює з певного оточення за допомогою відповідних ознак певні об'єкти, особи, події, явища, предмети тощо, які, на його думку становлять певний оперативний інтерес, застосовуючи сукупність певних прийомів оперативно-розшукової діяльності, та спрямовуючи їх на здійснення заходів, спрямованих на виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [16].

Одним із основних напрямків подальшого розвитку та розроблення проблематики теорії оперативно-розшукової діагностики є адаптація її основних теоретичних елементів та положень до вирішення діагностичних завдань, спрямованих на розкриття злочинів у певних сферах та за конкретними їх видами. Саме у цьому полягає необхідність та актуальність проведення адаптації основних визначених теоретичних положень оперативно-розшукової діагностики на дослідження злочинів у окремих сферах економіки держави, однією з найголовніших з яких є податкова сфера.

Для досягнення мети оперативно-розшукової діагностики будь-яких злочинів, у тому числі і злочинів у сфері оподаткування, тобто для виявлення у певних носіях інформації ознак злочинної діяльності, необхідно виконати низку окреслених завдань. Ю.Г. Корухов, досліджуючи спектр діагностичних завдань криміналістичної діагностики, визначає, що об'єднувальною ланкою всього широкого ряду завдань є те, що завжди вони базуються на вивченні стану та властивості об'єкту, з оглядом на ті зміни, які в ньому відбуваються внаслідок умов та чинників кримінальної ситуації [11]. Вчений виділяє три класи завдань, які має вирішувати криміналістична діагностика:

1) дослідження властивостей та станів об'єкта, до яких відносить встановлення відповідності об'єкта певним характеристикам, визначення його фактичного стану та наявності відхилень, встановлення початкового або попереднього стану об'єкту та визначення умов і причин зміни його властивостей;

2) результатів дії (явища), до яких відносить встановлення можливості визначити уявлення про механізм та обставини подій за результатами певних змін та визначення окремих фрагментів події (динаміки, хронології, місця, умов).

3) співвідношення фактів (подій, явищ) або об'єктів, до яких відносить встановлення причинного зв'язку між діяннями та наслідками, визначення можливих наслідків вчинених дій, визначення причин та результатів, що настали, встановлення можливості здійснення дій, або встановлення фактів за певних умов, встановлення відповідності, або невідповідності певних дій спеціальним правилам [11].

Застосовуючи метод аналогій, маємо можливість адаптувати наведені вище теоретичні здобутки криміналістичної діагностики для аналізу особливостей завдань оперативно-розшукової діагностики ознак злочинів у сфері оподаткування.

Таким чином, *до першої групи* ми пропонуємо віднести діагностичні завдання, які пов'язані з дослідженням оперативно-розшукової діагностики властивостей та стану податкових злочинів, а саме:

- аналіз правильності оформлення та ведення податкових та інших бухгалтерських документів, пов'язаних із податковою сферою;

- встановлення та викриття будь-яких відхилень від вимог чинного законодавства під час проведення податкових операцій;

- визначення фактичного змісту та обсягу проведених податкових та інших комерційних операцій, які є підставою, у тому числі, і для здійснення податкових дій;

- встановлення причин, по яким відбулось виявлене відхилення досліджуваних податкових операцій від вимог чинного законодавства, або встановлення стандартних (звичайних) умов їх здійснення.

Відповідно, *до другої групи* діагностичних завдань оперативно-розшукової діагностики злочинів у сфері оподаткування відносимо дослідження співвідношень між характером здійсненних операцій та наслідками, що настали, а саме:

- встановлення наявності причинного зв'язку між змістом досліджуваних податкових операцій та викритими невідповідностями у податкових, бухгалтерських та інших облікових документах, які містять відомості про ці операції, або операції, що з ними пов'язані;

- оцінка викритих невідповідностей та встановлення наявності ознак злочину;

- визначення конкретних норм чинного законодавства у сфері оподаткування, які було порушено викритими злочинними діями;

- встановлення динаміки, хронології та умов, які дають можливість здійснювати злочини у сфер оподаткування.

До третьої групи завдань оперативної діагностики у сфері оподаткування на нашу думку будуть належати дослідження змісту та результатів податкових операцій, а саме:

- вивчення відповідних податкових та інших облікових записів, які можуть відображати податкові операції, їх зміст та кількісно-сумарні характеристики, що зафіксовані у досліджуваних документах; викриття невідповідностей, встановлених у досліджуваних документах з відомостями, які містяться у податкових та облікових записах, які утворились внаслідок здійснення протиправної діяльності, тобто за своєю суттю являються ознаками цієї протиправної діяльності;

- вивчення відповідних податкових та інших облікових записів, які можуть містити відомості про обставини, що мають значення у разі викриття ознак податкових злочинів, тобто змісту потенційно криміногенних податкових операцій, їх кількісно-якісних характеристик, часу здійснення таких злочинних дій, місця їх здійснення, а також кола осіб до цього причетного.

Таким чином, оперативний працівник, виконуючи завдання щодо оперативно-розшукової діагностики злочинів у сфері оподаткування, має починати свій рух з дослідження окремого одиничного об'єкту, наприклад

декларації, або договору, поетапно просуватись до загального розуміння всієї злочинної схеми у цілому, встановлюючи нові факти та обставини злочинної діяльності, та повернутись до одиничної ідентифікації вже конкретних осіб, організаторів і виконавців викритого злочину, а також кваліфікації їх дії.

Оперативно-розшукова діагностика податкових злочинів ефективно здійснюється на основі економічної та оперативно-розшукової інформації, яка утворюється в процесі проведення економічного функціонування досліджуваного об'єкту [13]. Носіями такої інформації можуть бути найрізноманітніші предмети та об'єкти, але найбільш значущими, на нашу думку будуть саме податкові та інші облікові і бухгалтерські документи досліджуваного суб'єкта податкової сфери. Такі документи, у подальшому, можуть бути ідеальними джерелами інформації, оскільки в них мають бути відомості про дату і місце здійснення відповідних податкових операцій, особисті дані осіб, причетних до їх здійснення, суми податків та інші кількісно-якісні відомості про здійснені протиправні дії. Завдяки наявності цих даних такі документи можуть отримати статус доказів у суді та бути використані для встановлення обставин протиправної діяльності у кримінальному провадженні.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. :Вид-во «Довіра», 2006. – 789 с. (Словники України).

2. Российский энциклопедический словарь: в двух кн. Кн. 2. Н-Я / глав. ред. А. М. Прохоров. – М., 2001. – 1163 с. С. 723.

3. Яковец Е. Н. Основы информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие / Е. Н. Яковец. – М. : МосУ МВД России, изд-во «Щит-М», 2009. – 464 с.

4. Аверьянова Т. В. Криминалистика: учебник для вузов / под. ред.. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М. : Норма, 2006. – 992 с.

5. Горшенин Л. Г. Основи теории криминалистического прогнозирования : монография / Л. Г. Горшенин. – М. : Академия МВД РФ, 1993. – 123 с.

6. Баев О. В. Основы криминалистики : курс лекций / О. В. Баев. – М., 2001. С. 65.

7. Волынский В. А. Криминалистическая техника: наука – техника – общество – человек / В. А. Волынский.– М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

8. Погребной А. А. Диагностические исследования ручного огнестрельного оружия и их применение в доказывании : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Погребной. – Саратов, 2000. – 23 с.

9. Шурухнов Н. Г. Криминалистика :учеб. пособие / Н. Г. Шурухнов. – М. :Юристъ, 2006. – 639 с.

10. Криминалистика / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с

11. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / Ю. Г. Корухов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.

12. Полянська Г. С. Криміналістична діагностика (сутність та практичне значення) /Г. С. Полянська // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 478–485 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j pdf/FP_index.htm_2013_3_80.pdf

13. В. М. Давидюк Оперативно-розшукова діагностика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: монографія / В. М. Давидюк, В. А. Некрасов, Ю. В. Горбач. – К.: 2014.

14. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : учебник / под ред. В. М. Атмажитова. – М. : Акад. МВД СССР, 1991. – 563 с.

15. Овчинский А. С. Правоохранительные инфотехнологии : научный докл. / А. С. Овчинский. – М. : Норма, 2009. – 144 с.

16. Оперативне розпізнавання / [Некрасов В. А., Мацюк В. Я., Філіпенко Н. Є., Родинюк Л. В.]. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.

Малий В.М.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Надійшла до редакції: 06.02.2017

УДК 343.85

РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ : ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Шеремет О. С.

Автором проведено аналіз наукових праць та чинного законодавства щодо ролі органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинності на регіональному рівні. Зазначено, що чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», не повною мірою відбив принципи та ідеї місцевого самоврядування, за яким цей інститут розвивається у світі, у зв'язку з чим повноваження органів місцевого самоврядування були звужені, в тому числі й у питаннях запобігання злочинності. Повноваження носять, в основному, поверхневий, неконкретний характер.

Вказано, що визначаючи роль в цьому процесі місцевого самоврядування, науковці та практичні працівники жодним чином не переймаються потребую у проведенні досліджень за названою тематикою, не надають аргументованих пропозицій щодо її організації. Надано пропозиції у формуванні регіональних заходів по вивченню кримінологічної ситуації в регіонах, висвітленню форм реалізації місцевим самоврядуванням заходів по запобіганню злочинності у відповідному регіоні.

Ключові слова: громада, органи місцевого самоврядування, запобігання злочинам, правоохоронні органи.

Автором проведен анализ научных трудов и действующего законодательства о роли органов местного самоуправления в предупреждении преступности на региональном уровне. Отмечено, что действующий За-

© О.С. Шеремет, 2017

кон Украины «О местном самоуправлении в Украине», не в полной мере отразил принципы и идеи местного самоуправления, по которым этот институт развивается в мире, в связи с чем, полномочия органов местного самоуправления были сужены, в том числе и в вопросах предупреждения преступности. Полномочия носят, в основном, поверхностный, неконкретный характер.

Указано, что определяя роль в этом процессе местного самоуправления, ученые и практические работники практически не занимаются исследованиями по названной тематике, не предоставляют аргументированных предложений по организации деятельности органов местного самоуправления. В свою очередь, практика деятельности отдельных органов самоуправления свидетельствует о признании того факта, что профилактика преступности обществом и его формированиями будет способствовать дальнейшему совершенствованию практической деятельности органов исполнительной власти и местного самоуправления, а также правоохранительных органов регионов по вопросам обеспечения активного наступательного противодействия преступности и достижению замедления темпов ее роста. В основу такой деятельности необходимо вкладывать четко определенные приоритеты, постепенно наращивать усилия государства и общественности в совершенствование организации, средств и методов предупреждения преступлений и их раскрытия.

Констатировано, что несмотря на рациональные соображения специалистов, нет четкого алгоритма и форм участия местного самоуправления в предупреждении преступности, а также представление о его роли в этом процессе. Указано, от того, какое содержание включается в то или иное научное понятие, категорию, и от точного определения их границ и сферы применения зависит определение компетенции должностных лиц органов местного самоуправления и общественности. Не понимая содержания и значения предупредительной деятельности того или иного субъекта, фактически невозможно эффективно его вводить, поэтому наше исследование и направляется на заполнение определенных пробелов.

Даны предложения в формировании региональных мероприятий по изучению криминологической ситуации в регионах, освещению форм реализации местным самоуправлением мероприятий по предотвращению преступности в соответствующем регионе.

Ключевые слова: община, органы местного самоуправления, предупреждение преступности, правоохранительные органы.

The author of the analysis of scientific papers and the current legislation on the role of local authorities in crime prevention at the regional level. It is noted that the current Law of Ukraine "On local government in Ukraine" does not fully reflect the principles and ideas of local self-government, for which the Institute is developing in the world, in this connection, the powers of local self-government bodies have been narrowed, including in crime prevention. The powers are, in general, superficial, non-specific.

It is indicated that the determining role in this process of local government, researchers and practitioners engaged in virtually no research on the above topics, do not provide a reasoned proposals for the organization of local government. In turn, the practice of the activities of individual governments is a recognition of the fact that prevention society of crime and his forces will contribute to further improvement of practical activities of the executive authorities and local governments, as well as law enforcement agencies in the region on issues of active offensive combating crime and achieving deceleration the pace of its growth. The basis of such activities must be put clearly defined priorities and gradually build up the efforts of the State and the public in improving the organization, means and methods of prevention of crimes and their disclosure.

It was stated that in spite of the specialists rational considerations, there is no clear algorithm and forms of participation of local authorities in crime prevention, as well as understanding of its role in this process.

Indicated on what content is included in this or that scientific concepts, categories, and on the exact definition of the boundaries and scope of the definition depends on the competence of local government officials and the public. Not understanding the content and importance of preventive activity of a subject, it is virtually impossible to effectively introduce, so our investigation and directed to fill certain gaps.

Proposals in the formation of regional arrangements for the study of criminological situation in the regions, covering the implementation of local self-government forms of measures to prevent crime in the region concerned.

Key words: community, local authorities, crime prevention, law enforcement agencies.

Актуальність теми дослідження. Зазвичай боротьба зі злочинністю здійснюється у двох основних напрямах: шляхом запобігання ще не вчинених злочинів і шляхом застосування покарання до осіб, які вже вчинили злочини. Заборона кримінальним законом певний діянь та встановлення покарання за їх вчинення, безумовно, здійснює стримуючий вплив на злочинність. Але кримінально-правовий вплив не відіграє головної ролі в боротьбі зі злочинністю. Покарання, як відомо, це лише один із заходів, за допомогою яких держава впливає на злочинців, але міра далеко не основна, така, що застосовується лише тоді, коли злочин не вдалося попередити. Тим більше і досвід нашої країни, і світовий досвід свідчать про те, що невідворотність та неминучість покарання, а тим більше його жорстокість, ніколи у повній мірі не сприяли зниженню злочинності. Більш раціональними напрямами боротьби з злочинністю є її запобігання та профілактика.

Спеціальними суб'єктами запобігання злочинності традиційно виступають правоохоронні органи, а серед них, в першу чергу, органи внутрішніх справ. Слід зазначити, що останнім часом їх діяльність спрямована, в основному, на припинення злочинів, що готуються та розкриття й провадження по вже скоєних злочинах. Враховуючи, що рівень злочинності в Україні досить високий і значне число громадян для задоволення своїх потреб обирають варіант злочинної поведінки, вони працюють не на запобігання злочинності, а на реагування на вчинені злочини. Саме тому, профілактика протиправної поведінки й запобігання злочинності повинні стати одними з основних завдань органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хоча питання запобігання злочинності на регіональному рівні висвітлюються не так широко, як того заслуговують, загальні кримінологічні питання з цього приводу привертають постійну увагу фахівців. Важливе наукове і практичне

значення мають праці вітчизняних та іноземних вчених, а саме: П. П. Андрушка, О. М. Бандурки, А. М. Бабенка, В. Ю. Баулина, А. Б. Благої, Є. М. Блажівського, В. І. Борисова, Р. С. Веприцького, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальман, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. В. Лисодєда, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, М. І. Мельника, В. О. Меркулової, П. П. Михайленка, А. А. Музики, М. І. Панова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та інших.

Метою цієї статті є аналіз наукових праць щодо ролі органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинності на регіональному рівні, а також надання пропозицій у формуванні регіональних заходів по вивченню кримінологічної ситуації в регіонах, висвітленню форм реалізації місцевим самоврядуванням заходів по запобіганню злочинності у відповідному регіоні.

Основні результати дослідження. Чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], на жаль, не повною мірою відбив принципи та ідеї місцевого самоврядування, за яким цей інститут розвивається у світі, у зв'язку з чим повноваження органів місцевого самоврядування були звужені, в тому числі й у питаннях запобігання злочинності. Аналіз ст. ст. 26, 38 Закону, де визначені повноваження органів місцевого самоврядування по забезпеченню законності, правопорядку, охорони прав і свобод громадян, показує, що повноваження носять, в основному, поверхневий, неконкретний характер (типу «сприяти», «вирішувати у відповідності з законом», «заслуховувати звіти» і т.ін.). Хоча деякі повноваження цілком реальні і здійсненні. Наприклад, створення муніципальної міліції (поліції), комісій з питань боротьби зі злочинністю, а також за умови внесення змін у спеціальне законодавство про поліцію, бюджетне, фінансове, податкове тощо. Такий підхід є цілком виправданим і підтримується більшістю науковців. Зокрема, проведений аналіз діяльності органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам дозволив О. В. Лисодєду дійти висновку, що органи місцевого самоврядування можуть і повинні бути активними суб'єктами запобігання злочинності своєму місті (регіоні). Від держави вимагається лише розширення їх прав і повноважень у цій сфері, від органів місцевого самоврядування - реальний фінансування і реальне виконання заходів попереджувального впливу [2, с. 255-256].

Особливої уваги заслуговує проведений А. М. Бабенком аналіз соціально-кримінологічної обстановки регіонів країни, де було виявлено комплекс факторів, що впливає на злочинність у регіонах. У підготовленій монографії ним також розглянуто актуальні проблеми побудови ефективної регіональної системи запобігання злочинності та сформовані пропозиції з удосконалення системи запобігання злочинності [3]. Як нам уявляється, автору вдалося по-новому представити об'єкт регіонального кримінологічного дослідження на основі чого було розроблено кримінологічну класифікацію регіонів у контексті її значення для запобігання злочинності. Вагомого інформаційно-аналітичного значення набула представлена кримінологічна характеристика загальної злочинності, а також її окремих видів: насильницької, злочинності неповнолітніх, у сфері обігу наркотиків, рецидивної злочинності, у сфері службової діяльності, злочинності організованих груп і злочинних організацій в усіх регіонах України.

Особливої уваги заслуговує теза А. М. Бабенка про участь місцевої влади у формуванні запобіжних заходів, що нами цілком підтримується й розвивається. Актуальним це посилання стає в умовах децентралізації, яка впроваджується нині в Україні. Тож на підставі проведених досліджень існує можливість запропонувати нові та доцільні форми реалізації місцевим самоврядуванням щодо запобігання злочинності у відповідному регіоні.

До речі, децентралізація функцій з охорони публічного порядку тією чи іншою мірою притаманна майже усім західноєвропейським державам. Ще А. Торквіль і П. Ж. Прудон бачили у розширенні повноважень місцевих представницьких органів «не лише цінну противагу тенденції до уніформації суспільства», «заслон на шляху до всевладдя держави», а й «засіб захисту інтересів індивідів». Багато сучасних західних юристів висловлюють думку про те, що надмірна централізація негативно позначається на діяльності органів влади. Так, відомий французький правознавець І. Люшер справедливо вважає, що «в рішенні, яке приймається на загальнонаціональному рівні не враховуються багато місцевих факторів, і тому воно не відповідає реальності та інтересам громадян, які надають перевагу мати справу з обраними особами, аніж з безликими державними установами» [4, с. 27].

Виходячи з подібних посилань, боротьба з правопорушеннями, а відповідно й управління поліцейськими силами справедливо розглядаються в Західній Європі як обов'язок не лише державної, а й регіональної адміністрації. Крім того, такий стан обумовлений і економічним фактором. Розподіл витрат на поліцію між урядом і місцевою владою, безумовно, сприяє економії і раціоналізації використання бюджетів тієї чи іншої сторони. Аналізуючи процес еволюції поліцейських організацій в Західній Європі, фахівці зауважують, що загалом це відбувалося в умовах боротьби тенденцій централізації та децентралізації у сфері державного управління на фоні розповсюдження ліберальних поглядів на роль поліції у забезпеченні правопорядку [5].

Однак визнання місцевого самоврядування одним з ключових суб'єктів запобіжної й профілактичної діяльності не стало поштовхом для поглиблення наукових розвідок. Нині в Україні не існує комплексної монографічної праці, яка б стосувалась питань запобігання злочинності органами місцевого самоврядування, незважаючи на особливу актуальність цієї тематики у зв'язку з запровадженням децентралізації, зміни підходів в організації роботи місцевого самоврядування, поглиблення економічної кризи, проведення антитерористичної операції на сході України, що, поміж іншим, негативно впливає й на рівень злочинності в країні. По суті, роботами, дотичними до розглядуваної проблеми, стали монографії А. Р. Лещуха «Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення» (2012р.) [6] та Ю. С. Назара «Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень» (2012р.) [7].

У першому дослідженні запропоновано принципово нове вирішення наукових і практичних проблем, що виявляється у науковому обґрунтуванні та розвитку концептуальних засад правового статусу та діяльності органів

місцевого самоврядування як самостійних, повноцінних суб'єктів системи профілактики адміністративних правопорушень у державі та суспільстві. Вказана проблема раніше також не досліджувалася, оскільки до початку 90-х рр. місцеві ради та їхні органи мали статус державних органів. Тому предметом уваги учених і практиків у різних галузях юридичної науки були окремі питання організації профілактичної діяльності місцевих органів державного управління винятково у такому статусі [6, с. 218]. Сьогодні держава передбачає та закріплює на законодавчому рівні у профільному законі про місцеве самоврядування та в галузевих законах окремі завдання, функції та повноваження органів місцевого самоврядування стосовно прийняття обов'язкових до виконання на відповідній території актів у сфері профілактики адміністративних правопорушень, усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню. Однак така діяльність держави має несистемний характер, що не дозволяє повноцінно реалізовувати свої можливості у сфері профілактики органам місцевого самоврядування.

Автор другого дослідження наголошує, що необхідно або за допомогою відповідного місцевого правового акта, або за допомогою адміністративного договору між територіальними ОВС та іншими місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування визначити перелік та порядок передання інформації, яка має значення для профілактичної діяльності відповідних суб'єктів. Одним із ефективних механізмів покращення взаємодії органів внутрішніх справ із органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади у профілактиці правопорушень у сучасних умовах має стати договір про взаємодію. Актуальними є теоретичні дослідження зазначеної форми взаємодії у профілактиці правопорушень та рекомендації щодо її застосування територіальними органами внутрішніх справ в окремих напрямках попереджувальної діяльності. Доцільним видається налагодження активної співпраці співробітників ОВС із представниками органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади у профілактиці правопорушень за допомогою різноманітних організаційних форм взаємодії (участь у роботі координаційних органів, участь та безпосереднє проведення координаційних нарад тощо). При цьому необхідно, крім кількісних показників такої взаємодії, враховувати якісні – результат проведення організаційного заходу для узгодження діяльності суб'єктів та його вплив на стан делікатності [7, с. 136-137].

У інших країнах проблемам ролі місцевого самоврядування у запобіганні злочинності присвячено також незначне число робіт, аналіз яких вказує на тотожність наявних проблем в цій сфері, що дозволяє запозичити прогресивні напрацювання вчених. Так, Т. В. Міфтіна констатує, що найнеобхіднішою низовою ланкою у сфері запобігання суспільно небезпечних посягань є звичайні люди, жителі міст, сіл, інших поселень. На жаль, в даний час вони виявилися відірваними (в силу об'єктивних і суб'єктивних причин) від вирішення проблеми забезпечення власної захищеності, незважаючи на існування досить розвиненої системи органів місцевого самоврядування, покликаної реалізовувати гарантії громадської безпеки громадян, які проживають на ввіреній їм території. Між тим, принципи місцевого самоврядування, що складаються в самостійне володіння, користування і розпорядження муніципальної власністю, затвердження місцевих бюджетів, встановлення податків і зборів, вирішення населенням питань місцевого значення, організаційному відокремленні, різноманітті форм здійснення місцевого самоврядування, врахування думки населення при прийнятті рішень, дотримання законності і гласності, колегіальності і єдиноначальності в системі органів, що представляють владу народу, взаємодії з державою, і, нарешті, дотримання прав і свобод людини і громадянина як не можна краще відповідають роботі щодо організації та функціонування ефективної «народної» системи запобігання злочинності. Дослідниця зазначає, що питання боротьби зі злочинністю тісно пов'язані з проблемами соціально-економічного характеру, однак багато місцевих суб'єктів ще не в змозі створювати і розвивати необхідні для їх життєдіяльності органи і служби, що здійснюють безпосередній вплив на становлення і зміцнення муніципальних правоохоронних органів. Тому особливий акцент у цій ситуації слід все ж таки робити на активності громадян, їх бажання і волі у виявленні, припиненні і профілактики злочинних посягань. Це пов'язано з тим, що їхня допомога – економічно «дешевий» і ефективний спосіб боротьби із злочинністю, значення якого в цих умовах важко переоцінити [8]. Дослідниця наводить низку пропозицій, пов'язаних із децентралізацією державної функції забезпечення кримінологічної безпеки населення.

Як вбачається недосконалою є й діяльність щодо визначення базових засад участі місцевого самоврядування в процесі запобігання злочинності. Так, з цього приводу Х. П. Ярмакі вказує, якщо багаторічною практикою діяльності органів внутрішніх справ напрацьовані форми та методи роботи з членами правоохоронних громадських формувань і така робота проводиться, то місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, в силу об'єктивних обставин, не повністю використовують надані їм можливості [9, с. 137]. Інші фахівці констатують, що роль організуючого і координуючого центру законодавець відводить саме органам місцевого самоврядування та місцевим державним адміністраціям, усуваючи при цьому прогалини законодавства, які погіршували якість забезпечення правопорядку і законності серед населення. Прогалини у визначенні правового статусу органів місцевого самоврядування також створюють проблеми у налагодженні взаємодії з органами внутрішніх справ у сфері профілактики правопорушень [7, с. 4-5; 10, с. 159–163].

Дослідження, проведене П.С. Покатаєвим дало підстави для висновку про необхідність посилення співпраці органів місцевого самоврядування, громадськості та правоохоронних органів в частині охорони громадського порядку та сприяння безпеці на відповідній території; запобігання й припинення злочинів та інших правопорушень; охорони прав і свобод людини [10]. При цьому слід підтримати тезу й стосовно того, що система місцевого самоврядування в Україні потребує докорінних змін, що викликано суттєвими суперечностями та проблемами в його нормативно-правовому, матеріально-фінансовому, організаційному й інформаційному забезпеченні, а конституційно визначений суб'єкт місцевого самоврядування – територіальна громада – протягом тривалого часу ще не набув свого дійсного статусу. Усе це свідчить про недосконалість сучасної державної політики розвитку місцевого самоврядування, яка має включати інтереси держави, територіальної громади й окремої людини. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні суттєво гальмується впливом значної кількості

сті об'єктивних і суб'єктивних чинників політичного, правового, економічного та психологічного характеру. Насамперед, це відсутність дієздатного суб'єкта місцевого самоврядування – самодостатньої територіальної громади, яка б володіла необхідними матеріальними й фінансовими ресурсами, мала надійні внутрішні джерела наповнення місцевого бюджету, та дієвого контролю, який би давав змогу впливати на всі сфери суспільного життя [11, с. 37]. Дійсно, лише за умови комплексного підходу до перетворення основних засад й практики реалізації місцевим самоврядуванням покладених функцій і завдань можливо забезпечити ефективність його запобіжної діяльності.

Наведене лише підтверджує необхідність максимального посилення ролі місцевого самоврядування у запобіганні злочинності. Так, за кримінологічним прогнозом, наданим фахівцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності мені академіка В.В. Сташиса НАПрН України на підставі аналізу стану злочинності за 2014-2015 рр., статистичні показники злочинності свідчать про зростання рівня злочинності в цілому по Україні (+6,4 %). Дані 2016 р. фіксують зростаючу динаміку +28,2 % (звертає на себе увагу стрімке зростання злочинів проти власності, особливо крадіжок). Загальновідомо, що зростання на 1 % безробіття тягне загальне зростання злочинності на 5-6%, то можна зробити висновок, що криміногенна ситуація в Україні буде лише погіршуватиметься. В Україні за даними Державної служби статистики України, кількість офіційних безробітних починаючи з 2013 р. по 2016 р. зросла з 2 % до 11,5 %. Але це лише офіційні показники. В реальності ці цифри значно вищі за офіційні. До того ж слід ураховувати латентні форми безробіття. Також необхідно звернути увагу на соціальну нестабільність, що виникла через зростаючу тенденцію внутрішньої міграції людей, постраждалих від воєнного конфлікту. Неспроможність правоохоронної системи швидко змінюватись у відповідності до сьогоднішніх реалій стає очевидною. Загальна кількість розкриття злочинів щороку зменшується майже на 20% (наприклад, вбивств розкривають лише 9%-12 % від з загальної їх кількості).

Специфічними факторами впливу на показники злочинності є реформування правоохоронної системи – формування підрозділів Національної поліції України, організаційні та кадрові зміни в органах прокуратури та суттєве оновлення суддівського корпусу. Ці позитивні процеси мають і певні побічні негативні наслідки, пов'язані з відтоком частини досвідчених працівників, певними організаційними неузгодженостями тощо, що може призвести до тимчасового помітного зниження обсягів та якості роботи правоохоронної та судової систем.

Недостатньо ефективна діяльність органів Національної поліції, свідчить про доцільність об'єднання зусиль громадськості та місцевого самоврядування, правоохоронних інституцій у сфері запобігання злочинності. А це можливо виключно за умови створення належного теоретичного підґрунтя, визначення оптимальних форм такої взаємодії, сутності та меж участі самоврядування, основних завдань і функцій останнього у запобіжній діяльності. Однак, на місцях представники місцевих громад іноді не розуміють навіть термінологічних аспектів змісту вживаних ними понять, внаслідок чого виникає плутанина між запобіганням злочинності (мета) та практичною діяльністю відповідних суб'єктів (спосіб), співвідношення яких перекручується. Доволі нечіткими є й заходи, запропоновані для досягнення окреслених цілей і завдань, до числа яких віднесено: створення атмосфери суспільної нетерпимості до злочинності; ослаблення дії криміногенних факторів; припинення зрощування кримінальних структур з органами державної влади, подальшого поширення і консолідації організованої та інших найбільш небезпечних форм злочинності; недопущення втягнення у злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх; витіснення злочинності з окремих сфер суспільного життя; викорінення корупції, зменшення кримінального тиску на економічні відносини; створення надійних перешкод посиленню кримінального насильства; обмеження незаконного обігу зброї, наркотичних засобів, кримінальних проявів пияцтва та алкоголізму, проституції та інших супутніх злочинності явищ. У результаті посилення профілактичного впливу на злочинність очікується: зниження рівня злочинності, ослаблення суспільної напруги, викликаної її впливом; зменшення впливу організованої злочинності на економічну та політичну сфери суспільства; зменшення корупційних проявів, очищення державної влади від корумпованих державних службовців, створення прозорої системи прийняття і виконання управлінських рішень; істотне підвищення рівня захисту економічних відносин від злочинних посягань, витіснення з економічної сфери кримінального елементу, скорочення обсягів «тіньової» економіки; посилення захисту правоохоронними органами прав, свобод і власності громадян, створення безпечних умов життя у державі; мінімізація злочинного впливу на молодь та підлітків, усунення причин і умов, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність; зниження рівня вживання наркотиків населенням, припинення транзиту наркотичних засобів через територію області; створення системи ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; підтримання громадського порядку та безпеки громадян на максимально високому рівні [12]. Навіть поверховий погляд на окреслені напрями впливу дозволяє стверджувати про не відповідність запланованих заходів та дій потребам громади, особливо з урахуванням кримінологічних прогнозів та наявного стану справ зі злочинністю.

Висновки. Здійснений стислий аналіз ілюструє стан запобіжної діяльності органів місцевого самоврядування щодо злочинності. Визначаючи визначальну роль в цьому процесі місцевого самоврядування, науковці та практичні працівники жодним чином не переймаються потребую у проведенні досліджень за названою тематикою, не надають аргументованих пропозицій щодо її організації. Натомість, практика діяльності окремих органів самоврядування свідчить про визнання того факту, що профілактика злочинності буде сприяти подальшому вдосконаленню практичної діяльності органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, правоохоронних органів області у питаннях забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягненню уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення організації, засобів і методів запобігання злочинам та їх розкриття.

Як справедливо зазначають з приводу підготовки регіональних планів запобігання злочинності В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний, цей документ має затверджуватись у гласному процесі, передбачати думки не лише органів, які безпосередньо займаються запобіганням злочинності, але й інших зацікавлених сторін (громадські організації,

науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та ін.) [13].

Тож, можемо констатувати, що незважаючи на раціональні міркування фахівців, з наведеного не випливає чіткого алгоритму та форм участі місцевого самоврядування у запобіганні злочинності, а також уявлення про його роль в цьому процесі. Звичайно, від того, який зміст включається у те або інше наукове поняття, категорію, та від точного окреслення їх меж та сфери застосування залежить визначення компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування та громадськості. Не розуміючи змісту та значення запобіжної діяльності того або іншого суб'єкта, фактично неможливо ефективно його запроваджувати, тому наше дослідження й спрямовується на заповнення окреслених прогалин.

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (Редакція від 08.10.2016 р.). // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

2. Лысодед А. В.Роль и место органов местного самоуправления в предупреждении преступности // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н.Каразіна. – № 456. – С. 253-256.

3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко – Одеса: ОДУВС, 2014. – 416 с.

4. Губанов А.В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности: [учеб. пособие] / А.В. Губанов - М.:ВНИИ МВД СССР, 1990. - 64 с.

5. Когут Я. М. Організація системи охорони громадського порядку поліцією європейських країн // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С.310–317.

6. Лещух А.Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення: монографія / А.Р. Лещух. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 292с.

7. Назар Ю.С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія / Ю.С. Назар. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 160 с.

8. Мифтина Т.В. Предупреждение преступности органами местного самоуправления [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. В. Мифтина. – Рязань : РА ФСИН России, 2007. – 26 с.

9. Ярмаки Х.П. Проблемы организационно-правовых форм основ общественных формирований по охране общественного порядка / Х.П. Ярмаки, Е.Н. Рудой // Проблеми взаєморозуміння ОВС з населенням: мат. міжвуз. курсантської (студентської) наук.-практ. конф. (Донецьк, 26.10.2001 р.). – Донецьк: ДІВС, 2002. – С. 137.

10. Покатаєв П.С. Роль органів місцевого самоврядування у залученні громадськості до сфери охорони громадського порядку / П.С. Покатаєв // Право та державне управління : зб. наук. праць. – 2012. – № 1. – С. 159-163.

11. Покатаєв П. С. Теоретичні основи здійснення контролю в системі органів місцевого самоврядування в Україні [Текст] : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 15.00.04 / Покатаєв Павло Сергійович ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.

12. Ухвала № 171 від 11.02.2016 р. «Про затвердження Комплексної програми профілактики злочинності у м. Львові на 2016-2017 роки» // http://www8.cityadm.lviv.ua/inteam%5Cuhvaly.nsf/%28SearchForWeb%29/A711E40FC13E8AC3C2257F6100554D07?OpenDocument

13. Голіна В.В. Співвідношення державної програми, плану і регіональних планів запобігання злочинності в Україні / В.В. Голіна, М.Г. Колодяжний // Юрист України. – 2011. – № 3. – С. 50–54.

Шеремет О.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Класичний приватний університет
Надійшла до редакції: 09.02.2017

УДК: 343.3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Конопельський В. Я.,
Загороднюк С. О.

Стаття присвячена дослідженню поняття «тероризм», опрацьовано статистичні дані щодо терористичної діяльності в Україні, зазначено фактори, що можуть сприяти появі підґрунтя для терористичної діяльності в країні, досліджено основні міжнародно-правові акти у сфері протидії тероризму, включаючи міжнародні конвенції.

Ключові слова: *тероризм, протидія тероризму, терористична діяльність, конвенція.*

Статья посвящена исследованию понятия «терроризм» обработаны статистические данные о террористической деятельности в Украине, указаны факторы, которые могут способствовать появлению террористической деятельности в стране, исследованы основные международно-правовые акты в сфере противодействия терроризма, включая международные конвенции.

Ключевые слова: *терроризм, противодействие терроризму, террористическая деятельность, конвенция.*

The article investigates the notion of "terrorism". Namely: the legal nature of terrorism origins, the historical aspect of the emergence of terrorism processed, statistics on terrorist activity in Ukraine. In the article noted factors that may contribute to ground for terrorist activities in the country.Identified the most salient factors that contribute the occurrence of external terrorist threats, the influence of scientific and technological progress in spreading opportunities acts of terrorism,the range of subjects of the crime; defined state threat of terrorism in other countries.

Studied the main international legal instruments on combating terrorism, including international conventions. Made posing the problem that the anti-terrorism legislation and ensure its effective application requiring a system of

© В.Я. Конопельский, С.О. Загороднюк, 2017

continuous improvement; determine the consequences of acts of terrorism.

Dangerous to underestimate the threat of terrorism in Ukraine, particularly in the context of globalization and the possible export of terrorism in our country.Science is still suggest that criminalization of the various manifestations of terrorist orientation is unnecessary because existing criminal legal means to deal with this socially dangerous phenomenon is enough.

***Keywords**: terrorism, counter-terrorism, terrorist activities, the Convention.*

Поняття «тероризм» вперше було внесено в політичний словник завдяки Едмонду Берку, який застосував цей термін, визначаючи французьку революцію як «епоху терору»[1], що зробило ідентичними такі поняття як «терор» та «тероризм».

Після Великої французької революції тероризм увійшов до європейських мов у значенні політичного терору як особливого способу обстоювання своїх політичних інтересів. Згідно з великим тлумачним словником сучасної української мови, «терор – 1. Найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. 2. Надмірна жорстокість стосовно до кого-небудь; залякування. Тероризм – здійснювання, застосування терору, діяльність і тактика терористів» [12, с. 1242]. Після Другої світової війни визначають різні форми тероризму: сепаратистсько-національний, латиноамериканський, міський, внутрішній, транснаціональний, міжнародний, ультраправий та ультралівий і ін. [13, с.882]. Наприкінці XX ст., з розвитком техніки, тероризм стає загрозою не окремим особистостям, як було раніш, але набуває значення глобальної проблеми, яка загрожує всьому людству.

Тероризм виникає, коли у суспільстві має місце криза, насамперед, у сфері ідеології і державного управління. У такому суспільстві з'являються різноманітні опозиційні групи - політичні, соціальні, національні, релігійні, для яких стають сумнівними законність та доцільність існування чинної влади. Якщо зазначені групи доходять висновку, що не можуть домогтися своїх цілей законним шляхом, вони можуть спробувати досягти бажаного результату за допомогою насильства, тобто тероризму.

Окремі питання кримінальної відповідальності за терористичну діяльність були досліджені в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: В. Ф. Антипенка, А. С. Беніцького, П. А. Воробея, С. Б. Гавриша, В. О. Глушкова, В. П. Ємельянова, В. С. Зеленецького, О. Є. Користіна, В. В. Крутова, С. Я. Лихової, С. М. Мохончука, Л. В. Новікової, Г. В. Овчинникової, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, М. В. Семикіна, В. В. Устинова та інших.

У сучасний період, поряд з проблемами війни та миру, екології, загострилась проблема тероризму, що несе в собі всі ознаки небезпеки глобального значення та ускладнює соціально-економічний стан людства.

Не випадково у низці глобальних проблем, що несуть загрозу для всього людства, ООН виділяє дванадцять, і серед них – боротьбу зі злочинністю і тероризмом. Тому одним із зобов'язань, яке Україна взяла на себе, вступаючи до Ради Європи, є прийняття відповідних законів щодо протидії тероризму, у зв'язку з чим, останнім часом, у сфері протидії тероризму в Україні зроблено чимало для створення належної правової бази протидії тероризму.

Є небезпечним недооцінювати загрозу терористичної діяльності для України, особливо в умовах глобалізації і можливого експорту терористичної діяльності в нашу державу. Хоча в науці й досі висловлюється думка, що криміналізація різних проявів терористичної спрямованості є зайвою, оскільки наявних кримінально-правових засобів для боротьби із зазначеним суспільно-небезпечним явищем цілком достатньо.

Слід зазначити, що в Україні є низка зовнішніх і внутрішніх факторів, що можуть сприяти появі підґрунтя для терористичної діяльності на теренах нашої держави. До найбільш характерних чинників, які сприяють виникненню зовнішніх терористичних загроз, експерти відносять наступні:

- геополітичне розташування України – територією держави пролягають маршрути міграції й товарообміну між Азією та Європою, що супроводжується можливістю нелегального перетинання кордону та контрабанди;

- перенесення на територію України етнічних та релігійних конфліктів з інших країн;

- поширення впливу закордонних ісламістських центрів на пострадянському просторі, у т. ч. в Україні, а також інспірування іноземними державами сепаратистських рухів серед представників національних меншин в Україні, створення еміграційного потенціалу;

- проведення активних контртерористичних заходів у суміжних державах, що провокує виникнення потоків біженців в Україну;

- участь України в антитерористичній коаліції та інших міжнародних антитерористичних заходах;

- загроза громадянам та об'єктам України з боку міжнародних терористичних, екстремістських організацій та кримінальних структур за кордоном [2, с. 92–93].

До внутрішніх чинників відносяться – нестабільність економічних, соціально-політичних, національно-етнічних, релігійних та деяких інших процесів, що відбуваються в Україні.

До окремих чинників та передумов, які посилюють загрозу виникнення терористичної діяльності можна віднести: наявність прихильників міжнародних терористичних організацій на території України; посилення фундаменталістського впливу в Україні; значне збільшення міграційних потоків із країн Близького та Середнього Сходу, наявність в Україні об'єктів підвищеної небезпеки тощо [3, с. 46].

Крім того, науково-технічний прогрес розширює можливість вчинення терористичних актів як шляхом застосування нових засобів руйнування і знищення людей, так і шляхом збільшення кола предметів цього злочину.

Україна на своїх теренах має значну кількість об'єктів, що можуть стати об'єктом терористичних спрямувань – атомні, теплові та гідроелектростанції, великі хімічні виробництва, дамби, великі водоймища, нафто та газопроводи, бази і склади військової техніки тощо. Все це може стати цілями вчинення терористичних актів, що може спричинити надзвичайні ситуації, які мають небезпечні соціальні, екологічні, економічні наслідки для суспільства [4, с.122].

Наведений перелік внутрішніх чинників, які потребують особливої уваги щодо можливості здійснення терористичної діяльності не є вичерпним. Його можна продовжувати, але суть залишається незмінною – Україна знаходиться в зоні ризику виникнення терористичних проявів.

З 2001 по 2013 рік у першу п'ятірку країн, найбільш постраждалих від тероризму - з урахуванням кількості нападів, кількості загиблих та постраждалих та рівня матеріального збитку, входять Ірак, Пакистан, Афга-

ністан, Нігерія і Сирія. На частку цих держав припадає понад 80% терактів у світі. Слідом за ними йдуть Індія, Сомалі, Ємен і Філіппіни, а замикає десятку Таїланд. Росія зайняла в рейтингу 11 місце. Найбільша кількість терористичних атак в 2013 році відмічено в Іраку: 2492 нападів, при яких загинули 6362 чоловік, що являє собою збільшення на 164% з 2012 року.

Починаючи з 11 вересня 2001 року, кількість терористичних актів з кожним роком збільшувалась більш ніж у чотири рази і досягло свого піку в 2007 році, в розпал військового конфлікту в Іраку. Всупереч поширеній думці бідність не обов'язково є основною причиною тероризму, так як країни з низьким рівнем доходу менш схильні до тероризму, ніж країни з середнім рівнем доходу. На думку дослідників, більш істотний вплив мають такі чинники як політична нестабільність, ворожнеча між різними соціальними групами і масові порушення прав людини. Інша особливість полягає в тому, що в останні роки найбільш широке висвітлення часто отримує релігійний тероризм, в той час як існує значний рівень тероризму, ніяк не пов'язаного з релігійними групами.[5]

Що стосується України, статистика свідчить, що випадки терористичних актів, останнім часом, в Україні є непоодинокими. Так, у період з 2001 року по січень 2014 р. у провадженні слідчих підрозділів Служби Безпеки України перебувало 61 кримінальне провадження, яке порушено за різними частинами ст.ст. 258-258^5 КК України. Якщо у 2001-2010 рр. кількість проваджень, порушених за рік, не перевищувала 4-5 (виключеннями є 2004 та 2005 рр., у яких кількість порушених кримінальних проваджень становила 8 та 7 відповідно), то у 2011, 2012 та 2013 рр. порушено 9, 19 та 16 кримінальних проваджень відповідно. Разом з тим, кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним висновком становить 14, що складає 22,9 % від загальної кількості. У провадженні слідчих підрозділів Служби Безпеки України залишаються 30 кримінальних проваджень (49,1 %). Варто зазначити також, що за результатами вивчення слідчо-судової практики, близько 70% аналізованих злочинів вчинено організованою злочинною групою, що значно підвищує рівень небезпечності вказаних злочинів та ускладнює процес їх розслідування та розкриття.[6]

Про складність ситуації в Україні свідчать також факти викрадення, незаконного придбання та зберігання вогнепальної зброї, незаконного виготовлення вибухових речовин та вибухових пристроїв. Враховуючи підвищений рівень проявів та особливу суспільну небезпечність останніх, наукові розробки з цієї проблематики не втрачають своєї значимості та актуальності й сьогодні. Тероризм, як вид злочинності і соціальне явище, набуває нових масштабів та проявів. У зв'язку з цим, антитерористичне законодавство та забезпечення його ефективного застосування потребують системного безперервного удосконалення [7].

Протидія тероризму не може бути ефективною без якісного нормативно-правового забезпечення, особливо у кримінально-правовій галузі, оскільки в прийнятих останнім часом міжнародних конвенціях, присвячених проблемам боротьби з тероризмом, намітилась чітка тенденція до розширення сфери кримінально-правової заборони відносно будь-яких терористичних проявів і встановлення спеціальних складів злочинів в національному законодавстві. Антитерористичне законодавство України має бути досконалим і адекватним небезпеці, яку несе сучасний тероризм.

Антитерористичне законодавство України представлено рядом нормативних актів. Після ратифікації конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005р., прийнято Закон України від 21 вересня 2006 р. № 170-V, яким було виключено частини четверту та п'яту ст.258 КК України та Кримінальний кодекс України був доповнений статтями 258^1–258^4, що передбачають відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258^1 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258^2 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258^3 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258^4 КК).[8]

Після цього, Законом України від 18 травня 2010 р. № 2258-VI було внесено такі зміни і доповнення: з диспозиції ст.258^3 КК були вилучені ознаки матеріального сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, з диспозиції ст. 258^4 КК – ознаки фінансування та матеріального забезпечення особи з метою вчинення терористичного акту і доповнено кодекс ст.258^5 КК, яка встановила відповідальність за фінансування тероризму.[9]

05.06.2014 р. Верховна Рада своїм рішенням внесла зміни до закону «Про боротьбу з тероризмом» (№4985), згідно з яким антитерористичну операцію (АТО) визначили як комплекс скоординованих заходів, спрямованих на попередження, запобігання і припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. [10.

Згідно Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 2003 року, тероризм - суспільно небезпечна діяльність, яка полягає в свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей;терористичний акт - злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України [11].

Останнім часом значно загострилась ситуація щодо використання терористичних методів як способу вирішення будь-яких питань політичного, економічного характеру, релігійних суперечок та інших негараздів та протистоянь.

Ця небезпечна форма агресії не минула й нашої держави. В Україні з'явилась пряма загроза перетворення терактів в системне явище. Від початку АТО, станом на 18 квітня 2015 р., засуджено 94 терористи. СБУ розслідувала 4187 кримінальних проваджень, повідомлено про підозру 1179 особам. До суду передано 329 обвинувальних актів, засуджено 94 особи, з них понад 10 осіб отримали терміни від 8 до 13 років позбавлення волі. За такою статистикою можна говорити, що йде успішна боротьба з терористичною діяльністю [14].

На тлі боротьби сучасної влади за державну стабільність в економіці, до її хронічного занепаду додалася ще й нестабільність національної безпеки. Прояви тероризму відчутно б'ють по міжнародному престижу нашої країни – масовий бешкет корупції, розквітаючий бандитизм.

Отже, тероризм – одне з найскладніших і найнебезпечніших явищ політичного життя як минулого, так і сьогодення. Нині він набирає надто загрозливого характеру і глобального масштабу. Результат є жахливим

– масова загибель людей, величезні матеріальні втрати, створення атмосфери жаху, взаємної недовіри, злоби і ненависті в суспільстві й державі.

Література:

1. Берк Э. Размышления о революции во Франции// Великая французская революция [Электронный ресурс] - М., 1999 - Режим доступа: http://liberte.newmail.ru/Books/Burke1.html

2. Леонов Б. Щодо оцінки терористичної загрози в Україні / Б. Леонов // Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації : збірник матеріалів «круглого столу». – К. : НІСД, 2011. – С. 92–93.

3. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46.

4. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення / А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2001. – 312 с.

5. Институт экономики и мира: Рейтинг стран мира по уровню терроризма 2014 года (http://gtmarket.ru/news/2014/11/19/6978)

6. Види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою (за матеріалами СБ України) - Ленко М.О.[Електронний ресурс] http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/116-vydy-typovykh-slidchykh-sytuatsii-pochatkovoho-etapu-rozsliduvannia-terorystychnykh-aktiv-vchynenykh-z-vykorystanniam-samorobnoho-vybukhovoho-prystroiu-za-materialamy-sb-ukrainy-lenko-m-o

7. Дячкін О.П., Черномазова М.О./ Про деякі проблемні питання кримінально-правової характеристики злочинів терористичної спрямованості.//Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць.- 2013.- №2(66).- С.362 – 363.

8. Закон України ВР № 170-V «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21.09.2006 р.(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 45, ст.443) //**zakon**.rada.gov.ua/**law**s/show/**170**-16

9. Закон України від 18 травня 2010 р. №N 2258-VI «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» http://www.mtu.gov.ua/uk/nac.zak/19550.html

10. Верховная Рада своим решением внесла изменения в закон «О борьбе с терроризмом» (№4985). (05.06.2014):http://www.unian.net/politics/925668-verhovnaya-rada-vnesla-izmeneniya-v-zakon-po-borbe-s-terrorizmom.html

11. Закон України «Про боротьбу з тероризмом»{Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 25, ст.180}{Із змінами, внесеними згідно із Законами N 2600-IV /uazakon.ru/zakon/zakon-o-borbe-s-terrorizmom.html

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел.-К.;Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002.- 1440 с.

13. Великий енциклопедичний юридичний словник / За заг. ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007.- 992 с.

14. В СБУ заявили, що за час АТО вже засуджено 94 терористи // Українська правда, 18 квітня 2015 року http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/18/7065125/?attempt=1

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології, ОДУВС
Загороднюк С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.02.2017

УДК 343.85

ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Запорожець Р. А.

Досліджено зарубіжний досвід організації запобігання вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування. Виокремлено спільні та відмінні риси, згруповано країни з подібною організацією, а також проаналізовано різні моделі організації протидії шахрайству у сфері іпотечного кредитування, вироблені світовою практикою.

Ключові слова: *іпотечне шахрайство, іпотечна система, запобігання, суб'єкти запобігання.*

Исследован зарубежный опыт организации предотвращения совершения мошенничеств в сфере ипотечного кредитования. Выделены общие и отличительные черты, сгруппированы страны с подобной организацией, а также проанализированы различные модели организации противодействия мошенничеству в сфере ипотечного кредитования, выработанные мировой практикой.

Ключевые слова: *ипотечное мошенничество, ипотечная система, предотвращение, субъекты предотвращения.*

The foreign experience of organizing the prevention of fraud in the sphere of mortgage lending has been explored. Common and distinctive features are singled out, the countries with the similar organization are grouped, and also various models of the organization of counteraction to swindle in sphere of hypothecary crediting, developed by world practice are analyzed.

Key words: *mortgage fraud, mortgage system, prevention, prevention subjects.*

© Р.А. Запорожець, 2017

Постановка проблеми. Аналіз досвіду запобігання шахрайств у сфері іпотечного кредитування країн ЄС, США та міжнародному рівні надав можливість звернути увагу на наявність прогалин в українському законодавстві, де на відміну від зазначених країн, відсутні спеціальні норми, спрямовані на запобігання шахрайств на ринку надання іпотечних послуг. Цей вид злочинів можна віднести до злочинів з специфічними ознаками, оскільки їх виявлення зазвичай відбувається вже після їх вчинення, що підвищує їх суспільну небезпечність. Також слід доповнити, що виявлення шахрайств у сфері іпотечного кредитування потребує не лише від правоохоронних органів спеціальної підготовки, але й тісної і взаємної співпраці разом з службами безпеки банків, та інших небанківських фінансових установ.

На сьогоднішній день в світі накопичено чималий досвід щодо запобігання вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування. Особливо успішним і багатим є досвіт із протидії шахрайству в США та Європі, де іпотечне кредитування є найбільш поширеним способом вирішення житлових проблем населення. Водночас не все із зарубіжного, нехай і успішного досвіду, може бути перенесено та застосовано в українських реаліях, тому визначення оптимальної моделі запобігання вчинення іпотечному шахрайству і складає мету нашої роботи.

Виклад основного матеріалу. Американський іпотечний ринок, незважаючи навіть на кризові явища, залишається найбільшим сегментом світового іпотечного ринку. На сьогоднішній день у США діяльність у кредитно-фінансовому блоці з житлового фінансування здійснює велике число установ, інститутів первинного і вторинного ринку іпотечних кредитів - це іпотечні банки, ощадні й кредитні асоціації, комерційні й ощадні банки, компанії зі страхування, пенсійні фонди, інвестиційні інститути, приватні кредитори, ріелторські, брокерські фірми і т. д. [1, с. 159].

Іпотечне шахрайство є не тільки грабіжницькою практикою кредитування, на яку націлені певні недобросовісні позичальники. Відповідно до Федерального бюро розслідувань (ФБР) під іпотечним шахрайством розуміють «дії пов'язані з істотним спотворенням, перекручуванням фактів або сама бездіяльність, які стосуються власності або потенційної іпотеки, на які посилається андерайтер або кредитор для фінансування, придбання або за страхування кредиту.» За допомогою цього робочого визначення, ми бачимо, що іпотечне шахрайство може бути скоєно як окремими позичальниками, так і самими кредиторами(професіоналами індустрії).

Питання запобігання вчиненню шахрайства у сфері іпотечного кредитування в США врегульовані законодавчо на місцевому, державному чи федеральному рівні, яке покликане скоротити кількість вчинення кримінальних правопорушень. США зробили значний крок в питанні регулювання та контролю у сфері іпотечного кредитування, який вимагає ліцензування кредитних співробітників і безперервної освіти, яку необхідно постійно вдосконалювати та підвищувати її професіональний рівень. Крім того, операції з нерухомістю, назва і страхові агентства ліцензуються і контролюються державними органами. У багатьох штатах також вимагають періодичного аудиту діяльності і операцій іпотечного кредитування компаній для контролю за їх дотриманням. Професійні організації, такі як асоціації іпотечних банків і Національної асоціації іпотечних брокерів мають кодекс поведінки і передової практики, які є рівноправними, а їхня діяльність постійно моніториться. ФБР Відділ по боротьбі з економічними злочинами регулярно стежить за скаргами і підозрілою діяльністю суб'єктів в сфері іпотечного кредитування.

Слід відмітити, що в Канаді вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування також є важливою та актуальною проблемою. Ще в 2012 році на онлайн презентації компанії Канада Guaranty, було відмічено, що «один з 10 іпотечних договорів містить певний елемент шахрайства». Інше кредитне бюро Equifax зазначає, що з 2013 р. по 2016 р. за допомогою вчинення іпотечного шахрайства компанії завдано збитків на суму понад 1 мільярд $[2]. В Канаді як і в США також виділяють два види шахрайства в сфері іпотечного кредитування: шахрайство вчинене(власне позичальниками, інколи у складі з кредиторами чи іншими суб'єктами іпотечного ринку) для власного проживання і шахрайство вчинене з метою отримання прибутку(зазвичай вчиняється самими кредиторами, професіоналами своєї справи).

В Канаді виявленням та розслідуванням вчинених шахрайств у сфері іпотечного кредитування в першу чергу займається Королівська Канадська Поліція(далі ККП) або слідчий органу першої інстанції. Проте, підрозділи по протидії економічній злочинності можуть бути залучені безпосередньо для розслідування шахрайств вчинених в особливо великих розмірах в економічному секторі країни.

Підрозділ по боротьбі з економічною злочинністю ККП тісно співпрацює з фінансовим співтовариством, іншими правоохоронними органами та урядом, щоб попередити, запобігати, а також розслідувати шахрайство вчинене в сфері іпотечного кредитування в особливо великих розмірах.

Варто відмітити, що навіть в час економічної спаду, іпотечне кредитування як і раніше надає кредити на мільярди фунтів щомісяця[3].

У січні 2011 року Національний орган протидії шахрайства повідомив, що в результаті вчинення шахрайств економіці Великобританії завдаються збитки на загальну суму ? 38 млрд на рік. Шахрайство в державному секторі становить ? 21 млрд, в той час як шахрайство в приватному секторі становить ? 12 млрд. Сектор фінансових послуг спостерігаються найвищі втрати в приватному секторі, які оцінюються в 3,6 млрд ?[4]. Збитки від шахрайств з кредитними картами в Великобританії в 2010 році склали 365 млн ?[5]. 26% британців постраждали внаслідок шахрайства з кредитними картами, і у 40% були взламані їх карткові банківські рахунки.

Крім того, злочинці продовжують прагнути експлуатувати ключові професії, які так чи інакше беруть участь в видачі іпотеки чи оформленні права власності на нерухомість. Зокрема, існує багато випадків коли шахраї видають себе за працівників кредитних компаній і обманним шляхом видурюючи персональні дані жертв укладають іпотечні договори під заставу їхньої ж нерухомості. При чому жертва до останнього моменту не підозрює, що її нерухоме майно знаходиться під заставо.

За даними англійського Національного показника шахрайства(NFA) оцінюється, що річний обсяг іпотечного шахрайства становить близько ? 1 млрд., це свідчить про той факт, що іпотечне шахрайство залишається серйозною загрозою і напрямом діяльності для організованих злочинних груп з метою отримання незаконних прибутків.

Значним позитивним досвідом, який може перейняти і Україні є те, що у Великобританії відбувається постійний обмін інформацією. Мова йде про обмін оперативними

даними про тих, хто бере участь, чи має яке-небудь відношення до вчинення іпотечного шахрайства, нових тенденцій і нових методів махінацій між кредиторами, регулюючими органами, працівниками правоохоронних органів, а також земельний кадастр та ін. Обмін інформацією займає ключове місце в стратегії щодо зниження загрози вчинення шахрайства в сфері іпотечного кредитування.

Наприклад, земельний кадастр обмінюється інформацією з широким колом організацій, в тому числі Солісітерський регулюючий орган(Solicitors Regulatory Authority), Управління ініціативи національного шахрайства (National Fraud Initiative), Національне бюро розвідки шахрайства (National Fraud Intelligence Bureau), Орган управління національного шахрайства (National Fraud Authority), Органи податків та зборів(HM Revenue and Customs), Товариство юристів, Управління з фінансових послуг (Financial Services Authority) і правоохоронні органи для виявлення осіб, що беруть участь в іпотечному шахрайстві[6].

Слід відмітити, що земельний кадастр приєднався до обміну інформацією із Управлінням фінансових послуг зовсім недавно, для досягнення мети запобігання іпотечного шахрайства.

Солісітерський регулюючий орган разом із поліцією Лондонського Сіті і Управлінням фінансових послуг (FSA) також все частіше здійснюють обмін оперативними даними один з одним, це створює хороший ефект запобігання вчинення шахрайству у сфері іпотечного кредитування.

Національне бюро розвідки шахрайства, яке знаходиться в поліції Лондонського Сіті здійснюється пошук, збір та аналіз інформації про випадки вчинення шахрайств і сфері іпотечного кредитування, для встановлення зв'язку між раніше вчиненими іпотечними шахрайствами, а також проводиться обмін оперативною інформацією разом з іншими управліннями по боротьбі з шахрайством. Збір інформації про вчинене іпотечне шахрайство є головним пріоритетом роботи Бюро.

Слід відмітити, що в ході раптової перевірки, яку провели ряд кредиторів було виявлено порушення пов'язані з підробкою документів, за допомогою яких планувалося отримати іпотечних кредитів на загальну суму понад 111 млн ?.

Станом на перший квартал 2017 поліція Лондонського Сіті в проводить розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шахрайств у сфері іпотечного кредитування сума збитків яких перевищує декілька мільйонів фунтів стерлінгів.

Поліція лондонського сіті притягнули до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили шахрайство у сфері іпотечного кредитування, які входили до складу злочинного угруповання, яке використовувало адвокатську фірму, яка вчиняла шахрайство шляхом зловживання довірою банків з спричиненням збитків на суму майже ? 8 мільйонів і були ув'язнені. Слід додати, що обвинувачених засудили до 11 років позбавлення волі[6].

У Великобританії фінансові компанії зробили вагомий вклад в розвиток різних національних баз даних, які можуть бути у відкритому доступі для перевірки транзакцій. Наприклад: HPI регістр (безстатусний), який є доступним для пошуку всіх транспортних засобів, що є зареєстрованими, він призначений для запобігання вчинення шахрайств з транспортними засобами, бази даних страхування автотранспортних засобів, щоб допомогти запобігти страхового шахрайства і наявності іпотечних кредитних звітів для встановлення особи клієнта і його кредитоспроможності. Обмін інформацією і звітністю органів, а також виконання внутрішніх процедур виділяють два основних інструменти запобігання вчинення шахрайств на споживчому ринку кредитування Великобританії:

* - CIFAS є базою даних, і містить негативні записи про шахрайство, що було вчинено. Інформація CIFAS поширюється на кредитні організації через три кредитних бюро Великобританії та інших постачальників рішень по боротьбі з шахрайством. CIFAS є неприбутковою організацією, яка фінансується за рахунок коштів її учасників;

* - Hunter створений Experian і складається з 3 різних секторів, National Hunter (Financial Services), Telco Hunter і Insurance Hunter. Hunter - база даних, що містить інформацію про відомі випадки шахрайства і попередні заявки на отримання кредиту, що не були помічені, як шахрайські. Хантер працює шляхом зіставлення нових додатків для кредиту по відношенню до обох без шахрайства попередніх записів і відомих записів шахрайства з використанням складного набору відповідності та аномальних правил виявлення. Виявлені випадки шахрайства помічають просто ослабленим індикаторним прапорцем, що запис додаток містить шахрайство, забезпечуючи швидкий захист від шахрайства.

У німецькій модель житлової іпотеки [7; 8] одним з основних первинних кредиторів у іпотечній системі є будівельно-ощадні каси (Bausparkassen), які надають кредити своїм учасникам, тоді як кредитно-ощадні асоціації США можуть надавати кредити на придбання житла і стороннім позичальникам. Поряд з цим, приблизно таку ж питому вагу в іпотечному кредитуванні займають комерційні банки [9]. Проте основною відмінністю іпотечного ринку Німеччини та більшості інших європейських країн є малорозвиненість вторинного іпотечного ринку. Спільною рисою з іпотечним ринком США є активна участь держави в іпотечному механізмі. Зокрема, німецька держава активно здійснює пряму участь у діяльності національної житлової іпотеки, нараховуючи премію, що розраховується як частка від суми власних заощаджень вкладника[10].

У межах будівельних ощадних касах за правильного підбору параметрів позико-заощаджуваних схем не виникає пірамід («міхурів»). Однією з основних переваг БОК є й той факт, що вони відносно незалежні від фінансових ринків. Саме через це в періоди криз БОК мають особливі переваги перед іншими іпотечними інститутами[11, с. 286].

У 2012 році PricewaterhouseCoopers (PwC) шляхом опитування банків та вивчення досвіду компаній з протидії економічній злочинності виявлено наступне:

• у 63% німецьких компаній зіткнулися з вчиненими шахрайствами, розслідування яких тривало в середньому протягом двох років;

• незважаючи сформованість фінансових ринків (наприклад, Німеччина і Північна Америка) існує значний ризик вчинення іпотечного шахрайства;

• фінансове розкрадання та заподіянні збитки від шахрайства в середньому становлять € 2 млн на компанію із середніми завданими збитками по кожному з виявлених фактів вчинення шахрайств – € 1 млн;

• сумарна вартість завданих збитків за 4 роки становить 655 млн € [12].

Останні дослідження PWC проведені в 2014 і 2016 роках[13; 14], а також щорічні статистичні дані ні-

мецького Федерального відомства кримінальної поліції (Bundeskriminalamt, BKA) [15] вказують на наступне: зважаючи на зменшення числа випадків вчинення шахрайських злочинів, у кожній другій компанії, що працює у даній сфері було зафіксовано хоча б один випадок вчинення фінансових шахрайств. З іншого боку, спостерігається загальне збільшення серйозних економічних злочинів на 1,5% в 2015 році порівняно з 2014 роком, тоді як шахрайство зросла на 5%.

Крім того, зазначені вище видання повідомили про значне збільшення завданої фінансової шкоди; наприклад, середня втрата в компанії склала 6,57 млн € в 2014 році, в той час як в 2015 році цей показник зріс до 9,39 млн € - 58%[16]. З усіх пошкоджень повідомили в BKA щодо економічних злочинів, вчинення шахрайств займало саме більше місце 55% в 2016 році, а в порівнянні з попереднім роком, спостерігається збільшення на 5%.

У Федеративній Республіці Німеччині існують різноманітні інструменти серед, яких:

• Hinweis Informationssystem (HIS) яка існує в різних формах з 1993 року, в якому страхові організації обмінюються інформацією про осіб і активи (в основному автомобілі), які були виявлені в шахрайських або підозрілих випадках;

• Об'єднане попередження шахрайства (Fraud Prevention Pool) з телекомунікаційних компаній в Німеччині, яка представляє собою базу даних, що містить інформацію про платіжну поведінку клієнтів і використання телекомунікаційних засобів;

• Мережа Запобігання шахрайства (Fraud Prevention Network (FPN)), спільна ініціатива німецької кредитної індустрії і кредитного бюро SCHUFA. ФПН являє собою централізовану базу даних, організована незалежним посередником, яка виконує функції органу дізнання. Вона містить інформацію про шахрайство і підозри в шахрайстві в сфері крадіжки особистих даних, шахрайства (кредитоспроможність фальшивих звітів, довідок про доходи, звітності банку і т.д.), шахрайських платіжних операцій і витрат[17].

Причому досвід розвинутих країн вказує на те, що участь держави в іпотечному ринку є головним фактором, який зумовлює розвиток житлового іпотечного кредитування в країні, незалежно від того однорівневою чи багаторівневою є модель іпотечного механізму в конкретній країні. Ще однією важливою рисою іпотечного механізму в країнах зі значним розвитком іпотеки є наявність в ньому ощадно-кредитних інститутів: кредитно-ощадних асоціацій (США, Канада), будівельних товариств, (Великобританія), будощадкас (Німеччина). Держава в усіх країнах бере участь як в законодавчому регулюванні взаємовідносин на іпотечному ринку, так і в розбудові його інфраструктури, забезпечує гарантування вкладів населення, що є запорукою надійності ресурсної бази фінансово-кредитної системи, без розвитку якої розвиток житлової іпотеки є неможливим. У той же час у кожній країні існують свої національні особливості житлової іпотеки (навіть в рамках такої високоінтегрованої структури, як Євросоюз). Це вказує на те, що розбудова національної моделі житлової іпотеки в Україні має обов'язково враховувати як особливості вітчизняного ринку нерухомості, так й інших ринків, які входять до іпотечного ринку, проте позитивний досвід інших країн щодо створення житлової іпотеки також має бути врахованим.

Література

1. Цылина Г.А. Ипотека: жилье в кредит / Г.А. Цылина — М.: Экономи- ка, 2001. — 358 с.

2. How mortgage fraud is thriving in Canada's hot housing market[Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.theglobeandmail.com/real-estate/the-market/mortgage-fraud-on-the-rise-among-brokers-trying-to-help-clients-qualify/article27051297/

3. Working together to stop mortgage fraud [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/118467/mortgage-fraud-report2010.pdf

4. National Fraud Authority, "Annual Fraud Indicator", 27 January 2011, more information available at: http://www.homeoffice.gov.uk/publications/ agencies-public-bodies/nfa/fraud-focus-newsletter/fraud-focus-feb11?view=Binary and http://www.homeoffice.gov.uk/agencies-public-bodies/nfa/news/press-releases/fraud-costs-over-38-billion/

5. Financial Fraud Action UK, "Fraud the facts 2011 - The definitive overview of payment industry fraud and measures to prevent it", available at: http://www.financialfraudaction.org.uk/Publications/#/1/zoomed

6. Working together to stop mortgage fraud [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/118467/mortgage-fraud-report2010.pdf

7. Ламперт Х. Социальная рыноч- ная экономика: Германский путь / Х. Ламперт . — М.: Дело, 1994. —224 с.

8. Пухова А. Три способа покуп- ки жилья в ФРГ / А. Пухова // Ипоте- ка. — 1996. — №1. — С.14—17

9. Меркулов В.В. Мировой опыт ипотечного жилищного кредитования и перспективы его использования в Рос- сии / В.В. Меркулов. — СПб.: Юриди- ческий центр Пресс, 2003. — 358 с.

10. Омельчук В. О. Досвід сша та європи в розбудові житлової іпотеки: перспективи для України / В. О. Омельчук // Економіка та держава. - 2010. - № 10. - С. 29-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_10_8.

11. Ніколаєнко Ю.В. Будівельні ощадні каси як новий інстіггут фінансування житлового будівництва в Україні / Ю.В. Ніколаєнко//Вісннксоціально-економічнихдосліджень : їб. наук. пр. / гатов. ред. М.І. Зверяков, - Одеса, 2010. -Вim.39.-С. 284-288.

12. PricewaterhouseCoopers and Martin-Luther-University, "Wirtschaftskriminalit?t bei Banken und Versicherungen - Tatort Deutschland 2012", 2012, available at: http://www.business-keeper.com/Docs/Attachements/474b7ac9-60de-4b58-a484-6a6fc449f0bb/Wikri_Banken_Versicherungen-12.pdf

13. PricewaterhouseCoopers and Martin-Luther-University, "Wirtschaftskriminalit?t 2009 - Sicherheitslage in deutschen Gro?unternehmen", 2014, available at: http://www.pwc.de/de/risiko-management/assets/Studie-Wirtschaftskriminal-09.pdf

14. PricewaterhouseCoopers and Martin-Luther-University, "Wirtschaftskriminalit?t 2016 - Compliance im Aufwind", 2016, available at: http://www.pwc.de/de/risiko-management/studie-zur-wirtschaftskriminalitaet-2016-kommissar-zufall-deckt-am-meisten-auf.jhtml

15. Bundeskriminalamt, "Bundeslagebild Wirtschaftskriminalit?t 2015, 2016", page 6, available at: http://www.bka.de/nn_193376/SharedDocs/Downloads/DE/Publikationen/JahresberichteUndLagebilder/Wirtschaftskriminalitaet/wirtschaftskriminalitaetBundeslagebild2015,templateId=rawproperty=publicationFile.pdf/wirtschaftskriminalitaetBundeslagebild2015.pdf

16. PricewaterhouseCoopers and Martin-Luther-University, "Wirtschaftskriminalit?t 2011 - Compliance im Aufwind", 2011, available at: http://www.pwc.de/de/risiko-management/studie-zur-wirtschaftskriminalitaet-2011-kommissar-zufall-deckt-am-meisten-auf.jhtml

17. More information available at (both in German): http://www.informa-irfp.de/de/onlineservice/hufigefragen/index.html

Запорожець Р.А.,
аспірант кафедри
кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 23.02.2017

УДК 343.91

ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОШКОДЖЕННЯ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Афанасенко С. І.

Запобігання злочинам є основним завданням, яке покладається на всі інститути держави, що має комплексний характер і передбачає використання не тільки правових, але і інтеграційних досягнень різноманітних напрямків наукових знань. В основі такої діяльності лежать заходи, що спрямовані на усунення причин та умов злочинності, вірогідності вчинення задуманих злочинів шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

У кримінологічній науці сформувалася система запобігання злочинам, що знаходиться у постійному розвитку. При цьому основним завданням такої діяльності є не тільки недопущення вчинення злочинів, але і захист життєво важливих інтересів держави, громадян від загрози різних видів злочинів, злочинності в цілому.

Ключові слова: *безпека руху, пошкодження шляхів сполучень, транспортний засіб, рухомий склад, залізничні шляхи.*

Предотвращение преступлений является основной задачей, которая возлагается на все институты государства, имеет комплексный характер и предусматривает использование не только правовых, но и интеграционных достижений различных направлений научных знаний. В основе такой деятельности лежат меры, направленные на устранение причин и условий преступности, вероятности совершения задуманных преступлений путем разработки и осуществления целенаправленных мероприятий.

В криминологической науке сформировалась система предотвращения преступлений, находится в постоянном развитии. При этом основной задачей такой деятельности является не только недопущение совершения преступлений, но и защиту жизненно важных интересов государства, граждан от угрозы различных видов преступлений, преступности в целом.

Ключевые слова: *безопасность движения, повреждение путей сообщения, транспортное средство, подвижной состав, железнодорожные пути.*

Crime prevention is a major task that is assigned to all the state institutions, is complex and involves the use of not only the legal but also the achievements of the integration of different areas of scientific knowledge. There are the measures at the heart of these activities, aimed at addressing the crime causes and its conditions, the probability of committing crimes conceived by developing and implementing of targeted measures.

There is a system of crime prevention in Forensic which is in constant development. Thus the main objective of these activities is not only to prevent the crimes commission, but also the protection of the state's vital interests, citizens, from the threat of various types of crime, criminality in general.

Key words: *traffic safety, damage to the means of communication, vehicle, rolling stock, train tracks.*

В умовах побудови правової держави першочергове значення мають проблеми захисту громадян від злочинних посягань, а також протидія спробам криміналізації суспільства, нейтралізація негативних соціальних тенденцій. Дезорганізація політичного, соціального, економічного, морально-психологічного, і як, наслідок, правового ладу життя слугує «живильним» середовищем для нових видів злочинів, оскільки є провокуючим фактором для маргінальної частини населення.

Завдання запобігання злочинності зумовлено головними напрямами протидії злочинності, що у сучасних умовах є стабілізація, стримання та можливе подальше зменшення рівня злочинності, зниження рівня її суспільної небезпеки. Конкретизація останніх передбачає: протидію криміногенних процесів у суспільстві; створення та зміцнення у суспільстві атмосфери спокою та стабільності; усунення погрози правам, свободам та законним інтересам особистості, суспільстві та держави, що виникає у зв'язку з можливістю вчинення злочинів; недопущення вчинення злочинів з боку осіб, що є об'єктами профілактичного впливу; забезпечення виправлення осіб, що потрапляють у сферу запобіжного впливу, та їх ре соціалізація. Запобігання злочинів займає особливе місце займає особливе місце у досягненні вказаних цілей, оскільки саме цей вид діяльності є найбільш дієвим у недопущенні вчинення злочинів насамперед тому, що забезпечує виявлення та усунення її причин та умов, припинення злочину на стадії готування або коли злочин розпочався. Саме запобігання злочинності дає можливість вирішувати поставлені завдання з найменшими витратами для суспільства, без використання всього складного механізму юстиції та без використання такої форми державного примусу як кримінальне покарання. Загальносоціальне запобігання є основою, фундаментом спеціально-кримінологічного запобігання, які безпосередньо спрямовані на недопущення злочинів. Чим більш досконалими є заходи загально соціального запобігання, тим більш вузькими за змістом є заходи спеціально-кримінологічного запобігання.

Система загально соціального запобігання є складним комплексом, який містить наступні елементи: соціально-економічні, соціально-нормативні, соціально-психологічні, організаційно-нормативні. Виходячи зі змісту системи, на нашу думку, заходи запобіжної діяльності повинні охоплювати 1) макросферу – подальше покращення соціально-економічних умов життя та діяльності людей; 2) сферу соціальної організації та управління, де особливого значення набуває удосконалення форм і методів контролю за діяльністю малих груп і колективів, організацій; 3) мікросферу – диференційований підхід до людей з врахуванням типових рис, психології індивідуальної та групової поведінки[11, с.-10;12 ,с.-300]..

До окремих завдань запобіжної діяльності необхідно віднести мінімізацію причин та умов злочинності, що сприяють виникненню, дії цих загроз, їх нейтралізацію та ліквідацію наслідків. Вказані завдання визначають ту роль, яку відіграє запобігання злочинам в забезпечення

© С.І. Афанасенко, 2017

безпеки держави. Крім цього, ці завдання є складовими завданнями системи забезпечення безпеки правоохоронюваних цінностей. Це свідчить про те, що запобігання пошкодженню шляхів сполучення і транспортних засобів повинно розглядатися як невід'ємна складова державної політики.

Об'єктивно існуюча потреба суспільства у запобігання злочинів детермінує характер та зміст засобів її задоволення. З одного боку вона повинна співвідноситися з рівнем соціального, економічного, політичного і духовного розвитку суспільства, а з іншого, – відображати специфіку факторів, в усуненні яких зацікавлено суспільство. Особливість досліджуваного злочину, а саме – пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, виражаються в його соціальній обумовленості та сприяє можливості у виборі засобів впливу на його недопущення, впливаючи на усунення причин та умов злочинності. І тому, сьогодні держава та суспільство усвідомивши необхідність відтворення системи запобіжної діяльності з врахуванням сучасних реалій, намагаються застосувати заходи спрямовані на усунення причин та умов злочинності та недопущення вчинення злочинів[8, ;9].

Але останні процеси, що відбуваються в нашій державі свідчать про те, що фактично відбувся відхід від профілактичної діяльності злочинів. Заходи у цьому напрямку проводяться локально, і застосовуються щодо окремих видів злочинів, або в межах окремих регіонів. При цьому було втрачено пріоритетні напрями в боротьбі з нею. Одним з найбільш ефективних заходів, спрямованих на зменшення рівня злочинності є її запобігання, під яким розуміється специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямованих на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що обумовлюють вчинення злочинів; виявлення груп ризику та конкретних осіб з метою впливу на них і недопущення вчинення ними злочинів. Запобігання злочинам здійснюється як на загально соціальному (державному) рівні, так і на спеціальному. Завдання загально соціального запобігання вирішуються через комплекс заходів правового, економічного та політичного характеру. Загально соціальне запобігання включає вплив на несприятливі економічні фактори, соціальну та політичну стабілізацію суспільства, реалізації заходів з укріплення морально-психологічних відносин в суспільстві. На загально соціальному рівні найважливішу роль відіграють заходи правового характеру.

На жаль, сьогодні не завжди застосовуються запобіжні заходи, що суттєво знижує потенціал соціальних інститутів, правоохоронних органів та інших громадських органів та громадських організацій. Головною метою запобігання є вплив на криміногенні детермінанти, що буде сприяти зниженню кількості злочинів і кількості жертв. У зв'язку з цим необхідно змінити ставлення до заходів запобігання, зробити їх більш ефективними.

В сучасних умовах вплив на причини та умови, що сприяють пошкодженню шляхів сполучення і транспортних засобів здійснюється у формі соціального управління, як достатньо широкого кола заходів, які розробляються та реалізуються централізовано, на основі єдиної політики та за єдиними вимогами.

Особливо необхідно звернути увагу на забезпечення безпеки в окремих галузях транспорту, а саме залізничному. Розглянувши ситуацію, що склалася в сфері залізничного транспорту України, технічний стан основних виробничих фондів, стан безпеки руху і безпеки праці, фінансово-економічні показники діяльності підприємств зазначеної сфери, проаналізувавши нормативно-правові акти, що регламентують функціонування залізничного транспорту, Рада національної безпеки і оборони України відзначає наявність у цій сфері системних проблем, які становлять реальну загрозу економічній, соціальній та оборонній безпеці держави. Унаслідок непродуманого державного управління фінансово-економічною та інвестиційною діяльністю у сфері залізничного транспорту не забезпечується системне оновлення його основних фондів, має місце високий фізичний та моральний знос рухомого складу та інфраструктури залізничного транспорту. Фізичний знос основних фондів становить уже понад 80,0 %, що в 1,8 рази перевищує допустимий світовою практикою рівень. Вичерпали свій ресурс близько 70,0 % залізничних мостів, з перевищенням терміну експлуатується понад 60,0 % стрілочних переводів та більше половини загальної протяжності ліній автоблокування і зв'язку, що створює реальні загрози безпеці перевезень та життю людей [4; 5].

Говорячи про безпеку на транспорті необхідно звернути увагу на дві складові: 1) забезпечення безпеки експлуатації транспорту; 2) забезпечення безпеки від актів незаконного втручання у діяльність об'єктів транспортної інфраструктури та транспортних засобів. Але, на нашу думку, об'єднання технічних та технологічних питань недопустимо. Технічні аспекти безпеки пов'язані з технічним станом, технічними характеристиками об'єктів транспорту (у тому числі активною, пасивною, після аварійною безпекою транспортних засобів), які закладаються підчас їх проектування. Технологічні аспекти обумовлені поведінкою людей (водіїв, екіпажів, диспетчерів та ін.) при дотриманні ними правил руху та експлуатації транспортних засобів. Розмежовуючи зміст технічних та технологічних аспектів транспортної безпеки необхідно виділити безпеку на транспорті як стан захищеності від погроз, що обумовлені: 1) технічним станом транспортних засобів і об'єктів транспортної інфраструктури; 2) порушенням правил руху та експлуатації операторами транспортних засобів; 3) втручання у функціонування об'єктів транспорту зовні. Перші два види можна визначити як технічна безпека (статика) та безпеку руху і експлуатацію транспортних засобів, або технологічна безпека (динаміка), відповідно, транспортна безпека [1; 2;3].

Сьогодні виділення дефініції «транспортна безпека» обумовлена необхідністю застосуванням заходів, що спрямовані на недопущення незаконного втручання в діяльність єдиної транспортної системи. Обмеження погроз, що обумовлені фактами незаконного втручання в діяльність транспорту, його інфраструктури, яке призводить до порушення нормального функціонування і, як наслідок, настання тяжких наслідків. Така діяльність повинна бути здійснюватися під керівництвом Міністерства інфраструктури України, МВС України, Національною поліцією України та іншими органами виконавчої влади.

Саме спільна діяльність повинна забезпечити безпеку єдиної транспортної системи, що передбачає комплекс заходів спрямований на: 1) нормативно-правове регулювання в галузі забезпечення транспортної безпеки; 2) визначення загроз при незаконному втручанні в діяльність єдиної транспортної системи; 3) оцінка можливого ураження об'єктів транспортної інфраструктури та транспортних засобів; 4) розробка та реалізація вимог по забезпеченню транспортної безпеки; 5) класифікація об'єктів транспортної інфраструктури та транспортних

засобів; 6) розробка та реалізація заходів по забезпеченню транспортної безпеки; 7) підготовка спеціалістів у галузі забезпечення транспортної безпеки; 8) здійснення державного контролю в галузі забезпечення транспортної безпеки; 9) інформаційне, матеріально-технічне та науково-технічне забезпечення транспортної безпеки.

В основі забезпечення транспортної безпеки покладено захист життя, здоров'я осіб, що знаходяться на об'єктах транспорту та транспортних засобах, і майна від протиправних посягань. Результати проведеного дослідження дають можливість визначити зміст категорії «*транспортна безпека*» як комплекс заходів, що спрямований на недопущення незаконного втручання в діяльність єдиної транспортної системи.

Під «незаконним втручанням в діяльність єдиної транспортної системи» розуміється – протиправна дія (бездіяльність), що спрямована на приведення або погрожує приведенню у непридатний для експлуатації стан єдиної транспортної системи, що завдало шкоди життю і здоров'ю людей, матеріальну шкоду або створило погрозу настання таких наслідків.

Відповідно до цього, забезпечення транспортної безпеки це комплекс правових, економічних, організаційних заходів , що здійснюються органами державної влади і управління, спрямований на забезпечення нейтралізації погроз незаконного втручання в діяльність єдиної транспортної системи.

Сьогодні існуючі фінансово-економічні механізми господарювання на транспорті унеможливлюють підвищення ефективності використання транспортних засобів та забезпечення транспортної безпеки.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 04. 06. 2016 р. № 2952-17. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 20. 05. 2015 р. № 4652-17. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI. – Електрон. дан. (6 файлів). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

4. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс] : (УК РФ) от 13.06.1996 № 63-ФЗ (принят ГД ФС РФ 24.05.1996 // –Режим доступу:www/ consultant.ru/pohular/ukrf/.- Назва з екрану.

5. Коришева И.В. Уголовная ответственность за приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения. Диссертация на соискание ученой степени канд. юр. наук. (12.00.08). – М., 2004. –С.80 (145с.)

6. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс] : (УК РБ) от 09.07.1999 № 275-З (принят Палатой представителей 02.06.1999. Одобрен Советом Республики 24.06.1999 // –Режим доступу:mvs.gov.by/mainasxp?guid = 101163. -Назва з екрану.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстанс [Електронний ресурс] : измененияими и дополнениями по состоянию на 04.07.2015 // – Режим доступу:http://continentonline.com/Document/?doc_id=30222833&sublink=2800000.- Назва з екрану.

8. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Електронний ресурс] : (Утвержден законом Республики Узбекистан от 22.09.1994 № 2012-XII) (с измененияими и дополнениями по состоянию на 30.04.15) –Режим доступу:http://continentonline.com/Document/?doc_id=30421110&search=Уголовный%20кодекс%20узбекистана.- Назва з екрану.

9. Уголовный кодекс Киргизской Республики [Електронний ресурс] : от 1 октября 1997 года № 68 (с измененияими и дополнениями по

Состоянию на 03.08.15) Режим доступу:http://continen tonline.com/Document/?doc_id=30222833&sublink=2800000.- Назва з екрану.

10. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] / В.А. Мисливий– М. : Київ–2005.– 302 с.

11. Матвійчук Я.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 -К.:2009

12. Личность преступника [Текст] / [под ред Н. Н. Кондрашкова, В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкина и др.]. – М. : Юрид. лит., 1971. – 356 с.

Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 29.01.2017

УДК 343.97

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИНІВ ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 135 І 136 КК УКРАЇНИ

Махатадзе К. Г.

В статті проведене дослідження злочинів, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності. До них віднесено діяння, що передбачені статтями 130, 133, 135, 136, 139, 284 КК України, при цьому індикаторними є злочини передбачені статтями 135,136, 139 КК України. В роботі звертається увага на динамічні зміни злочинності цього виду з приростом у 2016 році. Охарактеризовано структуру злочинності за різними критеріями. Встановлено, що злочини вчиняються у чотирьох основних сферах життєдіяльності суспільства: дорожньо-транспортні пригоди, професійна медична сфера, побутова сфера, де жертвами виступають неповнолітні особи та побутова сфера, де жертвами виступають повнолітні особи.

Ключові слова: *залишення в небезпеці, ненадання допомоги хворому медичним працівником, ненадання*

© К.Г. Махатадзе, 2017

допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, показники злочинності, динаміка, структура.

В статье проведено исследование преступлений, посягающих на личную безопасность путем бездействия. К ним отнесены деяния, предусмотренные статьями 130, 133, 135, 136, 139, 284 УК Украины, при этом индикаторными являются преступления предусмотренные статьями 135,136, 139 УК Украины. В работе обращается внимание на динамические изменения преступности этого вида с приростом в 2016 году. Охарактеризовано структуру преступности по различным критериям. Установлено, что преступления совершаются в четырех основных сферах жизнедеятельности общества: дорожно-транспортные происшествия, профессиональная медицинская сфера, бытовая сфера, где жертвами выступают несовершеннолетние лица и бытовая сфера, где жертвами выступают совершеннолетние лица.

***Ключевые слова**: оставление в опасности, неоказание помощи больному медицинским работником, неоказание помощи лицу, находящемуся в опасном для жизни состоянии, показатели преступности, динамика, структура.*

The article investigates crimes that encroach on personal safety through inactivity. These include acts stipulated by Articles 130,133, 135, 136, 139, and 284 of the Criminal Code of Ukraine, while indicative are the crimes stipulated by Articles 135,136 and 139 of the Criminal Code of Ukraine. The paper focuses on the dynamic changes in the criminality of this type with grow thin 2016. The structure of crime according to different criteria is characterized. It was established that crimes are committed in four main spheres of society's life: road traffic accidents, professional medical sphere, domestic sphere, where victims are minors and domestic sphere, where the victims are elderly persons.

***Keywords**: leaving in danger, failure to provide health assistance by a medical employee, failure to provide to the person, which is in the dangerous for life, indicators of crime, dynamics, structure.*

Актуальність роботи. Сьогодні Україна знаходиться на етапі розвитку і глибокого реформування різних сфер життя суспільства: правові, соціальні, моральні, ідеологічні тощо. При цьому на ключовими і фундаментальними визнаються загальнолюдські цінності, такі як життя і здоров'я людини і громадянина. Недарма Кримінальний кодекс України, захищаючи найбільш важливі суспільні відносини, висунув на перший план охорону інтересів особистості. При цьому потенційну небезпеку становлять діяння, як завдають пряму шкоду (наприклад, тілесні пошкодження, вбивства тощо), так і ті що посягають на безпеку життя і здоров'я людини шляхом бездіяльності. До них, зокрема, відносяться залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Незважаючи на те, що реальна шкода життю та здоров'ю потерпілого може і не настати, такі діяння є неприйнятними, як з позиції моральних правил, так і закону. У зв'язку з цим необхідним є дослідження стану та тенденцій злочинів, які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності (залишення у небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані).

Метою цієї статті є надання кримінологічної характеристики кількісних та якісних показників злочинів у виді залишення у небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Окремим аспектам дослідження злочинів, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності займалися: Н.Г. Александрова, В.В. Бабаніна, М.А. Горбатова, Н. І. Загородніков, Г.К. Матвєєв, Я.А. Миц, С.І. Молчанова, Є.О. Пилипенко, О.В. Чайка. Вказані автори зробили значний вклад у розвиток наукової думки у цьому напрямку, однак роботи були присвяченні кримінально-правовим або криміналістичним питанням. Тому постала необхідність дослідження злочинів, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності з позицій кримінологічної науки.

Виклад основного матеріалу. В останні роки рівень злочинності має сталу тенденцію до збільшення кількості зареєстрованих повідомлень про вчиненні кримінальні правопорушення. Як зазначають у науковій літературі, чималу роль в цьому зіграла індивідуалізація суспільства, яка бере все більш крайні форми на тлі одностороннього і примітивного тлумачення принципу визнання особистих прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, що виражається в відстороненості від проблем людей, що знаходяться поруч. Однак більшою мірою падіння духовності суспільства стало результатом важких соціально-економічних умов в країні, які змушують більшість людей, в прагненні вижити, думати тільки про себе. Крім об'єктивних факторів суспільного розвитку склалася ситуація багато в чому обумовлена недосконалістю чинного кримінального законодавства, норми якого містять занадто складні і неоднозначні визначення складів названих злочинів, що в підсумку позначається на відсутності одноманітності в практичній діяльності правоохоронних органів щодо застосування кримінально-правових норм[6; 1].

Тому саме зараз, необхідним є проведення саме кримінологічного дослідження злочинів, що посягають на особисту безпеку осіб шляхом бездіяльності. Звичайно кримінальна статистика не може повністю відобразити реальну криміногенну ситуацію в країні, однак вона є індикатором тенденцій змін злочинності, в тому числі і злочинів у виді залишення у небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Кримінальний кодекс України у статтях 135 і 136 передбачає кримінальну відповідальність за залишення у небезпеці і ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. У науковій літературі існують різні підходи до вивчення цього підвиду злочинності. Так, С.І. Молчанова розглядає їх, як складову злочинів, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності[5]. М.А. Горбатова вказаний вид злочинності визначає, як «…систему злочинів, що ставлять в небезпеку життя або здоров'я»[2].

На нашу думку, хоча вказані норми і передбачено в Розділі II Злочини проти життя і здоров'я особи, вони складають окремий підвид насильницької злочинності, для якого характерним є егоїзм, зневага до безпеки іншої людини тощо. Об'єктом злочинів, які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності є життя і здоров'я людини, тому вони відносяться саме до насильницької злочинності. Як зазначають вчені, вчинення насильницького злочину можливе як шляхом дії,

так й через бездіяльність, тобто насильницьких спосіб вчинення злочину може являти собою форму прояву злочинної дії або бездіяльності [4; 3, с. 64-65]. Наряду з вказаними складами злочинів до даного підвиду відносяться злочини передбачені статтями 130, 133, 139, 284 КК України. У цій статті ми проаналізуємо кількісні та якісні показники злочинів передбачених статтями 135, 136 і 139 КК України.

За офіційними статистичними даними, за минулі роки в Україні найбільше зареєстровано злочинів передбачених статтями 135 і 136 КК України. Так, на підставі офіційної статистичної інформації Генеральної прокуратури у 2016 році було зареєстровано 306 злочинів цього підвиду, з них 232 передбачених статтею 135 КК України, 75,8% від загальної кількості; 22 передбачених статтею 136 КК України, 7,2% від загальної кількості; 46 передбачених статтею 139 КК України, 15% від загальної кількості. Вказані види злочинів є ядром злочинності, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності і тому, в подальшому, вказані види злочинів будуть індикаторними і використовуватись при дослідженні вказаного підвиду злочинності[8].

Кримінологічна аналіз злочинності здійснюється на підставі дослідження кількісних і якісних показників. У кримінології до них віднесено рівень, динаміку, структуру, ціну, топографію тощо. Такий аналіз дозволить прослідкувати масштаби поширення цього виду злочинності в Україні та визначити її місце в структурі злочинності загалом. Варто звернути увагу, що при проведені аналізу матеріалів практики та офіційної статичної інформації, необхідно враховувати недосконаліть обліку, а також безсистемність ведення в минулі роки ЄДРСР.

Загалом криміногенна ситуація в Україні є досить невтішною, що означає в першу чергу, тенденції росту всіх видів злочинності. Так, у минулому році (2016) було зареєстровано 593 тис. злочинів, з них 45979 злочинів проти життя і здоров'я особи, тобто 7,8% від загальної кількості, а злочинів, що які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності 0,68% від загальної кількості зареєстрованих злочинів проти життя і здоров'я особи. З першого погляду частка є незначною, однак вона має сталу динаміку росту зареєстрованих злочинів (минулого року аналогічний показник становив 0,66%). Особливу увагу, заслуговує питання латентності вказаного виду злочинності. Вбачається, що насильницькі злочини є одними із найменш латентних, крім злочинів проти статевої свободи, однак, злочини проти безпеки особистості є також доволі латентними. Це пов'язано в першу чергу з особливостями об'єктивної сторони та сферами життєдіяльності людини в яких вони вчиняють: медична сфера, побут, дорожньо-транспортні пригоди (за матеріалами дослідження ЄДРСР).

Для характеристики структури досліджуваного виду злочинності було проаналізовано вироки по кримінальним по кримінальних провадженнях за статтями 135, 136, 130, 133, 139, 284 КК України винесених у період з 01.01.2016 р. по 31.12.2016 р., так як інформація в інших джерелах відсутня або є неповною, що не дозволяє в повній мірі розкрити мету цієї роботи. Всього за зазначений період було ухвалено 20 вироків, з них 19 за статтею 135 КК України і 1 за статтею 136 КК України. По інших статтях, інформація відсутня. Так, при дослідженні вказаних процесуальних рішень встановлено, що найбільш типовими сферами у яких вчиняються злочини вказаного виду є: дорожньо-транспортні пригоди (70%), побутова сфера, де потерпілими є неповнолітні особи (15%), побутова сфера, де потерпілими є інші особи (15%). Особливу увагу варто звернути на медичну сферу. Так, незважаючи на те, що у 2016 році за статтею 139 КК України було зареєстровано 46 кримінальних правопорушень, судами не було ухвалено жодного вироку за вказаною статтею. Це є прямим відображенням, як складності розслідування злочинів зі спеціальним суб'єктом у вказаній сфері, так і максимальної «закритості» від правоохоронних органів та правосуддя та фактичної кругової поруки про що постійно наголошується в засобах масової інформації. ситуацій вчинення вказаних злочинів.

Злочини, які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності часто вчиняються особами у стані алкогольного сп'яніння. Так, відповідно до офіційних статистичних даних за 2016 рік до суду було направлено 127 кримінальних проваджень за статтею 135 КК України, з них у 39 фігурують особи, що вчинили злочини в стані алкогольного сп'яніння, тобто 30,7%. Проведене нами вивчення вироків по кримінальних справах за статтею 135 КК України ухвалених за 2016 рік дало дещо інші результати – 55% засуджених осіб перебували в стані алкогольного сп'яніння. Цікаво, що така тенденція вчинення злочинів в станіні алкогольного сп'яніння характерна для насильницької злочинності загалом (30,03%), що є аргументом до віднесення досліджуваного виду злочинності саме до насильницької[8].

Однією з характерних особливостей є те, що злочини цього виду, як правило вчиняються одноособово. Так, групою осіб було вчинено лише 2,4% (які характерні саме для побутової сфери, наприклад, конфліктні ситуації з нанесенням тілесних ушкоджень). Це пояснюється в першу чергу, конкретними життєвими ситуаціями в яких вчиняються такі види злочинів, наприклад, дорожньо-транспортні пригоди, які становлять найбільшу кількість.

Динаміка вказаного виду злочинності за останні чотири роки постійно змінюється і має тенденцію до збільшення рівня вчинених злочинів. Для порівняння динамічних рядів доречно буде використовувати ланцюговий метод, що дозволить побачити тенденцію у розвиткові цього явища. Тобто, кожен досліджуваний рік буде порівнюватися з попереднім. Для методологічної точності використовувалася лише офіційна статистична інформація Генеральної прокуратури, так як починаючи з 20.11.2012 року були концептуально змінені підходи до обліку кримінальних правопорушень. Так, у 2013 році на території України було зареєстровано 196 злочинів передбачених статтею 135 КК України і 40 статтю 136 КК України, у 2014 відбулося зменшення по відношенню до попереднього періоду на 5,1% (135), 62,5% відповідно. У 2015 році зберігалася тенденція до зменшення рівня злочинів передбачених статтею 135 КК України – 20,4%, однак збільшилась кількість злочинів передбачених статтею 136 КК України – 180% (по відношенню до попереднього періоду). У 2016 році було зафіксована найбільша кількість злочинів у виді залишення у небезпеці ніж у попередні періоди – 156,8% (по відношенню до попереднього періоду), при цьому кількість злочинів передбачених статтею 136 КК України зменшилась на 18,5%[8].

Для об'єктивності аналізу фактичного стану злочинності досліджуваного виду необхідно також вивчити офіційні статистичні дані про кількість ДТП в Україні за аналогічний період, які відображають кількість травмованих та загиблих осіб. Вказані відомості є офіційною

статистичною інформацією, що міститься на Інтернет сторінці Управління безпеки дорожнього руху Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України. Так, у 2013 році було зафіксовано 42354 дорожньо-транспортних пригоди, у 2014 році – 36816 (-13,07%), у 2015 році – 35437 (-3,74%), у 2016 році – 37023 (+4,5%) [7]. Розрахунки також проводилися ланцюговим методом (по відношенню до попереднього періоду). Тобто, як динаміка ДТП, так і динаміка вчинених злочинів у цій сфері, мають тенденції до збільшення. При цьому, часта вчинених злочинів значно зросла, по відношенню до кількості ДТП, що свідчить про погіршення криміногенної ситуації.

Висновки. Отже, злочини, що посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності складають окремий підвид насильницької злочинності. До неї входять діяння що посягають на життя і здоров'я людини, характерним для них є егоїзм, зневага до безпеки іншої особи тощо. Вважається, що до цього виду відносяться діяння передбачені статтями 130, 133, 135, 136, 139, 284 КК України. Індикаторними є для вивчення тенденцій і стану злочинності вказаного виду є злочини передбачені статтями 135,136, 139 КК України. Кількість зареєстрованих правопорушень цього виду за останні роки збільшилася. Як правило такі злочини вчиняються у чотирьох основних сферах життєдіяльності суспільства: дорожньо-транспортні пригоди, професійна медична сфера, побутова сфера, де жертвами виступають неповнолітні особи та побутова сфера, де жертвами виступають повнолітні особи. Як правило такі злочини вчиняються в стані алкогольного сп'яніння, одноособово. Особливої уваги потребує подальше встановлення рівня латентності, злочинів, що посягають на особисту безпеку людей шляхом бездіяльності.

Література

1. Александрова Н.Г. Ответственность за оставление в опасности по уголовному праву : дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук спец.: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / С.І. Молчанова. – Москва, 2000. – 186 с.

2. Горбатова М.А. Составы преступлений, ставящих в опасность жизнь или здоровье: Понятие, система и уголовно-правовой анализ: дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук спец.: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / М.А. Горбатова. – Саратов, 2002. – 212 с.

3. Загородников Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части / Н. И.Загородников. – М. : Юридическая литература, 1975. – 568 с.

4. Матвеев Г. К. Теоретические вопросы причинности бездействия / Г. К. Матвеев // Советское государство и право. – 1962. – № 10. – С. 57–67.

5. Молчанов С.І. Преступное бездействие, посягающее на личную безопасность: дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук спец.: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / С.І. Молчанова. – Тамбов, 2009. – 210 с.

6. Мыц Я.А. Оставление в опасности в уголовном праве России : дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук спец.: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / С.І. Молчанова. – Ульяновск, 2007. – 208 с.

7. Статистика аварійності в Україні за 12 місяців 2016 року Управління безпеки дорожнього руху Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm

8. Статистична інформація Генеральної прокуратури України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2016 рік» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820#

Махатадзе К. Г.
аспірантка кафедри кримінології
НУ «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 15.02.2017

УДК 343.2

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Небеська М. С.

У даній статті розглянуто основні проблеми проявів расизму та ксенофобії в сучасному суспільстві. Виявлені та проаналізовані причини стосовно цієї проблеми, що склалася в Україні. Здійснено аналіз національного та міжнародного законодавства, що регулюють питання прав людини. Визначені шляхи подолання та протидії расизму та ксенофобії в українському суспільстві.

Ключові слова: *расизм, ксенофобія, національна безпека, протидія, попередження.*

В данной статье рассмотрены основные проблемы проявлений расизма и ксенофобии в современном обществе. Выявлены и проанализированы причины этой проблемы, которая сложилась в Украине. Осуществлен анализ национального и международного законодательства, регулирующие вопросы прав человека. Определены пути преодоления и противодействия расизму и ксенофобии в украинском обществе.

Ключевые слова: *расизм, ксенофобия, национальная безопасность, противодействие, предупреждение.*

This article deals with the main problems of manifestations of racism and xenophobia in modern society. Revealed and analyzed the reasons for this problem in Ukraine. The analysis of national and international legislation regulating human rights issues has been carried out. The ways of overcoming and counteracting racism and xenophobia in the Ukrainian society are determined.

Key words: *racism, xenophobia, national security, counteraction, prevention.*

© М.С. Небеська, 2017

Постановка проблеми. У сучасному світі на українському суспільстві проблема расизму та ксенофобії є як соціальною, так і політичною проблемою. З кожним роком кількість проживання іноземців в Україні зростає. Із зростанням іноземців з'являються і проблеми взаємодії з місцевим населенням, що зумовлюється різними проявами расизму, ксенофобії та нетерпимості. За останній час в Україні почали спостерігати тенденції до збільшення проявів ксенофобії та расизму. Причини цього явища полягають у зростанні соціальних та економічних проблем у суспільстві, неефективній політиці щодо профілактики відповідних явищ у молодіжному середовищі [2].

У ст. 25 Конституції України зазначається: «Громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [3].

Перед Україною стоїть питання не лише гармонійного, мирного співіснування багатьох етнічних спільнот на одній території, що не завжди можливо навіть за високого рівня розвитку демократії та політичної культури, але вирішення міграційних питань, інтеграції нових міграційних спільнот.

Крім того, першочерговим завданням є подолання ненависті та упередженості за допомогою правових механізмів захисту від проявів расизму та ксенофобії, адже такі прояви можуть супроводжуватися суттєвими порушеннями прав людини, навіть із застосуванням фізичного та психічного насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі, в українському праві питаннями правового регулювання з протидії расизму та ксенофобії в Україні розглядають такі науковці, як О.М. Бандурка, А.П. Бущенко, В. Галай, Т.Ю. Горбань, С.Я. Лихова, А.В. Савченко, В.А. Явіт та ін.

Метою статті є аналіз стану попередження расизму та ксенофобії з боку держави а також врегулювання питань щодо нормативного забезпечення з дотримання прав людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Захист прав національних меншин в Україні забезпечується Конституцією України (ст. 11, 24, 26, 35, 37) та іншим національним законодавством. Наприклад, подібні положення містяться в Законах „Про національні меншини в Україні" (ст. 18) та „Про місцеве самоврядування в Україні" (стаття 3), „Про правовий статус іноземців"(ст. 2, 17).

Попри те, що у національному законодавстві є ряд положень, які мають протидіяти розпалюванню расизму, етнічної та релігійної ворожнечі і правоохоронці, й експерти вказують на недосконалість законодавчої бази. Так, у ст. 161 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Однак ця норма рідко застосовується судами, оскільки для засудження на підставі цього положення треба довести умисність дій правопорушника, а це не завжди просто зробити. Крім того, дана стаття поширюється лише на громадян України, але не на іноземців.

В останні роки, Україна взяла на себе низку міжнародних правових зобов'язань, зокрема, є учасницею декількох договорів з прав людини, які мають безпосереднє відношення до протидії расовій дискримінації. Як приклад, Конвенція по ліквідації усіх форм дискримінації проти жінок, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини видів поводження та покарання та низка інших.

Важливу роль у подоланні проблеми расизму та ксенофобії відіграють недержавні українські та міжнародні організації, такі як Міжнародна організація з міграції в Україні, Східно-Європейський Інститут розвитку, Конгрес національних громад України та багато інших.

Але не дивлячись на те, що в Україні було зроблено багато кроків для вирішення проблеми протидії ксенофобії та расизму ще не достатньо відпрацьована ефективна система протистояння ненависті, агресії та екстремізму. Відбувається підбивання для зіткнень на політичному, соціальному, національному та релігійному ґрунті. Тому профілактику розповсюдження екстремістських настроїв необхідно розглядати в загальному контексті забезпечення неухильного дотримання прав людини та безпеки громадян. Необхідно розробити систему соціальних, педагогічних, пропагандистських, нормативно-правових та інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню настроїв ксенофобії, а також попередження дій, які можуть цьому сприяти.

Пропагування міжетнічної та расової нетерпимості в мережі Інтернет активно використовується у сучасному світі, і, зокрема, в Україні. Серед тенденцій поширення нетерпимості в Інтернеті можна виокремити два напрями:

— поширення стереотипів ксенофобії та нетерпимості серед користувачів у сегменті суспільно-політичного дискурсу в мережі Інтернет;

— зростання кількості інтернет-сайтів, що пропагують ксенофобію, міжетнічну та расову нетерпимість. Інтернет стає ефективним засобом вербування нових членів до ультраправих організацій, а також організації та координації їх діяльності [4, с.84].

Складність контролю та відстеження проявів нетерпимості в Інтернеті, як правило, в соціальних мережах, зумовлено поширеною практикою знаходження їх серверів поза межами України, а за таких обтавин притягнути авторів пропаганди расизму та ксенофобії до кримінальної відповідальності практично не можливо. Відтак, питання ефективності протидії проявам нетерпимості в мережі Інтернет безпосередньо залежить від налагодження співпраці з провайдерами та міжнародної співпраці з ними у цій сфері.

Рівень неприязні українського соціуму до іноземців протягів останніх років все більше зростає і саме мігрантофобія стала одним із найпоширеніших видів ксенофобії в Україні. Ксенофобія стосовно мігрантів найчастіше базується на поширених стереотипах, таких як, наприклад, іммігранти суттєво погіршують криміногенну ситуацію в Україні або що іммігранти є конкурентами українців на ринку праці.

Ці стереотипи призводять до того, що новітні міграційні спільноти часто стають жертвами дискримінації в питаннях права на житло, освіту, здоров'я, працю та соціальне забезпечення. Правозахисники вказують на те, що має місце дискримінація іноземців у державних органах [1].

Нехтування проявів расизму, ксенофобії та дискримінації може призвести до міжетнічних конфліктів,

які в свою чергу несуть загрозу національній безпеці України.

Таким чином, задля покращення ефективності захисту прав та свобод людини і громадянина, підвищення рівня толерантності, запобігання проявам дискримінації, ксенофобії та расизму в Україні, необхідне проведення скоординованих заходів як органів державної влади, так і громадських об'єднань та громадського суспільства. Необхідно розробити програму соціальної реклами, спрямованої на підвищення рівня толерантності, запобігання проявам ксенофобії, расизму та антисемітизму в Україні та забезпечити її розповсюдження не тільки у великих містах України, а й у районних центрах та селах. Необхідне удосконалення чинного законодавства України з використанням закордонного досвіду у боротьбі з проблемами боротьби проти ксенофобії та расизму. Крім того, важливу роль грає і розвиток співробітництва з міжнародними громадськими молодіжними організаціями, державними органами іноземних країн з метою вивчення досвіду, обміну інформацією щодо практики організації роботи з молоддю з протидії поширення правового екстремізму, застосування зарубіжного досвіду у сфері протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації. Для досягнення зазначеного, необхідно, перш за все, розглянути можливість створення нових інституційних структур з протидії проявів расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві.

Література

1. Аналітична записка. «Проблема попередження проявів дискримінації, ксенофобії та расизму щодо представників новітніх міграційних спільнот». [Електронний ресурс]. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1173/ (Дата звернення: 12.03.2017).

2. Види та форми проявів ксенофобії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://desn.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1130%3A2012-04- 24-07-34-23&catid=351%3A2012-03-22-09-19-14&Itemid=3408&lang=ua (Дата звернення: 12.03.2017).

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Протидія ксенофобії в Україні: законодавчі аспекти та адвокатська практи- ка. Навчально-практичний посібник / Дроздов О.М., Стєбєлєв А.М., Кравчун А.С., Гончаров М.С. — Київ, 2012. — 285 с.

5. Стратегія діяльності у сфері запобігання та протидії дискримінації в Україні на 2014– 2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/ images/stories/strategic%20plan.pdf (Дата звернення 12.03.2017).

Небеська М.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії і історії
держави та права ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.02.2017

УДК. 343.826

ПИТАННЯ ПОНЯТІЙНОГО ТА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Гритенко О. А.

Досліджено, що існують деякі дискусійні положення щодо сутності прогресивної системи, її правової природи. Важливим питанням є визначення понятійного та категоріального апарату прогресивної системи, який впливаю на сутність та зміст діючого кримінально-виконавчого законодавства. Встановлено, що такі соціально-правові категорії як «прогресивна система», «система стимулювання», «заходи заохочення», «заходи стягнення», «зміст та сутність матеріальних підстав зміни умов» тощо, які потребують свого поглибленого дослідження з урахуванням суттєвих змін в життєдіяльності суспільства України. Доведено, на підставі вітчизняного та зарубіжного досвіду доцільність змінювати умови виконання покарання під час його відбування у двох формах: шляхом зміни умов в межах однієї установи та шляхом переведення із однієї установи в іншу.

Ключові слова: *прогресивна система, система стимулювання, заходи заохочення, заходи стягнення, зміст та сутність матеріальних підстав зміни умов, позбавлення волі.*

Постановка проблеми. Конституцією України пріоритетним напрямком діяльності держави визначено забезпечення прав і законних інтересів людини. Ця вимога поширюється і на засуджених, що становлять частину суспільства. Тому поряд з примусовими заходами законодавством передбачаються й інші способи впливу на засуджених. Одним з них є стимулювання правослухняної поведінки засуджених шляхом реалізації в процесі відбування покарання прогресивної системи. В умовах гуманізації та лібералізації всього комплексу державних заходів, покликаних забезпечити виконання покарання, прогресивна система набуває особливого значення. Будучи, по суті, способом відбування покарання, при якому правове становище засудженого ставиться в пряму залежність від його поведінки, прогресивна система здатна надати великий вплив на свідомість засудженого, стимулювати його до законослухняної поведінки

Однією з найважливіших цілей покарання є виправлення злочинця, яке має на увазі і його соціальну реабілітацію. Суспільству важливо, щоб особа, яка хоча б один раз переступила закон була піддана за це покаранню, а також надалі утримувалась від протиправної поведінки. Ідеальним варіантом досягнення такої мети слід визнати докорінну зміну особистості засудженого. Неоціненну допомогу в цьому здатна надати саме прогресивна система, що дозволяє наочно продемонструвати, як людина може сама вплинути на свою подальшу долю, свідомо обравши певний стиль поведінки.

Стан дослідження. Прогресивна система як спосіб організації відбування покарання відома і застосовується різними державами понад півтора століття Їй присвячені численні теоретичні розробки. Незважаючи на це, до цих пір існують проблемні питання, які неоднозначно вирішуються правознавцями До таких дискусійних положень відносяться питання про сутність прогресивної системи, її правову природу, з яких складається елементах тощо. Деякими вченими ставиться під сумнів саме існування прогресивної системи. Тим часом її повномасштабне впровадження та побудова всього процесу відбування покарання за принципом поступового зміни положення засуджених здатні значною мірою полегшити вирішення багатьох гострих проблем, з якими стикаються установи та органи, які виконують покарання. Не менш важливими є питання теоретичного характеру.

Виклад основних положень. Осучасненими мають бути питання понятійного та категоріального апарату, соціально-правової цінності даного інституту. Адже найбільша кількість оціночних понять, що обумовлює досить високий рівень суб'єктивного розсуду адміністрації кримінально-виконавчої установи під час вирішення певного питання, стосується саме сфери зміни умов тримання засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Тож такі соціально-правові категорії як «прогресивна система», «система стимулювання», «заходи заохочення», «заходи стягнення», «зміст та сутність матеріальних підстав зміни умов» тощо, - потребують свого поглибленого дослідження з урахуванням суттєвих змін в життєдіяльності суспільства України на шляху побудови правової, демократичної, громадянської держави.

Так якщо *формальні підстави* (відбуття певного строку, призначеного судом покарання у виді позбавлення волі) для зміни умов утримання, як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи, - більш менш є визначеними у законі і пов'язуються, передусім, із тяжкістю вчиненого злочину. То питання чіткості *критеріїв матеріальних підстав* завжди були предметом для обговорення в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права.

Вже досить тривалий термін продовжується дискусія щодо механізму та засобів запобігання упередженому, суб'єктивному підходу до визначення критеріїв «сумлінної поведінки», «сумлінного ставлення до праці», під час визначення ступеня виправлення: «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення». Ці категорії мають особливе значення під час вирішення питання про доцільність зміни умов виконання та відбування покарання на краще. Проте вони є *оціночними, а отже здебільшого залежать від суб'єктивного розсуду адміністрації установи*.

З іншого боку, поняття та категорії, які використовує законодавець щодо матеріальних підстав посилення суворості карально-виховного впливу: «високий ступень соціально-педагогічної занедбаності», «не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки», «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання», - є теж не бездоганними. Проблемним залишається і питання співвідношення понять «злісний порушник установленого порядку відбування покарання» та ««злісне порушення встановленого порядку відбування покарання». Наскільки вони тотожні та досконалі відповідно до законодавчого визначення?

© О.А. Гритенко, 2017

Предметом дослідження мають стати не лише конкретні показники поведінки засудженої особи, її ставлення до праці, які відтворюються у дисциплінарній практиці (застосуванні заходів заохочення та стягнення), але й *комплекс правових, соціально-психологічних чинників, які негативно впливають на поведінку* засудженої особи під час відбування нею покарання, можуть її обумовлювати.

Насамкінець, вимоги сьогодення потребують і нового погляду, з урахуванням зазначених проблем, на ***чинний зміст кримінально-виконавчого законодавства***. Узагальнений аналіз базових, принципових положень Кримінально-виконавчого кодексу (далі КВК) [1] засвідчує певне спрямування чинного кримінально-виконавчого законодавства на те, щоб забезпечити під час виконання та відбування покарання *належні умови* для досягнення основної *мети* кримінально-виконавчого законодавства виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень. Дана мета конкретизується через певні *завдання* кримінально-виконавчого законодавства, серед яких (поміж іншого) визначення гарантій дотримання та урахування як інтересів держави, так і *прав та законних інтересів засудженої особи*. Важливим є те, що законодавчо закріплено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання та *раціонального застосування примусових заходів та стимулювання правослухняної поведінки засудженої особи (ст.ст. 1, 5 КВК)*

Законодавець, надаючи визначення понять виправлення та ресоціалізації чітко підкреслює, що головною (досить важливою) складовою у досягненні мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства є *елемент добровільності, власного усвідомлення засудженою особою необхідності виправлення*. Законодавець використовує такі категорії як «самокерована правослухняна поведінка», «самостійне загальноприйняте соціально-нормативне життя у суспільстві» (ст. 6 КВК) .

Під час регламентації загальних положень щодо правового статусу засудженої особи, знову ж таки, йдеться про те, що держава поважає та охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх *виправлення та ре соціалізації*. При цьому вихідним є те, що сутність та зміст правового статусу засудженої особи відтворюється у *сутності та змісті порядку та умов виконання та відбування покарання*. (ст. 7 КВК)

Самостійна, самокерована правослухняна поведінка засудженої особи під час відбування покарання, тим більш після звільнення, є можливою лише за умови, коли кримінально-виконавчі заходи впливу (як примусові, так і заохочувальні) будуть *відповідати інтересам засудженої особи, викликати у неї бажання* змінюватися, готовність зазнати певних правообмежень, перетерпіти досить суворі умови відбування покарання у виді позбавлення волі задля позитивного майбутнього. А це можливо лише у разі суттєвого розмежування за обсягом право обмежень заохочувальних та примусових заходів впливу, раціонального їх співвідношення та послідовного застосування залежно від поведінки та ступеня виправлення засудженого. Що в свою чергу передбачає чіткість визначення законодавчих положень, відсутність між ними суперечностей. Проте чинне законодавство не позбавлено таких недоліків. Для доведення цього пропонуємо звернутися до окремих положень, що регламентують порядок зміни умов утримання під час відбування покарання.

Вітчизняний та зарубіжний досвід довів доцільність змінювати умови виконання покарання під час його відбування у двох формах: шляхом зміни умов в межах однієї установи та шляхом переведення із однієї установи в іншу. Щодо зміни умов виконання покарання під час його відбування шляхом *переведення із однієї установи в іншу*. Дана форма реалізації прогресивної системи є не беззаперечною. Вчені доводять не безпідставно суперечливість та складність її реалізації з точки зору ефективності виховного процесу та досягнення в оптимальні терміни мети виправлення та перевиховання засудженої особи. Ю.М. Ткачевский, який безпосередньо досліджував проблеми прогресивної системи виконання покарання, її співвідношення із різними видами звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі, доводив те, що з точки зору кримінально-виконавчої педагогіки найбільш ефективним є безперервний виховний процес, який здійснюється певним колективом вихователів однієї установи. За таких умов є можливість більш досконало вивчити засуджену особу, спостерігати динаміку змін її властивостей, попереджати прояви негативної поведінки. Вчений вважає, що зміна місця перебування впливає негативно на психічний стан, інтереси, поведінку засудженого. Тим не менш, переведення із однієї установи до іншої на підставі оцінки поведінки та ставлення особи до праці, що тягне за собою пом'якшення, або ж навпаки посилення суворості режимних вимог, на його думку, є необхідними. На справедливу думку вченого, саме такі переведення пов'язані із суттєвими змінами умов відбування покарання, що і є характерною властивістю прогресивної системи виконання покарання. [2, С. 29].

Сумлінна поведінка, яка відтворюється у певному ступені виправлення, та негативна поведінка засудженого під час відбування покарання мають бути належним чином оцінені. За чинним кримінально-виконавчим законодавством України їх належна оцінка матиме певний конкретний результат – суттєві зміни умов утримання. Так, щодо засуджених, які *встали на шлях виправлення*, каральний виховний процес має продовжуватися в більш пільгових умовах. Цікавим є те, що за кримінально-виконавчим законодавством України той факт, що засуджений став на шлях виправлення є матеріальною підставою, яка у сукупності із формальною (відбуття певного строку призначеного судом покарання) тягне за собою зміну порядку виконання та відбування покарання в трьох випадках: під час зміни умов утримання шляхом переведення в дільницю з більш пільговими умовами утримання в межах однієї установи; під час зміни умов утримання шляхом переведення до іншої установи (ст.ст. 100, 101 КВК); у разі заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покарання (ст. 130 КВК). [1, С. 43-44, 62]

Аналіз чинного законодавства в цій частині надає підстави визначитися із доцільністю більш конкретного дослідження змісту, сутності та співвідношення цих форм зміни умов утримання засуджених на краще. Як у співвідношенні між собою, так і у співвідношенні до прогресивної системи виконання та відбування покарання. Не досконалим та не чітким є визначення системи видів заохочення, які є досить важливою складовою прогресивної системи виконання покарання. Адже, не зважаючи на тотожність матеріальних підстав та цілей, заради яких вони застосовуються, законодавець називає *ці види зміни умов утримання досить по-різному*. Перші два:

зміна умов відбування покарання в межах однієї колонії та зміна умов шляхом переведення до колонії іншого виду у ст. 100 КВК узагальнюються під поняттям «зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі». В той час як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покарання вже визначається під поняттям «заходи заохочення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі» (ч. 2 ст. 130 КВК). Проте порядок застосування перших двох видів зміни умов утримання також свідчить про їх заохочувальний характер.

Висновки. Доцільність подальшого суттєвого реформування кримінально-виконавчого законодавства України обумовлюється багатьма чинниками: відсутністю чіткої структурної законодавчої складової, яка б містила спеціальні положення щодо реалізації прогресивної системи виконання покарання; необхідністю чіткого визначення підстав та умов реалізації двох головних форм зміни умов утримання засуджених залежно від їх поведінки – в межах однієї установи, та шляхом переведення до іншої установи; не чіткістю та суперечливістю положень, які визначають первинний, базовий правовий стан засудженої особи – як основи для подальшої зміни умов тримання засуджених; визначення критеріїв розмежування між колонією мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницею соціальної реабілітації щодо підстав застосування, категоріями засуджених та правовим статусом; уточнення переліку заходів заохочення, заходів стимулювання, заходів посиленого примусового впливу з точки зору їх сутності та співвідношення із прогресивною системою виконання покарання; досить низьким стимулюючим змістом за обсягом пільг такого заходу як переведення на поліпшенні умови утримання осіб, які перебувають у дільниці ре соціалізації тощо.

Література:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 03 вересня 2015 р.: (Офіц. текст) – К.: Алерта, 2015. – 82 с.

2. Ткачевский Ю.М. Замена одного наказания другим в процессе его исполнения // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. 2006. №2. – С.20 – 34.

Гритенко О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції:12.02.2017

УДК 343.241.2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Ніколаєнко Т. Б.,
Кабачинський М. І.

Стаття присвячена висвітленню окремих аспектів правового врегулювання виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. На підставі аналізу чинного законодавства в сфері регулювання виконання даного покарання, нормативних документів щодо порядку проходження військової служби визначені проблемні питання та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *виконання покарання, службові обмеження для військовослужбовців, повноваження суб'єктів виконання, виховна робота.*

Статья посвящена освещению отдельных аспектов правового урегулирования исполнения наказания в виде служебных ограничений для военнослужащих. На основе анализа действующего законодательства в сфере регулирования исполнения данного наказания, нормативных документов о порядке прохождения военной службы определены проблемные вопросы и пути их решения.

Ключевые слова: *исполнения наказания, ограничения для военнослужащих, полномочия для субъектов исполнения, воспитательная работа.*

The article is dedicated to highlighting some aspects of legal regulation of punishment execution in the form of service restrictions for military men. On the basis of analysis of active legislation in the sphere of regulation of this punishment execution, normative documents as for the procedure for military service problematic issues and the ways of their solving have been determined.

Key words: *punishment execution, service restrictions for military men, powers of execution subjects, educational activities.*

З проведенням оборонної реформи в Україні, необхідності забезпечення належного рівня бойової готовності, здатності до виконання завдань оборони, питання військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців набувають ознак актуальності. В той самий час, в умовах наближення України до євроспільноти, з підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, питання поширення застосування альтернативних, позбавленню волі, видів кримінальних покарань, у тому числі стосовно військовослужбовців активізувалися. Особливу увагу серед них привернули правові аспекти нормативного врегулювання покарань, що мають виключний діапазон своєї дії відносно військовослужбовців, як службові обмеження

В юридичній літературі дослідження правових аспектів регулювання покарання у виді службових обмежень неодноразово перебувало в колі наукових розробок. В працях В. П. Герасименка, О. Л. Карабанова, Є. В. Ля-

© Т.Б. Ніколаєнко, М.І. Кабачинський, 2017

дова, В. М. Орлова, Ю. А. Пономаренка, А. В. Ракова, В. В. Сивово, А. Х. Степанюка, А. А. Толкаченка, С. З. Туліна, В. І. Тютюгіна та ін. вони займали вагоме місце. Проте питання кримінально-виконавчого напрямку з урахуванням особливостей правового статусу засудженого військовослужбовця, сучасних напрямків національної політики у сфері оборони залишилися невирішеними.

Тому, з врахуванням цього, метою нашої праці є дослідження проблемних питань нормативного регулювання виконання покарання у вигляді службових обмежень з рекомендованими шляхами їх вирішення.

Виконанню покарання у вигляді службових обмежень за чинним законодавством приділена основна увага у нормах Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК). За положеннями глави 10 ст.47 КВК, командир військової частини на підставі копії вироку суду, видає наказ по військовій частині, в якому зазначає розмір проведених відрахувань у дохід держави з грошового утримання засудженого, строк, протягом якого він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні та строк, який не зараховується в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Останній підлягає оголошенню по військовій частині та доведенню до відома засудженому. На протязі трьох діб, командир військової частини, за місцем відбування покарання засудженим військовослужбовцем, сповіщає суд про прийняття вироку до виконання. За три дні до завершення видає наказ про припинення виконання покарання. У разі захворювання особи засудженого під час відбування покарання, внаслідок якого він стає непридатним до військової служби за станом здоров'я (із зняттям з військового обліку, або визнається таким, що є не придатним до військової служби у мирний час), за поданням командира військової частини, на підставі висновку військово-лікарської комісії підлягає звільненню від подальшого відбування покарання [1, с. 47].

Врегулювання будь-яких інших особливостей щодо порядку та умов відбування даного покарання в нормативному арсеналі не має. Службові обмеження, як не дивно це звучить, обмежені у своїй правовій реалізації. Розуміючи порядок виконання покарання, як встановлені кримінально-виконавчим законодавством правила поведінки для його суб'єктів, законодавцем обмежені щодо кожної із сторін.

Потрапляючи в дисциплінарний батальйон чи на гауптвахту, засуджений військовослужбовець забезпечується відповідним нормативним матеріалом у правовому полі його реалізації. Норми кримінально-виконавчого законодавства, акти відомчого характеру (Інструкція про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців; інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у вигляді тримання у дисциплінарному батальйоні) сприяють цьому. Особливості регулювання здійснюється з врахуванням правового статусу суб'єктів виконання-відбування покарання, відповідним порядком та умовами його реалізації, із застосуванням до засуджених засобів виправлення та ресоціалізації, військового навчання, засобів заохочення та стягнення, а також особливостей звільнення від покарання.

Стосовно службових обмежень позиція законодавця є доволі флегматичною. Відчужене ставлення до нормативного встановлення порядку та умов виконання службових обмежень, відсутність правової бази для його реалізації виступають культивуючим елементом зниженню чи навіть знищенню ефективності виконання даного покарання. Слід відмітити, що в жодній країні світу не дозволена така байдужість. Питання виконання покарання відзначаються прискіпливістю врегулювання з визначеністю за його основними складовими. Порядок та умови виконання покарання; обов'язки командування військових частин за місцем відбування покарання засудженими військовослужбовцями; застосування заходів заохочення та стягнення до засуджених; проведення з ними виховної роботи, припинення виконання покарання, його призупинення, а також звільнення від відбування покарання чи заміна покарання іншим видом покарання мають належне місце. Кримінально-виконавче законодавство, зокрема, Російської Федерації відзначилося особливостями його врегулювання за положеннями відомчого характеру: Правилами відбування кримінальних покарань засудженими військовослужбовцями, Республіка Таджикистан – положеннями Кодексу виконання кримінальних покарань Республіка Білорусь – самостійною главою в розділі Кримінально-виконавчого кодексу. Тому ми звернемо увагу на проблемні аспекти правового врегулювання виконання даного покарання.

Як ми вже зазначали, командир військової частини після одержання копії вироку суду видає наказ по військовій частині про прийняття вироку до виконання та протягом трьох діб сповіщає про це суд, який постановив вирок. Звернення до виконання судового рішення, що набрало законної сили, проводиться не пізніше триденного строку з дня набрання ним законної сили. Його копія разом з розпорядженням про виконання судового рішення надсилається відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок його виконати. Останні повідомляють суд про прийняття його до виконання [2, с. 535]. Маючи доволі зрозумілу, на перший погляд, картину правового звернення рішення суду до виконання, питання початку його спливу викликають сумніви.

Якщо звернутися до положення ч. 2 ст. 47 КВК, де визначено, що «після одержання копії вироку командир військової частини видає відповідний наказ», то ми не зустрінемо будь-якої вказівки щодо строку, протягом якого такий наказ повинен бути виданий про прийняття вироку до виконання. У разі направлення судом копії вироку щодо його виконання, командир відповідної військової частини на свій розсуд видає наказ про прийняття вироку до виконання у довільні строки. Ані положення Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) «Виконання судових рішень» (розділ VIII), ані норми КВК (глава 10) цього не зазначають. Лише вказівка на звернення до виконання судового рішення, що набрало законної сили не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили (ч. 1 ст. 535 КПК) та «у разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені у самому судовому рішенні» (ч. 1 ст. 534 КПК) має місце. Виникнення ситуації щодо зволікання прийняття рішення до виконання, необґрунтованість його відтермінування чи взагалі уникнення від такого законодавця не бентежить. Загальні строки звернення рішення до виконання не відображають специфіку службових обмежень. Часовий проміжок від моменту отримання копії вироку суду до прийняття його виконання не має правового існування. Відповідно і видання наказу – свою строковість. Тому існування та відповідне впровадження такої позиції повинно мати місце з уніфікацією строковості прийняття вироку до виконання та унеможливленню культивуванню негативних наслідків.

Виданням наказу командиром військової частини щодо прийняття вироку до його виконання та в подальшому щодо його припинення обмежені повноваження командування щодо реалізації функцій з приводу виконання кримінального покарання. Відсутність нормативної бази усуває останнього від процесу виконання покарання та контролю за його реалізацією. Тобто можна сказати, що засуджений за таких обставин залишається на самоті відбування призначеного йому покарання.

Принцип існування єдиноначальництва у військових формуваннях з наділенням командира всією повнотою розпорядчої влади по відношенню до підлеглих, персональною відповідальністю за діяльністю кожного, права одноособового прийняття рішення, віддання наказу та, з врахуванням всебічної оцінки обстановки, забезпечення виконанню рішень (наказів), існує поза правовим полем його узгодженості із правовими нормами кримінально-правового характеру. У разі виникнення таких правовідносин, віддання наказу, його оголошення та доведення до відома засудженого залишаються провідними в обов'язках командування. Контроль за дотриманням порядку та умовами виконання покарання, поведінкою засудженого, застосуванням до нього заходів виправлення та ресоціалізації; вирішення питань щодо можливого звільнення від відбування покарання чи, навпаки, притягнення до його відповідальності у разі ухилення від відбування покарання залишаються поза увагою. Таким становищем відзначається чи не єдиний вид покарання, який застосовується до військовослужбовців. У чому проблема? Чому виникла така ситуація? Бездоганність нормативного врегулювання порядку виконання даного покарання чи байдужість законодавця та відомчого органу?

В умовах складної воєнно-політичної, оперативно-стратегічної та економічної ситуації в державі, необхідності зміцнення спроможностей сил оборони, підвищенню їх готовності до виконання завдань за призначенням в межах оборонної реформи, питання існування цілісності системи військової юстиції набуває своєї актуальності. Створення єдиного органу із забезпечення зміцнення правопорядку та військової дисципліни, з комплексністю виконання функцій (в тому числі пенітенціарних) є пріоритетними. Проте не все так просто. За положеннями законопроекту про створення Військової поліції виконання покарання у виді службових обмежень в односторонньому порядку покладено на командира військової частини. Правове врегулювання останнього обмежується, а контроль за дотриманням порядку та умов виконання покарання – усувається. Яким чином вести мову про існування проблемних питань виконання покарання та підвищення ефективності його реалізації, якщо відсутня належна правова база його врегулювання?

Але зазначимо, що в даному питанні ми є не самотніми. В низки країн спостерігається аналогічна ситуація (в Азербайджанській Республіці, Грузії, Республіці Білорусь, Республіці Туркменістан, Республіці Узбекистан, Російській Федерації та ін.). Досвід держав з прогресивністю правового регулювання порядку та умов виконання аналогічного покарання нам у цьому допоможе. Звернемося, зокрема, до положень законодавства Республіки Таджикистан.

За положеннями Кодексу виконання кримінальних покарань законодавцем визначені повноваження органу, який відає виконанням покарання (інспекція Міністерства оборони) та встановлені обов'язків щодо суб'єкта його безпосереднього виконання (командування військової частини). Інспекція здійснює персональний облік всіх засуджених до обмеження по військовій службі; роз'яснює порядок та умови відбування покарання; контролює правильність проведення відрахувань із заробітку засуджених та дотриманням командуванням військових частин умов виконання покарання; безпосередньо бере участь в проведенні виховної роботи із засудженими; застосовує при необхідності до них заходів заохочення та стягнення, а також організовує розшук засуджених, місце перебування яких невідоме. У разі необхідності переведення засудженого на інше місце служби (за його бажання) чи такої зміни з-за не можливості залишення засудженого на посаді, пов'язаній з командуванням підлеглими, надає відповідний дозвіл (ч. 1 ст. 152, ст. 153, ст. 155 глави 16 розділу VI).

До повноважень командування військової частини віднесені питання, пов'язані із доведенням вироку суду до відома особового складу військової частини, а також безпосередньої його участі в основних заходах виправлення та ресоціалізації засуджених, контролю за ними, їхньою поведінкою та дотримання самими порядку та умов виконання покарання [3].

Як ми бачимо, реалізація виконання покарання має чіткість нормативного врегулювання повноважень суб'єкт його виконання та органу його організації. Чіткість градації, окрім забезпечення їх взаємозв'язку та відповідальності викликана доцільності сприянню цілісності існування ієрархії виконання покарання з підвищенню його ефективності.

З урахуванням необхідності правового врегулювання цілісності забезпечення виконання Військовою поліцією пенітенціарних функцій у вітчизняному законодавстві з розширенням правової основи щодо службових обмежень, в межах задекларованих основних завдань щодо виконання, у передбачених законом випадках кримінальних покарань відносно засуджених військовослужбовців, їх забезпечення, контролю за реалізацією відповідними органами та особами потребує нормативного врегулювання. В цілісності існування системи органів та військових частин Військової поліції варто було б визначити це і в межах повноважень Головного управління Військової поліції. З дотриманням вимог Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 рр., кадрової політики кадрової політики у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), із спрямуванням цілісності останньої щодо системи персоналу ЗСУ, оптимізації організаційної структури за потреб, така позиція сприятиме завершеності заданого контексту.

Повноваження Головного управління визначити в межах організації виконання покарання, реалізації основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, контролю за їх виконанням, сприяння дострокового звільнення засудженого від відбування покарання (у разі їх звільнення з військової служби за визначеними законодавством підставами чи за зразкову поведінку, бездоганне ставлення до військової служби та досягнення мети покарання) чи, навпаки, у разі ухилення останнього від відбування покарання, – притягнення до кримінальної відповідальності.

Командування військової частини відповідатиме за виконання покарання, починаючи від доведення до відома засудженого змісту наказу про прийняття вироку до виконання, роз'яснення особливостей порядку та умов виконання-відбування покарання, а також активної участі в основних заходах виправлення та ресоціалізації

засуджених, контролю за їх реалізацією, своєчасністю та точністю проведення відрахувань з грошового забезпечення засудженого, унеможливлення щодо останнього підвищення за посадою та у військовому званні, виданні наказу у разі припинення виконання покарання щодо засудженого військовослужбовця. Це стосується й застосуванню заходів заохочення та стягнення до засуджених військовослужбовців, які з урахуванням правового становища останніх, повинні відображати особливості їх реалізації, досягненню виховної мети покарання та можливістю дострокового звільнення засудженого від покарання чи його посиленню у разі ухилення від такого.

Аналогічне положення стосується засудженого військовослужбовця. Продовжуючи перебувати у статусі військовослужбовця, останній позбавлений нормативної можливості врегулювання специфіки його статусу як засудженої особи. Перебуваючи під захистом держави, з наявною повнотою прав і свобод необхідних для виконання службових обов'язків, пов'язаних з обороною України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, він, як військовослужбовець, зобов'язаний свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів держави, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок; бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим; беззастережно виконувати накази командирів (начальників); постійно підвищувати рівень військових професійних знань, вдосконалювати свою виучку і майстерність, знати та виконувати свої обов'язки та додержуватися вимог статутів ЗСУ; дорожити бойовою славою ЗСУ та своєї військової частини, честю і гідністю військовослужбовця ЗСУ тощо [4, с. 11]. Але в коло обов'язків, обумовлені відбуванням покарання, воно не має специфіки. Відсутність ізоляції від суспільства, наявність можливості продовжувати проходити засудженим військовослужбовцем військову службу повинно відігравати свою роль. З дотриманням вимог Статутів внутрішньої служби, в межах реалізації порядку та умов відбування покарання; сумлінного ставлення до виконання службових обов'язків та заходів виховного характеру, пов'язаних із досягненням мети покарання; військової дисципліни та правопорядку необхідно відобразити такі особливості.

Але будь-які намагання будуть марними, коли існуючий порядок та умови виконання-відбування покарання будуть позбавлені створенню належних умов для виправлення та ресоціалізації засудженої особи.

Як ми досліджували раніше, організація та проведення виховної роботи займає доволі вагоме місце [5]. Цілеспрямований процес із системою організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, він зосереджений на формуванні та розвитку у воїнів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, забезпечення високої бойової і мобілізаційної готовності, зміцненні військової дисципліни та правопорядку. Його реалізація, як невід'ємної складової повсякденної діяльності ЗСУ та інших військових формувань України, здійснюється відповідно до вимог Конституції, законів України, Воєнної доктрини, актів Президента України і Кабінету Міністрів України за напрямками: морально-психологічного забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань; морально-психологічного забезпечення військової дисципліни та профілактиці правопорушень; інформаційно-пропагандистського забезпечення; культурно-виховної та просвітницької роботи, а також військово-соціальній діяльності [6]. Проте не відображає особливостей стосовно військовослужбовців, які перебувають у статусі засудженої особи.

Втілення останньої із зосередженням виконанні завдань щодо формування у засуджених вірності Вітчизні, військовому обов'язку, зміцненню військової дисципліни, їх виправлення та запобіганні вчиненню правопорушень, має місце, але виключно до засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у виді арешту чи тримання у дисциплінарному батальйоні [7; 8]. Цілісність підходу існування до єдності концептуального визначення однозначності виховання засуджених обмежує її реалізацію щодо інших категорій засуджених військовослужбовців. Порушення військовослужбовцями військової дисципліни, вчинення ними злочинів та інших правопорушень, падіння престижу військової служби сприяє існуванню невирішених проблем, пов'язаних з відсутністю єдиної системи поглядів на завдання, напрями та порядок управління духовними процесами; недосконалої нормативно-правової бази військово-гуманітарної діяльності; невизначеності меж повноважень і відповідальності органів виховної роботи, що потребує нагального розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів виховної роботи, підвищення їх престижу, авторитету і статусу, негативно впливають [6]. Її спрямування насамперед повинно бути зорієнтоване на досягнення виправлення особи.

Формування та розвиток особистої відповідальності, свідоме виконання вимог законодавства України, військових статутів, Військової присяги, функціональних та службових обов'язків, наказів командирів та начальників з утвердженням пріоритетності високоморальних, загальнолюдських моральних норм, формування високої культури поведінки та воїнського етикету визначається як основний елемент виховної роботи.

Врахування особистісних особливостей засудженого, виду, характеру та ступеня тяжкості вчиненого ним злочину, строку призначеного покарання, віку, освіти особи, терміну перебування на військовій службі, виду та порядку проходження військової служби, військового звання, роду військ, військового формування, військово-професійної підготовки, типології особистості засудженого, соціально-моральної та педагогічної занедбаності тощо повинно бути в пріоритеті спрямування [9, с. 146–148].

Через форми занять з гуманітарної підготовки; інформування; правове виховання; індивідуальну роботу; психологічну роботу; читання лекцій, проведення бесід, викладення доповідей із залученням необхідних фахівців, представників органів місцевого самоврядування, громадських організацій та волонтерів; читання газет, журналів, художньої літератури, перегляду телевізійних передач та тематичних відеофільмів; організації та участі у художній самодіяльності, спортивно-масовій роботі, відбуватися його втілення.

Компетентність та професіоналізм командування військової частини, працівників соціально-виховної та психологічної служб відображатимуть результативність діяльності. Знання, уміння та навички в галузі педагогіки, психології та конфліктології повинні поєднуватися з особливостями проходження військової служби та

специфікою відбування покарання .

На ґрунті необхідного впровадження єдиної системи поглядів та напрямків управління духовними процесами в ЗСУ та інших військових формуваннях України, з дотриманням цілісності нормативно-правового врегулювання щодо реалізації військово-гуманітарної діяльності, положення про організацію та проведення соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, варто визначити комплекс заходів, програм та спеціалізованих методик, рекомендацій щодо форм та методів організації та проведення виховної роботи із суб'єктами його реалізації. Їх втілення реалізовувати протягом усього строку виконання покарання.

Підсумовуючи вищевикладене можна зробити наступні висновки.

Службові обмеження для військовослужбовців в нормативному арсеналі правового регулювання порядку та умов його виконання є доволі обмеженими. Для підвищення ефективності досягнення мети покарання, автором пропонується удосконалити окремі його складові.

Насамперед доцільно уніфікувати строковості прийняття вироку до виконання з визначенням строку його втілення наказом командира військової частини.

З урахуванням необхідності забезпечення цілісності виконання пенітенціарних функцій єдиним органом, варто визначити в межах норм кримінально-виконавчого законодавства повноваження суб'єктів виконання покарання з розподілом функцій між органу його відання.

Засуджений військовослужбовець повинен мати нормативний матеріал з реалізації своїх повноважень, обумовлених специфікою правового статусу.

Запровадити комплексний підхід до реалізації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, з розробленням науково обґрунтованих методики та програми щодо форм та методів її організації, проведення з орієнтуванням пріоритетності стимулювання бажання у засуджених до законослухняного способу життя, дотриманням правових основ службової діяльності, військової доктрини, законів та положень у військовій сфері для досягнення мети виправлення.

Перспективами подальших розвідок є проведення дослідження щодо необхідності впровадження у чинне законодавство диференційованого підходу щодо призначення службових обмежень з врахуванням особливостей правового статусу військовослужбовців.

Література:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page2 (дата звернення : 20.07.2017).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1499419164468369 (дата звернення: 20.07.2017).

3. Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан : Закон Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.11.2016 г.) // «Информационная система «ПАРАГРАФ» URL. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30586704#pos=0;0 (дата звернення: 20.07.2017).

4. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-14/print1496327457791944 (дата звернення: 20.07.2017).

5. Ніколаєнко Т. Б. Класифікація покарань, що застосовуються до військовослужбовців: поняття, ознаки, проблемні питання// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2017. № 1 С. 119–125

6. Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України : указ Президента України від 04.09.1998 р. № 981/98 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL. : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981/98 (дата звернення: 20.07.2017).

7. Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні : наказ Міністерства оборони України від 18.05.2015 р. № 215 // Офіційний вісник України. 2015. № 53. Ст. 1726.

8. Інструкція про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців : наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013 р. № 656 // Офіційний веб-портал Верховної Ради. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1775-13/print1499419164468369 (дата звернення: 20.07.2017).

9. Ніколаєнко Т. Б. Окремі питання організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями в процесі тримання в дисциплінарному батальйоні // Право і безпека, 2016. № 3 (62). С. 143–150.

Ніколаєнко Т.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент
докторант Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Кабачинський М.І.,
доктор історичних наук, професор
доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Надійшла до редакції: 25.01.2017

УДК 343.337

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Черкасов С. В.

У статті розглядаються особливості міжнародної співпраці у сфері застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, аналізується зміст найважливіших міжнародних нормативно-правових актів.

Зазначається, що основним міжнародно-правовим документом у цій сфері є Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») 1990 р., які містять звід основних принципів і рекомендацій щодо сприяння використовуванню мір, не пов'язаних з тюремним

© С.В. Черкасов 2017

ув'язненням, а також мінімальні гарантії для осіб, відносно яких застосовуються альтернативи позбавленню волі.

Відзначено, що ряд важливих міжнародно-правових документів розроблений в рамках Ради Європи, найважливішими серед яких є Європейські правила щодо громадських санкцій і заходів 1992 р., що на відміну від Токійських правил містять набагато докладніші рекомендації щодо методів роботи виконавчих органів, участі у їхній діяльності громадськості, приватних осіб, щодо кадрів і підбору персоналу служб, виконуючих покарання без ізоляції засудженого від суспільства. Вказується, що з 2010 р. в рамках Ради Європи діє новий стандарт організації національних пробаційних служб – Правила Ради Європи про пробацію, які визначають сферу застосування, основні принципи, організацію та види пробації, правовий статус персоналу служби пробації, його функції.

Звернуто увагу, що оскільки згадані міжнародні стандарти не відносяться до числа міжнародних договорів або загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, їх положення можуть бути реалізовані в Україні тільки опосередковано, шляхом включення до вітчизняного кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

***Ключові слова:** покарання, альтернативні покарання, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти поводження з засудженими, пробація.*

В статье рассматриваются особенности международного сотрудничества в сфере применения наказаний, не связанных с лишением свободы, анализируется содержание важнейших международно-правовых актов в этой сфере – Минимальных стандартных правил в отношении мер, не связанных с тюремным заключением («Токийских правил») 1990 г., Европейских правил в отношении общественных санкций и мер 1992 г., а также Правил Совета Европы о пробации 2010 г.

***Ключевые слова:** наказание, альтернативные наказания, наказания, не связанные с лишением свободы, международное сотрудничество, международные стандарты обращения с осужденными, пробация.*

The article considers the peculiarities of international cooperation in the sphere of application of punishments not related to deprivation of liberty, examines the content of key international legal instruments in this field, the standard Minimum rules in respect of measures not involving imprisonment ("the Tokyo rules"), 1990, European rules for public sanctions and measures 1992 and the Rules of the Council of Europe probation 2010

***Key words:** punishment, alternative punishment, punishment not related to deprivation of liberty, international cooperation, international standards of treatment of prisoners, probation.*

Постановка проблеми. Кримінальне покарання, як і раніше, виконує помітну роль в механізмі формування і реалізації кримінальної політики української держави. Проте застосування покарання як найгострішого прояву кримінальної політики вимагає обачного підходу, враховуючи, що воно, разом з позитивними моментами, містить і ряд безумовних витрат. У цьому плані достатньо серйозною є проблема позбавлення волі. Будучи необхідним заходом підтримки законності і правопорядку, особливо в плані захисту від найбільш суспільно небезпечних посягань, позбавлення волі пов'язане з численними соціально-економічними, соціально-психологічними, демографічними і медичними витратами, які ставлять на порядок денний питання про скорочення об'ємів його застосування і пошуку шляхів розширення застосування альтернативних мір покарання.

Актуальність дослідження, таким чином, визначається все зростаючим значенням покарань, альтернативних позбавленню волі, що відображає загальні процеси демократизації і гуманізації всіх сторін життя суспільства.

Неодмінною умовою успішного впровадження системи альтернативних мір покарання є активна взаємодія держав у цьому напрямку на універсальному та регіональному рівнях, формування системи міжнародно-правових стандартів забезпечення прав засуджених до таких покарань, а також приведення національного законодавства та практики його застосування у відповідність з цими стандартами.

Дослідження за темою. Теоретичним основам призначення і виконання альтернативних покарань, міжнародно-правовим стандартам їх застосування присвячено роботи Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, І. Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.М. Гальпєріна, В.М. Дрьоміна, О.І. Зубкова, С.І. Комарицького, О.С. Міхліна, О.В. Старкова, В.М. Трубникова, С.Ф. Мілюкова, О.С. Степанюка, В.І. Тютюгіна, Г.Ф. Хохрякова, О.Л. Цвєтіновича, І.С. Яковець та інших дослідників.

Метою статті є розгляд особливостей міжнародної співпраці у сфері застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та аналіз змісту найважливіших міжнародних нормативно-правових актів.

Викладення основного матеріалу. Ще з кінця XIX століття на перших міжнародних тюремних конгресах почало обговорюватися питання про недоцільність широкого застосування покарання у виді позбавлення волі і почали робитися спроби пошуку альтернатив цьому виду покарання. Починаючи з 1955 р. ці питання з новою силою стали обговорюватися на міжнародному рівні у рамках ООН на конгресах з попередження злочинності і поводження з правопорушниками. Конгресами постійно зверталась увага на перевагах покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, підсумковими резолюціями державам рекомендувалось розширяти застосування альтернативних тюремному ув'язненню санкцій і проводити інтенсивний пошук надійних видів альтернатив.

У підсумку, резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14.12.1990 прийнято Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням [3], що містять звід основних принципів щодо сприяння використовуванню мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, а також мінімальні гарантії для осіб, відносно яких застосовуються альтернативи тюремному ув'язненню. Правила розроблено Інститутом Азії і Далекого сходу при ООН в Токіо. Звідси витікає їх скорочена назва – «Токійські правила».

Токійські правила поширюються на всю сферу кримінальної юстиції (від стадії порушення кримінальної справи до подальшої ресоціалізації винного).

Правила мають рекомендаційний характер і повинні застосовуватися з урахуванням політичних, економічних, соціальних і культурних умов кожної країни, а також цілей і задач її системи кримінального правосуддя (ст. 1-2 Правил). Правила передбачають широкий діапазон

мір, альтернативних тюремному ув'язненню (ст. 8.2): усні санкції, такі, як зауваження, догана і попередження; умовне звільнення від відповідальності; покарання, пов'язані з поразкою в громадських правах; економічні санкції і грошові покарання, такі, як штрафи (разові і у розмірі денної зарплати); конфіскація або постанова про експропріацію; компенсація жертві; умовне покарання або покарання з відстрочкою; умовне звільнення і судовий нагляд; ухвала про виконання суспільно корисних робіт; направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю; домашній арешт; будь-який інший вид поводження, не пов'язаний з тюремним ув'язненням; будь-яке поєднання перерахованих вище мір.

Після вступної частини, що містить загальні положення, Токійські правила зупиняються на стадії попереднього слідства, де рекомендують поліції, прокуратурі та іншим правоохоронним органам, що займаються розслідуванням злочинів, звільняти правопорушників від кримінальної відповідальності у випадках відсутності необхідності застосування до них заходів покарання в цілях захисту прав жертви, суспільства і попередження злочинності. Правила указують, що попереднє ув'язнення повинно використовуватися як крайній захід і орієнтують суди і правоохоронні органи на широке застосування альтернатив попередньому ув'язненню.

На стадії судового розгляду Токійські правила рекомендують суду зосереджувати підвищену увагу на характеристиці особистості підсудного, з метою чого пропонують (по можливості) проводити соціальне обстеження особистості зі складанням і аналізом відповідної доповіді.

Правила розглядають період після виголошення вироку і можливість заміни позбавлення волі альтернативними мірами після виголошення обвинувачувального вироку.

Нарешті, Правила визначають вимоги, які повинні пред'являтися до поводження з правопорушниками при застосуванні альтернативних мір. На всіх стадіях повинна забезпечуватися пошана людської гідності правопорушника. Правила повинні застосовуватися без якої-небудь дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, власності, місця народження або іншого стану.

У процесі застосування не пов'язаних з тюремним ув'язненням заходів дотримується право правопорушника на особисте життя, а також право на особисте життя сім'ї правопорушника. Особова справа (досьє) правопорушника повинна вестися суворо конфіденційно. Доступ до нього обмежується особами, що безпосередньо займаються розглядом справи, або іншими належним чином уповноваженими особами.

При призначенні і застосуванні альтернативних мір правопорушнику повинна бути забезпечена можливість звернення із запитами або скаргами до судового або іншого компетентного незалежного органу.

Пильну увагу Правила надають нагляду за правопорушниками, який відповідно до ст. 10.1 має на меті скоротити рецидив правопорушень і сприяти такому включенню правопорушника в життя суспільства, який би звів до мінімуму вірогідність повторного вчинення злочинів. Для кожного окремого випадку рекомендується передбачати найприйнятніший вид нагляду і поводження, який періодично слід переглядати і за необхідності корегувати. В рамках конкретної не пов'язаної з тюремним ув'язненням міри розробляються і здійснюються такі заходи, як індивідуальна робота, групова терапія, програми за місцем проживання правопорушника і особливе поводження з різними категоріями правопорушників.

Токійські правила передбачають можливість зміни або скасування мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, при порушенні умов, що підлягають виконанню правопорушником. При цьому Правила обумовлюють, що сама по собі неефективність міри, не пов'язаної з тюремним ув'язненням, не повинна автоматично призводити до застосування тюремного ув'язнення. У цій ситуації компетентний орган повинен розглянути питання про застосування іншої не пов'язаної з тюремним ув'язненням міри, і покарання у виді тюремного ув'язнення може бути застосоване лише після того, як всі відповідні альтернативні міри будуть вичерпані.

Особливе значення надається Правилами кваліфікації персоналу, що веде роботу з засудженими без позбавлення волі. Наголошується на необхідності забезпечити його професійну підготовку, відповідне службове положення, належні оклади і пільги і надавати широких можливостей для просування по службі.

Токійські правила рекомендують заохочувати участь громадськості в процесі застосування мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, яке слід розглядати як надання членам суспільства можливості зробити свій внесок у справу захисту інтересів суспільства. Правила орієнтують на регулярне проведення конференцій, семінарів, симпозіумів та інших заходів, які сприяють усвідомленню громадськістю необхідності її участі у справі не пов'язаних з тюремним ув'язненням мір, а також на широке залучення засобів масової інформації з метою вироблення у громадськості конструктивного підходу до альтернативних заходів. Окремо рекомендовано добровольцям, що беруть участь у роботі із засудженими, пройти необхідну підготовку, страхуватися від нещасних випадків, тілесних ушкоджень при виконанні своїх обов'язків. Їм необхідно відшкодовувати дозволені витрати, які вони несуть при виконанні своєї роботи.

Правила рекомендують державам регулярно проводити дослідження проблем заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням і з урахуванням їх результатів планувати і здійснювати відповідні програми щодо широкого впровадження альтернативних мір у практику судових і правоохоронних органів.

Серед інших прийнятих в рамках ООН документів, які стосуються окремих питань застосування альтернативних покарань щодо деяких категорій правопорушників, слід зазначити, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 р. [4] та Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-правопорушниць 2010 р. [5].

Ряд важливих міжнародно-правових документів розроблено в рамках Ради Європи – Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30.11.1964 р. [1], Резолюція (65) 1 про відстрочку вироку, пробацію та інші міри покарання, альтернативні ув'язненню, Резолюція (76) 10 про деякі міри покарання, альтернативні ув'язненню. Ці нормативні акти, проте, торкалися лише окремих аспектів проблеми. Тому 19.10.1992 Комітетом Міністрів Ради Європи прийнято рекомендацію № R (92) 16 «Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів» [2], які покликані стати основою для національних законодавчих органів і практиків країн Європи

щодо застосування мір, не пов'язаних з позбавленням волі. Важливим є те, що, на відміну від Токійських правил, Європейські правила містять набагато докладніші рекомендації щодо методів роботи виконавчих органів, участі в їх діяльності громадськості, приватних осіб, про кадри і підбір персоналу служб, виконуючих покарання без ізоляції від суспільства.

З 2010 р. в рамках Ради Європи діє новий стандарт організації національних пробаційних служб – Правила Ради Європи про пробацію, прийняті Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи від 20.01.2010 № CM/Rec (2010)1 [6]. Правила визначають сферу застосування, основні принципи, організацію та види пробації, правовий статус персоналу служби пробації, його функції. Правила Ради Європи про пробацію стали основою для створення національної системи пробації в Україні.

Згадані міжнародні стандарти (окрім Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками) мають рекомендаційний характер і не відносяться до числа міжнародних договорів або загальновизнаних норм і принципів міжнародного права. Тому їх положення можуть бути реалізовані в Україні тільки опосередковано, шляхом включення до вітчизняного кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

Висновки. У підсумку дослідження необхідно зазначити, що співробітництво держав в рамках Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи щодо формування міжнародно-правових стандартів застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є неодмінною умовою успішної політики держави у протидії злочинності.

Подальше приведення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до вимог європейських стандартів, активізація та поглиблення співпраці з ООН та Радою Європи є неодмінними умовами ефективності процесу впровадження покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаються пошук нових шляхів вдосконалення каральної політики держави з урахуванням світового та європейського досвіду.

Література

1. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_007

2. Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів: Рекомендація № R (92) 16. Прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р. // Європейські громадські санкції та заходи (матеріали семінарських слухань 11-12 квітня 2000 р.). – К., 2000. – С. 5-25

3. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): Приняты 14.12.1990 Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907

4. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page

5. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы («Бангкокские правила») от 21.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml

6. Рекомендація CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kvs.gov.ua/rekomendacia_2010.pdf

Черкасов С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 04.02.2017

УДК 343.8(477)

ЩОДО ДЕЯКИХ НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ВИХОВНИХ КОЛОНІЙ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Ліховіцький Я. О.

В статті піддано аналізу діяльність персоналу виховних колоній, що спрямована на забезпечення безпечних умов життєдіяльності у зазначених кримінально-виконавчих установах, визначені основні проблемні питання з означеної тематики дослідження, а також розроблені науково-обгрунтовані заходи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: *безпека; життєдіяльність; засуджений; персонал виховних колоній; позбавлення волі; забезпечення; право особи.*

В статье подвергнуты анализу деятельности персонала воспитательных колоний, направленная на обеспечение безопасных условий жизнедеятельности в указанных уголовно-исполнительных учреждениях, определены основные проблемные вопросы по указанной тематике исследования, а также разработаны научно-обоснованные меры по их решению по существу.

Ключевые слова: *безопасность; жизнедеятельность; осужден; персонал воспитательных колоний; лишения свободы; обеспечения; право лица.*

The article is subjected to analysis of activity of

© Я.О. Ліховіцький, 2017

the penitentiary staff, aimed at ensuring safe living conditions in these penal institutions, the basic issues of the mentioned research subjects, and developed science-based measures to address the merits.

In practice a priority criminal enforcement activity, the main subject of implementation which acts staff including correctional facilities is to provide safe living conditions in prisons.

At the same time, despite a number of measures of legal, organizational, logistical and other measures taken by the government in this direction, appropriate and, most importantly, real guarantees to ensure the personal safety of participants penal relations, has not yet been established, namely, : Every year in juvenile correctional facilities committed crimes to 1-2 as prisoners, and on them are cases of persons receiving these occupational injuries, causing them to themselves various chlenoushkodzhen, poisoning and so on.

As the results of official investigations carried out on these adventures, one of the circumstances that led to that assumption was improper performance of staff educational colonies their duties, including those related to ensuring the right of prisoners to personal safety.

Thus, it is recognized that in practice the presence of a folding problem. What needs to be addressed including the theoretical level.

This determined the choice of the theme of this article, as well as other elements of the research (subject, object, purpose), and its main task is to formulate evidence-based measures to improve the legal framework of the mentioned issues.

***Keywords**: safety; livelihoods; condemned; staff of correctional facilities; imprisonment; software; right person.*

Постановка проблеми. Як показує практика серед пріоритетних завдань кримінально-виконавчої діяльності, основним суб'єктом реалізації яких виступає персонал у тому числі виховних колоній, є забезпечення безпечних умов життєдіяльності у місцях позбавлення волі (зокрема, такі завдання визначені в ч. 2 ст. 1 та ч.1 ст. 104 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України).

Поряд з цим, не дивлячись на низку заходів правового, організаційного, матеріально-технічного та іншого характеру, що вживаються державою у цьому напрямі, належних та, головне, реальних гарантій щодо забезпечення особистої безпеки учасників кримінально-виконавчих правовідносин, досі не створено, а саме: щорічно у виховних колоніях вчиняються до 1-2 злочинів як засудженими, так і щодо них, мають випадки отримання цими особами виробничих травм, нанесення ними самим собі різноманітних членоушкоджень, отруєнь тощо [1, с. 1-2].

Як показують результати службових розслідувань, проведених по зазначених пригодам, однією з обставин, які сприяли їх допущенню, стало неналежне виконання персоналом виховних колоній своїх функціональних обов'язків, зокрема і тих, що стосуються забезпечення права засуджених на особисту безпеку [1, с. 94-101].

Таким чином, слід визнати, що в наявності є складана практика проблеми. Яка потребує розв'язання у тому числі й на теоретичному рівні.

Все це й визначило вибір теми цієї статті, а також інших елементів дослідження (об'єкта, предмета, мети), а також її головного завдання сформулювати науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення правового механізму з означеної проблематики.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно розробка проблеми кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань займаються такі учені, як: К.А. Автухов, О.М. Бандурка, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, І.М. Копотун, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті змісту тих питань і завдань, які склали предмет дотримання цій роботі, наукові пошуки здійснюються безсистемно та не цілеспрямовано, що й виступило додатковим аргументом щодо вибору її тематики та постановці пріоритетної мети.

Виклад основних положень. Не менше неврегульованих питань, як показали результати інших досліджень, характерно і для іншої форми забезпечення права засуджених на особисту безпеку, що зазначена в ст. 10 КВК, а саме – щодо здійснення інших заходів для усунення небезпеки [2, с. 59]. Так, донині на рівні жодного закону чи іншого нормативно-правового акта, включаючи Міністерство юстиції України, не визначено такі заходи, а це, у свою чергу, посилює суб'єктивні засади під час прийняття рішення з цього питання персоналом виховних колоній та інколи призводить до свавілля, службової недбалості та інших протиправних діянь цими особами [3, с. 9–12]. Про це свідчить не тільки судова практика [4, с. 387–392], а й результати проведеного анонімного опитування засуджених, які на запитання «Чиї дії найбільше становлять небезпеку для Вашої особистої безпеки?» відповіли, що від персоналу УВП (71,13 % респондентів), і тільки 10 % – від інших осіб та 18,87 % – від засуджених. Водночас відповіді персоналу виховних колоній на запитання «Чи посягали Ви на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі у зв'язку зі своєю діяльністю?» розподілилися таким чином: «частково» – 32,47 %; «так» – 6,4 %; «ні» – 61,13 % [5, с. 94-95].

Таким чином, відповідно до того, що перелік інших заходів, які має здійснювати будь-яка посадова особа виховної колонії для забезпечення безпеки засудженого, який звернувся з такою заявою, у ч. 2 ст. 10 КВК України не визначено, персонал колонії вимушений здійснювати їх на власний розсуд, ураховуючи стан реальної криміногенної обстановки в установі, категорії засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, та інші конкретні обставини [2, с. 59]. Це, зокрема, як свідчить практика, може бути ізоляція засуджених, які становлять загрозу, притягнення їх до різних видів юридичної відповідальності, переведення конфліктуючих сторін до інших УВП тощо [6, с. 50].

Звичайно, як правильно зробив висновок І.О. Колб, що такі ситуації мають бути відображені в окремій Інструкції міністерства юстиції України за аналогією тій, яка регулює питання щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (наказ ДПтСУ від 4 квітня 2005 р. № 61) [7]. Тим більше, що, відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України та ст. 5 КВК, персонал УВП має діяти лише у спосіб, визначений Конституцією та законами України [2, с. 59-60].

Як встановлено у ході даного дослідження, ще однією проблемою, що перебуває в діалектичному зв'язку з іншими, про які йшлося, є забезпечення особистої безпеки засуджених шляхом їх переведення в іншу колонію. Зміст її полягає в тому, що в нормативно-правових актах, які регулюють порядок переведення засуджених з однієї до іншої колонії, існує низка суперечностей і прогалин [2,

с. 60]. Це стосується, насамперед, переліку виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого у виправній чи виховній колонії. На законодавчому рівні це питання не вирішено. Зокрема, у ч. 2 ст. 93 КВК «Відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії» законодавцем ужито термін «у виняткових випадках», допускається переведення засудженого в іншу колонію, але не надано роз'яснення цих випадків [2, с. 60].

У цьому контексті ускладнює ситуацію також положення ч. 2 ст. 93 КВК України, у якій зазначено, що порядок переведення засуджених визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань.

До таких, як установлено під час цього дисертаційного дослідження, належать:

1) Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [8, с. 340–356];

2) Положення про комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [9, с. 357–362];

3) Положення про Апеляційну комісію ДПтСУ з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [10, с. 360–362];

4) Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (п. 85, 86 та ін.);

5) інші [11, с. 10–15].

Проте в жодному з них не визначено переліку виняткових обставин, які можуть бути підставою для переводу засуджених в інші колонії, що віддано на розсуд адміністрації цих КВУ та комісій з питань розподілу, направлення та переведення засуджених в інші колонії.

Водночас у правових джерелах часів СРСР та до прийняття КВК України в липні 2003 р. певні ознаки цього поняття в законі були визначені [2, с. 61].

Зокрема, у ч. 2 ст. 17 Основ виправно-трудового законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Союзних республік було зазначено, що перевід засудженого для подальшого відбування покарання з однієї колонії в іншу того ж виду режиму або з однієї тюрми в іншу допускається у випадку його хвороби чи при суттєвій зміні обсягу або характеру виконуваної засудженим роботи, а також при наявності інших виключних обставин, які перешкоджають подальшому утриманню засудженого в даній колонії або тюрмі [12]. Аналогічний зміст поняття «виключні обставини» був закріплений і в ч. 2 ст. 22 ВТК України 1971 р. [13].

Певну спробу розтлумачити поняття «виключні обставини» здійснили автори коментарю до ВТК Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки у 1979 р., роз'яснюючи, зокрема, ст. 19 цього Кодексу таким чином: «Під виключними обставинами, що перешкоджають подальшому триманню в даній колонії або тюрмі, слід розуміти, наприклад, таку поведінку засудженого, яка робить неможливим його перебування в даному середовищі у силу порочних потреб засудженого. Виключні обставини можуть виражатись також у необхідності переводу засудженого в іншу колонію або тюрму з метою полегшення розкриття нового злочину» [14, с. 47].

Деякі елементи зазначеного поняття визначені в ч. 2 ст. 72 КВК Білорусі: у випадку хвороби та при реорганізації або ліквідації УВП [15], а також у ч. 2 ст. 81 КВК Російської Федерації, до яких законодавець відніс випадки хвороби засудженого, забезпечення його особистої безпеки, реорганізацію або ліквідацію УВП [16].

Водночас у доктринальних джерелах України також можна знайти окремі підходи щодо визначення змісту поняття «виключні обставини». Зокрема, А. Х. Степанюк та І. С. Яковець у науково-практичному коментарі до КВК України (2005 р.) під зазначеними обставинами розуміють таку поведінку засудженого, яка унеможливлює його перебування в даному оточенні внаслідок його негативних нахилів, а також забезпечення особистої безпеки засудженого чи засуджених (того, який переводиться в іншу УВП, або тих, які залишаються); переведення до іншої установи з метою полегшення розкриття злочину; уникнення інших надзвичайних обставин в установі тощо [11, с. 300]. Однією з таких обставин є, зокрема, участь особи у кримінальному провадженні. У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» від 18 червня 1999 р. № 10 зазначено: у разі надходження письмової чи усної заяви особи, яка має право на державний захист, за наявності загрози життю, здоров'ю, житлу та майну цієї особи або її близьких родичів голова суду або суд, у провадженні якого перебуває справа, зобов'язаний прийняти постанову (ухвалу) про застосування заходів безпеки [17, с. 167].

У науково-практичному коментарі КВК України (2008 р.) до виняткових обставин віднесені, крім цього, уникнення інших надзвичайних обставин у колонії (групова непокора, масові заворушення та стихійне лихо, епідемії) [6, с. 272].

У науково-практичному коментарі до КВК України (2010 р.) його автори однією із зазначених обставин уважають запобігання надзвичайним ситуаціям у колонії [18, с. 211]. Аналогічний підхід до вирішення зазначеної проблематики закріплений і в науково-практичному коментарі КВК України (2012 р.) [19, с. 275].

Водночас в інших сучасних навчально-методичних виданнях України зміст поняття «виняткові обставини, що перешкоджають подальшому відбуванню покарання засудженому в певній УВП» не тлумачиться [20, с. 634–653]. Не розроблено це питання й у сучасних зарубіжних виданнях [21, с. 308–312].

Як свідчать результати даного та інших спеціальних досліджень з питань забезпечення безпеки особи, суспільства та держави [22], на практиці виникають різноманітні труднощі, що пов'язані з правильним застосуванням нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення права засуджених на особисту безпеку. Зокрема, засуджені у виховних колоніях на запитання «Чи вважаєте Ви, що нині на законодавчому рівні зроблено все, щоб забезпечити право засуджених на особисту безпеку» відповіли таким чином: «ні» – заявили 74,53 % респондентів; «частково» – 17,53 %; «так» – 7,93 %. У свою чергу, опитані особи з числа персоналу цих колоній на запитання «Чи варто внести зміни до законодавства України з питань забезпечення особистої безпеки засуджених?» відповіли: «так» – 18,6 %; «частково» – 54,07 %; «ні» – 27,33 % [5, с. 98-99].

На підставі викладеного варто констатувати, що закріплення в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України поняття «виняткові обставини, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в УВП», є цілком очевидним, логічним та актуальним питанням [2, с. 63].

Певні особливості [23, с. 24–32], проблеми [24, с.

11–13] та дискусійні моменти [25, с. 57–58] має й інша, зазначена в ст. 10 КВК України, форма забезпечення права засуджених на особисту безпеку – забезпечення такого права у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні (гл. 3 КПК України) [2, с. 63].

Насамперед, слід зазначити, що в чинному КПК України не закріплено правові гарантії та механізми реалізації зазначеного права, на відміну від КПК 1961 р., у ст. 52-1 якого ці питання були повністю врегульовані. Водночас у новому КПК лише фрагментарно, без будь-яких приміток ідеться про право на забезпечення особистої безпеки окремих учасників кримінального провадження: підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК); виправданого та засудженого (ч. 3 ст. 43 КПК); законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК) та ін. Крім цього, у зв'язку з прийняттям нового КПК, потребують суттєвого доопрацювання положення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [26] та відповідної Інструкції ДПтСУ з цих питань [27]. Йдеться не про формальне упорядкування цих нормативно-правових актів відповідно до змісту КПК (наприклад, заміна в тексті слова «судочинство» на «провадження», як це випливає зі змісту ст. 2 КПК), а ґрунтовну зміну підходу законодавця до вирішення проблем особистої безпеки учасників кримінального провадження [28, с. 53].

Зокрема, у КПК України визначені як учасники зазначеного провадження не тільки підозрюваний та обвинувачений (ст. 42), а й засуджений (ст. 43), який у ст. 2 вказаного вище закону як об'єкт захисту відсутній. Водночас окремі елементи правового механізму захисту такої категорії осіб передбачені чинним КВК України. Так, у ст. 90 цього Кодексу зазначено, що в порядку, встановленому КПК України, засуджений при необхідності провадження слідчих дій у справі про злочин, вчинений іншою особою або цією ж особою, за який вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді, може бути тимчасово залишений у СІЗО або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до СІЗО [29, с. 75].

Відповідно до змісту ч. 4 ст. 10 КВК України, як обґрунтовано доводять науковці, потребує зміни й ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а саме: цю норму варто доповнити такими заходами, як ізольоване тримання особи та переведення її в іншу установу виконання покарань, а також переведення засудженого в безпечне місце (ч. 3 ст. 10 КВК) [2, с. 64]. Аналогічні зміни необхідно внести й до ст. 19 цього Закону «Забезпечення безпеки осіб, які перебувають в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або у місцях із спеціальним режимом тримання». Водночас розроблення заходів щодо забезпечення особистої безпеки засуджених, які є учасниками кримінального провадження, є неможливим без зміни тих норм КВК України, що регулюють зазначене питання, включаючи й ті, які тісно пов'язані зі змістом інших форм забезпечення особистої безпеки засуджених у виховних колоніях, про які йшлося вище. Як слушно зазначають науковці (О. М. Джужа, О. І. Осауленко), таке право засуджених може існувати в різних формах і, відповідно, мати декілька організаційних рівнів забезпечення [20, с. 212].

Крім цього, зазначену проблему варто розглядати не тільки в контексті особистої безпеки, а й на вищому рівні, який обґрунтовано пропонує А. А. Лапін, а саме – як кримінологічну безпеку [30, с. 17–22]. До такого висновку можна дійти, урахувавши, зокрема, результати проведеного в цій роботі аналізу змісту кримінально-виконавчого законодавства України з питань забезпечення особистої безпеки засуджених у виховних колоніях.

Отже, якщо взяти за основу те зовнішнє вираження права засуджених на особисту безпеку, що зазначено в ст. 10 КВК України, то формою реалізації такого права особами, які відбувають покарання відповідно до вироку суду або є учасниками кримінального провадження, слід розуміти правове закріплення зазначеного права в нормативно-правових актах, які регулюють питання, що випливають зі змісту правового статусу засуджених та учасників кримінального провадження, і здійснюються визначеними в законі засобами й напрямами.

Література

1. Яворська О.О. Адміністративно-правові засади забезпечення особистої безпеки засуджених у виховних колоніях України: Автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. – К.: Відкритий міжнародний університет «Україна», 2016. – 17 с.

2. Колб І.О. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України: монографія. – К.: НАВС, 2014. – 292с.

3. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / [В. А. Бадира, А. П. Гель, І. С. Яковець та ін.] ; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. – Х. : Права людини, 2009. – 368 с.

4. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. №15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – К. : Видав. дім «Скіф», 2009. – С. 387–392.

5. Яворська О.О. Адміністративно-правові засади забезпечення особистої безпеки засуджених у виховних колоніях України: Дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. – К.: Відкритий міжнародний університет «Україна», 2016. – 235 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

7. Корнієнко М. В. Правомірне обмеження конституційних прав людини в процесі здійснення ОРД / М. В. Корнієнко // Держава і право. Спец. випуск. – К., 2005. – С. 189–194.

8. Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі : затв. наказом ДДУВП від 16 груд. 2003 р. № 261 // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / упоряд. В. С. Ковальський, Ю. М. Хахуда. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 340–356.

9. Концепция обеспечения безопасности личности, общества, государства // Белая книга российских спецслужб. – М. : Духовное наследие, 1996. – С. 196–208.

10. Положення про Апеляційну комісію ДПтСУ з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі : затв. наказом ДДУВП від 16 груд. 2003 р. № 261 // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / упоряд. : В. С. Ковальський, Ю. М. Хахуда. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 360–362.

11. Кримінально-виконавчий кодекс України : на-

ук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

12. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и Союзных Республик // К новой жизни. – М. : МВД СССР, 1969. – № 9. – С. 2–18.

13. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 23 груд. 1970 р. № 3325–07 // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6.

14. Комментарий к Исправительно-трудовому кодексу РСФСР / под ред. и с предисл. Н. П. Мальшакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1979. – 264 с.

15. Уголовно-исполнительский кодекс Республики Беларусь. – Минск : Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.

16. Уголовно-исполнительский кодекс Российской Федерации. – М. : Омега-Л, 2012. – 91 с

17. Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 черв. 1999 р. № 10 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 165–168.

18. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл та ін.] ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К. : Атіка, 2010. – 344 с.

19. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. – К. : Атіка, 2012. – 492 с.

20. Кримінально-виконавче право України : підруч. / [О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.

21. Уголовно-исполнительное право России : [учеб.] / под ред. В. И. Селиверстова.– [6-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма ИНФРА, 2012. – 544 с.

22. Бабаев М. М. Теоретические и прикладные проблемы обеспечения криминологической безопасности / М. М. Бабаев, В. А. Плешаков // Уголовная политика и проблемы безопасности государства : Тр. Акад. – М. : Акад. управления МВД России, 1998. – С. 34–42.

23. Анисимков В. М. Особенности обеспечения безопасности, порядка исполнения и отбывания наказания в ИТУ / В. М. Анисимков, В. С. Епанешников. – Уфа : УВШ МВД РФ, 1996. – 124 с.

24. Селиверстов В. И. Законные интересы, как элемент правового статуса лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы / В. И. Селиверстов // Правовое и методическое обеспечение исполнения наказаний : сб. науч. тр. – М. : Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994.– С.10–24.

25. Колб О. Г. Про деякі проблеми реалізації засудженими своїх прав і законних інтересів / О. Г. Колб, А. І. Грушицький // Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення : наук.-практ. конф. (Одеса, 25 трав. 2012 р.). – О., 2012. – С. 57–60.

26. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

27. Інструкція про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби : затв. наказом ДДУПВП від 4 квіт. 2005 р. № 61 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст. 1160. – 10 черв.

28. Колб І. О. Про зміст механізму забезпечення права засуджених на особисту безпеку / І. О. Колб // Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення : наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 трав. 2012 р. – О., 2012. – С. 53–55.

29. Колб І. О. Щодо напрямків, форм і засобів забезпечення права засуджених на особисту безпеку / І. О. Колб, В. В. Лопоха // Пріоритетні напрями розвитку законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 10–11 листоп. 2011 р. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. – Ч. 3 – С. 75–76.

30. Лапин А. А. Стратегия обеспечения криминологической безопасности личности, общества, государства и ее реализация органами внутренних дел : [моногр.] / А. А. Лапин ; под общ. ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ – ДАНА; Закон и право, 2012. – 295 с.

Ліховіцький Я.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Ужгородського Національного університету
Надійшла до редакції: 21.01.2017

УДК 341.3

ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду галузевих принципів міжнародного гуманітарного права. Розглядаються точки зору провідних науковців в цій сфері. На основі аналізу думок фахівців у відношенні переліку принципів міжнародного гуманітарного права виділяються найбільш значущі галузеві принципи.

Ключові слова: *Міжнародне гуманітарне право, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права, принцип гуманності.*

Статья посвящена рассмотрению отраслевых принципов международного гуманитарного права. Рассматриваются точки зрения ведущих ученых в этой отрасли. На основе анализа мнений ученых выделяются наиболее значимые и признанные принципы международного гуманитарного права.

Ключевые слова: *Международное гуманитарное право, отраслевые принципы международного гуманитарного права, принцип гуманности.*

The article is devoted to the industry of the principles of international humanitarian law. Modern international humanitarian law contains not only numerous specific rules of warfare, but a number of the principles of this branch of international law. Appearance, the formation of industry principles and their content is defined by the specificity

© В.Х. Ярмакі, 2017

of the social relations they regulate. An essential feature of the principles of the law of armed conflict basic principles of international law is that basic principles of international law are the right of peaceful coexistence, and the principles of international humanitarian law applicable to armed conflicts, contain certain rules of conduct of the warring parties, that is, determine the relations connected with the armed conflict.

It should be noted that the appearance of branch principles of international humanitarian law was caused by objective necessity to summarize how the principles that formed as separate rules and concepts. Principles objectively necessary for the functioning of the system of relations and norms, they have historically developed along with this system. Opinions about the content of the principles of international humanitarian law quite a lot. Of course, the branch principles of international humanitarian law must conform to basic principles of international law and to develop them, the system principles are also complemented by a content of the General principles of law. In addition, new trends in international relations make adjustments to the content of international humanitarian law.

Considers the perspective of the leading scientists in this field. Based on the analysis of expert opinions in relation to the list of principles of international humanitarian law the most significant industry principles.

***Key words**: international humanitarian law, branch principles of international humanitarian law, principle of humanity.*

Міжнародні відносини характеризуються великою різноманітністю, що зумовлює потребу в певних міжнародно-правових нормах, які їх регулюють. Для міжнародного публічного права властивим є його внутрішня цілеспрямованість, наявність загальновизнаних принципів, взаємопов'язаність правових норм, погодженість рішень міжнародних організацій, обґрунтованість рішень міжнародних судових органів, а також інститутів міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право, як самостійна галузь міжнародного публічного права містить всі згадані елементи, тому невипадково його називають підсистемою в рамках цілісної системи міжнародного публічного права. Розуміння суті і значення міжнародного гуманітарного права дуже важливо. Особливо це важливо зараз, коли суверенна Україна після проголошення незалежності стала повноправним суб'єктом міжнародних відносин, а Конституція України чітко визначає: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України.»

Термін "міжнародне гуманітарне право», уперше був запропонований Жаном Пікте і увійшов в назву Женевської дипломатичної конференції (1974-1977 рр.) з питання про підтвердження розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право виникло не за бажанням окремих осіб або держав, а внаслідок реальних суспільних процесів. Якщо розуміти первинне значення визначення міжнародного права як права у відносинах між народами, то можна передбачити, що перші звичайні норми зароджувалися ще до становлення державності, при первісно громадському ладі. Зародившись на початку людської цивілізації ідея захисту людини від бід військового часу є актуальною і зараз.

Сучасне міжнародне гуманітарне право містить у собі не тільки численні конкретні правила ведення збройної боротьби, але і низку принципів даної галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їхній зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Істотною особливістю принципів права збройного конфлікту від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права складають право мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Слід зазначити, що поява галузевих принципів міжнародного гуманітарного права була викликана об'єктивною необхідністю узагальнити як принципи те, що сформувалося у виді окремих правил і понять. Принципи об'єктивно необхідні для функціонування даної системи відносин і норм, вони історично розвивалися разом з цією системою. Думок відносно змісту принципів міжнародного гуманітарного права досить багато. Безумовно, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права повинні відповідати основним принципам міжнародного права і розвивати їх, система принципів також доповнюється змістом загальних принципів права. Крім того, нові тенденції в міжнародних відносинах вносять корективи в зміст міжнародного гуманітарного права.

Наука міжнародного права не розробила єдиної концепції про принципи міжнародного гуманітарного права. У юристів немає єдності щодо поняття, класифікації, формулювання цих принципів.

На думку Оппенгейма, розвиток права збройних конфліктів (міжнародного гуманітарного права) відбувається на основі принципів: військової необхідності (воюючі повинні застосовувати тільки засоби насильства, необхідні для досягнення військової мети); гуманності (припустимі лише такі засоби і методи війни, що є необхідними для поразки супротивника); лицарства (воюючі повинні виявляти взаємну повагу і шляхетність) [1, с. 246].

Коломбос також називає як основні принципи: гуманізм, лицарство, військову необхідність [2, с. 441].

Ю.М. Колосов називає наступні галузеві принципи міжнародного гуманітарного права:

гуманізація збройних конфліктів;

міжнародно-правовий захист жертв війни;

обмеження воюючих у виборі методів і засобів ведення війни;

охорона цивільних об'єктів і культурних цінностей;

захист інтересів нейтральних держав [3, с. 400].

У консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі про правомірність погрози або застосування ядерної зброї, згадуються принципи гуманності (людяності); заборони заподіяння зайвих страждань комбатантам і відповідно застосування зброї, що заподіює такі страждання; захист мирного населення і цивільних об'єктів; відмінності між комбатантами і не комбатантами; заборона нападу на мирне населення і застосування невибіркової зброї [4, с. 272-273].

О.І. Тіунов пише про наступні принципові положення міжнародного гуманітарного права:

у випадках, не передбачених міжнародними конвенціями, необхідно користуватися загальновизнаними нормами міжнародного права у виді міжнародно-правових звичаїв, а також вимог людяності і суспільної свідомості;

застосування норм міжнародного гуманітарного права не торкається правового статусу сторін конфлікту, тобто

ці норми застосовуються незалежно від того, знаходяться вони юридично в стані війни чи ні;

– сторони, які беруть участь у конфлікті, не мають необмеженого права у виборі методів і засобів ведення війни і нанесення шкоди ворогу, сила повинна використовуватися в межах, достатніх для досягнення цілей воєнних дій;

особи, виведені з ладу, або які не беруть участі безпосередньо у воєнних діях, мають право на повагу, захист і гуманне поводження;

поводження з усіма людьми не повинне мати розходжень за ознаками раси, статі, національності, мови, соціального походження, релігійних та інших переконань;

гуманітарна допомога з боку медичного персоналу нейтральних країн не повинна розглядатися як втручання в збройний конфлікт;

військовополоненим повинен бути забезпечений захист на національному і міжнародному рівні;

сторони збройного конфлікту повинні проводити відмінності між цивільним населенням (нонкомбатантами) і комбатантами, які дозволяють щадити цивільне населення і цивільні об'єкти;

метою норм міжнародного гуманітарного права є реалізація принципів гуманності й обмеження наслідків збройних конфліктів [5, с. 149-150].

І.Н.Арцибасов і С.А.Єгоров пропонують вважати загальними принципами міжнародного гуманітарного права принципи гуманізму, неприпустимості дискримінації, відповідальності за порушення норм і принципів цієї галузі міжнародного права. Серед принципів, що регулюють засоби і методи збройної боротьби, називають принципи обмеження воюючих у виборі засобів збройної боротьби, розмежування військових і цивільних об'єктів, заборона застосовувати недозволені засоби війни, зброю масового знищення, зброю, яка заподіює зайві страждання. Вони підрозділяють принципи захисту учасників збройної боротьби і цивільного населення на дві підгрупи: принципи захисту прав комбатантів, і відповідно, принципи захисту прав цивільних осіб під час збройних конфліктів [6, с. 74-79].

А.І. Полторак і Л.І. Савинський серед основних принципів права збройних конфліктів називають:

принцип гуманізації сфери збройної боротьби;

принцип неприпустимості застосування варварських і нелюдських засобів ведення збройної боротьби;

принцип захисту жертв війни і мирних об'єктів;

принцип рівного поводження з учасниками збройних конфліктів і заборони їх дискримінації;

принцип чесності і сумлінності у виборі методів ведення збройної боротьби;

принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за військові злочини [7, с. 123-137].

Представляється, що найбільш складну і розгалужену систему принципів пропонує Ж. Пікте, який поєднує їх у три групи: основні, загальні і принципи, якими повинні керуватися воюючі стосовно жертв збройних конфліктів:

1. Вступні положення, що включають «Обмовку Мартенса» і формулювання про те, що «застосування гуманітарного права не торкається правового статусу сторін, що знаходяться в конфлікті».

2. Основні принципи (є базою для загальних принципів):

«Принцип Права Гуманності» (військова необхідність повинна узгоджуватися з повагою до людини);

принцип права війни (міжнародного гуманітарного права) – воюючі «не повинні наносити своєму супротивнику збиток, нерозмірний з метою війни, яка полягає в знищенні чи ослабленні військової могутності супротивника»;

принцип Женевського права: «особи, виведені з ладу, а також ті, хто не бере участі безпосередньо в бойових діях, мають право на повагу, захист і гуманне поводження»;

принцип Гаазького права: «Право сторін, що знаходяться в конфлікті, вибирати методи або засоби ведення воєнних дій не є необмеженим».

3. Загальні принципи:

принцип недоторканності (кожний має право на повагу до життя, фізичну і психічну недоторканність, на повагу усього, що є невід'ємною частиною його особистості);

неприпустимість дискримінації (поводження з усіма людьми не повинне мати розходжень, заснованих на ознаках раси, статі, національності, мови, соціального походження, матеріального становища, політичних, філософських, релігійних переконань або яких-небудь інших подібних критеріїв);

принцип безпеки (кожний має право на особисту безпеку).

4. Принципи, що відносяться до жертв конфліктів (Женевське право):

принцип нейтральності (гуманітарна допомога ніколи не є втручанням у конфлікт);

принцип нормальності (в осіб, що знаходяться під захистом, повинна бути можливість вести нормальне життя);

принцип захисту (держава повинна як на національному, так і на міжнародному рівні забезпечити захист осіб, що опинилися в її владі).

5. Принципи, що відносяться до права війни:

принцип обмеження по особам (цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями);

принцип обмеження по об'єктах (напади повинні бути строго обмежені військовими об'єктами);

принцип обмеження по засобах і методах ведення воєнних дій (забороняється використовувати проти будь-кого зброю або методи ведення воєнних дій, здатні заподіяти зайву шкоду або надмірні страждання) [8, с. 77-100].

Струнка система принципів та їх класифікація мають істотне значення для ефективності міжнародного гуманітарного права. Принципи міжнародного гуманітарного права є правовою основою, на якій базуються конкретні норми. Зміст і призначення норми можна усвідомити лише з урахуванням відповідного принципу.

Принципи забезпечують праву, застосовуваному в період збройних конфліктів, єдність і системність, визначають мету, зміст, напрямки нормативного регулювання. Будь-який міжнародно-правовий акт, що містить неконкретні, відірвані від дійсності норми, буде марний, особливо це актуально для такої специфічної для регулювання правом сфери, як збройна боротьба.

Наявність у міжнародному гуманітарному праві системи принципів дає ключ до правильної оцінки внутрішньодержавних актів, і в першу чергу тих, які регламентують дії збройних сил під час бойових дій.

Застосування міжнародного гуманітарного права – це не тільки законодавча і правозастосовна діяльність, норми цього права повинні бути сприйняті і визнані правосвідомістю більшості людей [9, с.177], важлива

роль у вирішенні цієї задачі повинна належати системі принципів міжнародного гуманітарного права.

Зайва деталізація і громіздкі формулювання принципів, розподіл їх на загальні і спеціальні, представляється недоцільним. Чіткість і лаконічність системи принципів міжнародного гуманітарного права, на наш погляд, може сприяти більш ефективному її розумінню і застосуванню.

Аналіз думок фахівців у відношенні переліку принципів міжнародного гуманітарного права дозволяє виділити серед найбільш значимих і визнаних наступні галузеві принципи:

Принцип гуманності –основоположний принцип.

Принцип захисту цивільного населення й об'єктів, жертв війни.

Принцип обмеження засобів і методів ведення війни.

Принцип поваги прав людини.

Принцип не заподіяння зайвих страждань.

Принцип відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Опенгейм Л. Международное право: Пер. с англ. Я.И. Рецкера и А.А. Санталова / Под ред. Г.А. Голунского: В 2 т. – М.: Иностранная литература, 1949. – Т. II. Полутом 1. – 439 с.

2. Коломбос Д. Международное морское право. – М.: Прогресс, 1975. – 782 с.

3. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю.М.Колосов. – М.: Международные отношения, 2000. – 720 с.

4. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: Учебник. – М.: Бек, 1998. – 410 с.

5. Тиунов О.И. Международное гуманитарное право: Учебник для вузов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 326 с.

6. Арцибасов И. Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. – М.: Международные отношения, 1989. – 248 с.

7. Полторак А.И. Савинский Л.И. Вооружённые конфликты и международное право. Основные проблемы. – М.: Наука, 1976. – 416 с.

8. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. – М.: МККК, 1994. – 128 с.

9. Рогожин С. Социологический анализ норм международного гуманитарного права // Московский журнал Международного Права. – 2000. – № 4/40. – С. 173-182.

Ярмакі В.Х.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.02.2017

УДК 004.9

КІБЕРВІЙНА ЯК НОВИЙ ВИД ПРОТИСТОЯННЯ ДЕРЖАВ

Бараненко Р. В.,
Задорожна А. Ю.

В статті розглянуто поняття та визначення терміну «кібервійна».

Розглянуто серію найвідоміших кібератак, що було вчинено за останні 10 років, а саме Естонську кібервійну 2007 року, Грузинську кібервійну 2008 року, злом електронної інфраструктури канадського уряду в 2011 році.

В 2007 році було атаковано естонські банки, уряд, міністерства, газети та телебачення. Наслідки атаки були настільки великими, що спонукали НАТО активізувати свої можливості для ведення кібервійни й створити дослідницький центр кібероборони альянсу в Талліні в 2008 році. Вони також мотивували Естонію закликати Європейський союз до впровадження кримінальної відповідальності за вчинення кібератак.

Під час конфлікту між Грузією та Росією в 2008 році Грузія пережила інтенсивне накопичення кібератак проти урядової й цивільної інтернет-інфраструктури: DDoS-атаки, ін'єкції SQL і міжсайтовий скриптінг (XSS). Оскільки можливості кібероборони грузинського уряду були досить обмежені, це змусило його звернутися за допомогою до міжнародної спільноти, щоб зберегти деякі зі своїх каналів інформації відкритими для громадськості. Було передано частину активів і сайтів на сервери в таких країнах, як США, Естонія та Польща.

Злом канадського уряду було виявлено в січні 2011 року. Кібератаку було реалізовано у вигляді системи фішингу. Цей вірус вразив Міністерство національної оборони Канади, федеральний департамент фінансів, Раду казначейства.

Ключові слова: *DDoS-атака, злом, інтернет, інтернет-інфраструктура, кібервійна, кібератака, комп'ютер, сайт, фішинг, хакер.*

В статье рассмотрены понятия и определения термина «кибервойна».

Рассмотрена серия самых известных кибератак, которые были совершены за последние 10 лет, а именно Эстонская кибервойна 2007 года, Грузинская кибервойна 2008 года, взлом электронной инфраструктуры канадского правительства в 2011 году.

В 2007 году были атакованы эстонские банки, правительство, министерства, газеты и телевидение. Последствия атаки были настолько огромными, что побудили НАТО активизировать свои возможности для ведения кибервойны и создать исследовательский центр кибероборонь альянса в Таллине в 2008 году. Они также мотивировали Эстонию призвать Европейский союз к внедрению уголовной ответственности за совершение кибератак.

Во время конфликта между Грузией и Россией в 2008 году Грузия пережила интенсивное накопление кибератак против правительственной и гражданской интернет-инфраструктуры: DDoS-атаки, инъекции SQL и межсайтовый скриптинг (XSS). Поскольку возможности кибероборонь грузинского правительства были весьма ограничены, это заставило его обратиться за помощью к международному сообществу, чтобы сохранить некоторые из своих каналов информации открытыми для общественности. Была передана часть активов и сайтов на серверы в таких странах, как США, Эстония и Польша.

Взлом канадского правительства был обнаружен в январе 2011 года. Кибератака была реализована в виде системы фишинга. Этот вирус поразил Министерство национальной обороны Канады, федеральный департамент финансов, Совет казначейства.

Ключевые слова: *DDoS-атака, взлом, интернет,*

© Р.В. Бараненко, 2017

интернет-инфраструктура, кибератака, кибервойна, компьютер, сайт, фишинг, хакер.

In the article the concept and definition of "cyberwar" are considered.

The most famous series of cyber attacks that were committed over the past 10 years, the Estonian cyberwar 2007, the Georgian cyberwar 2008, breaking the infrastructure of the Canadian government in 2011 are considered.

In 2007 it was attacked by Estonian banks, government ministries, newspapers and television. When it was discovered that most of the attacking zombie systems located outside the country, news editors across Estonia failed to block all incoming international traffic.

These cyber attacks have caused huge losses because of their thorough and methodical production. The consequences of the attacks were so big that prompted NATO to strengthen their capabilities to conduct cyber-warfare research center and create cyber defense alliance in Tallinn in 2008. They also motivated Estonia to call on the European Union to the introduction of criminal liability for committing cyber attacks.

During the conflict between Georgia and Russia in 2008, Georgia experienced cyber attacks against intense accumulation of government and civilian Internet infrastructure: DDoS-attacks, SQL injection and cross-site scripting (XSS). Some Georgia's Internet traffic was routed through Russian telecommunications company, and some of the internal servers were infected with computer programs, which also worked on the attacks. As opportunities Georgian government were very limited, it forced it to seek help from the international community to keep some of their channels of information open to the public. It transferred some assets and sites on servers in countries such as the USA, Estonia and Poland. After the first cyber attacks and their inability to completely demolish the local forums hackers were observed mobilize Georgian hackers who answered the same DDoS attack on the website of the Russian news service in Moscow.

Breaking the Canadian government was found in January 2011. Cyber attack was realized in the form of phishing. The virus struck the Ministry of National Defense of Canada, the federal Department of Finance, the Treasury Board. Once the attack was detected, cyber security officers cut off all Internet access for infected parts to prevent the distribution of information on stolen computers.

***Keywords**: computer, cyberattack, cyberwar, DDoS-attacks, hacker, hacking, Internet, Internet infrastructure, phishing, website.*

Вступ і постановка проблеми. Бурхливий розвиток інформаційних технологій призвів до зростання відносної важливості окремих аспектів суспільного життя. Внаслідок інформаційної революції основною цінністю для суспільства в цілому й окремої людини зокрема поступово стають інформаційні ресурси [1]. Сьогодні важко уявити собі людину, яка б не користувалася інформаційними ресурсами мережі інтернет, соціальними мережами або електронною поштою.

Поява віртуального інформаційного простору для обміну інформацією та спілкування людей між собою, керування об'єктами критичної інфраструктури – кіберпростору сприяла також і появі нового виду військових дій – кібервійні.

Р. Кларк розглядає поняття «кібервійни» як дії однієї національної держави з проникненням до комп'ютерів або мереж іншої національної держави для досягнення цілей завдання збитків або руйнування [2].

А. Мережко пропонує наступне визначення: «Кібервійна – використання Інтернету і пов'язаних з ним технологічних та інформаційних засобів однією державою з метою заподіяння шкоди військовій, технологічній, економічній, політичній, інформаційній безпеки та суверенітету іншої держави» [3].

В той же час захист інформаційного суверенітету держави тісно пов'язаний із поняттям інформаційної безпеки, що може бути розглянута, як захищеність внутрішньої інформації як такої, тобто захищеність якості інформації, її надійність, захищеність різних галузей інформації від розголошення, а також захищеність інформаційних ресурсів. З іншого боку, інформаційна безпека означає контроль над інформаційними потоками, обмеження використання провокаційної, ворожої суспільної інформації, включаючи контроль над рекламою; захист національного інформаційного простору від зовнішньої інформаційної експансії [4].

Для більш детального аналізу наведених понять необхідно розглянути серію найвідоміших кібератак, що було вчинено за останні 10 років.

Аналіз попередніх досліджень. Проблемам дослідження механізмів ведення кібервійни присвячено роботи С. Бейдлмана, Р. Кларка, М. Пінарда, С. Гейкена, Л. Жанченвського, А. Коларика, Д. Дубова, Н. Ковальова, С. Матвієнка, А. Мережка, В. Овчинського, И. Панаріна, С. Расторгуєва, Л. Савіна.

Метою роботи є аналіз найвідоміших кібератак, що було вчинено за останні 10 років, в контексті розгляду реалізації актів кібервійни, для забезпечення інформаційної безпеки держави.

Основний матеріал. У квітні й травні 2007 року хакери розв'язали хвилю кібератак, яка накрила десятки державних і корпоративних сайтів в Естонії, однієї з найбільш мереже-залежних країн Європи. Естонська влада простежила зворотній шлях пакетів, який вів до Росії, й припустила, що напад було організовано Кремлем, проте уряд Російської Федерації спростував цей факт.

Причиною для нападу стало висунення Естонією рішення про перенесення радянського меморіалу Другої світової війни з центру Таллінна 27 квітня 2007 року, що викликало люті протести з боку уряду Росії й масові заворушення серед етнічних меншин росіян в Естонії [5].

Естонські банки, уряд, міністерства, газети та телебачення були атаковано. За словами експертів сотні тисяч комп'ютерів були використано для скоординованої атаки проти урядових установ і банків Естонії.

Кібератаки почалися о 10 годині вечора 26 квітня 2007 року й залишалися відносно непоміченими протягом перших двадцяти чотирьох годин. До кінця першого тижня DDoS напад сягнув величин, які атаковані сайти не могли опрацювати, тому їх було відключено.

Наступного тижня список цільових об'єктів було розширено за рахунок включення великих естонських новинних видань. По мірі того як масштаби атак збільшувалися новинні сайти відключалися. Коли було виявлено, що більшість з атакуючих зомбі систем розташовувалися за межами країни, редактори новин по всій Естонії вдалися до блокування всього вхідного міжнародного трафіку.

Кібератаки тривали хвилями протягом двох тижнів до 9 травня. Опівночі за московським часом Естонія пережила найважчий кібернапад з усіх – до 4-х мільйонів

пакетів інформації, відправлених за секунду. На цей раз хакери зосередили свої зусилля на банківській системі Естонії. До 10 травня кібератаки змусили Хансабанк, найбільший банк країни й піонер багатьох IT-розробок в Естонії в 1990-і роки, закрити операції через інтернет. Це рішення було катастрофічним за трьома пунктами. По-перше, припинилися онлайнові банківські послуги для естонців в країні, де, за оцінками, 97% всіх банківських операцій проводились через інтернет; по-друге, розірвався зв'язок між Hansabank і банкоматами по всій Естонії; і по-третє, перервався зв'язок між Hansabank і рештою світу, тим самим позбавивши естонські дебетові карти можливості працювати за межами країни.

Ці кібератаки завдали величезних збитків в першу чергу через їх ретельну й методичну постановку. Кібератаки, які почалися 26 квітня, відсилали в середньому близько 1000 пакетів в перший день. На другий день атаки досягали вже в середньому 2000 пакетів на годину, швидкість, що збільшувалася в геометричній прогресії протягом трьох тижнів. 9 травня відзначено найважчий день кібератак, в середньому в розмірі понад 4 мільйони вхідних пакетів інформації в секунду на сотні цільових веб-сайтів.

Хакери організували ці кібератаки за рахунок користування блогами, веб-журналами й чатами російською мовою, розмістивши там час і дату запланованих атак, списки вразливих естонських сайтів, і навіть інструкції про те, як найкраще здійснювати напад для розподіленої відмови в обслуговуванні на інформаційну інфраструктуру Естонії. Крім того, зареєстровано багато використаних ботнетів з усього світу; зомбі-комп'ютери, що реквізували за напади на Естонію, поодинці розміщувались в більш ніж п'ятдесяти країнах, включаючи Сполучені Штати Америки.

Після того, як естонський уряд безуспішно намагався зупинити хвилі DDoS-атак, він заблокував весь міжнародний трафік. При цьому, уряд фактично відрізав Естонію від решти світу. Проте, цю радикальну міру було прийнято позитивно, оскільки веб-трафік цільових сайтів повертався до керованого навантаження. 19 травня напад зупинився й перша в світі кібервійна підійшла до свого кінця [6].

Наслідки атаки були настільки великими, що спонукали НАТО активізувати свої можливості для ведення кібервійни й створити дослідницький центр кібероборони альянсу в Талліні в 2008 році. Вони також мотивували Естонію закликати Європейський союз до впровадження кримінальної відповідальності за кібератаки [5].

До і під час конфлікту між Грузією та Росією в 2008 році Грузія пережила інтенсивне накопичення кібератак проти урядової й цивільної інтернет-інфраструктури. Ці напади мали багато різних цілей, але основну частину їх було спеціально скеровано для відмови й порушення зв'язку, а, отже, вони впливали на загальний інформаційний потік внутрішньої частини Грузії [7]. Деякі хакери проникли на численні грузинські веб-сайти й зіпсували їх у російських пропагандистських цілях [8]. Але ці напади були не тільки призначено для керування потоком інформації або формування сприйняття людей, вони також були частиною інформації ексфільтраційної діяльності, й намагалися вкрасти та накопичувати військову й політичну інформацію з грузинських мереж також [9]. Ці заходи включали до себе різні хвилі й різні методи. Незважаючи на те, що Грузія мала відносно низьке число інтернет-користувачів і низьку загальну залежність від інфраструктури на основі IT, кібератаки підтримали загальноросійське вторгнення [10].

Потоки даних, спрямованих проти грузинських урядових сайтів та їх інтернет-активів, були помічені ще 19 липня 2008. Хакери атакували веб-сайт президента Грузії Михайла Саакашвілі й змогли перевантажити сайт запитами, які зробили його недоступним. Перша атака сама по собі не викликала жодних підозр. Безпосередньо перед російським вторгненням до Грузії кібератаки було збільшено в кількості цільових веб-сайтів [11].

Крім використання DDoS атак хакери використовували інші методи, такі як ін'єкції SQL і міжсайтовий скриптінг (XSS), що в цілому досягає того ж результату, що й заборона доступу до цільових сайтів [12]. Використання подібних методів вказує на те, що існував деякий рівень планування, розвідки й технічних знань залучених хакерів, що дозволило отримати контроль і доступ до серверів так швидко. Дослідники також виявили докази того, що деякий інтернет-трафік Грузії було скеровано через російські телекомунікаційні фірми, а деякі з внутрішніх серверів було заражено комп'ютерними програмами, що також працювали над атаками [13].

Таке залучення серверів з кіберпростору іншої країни могло б потенційно загострити ситуацію, якщо б була будь-яка послідовна та узгоджена політика, яка буде розглядати суверенітет у віртуальному просторі в разі нападів. Масштабні атаки на активи тієї чи іншої країни, як правило, вимагають участі уряду. Такі випадки, як виведення сайтів з ладу вважається кіберзлочином. Цю класифікацію повинно бути переглянуто, оскільки ці атаки було застосовано як засіб ведення війни й вони не мали кримінального походження.

Проте, під час нападу на грузинську інтернет-інфраструктуру грузини були не тільки в обороні. Кілька німецьких хакерів намагалися перенаправити грузинський інтернет-трафік через німецький сервер і зберегти веб-сайти працюючими. Їм вдалося це тільки протягом декількох годин в початковій стадії конфлікту, поки їх зусилля не було перехоплено через сервери в Москві.

Крім вищезгаданих атак онлайн-хакери також зловживали виставленими списками електронних поштових адрес і досліджували урядові мережі для пошуку потенційно цінної інформації. Агресори намагалися похитнути початкову міжнародну громадську думку про конфлікт, маніпулюючи опитуваннями в Інтернеті на сайтах, таких як CNN [14]. Це дозволило російським блогерам впливати на початкове сприйняття й зробити так, щоб дії Росії виглядали виправданими, як втручання для підтримання миру й безпеки в регіоні.

Можливості кібероборони грузинського уряду були досить обмежені. Перша відповідь на величезну кількість активності в їх інтернет-інфраструктурі полягала в створенні механізмів фільтрації, які б заблокувати будь-яку російську IP-адресу від доступу до грузинських мереж [14]. Цей метод був досить неефективним, оскільки хакери очікували такої поведінки й швидко адаптувалися, обходячи ці фільтри через доступ до грузинських систем через сервери в інших країнах. Грузинський уряд також негайно зв'язався з естонськими чиновниками в надії отримати доступ до їх великої експертизи після кібератаки 2007 року в Естонії, а також тому, що не було ніякої міжнародної організації, до якої вони могли б звернутися за допомогою. Естонія навіть послала двох своїх експертів в області інформаційної безпеки до Грузії для того, щоб надавати допомогу на місцях атак. Але

навіть при їх сприянні, вони не в змозі були ефективно пом'якшити будь-яку з атак і в основному працювали на ремонтно-відновлювальних роботах.

Єдиний реальний ефективний оборонний контрзахід грузини використали для того, щоб зберегти деякі зі своїх каналів інформації для громадськості відкритими. Вони передали частину активів і сайтів на сервери в таких країнах, як США, Естонія та Польща. Сайт президента Грузії було переведено на сервери в блозі Google в Каліфорнії, веб-сайт Міністерства оборони на сайти для приватного бізнесу в Атланті, сайт Міністерства закордонних справ на сервери в Естонії. Канцелярія президента Польщі дозволила використовувати свій веб-сайт для поширення інформації від імені грузинського уряду.

Після перших кібератак та їх нездатності повністю знести місцеві форуми хакерів грузинські хакери почали мобілізацію. Вони відповіли такою ж DDoS атакою на веб-сайт російської служби новин в Москві – РИА Новости [14].

Ще одна контратака, яку провели грузини, була реалізована в саботажі програми, яка призначена для усіх, хто підтримував Росію. Грузія змінила цю програму таким чином, щоб замість атак на грузинські сайти, вона атакувала російські [12]. Заходи такого роду були дуже обмеженим й досить неефективними через масове надходження нових хвиль кібератак з російських джерел.

Злом канадського уряду було виявлено в січні 2011 року. Кібератаку було реалізовано у вигляді системи фішингу – виду шахрайства, метою якого є виманювання у довірливих або неуважних користувачів мережі персональних даних клієнтів онлайн-аукціонів, сервісів з переказу або обміну валюти, інтернет-магазинів.

Хакери відправили на електронні пошти деяких державних службовців листи з доданою до них шкідливою програмою. Коли жертва шахрайства відкривала доданий файл – вірус копіював усі паролі, що зберігаються на комп'ютері, й відправляв цю інформацію назад. Як тільки хакери отримували паролі, вони могли використовувати їх для віддаленого доступу до комп'ютерів та відправляти з них нові електронні листи на усі адреси у списку контактів для того, щоб вірус поширювався.

Цей вірус вразив Міністерство національної оборони Канади, федеральний департамент фінансів, Раду казначейства. Як тільки атаку було виявлено, офіцери кібербезпеки відключили весь доступ до інтернету для заражених відділів аби перешкодити розповсюдженню інформації з викрадених комп'ютерів [15].

Висновки. Наведені приклади ілюструють основні випадки проявів кібертероризму за останні 10 років. Проаналізовано хід кібератак та заходи щодо усунення їх наслідків. На сьогодні, з огляду на проведення бойових дій на сході України, кібербезпека держави має бути одним з найвищих пріоритетів в діяльності Президента й Уряду.

Література

1. Ющук О.В. Інформаційна безпека користувачів мережі Інтернет / О.В. Ющук // Наукові записки. Серія «Культура і соціальні комунікації». – 2009. – Випуск 1. – С.224-231.

2. Овчинский В Холодная война 2.0 [Электронный ресурс] / В. Овчинский, Е. Ларина // цит. из Richard A. Clarke and Robert K. Knake «Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It» (Harper Collins 2010) / доклад Изборскому клубу. – Режим доступу : http://dynacon.ru/content/articles/4224/

3. Мережко А.А. Конвенция о запрещении использования кибервойны в глобальной информационной сети информационных и вычислительных ресурсов (Интернете) [Электронный ресурс] /А.А. Мережко // Політичний менеджмент. – Режим доступа : http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=7&p=57

4. Степко О.М. Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – 2011. – № 3. – Том 1. – С. 90-99.

5. http://www.nbcnews.com/id/31801246/ns/technology_and_science-security/t/look-estonias-cyber-attack/#.WD7Y9vl97IU

6. http://www.iar-gwu.org/node/65

7. https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/639-hollis.pdf

8. Hollis, Cyberwar Case Study: Georgia 2008, p.3

9. http://latimesblogs.latimes.com/technology/2008/08/experts-debate.html

10. http://www.carlisle.army.mil/DIME/documents/Georgia%201%200.pdf

11. Travis Wentworth, You've Got Malice, Newsweek: The Daily Beast, August 22nd 2008, Retrieved April 15th 2012 from web site: http://www.thedailybeast.com/newsweek/2008/08/22/you-ve-got-malice.html

12. http://www.afcea.org/committees/cyber/documents/TheRusso-GeorgianWar2008 .pdf

13. https://jamestown.org/program/the-cyber-dimension-of-russias-attack-on-georgia/

14. Keizer, Russian hacker 'militia' mobilizes to attack Georgia, 2008.

15. Канада подверглась хакерской атаке из Китая. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : https://www.unian.net/science/461487-kanada-podverglas-hakerskoy-atake-iz-kitaya.html

Бараненко Р.В.,
кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Задорожна А.Ю.,
студентка
Херсонського національного технічного університету
Надійшла до редакції: 13.02.2017

УДК 342.951

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Берендєєва А. І.

Стаття присвячена прогалинам та колізіям, які існують у сучасному законодавстві, що регламентує громадянський контроль за діяльністю поліції в Україні. Розглядаються нормативно-правові акти,

© А.І. Берендєєва, 2017

що регулювали питання громадського контролю за діяльністю міліції та порівнюються із сучасним законодавством про поліцію. Акцент робиться на тому, що, не дивлячись на позитивну тенденцію інституційного закріплення громадського контролю за діяльністю поліції, існує ряд прогалин та колізій в самому законі України «Про Національну поліцію». Ці неузгодженості пов'язані із неврахуванням всіх форм громадянського контролю, їх несистематизованістю, неточністю юридичних термінів та інших суперечностей. Автором пропонуються конкретні пропозиції до законодавства, які можуть сунути ці прогалини та колізії. Особлива увага приділяється такій формі громадського контролю, як прийняття резолюції недовіри керівнику територіального органу (підрозділу) поліції відповідної місцевої ради та вказують недоліки у законодавсті з цього питання та шляхи їх можливого подолання в рамках закону України «Про Національну поліцію».

***Ключові слова**: поліція, громадський контроль, форми громадського контролю, резолюція недовіри, правова основа громадського контролю, законодавство про громадський контроль.*

Статья посвящена пробелам и коллизиям, которые существуют в современном законодательстве, которое регламентирует гражданский контроль за деятельностью полиции в Украине. Рассматриваются нормативно-правовые акты, которые регулировали вопросы гражданського контроля за деятельностью милиции и сравниваются с современным законодательством о полиции. Акцент делается на том, что, несмотря на позитивную тенденцию институционного закрепления гражданского контроля за деятельностью полиции, существует ряд пробелов и коллизий в самом законе Украины «О Национальной полиции». Эти несогласованности связаны с неучитыванием всех форм гражданского контроля, их несистематизированностью, неточностью юридических терминов и других противоречий. Автором предлагается внести конкретные предложения в законодательство, которые смогут устранить эти пробелы и коллизии. Особенное внимание уделяется такой форме гражданского контроля, как принятие резолюции недоверия руководителю территориального органа (подразделения) полиции соответствующего местного совета и указываются недостатки в законодательстве по этому вопросу и пути возможного преодоления в рамках закона Украины «О Национальной полиции».

***Ключевые слова**: полиция, гражданский контроль, формы гражданского контроля, резолюция недоверия, правовая основа гражданского контроля, законодательство о гражданском контроле.*

The article is is devoted to the to the inaccuracies are in a law and collisions, that exist in a modern legislation that regulates civil control after activity of police in Ukraine. Normatively-legal acts that regulated the question of civil control of activity of militia and compared to the modern legislation about a police are examined. An accent is done on that, in spite of positive tendency of the institutional fixing of civil control of activity of police, there is a row of inaccuracies and collisions in the law of Ukraine « About the National police». These collisions are related to that all forms of civil control are not taken into account with that they not systematized and with that exact legal decisions are not. An author is offer concrete suggestions to the legislation, that can remove these inaccuracies and collisions. The special attention is spared to such form of civil control, as carrying resolution of mistrust to the leader of territorial subdivisions of police of corresponding local city administration and defects are specified in a legislation through this question and ways of the possible overcoming within in the law of Ukraine «About the National police».

***Keywords**: police, civil control, forms of civil control, resolution of mistrust, legislation about civil control.*

Постановка проблеми. Закріплюючи в конституції України тезу про демократичність та проголошуючи український народ єдиним джерелом влади, держава взяла на себе зобов'язання забезпечити можливість широкої участі громадськості в управлінні державними справами. Одним із дієвих способів такого управління є громадський контроль. Необхідність громадського контролю не викликає сумніву, адже це один із суттєвих засобів контролю державної влади. Особливо важливим є здійснення такого контролю за діяльністю правоохоронних органів, які внаслідок своїх повноважень, наданих законодавцем для успішного виконання поставлених завдань, мають можливість використовувати свої права у власних інтересах, тобто здійснення громадського контролю спрямовано на попередження сваволі силових органів та забезпечення прозорості в їх діях. Для реальної можливості здійснення такого контролю необхідна чітка правова регламентація, тобто створення міцного законодавчого підґрунтя, який би враховував сучасні українські реалії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Ця тема не є новою, в різні часи вона привертала до себе увагу таких науковців, як В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, С.Г. Брателя, В.Л. Грохольського, С.Ф. Денисюка, Є.В. Додіна, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.Л. Копиленко, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, О.М. Музичука, В.М. Селіванова, І.О. Сквірського, С.В. Шестака та інших. В своїх дослідженнях науковці детально проаналізували саме поняття громадського контролю з точки зору різних підходів, визначили його форми та методи, висвітлити особливості громадського контролю за окремими напрямами поліцейської діяльності та розкрили ряд питань, пов'язаних з цим явищем. Але необхідно зазначити, що дослідження здійснювалися ще щодо міліції та в рамках законодавства про міліцію, яке вже на сьогоднішній день втратило свою актуальність. Звичайно, у жодному разі ми не зменшуємо важливість проведених досліджень, теоретичні розробки науковців служать міцним підґрунтям для подальших досліджень, але потрібно враховувати сучасні реалії та зміни у законодавстві.

Мета статті полягає у виявлені проблемних аспектів правового регулювання громадського контролю за діяльністю поліції і запропонуванні можливих шляхів законодавчого подолання існуючих прогалин та колізій.

Виклад основного матеріалу. Робота Національної поліції України ґрунтується на принципах, закріплених в розділі ІІ закону України «Про Національну поліцію». Одним із таких засад діяльності поліції є принцип відкритості та прозорості, прописаний в статті 9 вищезгаданого закону [1], головне призначення якого полягає в тому, аби діяльність поліції була звільнена

від політичного впливу та корупційних ризиків. В якості підґрунтя функціонування демократичного суспільства та характеристики діяльності органів державної влади в правовій державі, дотримання цього принципу є запорукою законності та верховенства права.

Здійснюючи реформу поліції в Грузії, реформатори підійшли до реалізації цього принципу радикально: поліція стала прозорою як у переносному розумінні, так і у буквальному, оскільки поліцейські відділки у сучасній Грузії скоріше нагадують якісь футуристичні будинки своїми прозорими стінами. До речі, це був цікавий, як на наш погляд, ідеологічний підхід, який мав значний психологічний влив на громадськість: людям показують, що поліції приховувати нема чого, і будь-яка особа може спостерігати за діяльністю поліцейських. «Хочеш знати, чим ми в поліції займаємося, - підходь і дивись, - хвалиться поліцейський Георгій Гурсідзе. - У нас більше немає закритих маленьких кабінетів, немає таємних кімнат, де катують людей. Є велике приміщення, де весь відділ сидить разом. Можна своїми очима побачити, як ми працюємо» [2]. Звичайно, навряд можна назвати поліцейське відділення місцем вільного доступу, певні обмеження такі існують, але у пересічних людей формується уявлення вже на підсвідомому рівні про прозорість поліції. Зрозуміло, що скляні стіни не гарантують захист від корупції, але цей такий психологічний прийом значно впливає на думку населення та вливає на рівень довіри до поліції.

Одним із способів дотримання принципу прозорості є здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. Не можна сказати, що це щось зовсім нове і раніше громадський контроль був відсутній. Але, нажаль, часто такий контроль мав формальний характер і не так вже і багато важелів впливу на міліцію. Сучасне законодавство про поліцію має більш, так сказати, демократичний відтінок, а сучасна концепція **Community Policing** дає більше можливостей для реалізації громадського контролю. Безумовно, правовим підґрунтям цього стало прийняття нової законодавчої бази діяльності поліції.

До реформування поліції у 2015 році справа була дещо інакша. Так, наприклад, в не чинному вже законі України «Про міліцію» у розділі VI, який було присвячено контролю та нагляду за діяльністю міліції, вказувалося, що контроль за діяльністю міліції здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністр внутрішніх справ України і в межах своєї компетенції місцеві ради (ст.26 закону України «Про міліцію») та прокурор (ст. 27 закону України «Про міліцію» [3]. Про громадський контроль у самому ж законі не було мови. Але це не означає, що такого контролю взагалі не було. Так, можна ще загадати закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», до речі, чинний на сьогодні, в якому йдеться про те, що система цивільного контролю над правоохоронними органами держави складається з: парламентського контролю; контролю, здійснюваного Президентом України; контролю з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; контролю з боку судових органів та органів прокуратури, який здійснюється у спосіб, передбачений Конституцією та законами України; громадського контролю [4]. В цьому законі, втім, як і ніде і іншому законодавчому акті, не вказано перелік правоохоронних органів, що, до речі, також становить суттєву прогалину в законодавстві, на яку неодноразово звертали увагу вітчизняні науковці, але, якщо використовувати термінологію вказаного закону, до правоохоронних органів відносяться державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4], то можна стверджувати, що існувала певна колізія між законом України «Про міліцію» та законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», оскільки в законі України «Про міліцію» не всі перелічені суб'єкти мали право здійснювати контроль. Також окремі аспекти громадського контролю за діяльністю міліції законодавчого рівня містилися в ряді інших законів, зокрема в законах України «Про інформацію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про об'єднання громадян», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» та інших, які, по суті і складали правовому основу контролю громадськості за діяльністю правоохоронних органів.

Із прийняттям нового законодавства про поліцію, ця прогалина була усунена шляхом включення в закон України «Про Національну поліцію» окремого розділу, присвяченого цьому питанню. Однак, не всі проблеми були вирішені. Так, на сьогоднішній день не має законодавчого закріплення терміну «громадський контроль». Це призводить до полеміки навіть щодо самого терміну. Більшість науковці вживають терміни «громадський контроль» та «громадянський контроль» як синоніми, інші ж надають цим двом термінам різне змістове значення [5, 10-11]. Також остаточно не вирішене питання щодо суб'єктів такого контролю і ряд інших питань. Подолати ці програли можна лише шляхом прийняття закону, який би врегульовував всі ці аспекти. Потрібно зазначити, що останніми роками було декілька спроб прийняти закон про громадянський контроль за діяльністю органів державної влади, але жодний із законопроектів так і не набув статусу закону. Це є сумною практикою, і ми погодимося з О.В. Літвіновим, який попереджує, що недостатня активність громадських об'єднань у напрямі захисту свого права на громадський контроль та відсутність законодавчих пропозицій у цій сфері використовується чинними суб'єктами законодавчої ініціативи для ускладнення механізмів громадського контролю або до їх повного знищення [6, 12].

Тож включення до закону України «Про Національну поліцію України» статей, присвячених громадському контролю за діяльністю поліції, є неабияким кроком вперед і важливим досягненням українського суспільства. У чинному законі України «Про Національну поліцію» окремий підрозділ присвячений цьому питанню. До речі, це є яскравим прикладом переорієнтації поліції від служіння державі на служінню суспільству, де поліція контролюється в першу чергу громадою, а не державою.

В законі України «Про Національну поліцію» визначені такі форми контролю: звіт про поліцейську діяльність, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; спільні проекти з громадськістю, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [1]. Ще однією формою, яка прямо не вказана у розділі VIII закону України «Про Національну поліцію», але яка прямо прослідковується із тексту статті 51 вказаного закону, це участь громадськості у проведенні відбору на службу в органи поліції та проведенні конкурсу для

призначення на вакантну посаду. Так, в статті 51 прямо зазначається, що два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, повинні входити до складу поліцейської комісії територіальних органів поліції, на яку і покладені зазначені обов'язки [1]. На наш погляд, це становить окрему форму громадського контролю, і з точки зору систематизації та з метою підвищення рівня юридичної техніки зазначеного закону, доцільно було би в розділі VIII закріпити ще й шосту форму громадського контролю, а саме участь громадськості у доборі на посаду поліцейського.

Якщо проаналізувати зазначені на законодавчому рівні форми громадського контролю, то можна зробити висновок, що деякі передбачені форми контролю повинні реалізуватися шляхом взаємодії поліції та громадськості. Тому, можливо, є сенс закріпити в розділі «Громадський контроль поліції» ще й правові норми щодо основних форм взаємодії, та назвати розділ «Громадський контроль та взаємодія з поліцією», оскільки цей розділ і містить правові норми такого характеру. Так, наприклад, ч. 1 ст. 89 зазначеного закону прямо вказує, що поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань [1]. Тобто мова йде не стільки про контроль громади, скільки про її активну участь, тобто реалізація цього положення передбачає безумовну зацікавленість самої громади, її бажання та активна участь у такій взаємодії. І тут постає інша проблема: не завжди громада до цього готова. Ми повністю погоджуємося з Н.К. Дніпренко, який наголошує, що громадський контроль передбачає високий рівень самоорганізації суспільства, інакше кажучи, зрілість громадянського суспільства [7]. Таким чином, для ефективного громадського контролю важливим є не тільки інституційне закріплення такої можливості, але, в першу чергу, високий рівень правосвідомості громадян, наявність розвинутого громадянського суспільства. Тому важливою задачею держави повинно стати таке правове виховання населення, яке б сприяло найшвидшому підняттю рівня правової культури, зменшило би прояви правового нігілізму та створило певні умови для зміцнення громадянського суспільства в Україні. На сьогодні це першочергова мета, яка стоїть перед суспільством, адже рівень громадянської активності в Україні ще залишається низький, хоча необхідно зазначити, що останніми роками намітилася тенденція щодо більш активної зацікавленості та бажання громадян брати участь у житті держави.

Як вже зазначалося, закон України «Про Національну поліцію» створив правові передумови здійснення громадського контролю, перелічивши його форми. В рамках нашої статті ми не будемо розглядати всі форми контролю, оскільки за своєю суттю ці форми не є новими і вже були розглянуті раніше в ряді наукових досліджень. Зупинимося на статті 87 закону, яка регламентує таку форму контролю, як прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції [1]. На відміну від інших форм контролю, зазначених у законі, які мають загальний характер, процедура прийняття резолюції недовіри прописана досить чітко. Із аналізу вказаної статті стає зрозумілим, що місцева влада має значні важелі впливу на місцевого керівника поліції і наділена правом усунення його з посади. Зрозуміло, що це суворо регламентована законом складна процедура, і рішення приймається внаслідок цього вивішено, але все-таки остаточне рішення залишається за територіальною громадою.

Прийняттю цієї норми багато в чому сприяла реформа децентралізації, внаслідок якої місцеві ради отримали значно ширші повноваження, ніж вони мали. І необхідно відмітити, що ця норма не є «мертвою», вже є прецеденти використання місцевою владою свого права на усунення з посади керівника територіального органу поліції. Так, в якості прикладу наведемо рішення Енергодарської місцевої ради від 30 грудня 2015 року № 1, яка вирішила виразити недовіру начальнику Кам'янсько-Дніпровського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Запорізькій області Петренчуку А.М. та рекомендувати керівництву Національної поліції України усунути його із займаної посади [8].

За своєю суттю, прийняття резолюції недовіри є проявом демократичності держави і служить дієвим важелем впливу на місцевого керівника поліції. Але тут існують певні неузгодженості та суперечки з чинним законодавством. Як виходить із норми статті 87 закону України «Про Національну поліцію», у разі, якщо при повторному розгляді за рішення про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції проголосувало не менше трьох четвертей від складу відповідної місцевої ради, таке рішення вважається остаточним і підлягає обов'язковому виконанню у триденний строк з дня прийняття [1]. Тож, остаточне рішення щодо звільнення керівника місцевого органу поліції приймає безпосередньо місцева рада. Але, якщо ми прагнемо побудувати правову державу, то повинні діяти виключно в рамках закону. А в статті 77 закону України «Про Національну поліцію» міститься вичерпний перелік підстав звільнення зі служби в поліції, і там не має такої підстави, як усунення з посади в результаті прийняття резолюції недовіри. Якщо внаслідок проведення службового розслідування керівник органу поліції, до повноважень якого належить право на призначення на посаду та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, прийде до висновку, що особа дійсно підлягає звільненню через, наприклад, службову невідповідність або існують інші підстави, передбачені в статті 77 закону України «Про національну поліцію», то такі дії повністю узгоджуються з чинним законодавством. Але якщо мова йде про те, що в результаті службової перевірки буде дійдемо висновку, що особа підлягає залишенню на займаній посаді, то вже виникає певна правова колізія, адже керівник поліції, до повноважень якого належить право на призначення на посаду та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, зобов'язаний таки звільнити керівника територіального органу з посади, по суті, безпідставно, без посилання на статтю 77 вказаного закону, а посилаючись на рішення відповідної ради, яка повторно прийняла резолюцію недовіри. Усунути цю колізію можна шляхом внесення доповнення до вказаної статті, добавивши п. 12 до статті 77, який можна сформулювати наступним чином: «у разі прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції». Таким чином неузгодженість буде усунена.

Ще один момент, пов›язаний із прийняттям резолюції недовіри керівнику підрозділу поліції, полягає в тому, що рішення про прийняття резолюції може бути політизованим. Звичайно, законодавець врахував ці ризики і у законі містяться певні заходи для недопущення цього: так, по-перше, таку резолюцію можна приймати не раніше ніж через рік перебування відповідного керівника на посаді, і по-друге, таке рішення повинно бути вмотивованим та містити посилання на обставини, що їх обґрунтовують [1]. Але цього не достатньо, оскільки існує велика небезпека суб'єктивного сприйняття при викладі таких обставин доповідачем. Гарний психолог та промовець завжди може вигідним для себе способом подати матеріал, акцентуючи увагу на певних аспектах, дещо перекручувати факти, не виключаючи можливості і надання завідомо невірної інформації. Не можна у даному випадку виключати і корупційні ризики. Тож ми погоджуємося із зауваженнями тих науковців, які пропонують в статтю 87 внести доповнення, згідно з якими керівник органу поліції, щодо якого розглядається рішення щодо висування резолюції недовіри, має право на виступ на засіданні відповідної ради, під час обговорення проекту резолюції недовіри [9, 134]. Тут необхідно зауважити, що подібну ремарку пропонувалося внести в закон ще на тій стадії, коли це був законопроект. Так, у коментарі Генерального директорату з прав людини та верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Європи до проектів законів України «Про органи внутрішніх справ» та «Про Національну поліцію» на основі аналізу, проведеного експертами Ради Європи Ральфом Рошем та Франсеском Гільєном Ласьєррою, прямо висунута рекомендація № 32, згідно якої має бути передбачено право особи, щодо якої прийнято резолюцію недовіри, бути заслуханою під час провадження [10]. Але чомусь ця рекомендація не була врахована законодавцем.

В рамках нашої статті ми зазначили лише деякі аспекти, які свідчать про існування колізій та прогалин у сучасному законодавстві, які перешкоджають повноцінно здійснювати громадський контроль за діяльністю поліції.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можемо дійти висновків, що в результаті прийняття закону України «Про Національну поліцію» громадськість отримала реальну можливість контролювати діяльність поліції та сумісно приймати значущі для громади рішення. Одним із найвагоміших способом впливу громади на діяльність поліції є можливість місцевої ради висунути резолюцію недовіри місцевому курівнику органу (підрозділу) поліції, в результаті чого такий керівник підлягає усуненню із займаної посади. Але не дивлячись на такі позитивні зміни у законодавстві, ще залишається багато питань та неузгодженостей у правовій базі, які потрібно вирішувати. Ми привели деякі можливі шляхи вирішення існуючих неузгодженостей, які потребують подальшого дослідження і можуть стати предметом наукових пошуків.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19

2. Александр Федченко. Реформы по-грузински: как победить коррупцию за один день [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://kp.ua/incidents/272636-reformy-po-hruzynsky-kak-pobedyt-korruptsyui-za-odyn-den

3. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page3

4. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15/page

5. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шестак Станіслав Валентинович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2009. - 19 с.

6. Літвінов О.В. Інституційне забезпечення громадського контролю в Україні // Громадський контроль: теорія та практика : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 12 вересня 2014 р. / за заг. ред. О. В. Літвінова. – Д. : МОНОЛИТ, 2014- С. 10-18

7. Дніпренко Н.К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf

8. Про ситуацію 24.12.15 біля Енергодарської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://entime.info/print:page,1,842-pro-situacyu-241215-blyaenergodarskoyi-mskoyi-radi.html

9. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України: сучасний стан та перспективи розвитку / С.Ф. Денисюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Сер. : Юридичні науки. - 2016. - Вип. 3(1). - С. 131-134.

10. Коментар Генерального директорату з прав людини та верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Эвропи до проектів законів України «Про органи внутрішніх справ» та «Про Національну поліцію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/168068460a

Берендєєва А. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.02.2017

УДК 330.322

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Світлична Ю. О.

Забезпечення законності в інвестиційній діяльності в Україні набуває особливої актуальності, оскільки економіка України поступово відроджується, розвиваються внутрішні і зовнішні економічні зв`язки, розширюється залучення інвестицій, в тому числі, і іноземних інвестицій. Різні види інвестицій регламентуються великою кількістю нормативно-правових актів, часто протирічних між собою, що породжує ускладнення в інвестиційній діяльності, зокрема, при додержанні законності. Забезпечення законності полягає в створенні такого режиму відповідності всих умов і обставин, в яких здійснюється інвестиційна діяльність, вимогам інвестиційного законодавства, які є обов`язковими для виконання всіма учасниками інвестиційних відносин. Держава забезпечує захист інвестицій незалежно від форм власності шляхом встановлення гарантій стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності, дотримання прав і законних інтересів її суб`єктів, відновлення порушених прав і покарання винних в таких порушеннях.

***Ключові слова**: законність, інвестиційна діяльність, інвестиційне законодавство, державне регулювання, протидія злочинності.*

Ensuring the legality of investment in Ukraine is becoming increasingly urgent, as the Ukrainian economy is gradually reviving, developing domestic and foreign economic ties, and attracting more investment, including foreign investment. Various types of investments are regulated by a large number of normative legal acts, often contradictory, causing complications in investment activities, in particular, with respect to the rule of law. Ensuring the legality is to create such a regime of compliance with all the conditions and circumstances in which investment is carried out, the requirements of investment legislation, which are mandatory for all participants in investment relations. The state provides protection of investments irrespective of the forms of ownership by establishing guarantees of stability of the conditions of investment activity, observance of the rights and legitimate interests of its subjects, restoration of violated rights and punishment of those responsible for such violations.

***Key words**: legality, investment activity, investment legislation, state regulation, counteraction of criminality.*

Вступ. Інвестиційна діяльність в Україні регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, різних за силою правового впливу. Насамперед, це Закони України «Про інвестиційну діяльність»[1] і «Про режим іноземного інвестування»[2] та інші закони з питань господарювання, бізнесу, підприємництва, зокрема, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Цивільний кодекс України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, відомчі нормативно-правові акти та акти місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, які в тій чи іншій мірі забезпечують процеси інвестування в межах своєї компетенції. Велика різноманітність правового регулювання, часто проти річного між собою, породжує проблему захисту прав приватних та законних інтересів інвесторів, що є досить актуальним питанням сьогодення.

Метою і завданням статті є розгляд забезпечення законності в інвестиційній діяльності в Україні.

Стан наукової розробленості теми додержання законності в інвестиційній діяльності забезпечується в певній мірі науковими працями О.М. Вінник, О.В. Носової, О.М. Бандурки, Ю.М. Жорнокуя, О.П. Гетьманець, О.М. Шуміло та інших вчених, але в сучасних умовах інвестиційної діяльності забезпечення законності в інвестиційній діяльності потребує додаткового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Законність – режим (стан) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб`єктами права[3]. Забезпечення законності в інвестиційній діяльності як і в суспільному житті не відбувається стихійно, а потребує цілеспрямованого впливу на поведінку учасників інвестиційних відносин, на виконання ними своїх обов`язків, реалізацію прав і свобод, наданих їм законодавством.

Завдання забезпечення законності в інвестиційній діяльності вимагає знання всього розмаїття умов і обставин, в яких здійснюється інвестиційна діяльність, права і повноваження суб`єктів інвестування, гарантії захисту інвестицій, порядок розгляду спорів і конфліктних ситуацій, які можуть виникнути в процесі інвестування.

Забезпечення законності в інвестиційній діяльності в Україні здійснюється адміністративно-правовими, кримінально-правовими та цивільно-правовими засобами.

На стан забезпечення законності в інвестиційній діяльності впливають різні чинники правового, політичного, організаційного, психологічного, економічного характеру, які можуть мати як позитивний, так і негативний вплив.

В науковій літературі дієвість забезпечення законності в тій чи іншій сфері традиційно пов`язується з відповідними гарантіями, передбаченими в законі.

В Законі України «Про інвестиційну діяльність» вказано, що цей Закон визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України і спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб`єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Вказаний Закон визначає також права і обов`язки суб`єктів, форми державного регулювання інвестиційної діяльності, напрями державної підтримки та стимулювання інвестиційної діяльності, питання державної експертизи інвестиційних проектів та ціноутворення в інвестиційній діяльності.

В розділі III Закону України «Про режим іноземного інвестування» передбачені державні гарантії захисту іноземних інвестицій, зокрема, визначається правовий

© О.Ю. Світлична, 2017

режим іноземного інвестування та встановлені гарантії у разі зміни законодавства, гарантії щодо примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб, гарантії в разі припинення інвестиційної діяльності та гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій. Ст. 26 Закону передбачає, що спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено іноземними договорами України.

Держава гарантує захист іноземних інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. В статті 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» говориться, що держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, дотримання прав і законних інтересів її суб`єктів. Умови договорів, заключних між суб`єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою дію на весь строк дії цих договорів, і у випадках, коли після їх заключення законодавством встановлені умови, погіршуючі становище суб`єктів або обмежуючі їх права, якщо вони не прийшли до згоди про зміни умов договору.

Усі інші спори підлягають розгляду в судах України або за домовленістю сторін - у третейських судах, в тому числі і за кордоном.

Забезпеченню законності у сфері інвестування сприяє посилення ефективності діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень на пріоритетних напрямках економіки, передусім у земельній та бюджетній сферах, з корупційними проявами, у сфері оподаткування, банківській сфері, незаконного видобутку корисних копалин, вирубки лісу і його реалізації, виявлення та припинення діяльності організованих злочинних угрупувань у цих сферах, протидії злочинності на транспорті тощо.

Обласний оперативний штаб Харківської обласної державної адміністрації неодноразово розглядав в минулому і в поточному роках вжиття невідкладних заходів щодо забезпечення прав і свобод та безпеки громадян, захисту об`єктів інфраструктури, зокрема, дотримання законності в економічній сфері. Використання координаційних повноважень обласної державної адміністрації певною мірою сприяло активізації роботи правоохоронних органів області. На третину більше направлено до суду обвинувальних актів про корупційні правопорушення (36 проти 24 торік), майже учетверо - про правопорушення у бюджетній сфері (23 проти 6), майже удвічі - про правопорушення, вчинені організованими злочинними групами (5 проти 3), у сфері земельних відносин - 86.

В першому півріччі 2017 року правоохоронними органами області викрито 157 кримінальних корупційних правопорушень, що майже утричі більше ніж за аналогічний період минулого року (53), більша частина яких тяжкі та особливо тяжкі. Із загальної кількості виявлених правопорушень 73 вчинено у фінансово-кредитній системі, 5 у бюджетній та земельній сфері, два в агропромисловому комплексі[4].

У 2017 році в області в цілому посилився захист економіки, активізована протидія кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, сферах господарської та службової діяльності.

Розглянуто та направлено до суду у сферах: службової діяльності 71 кримінальне провадження відносно 89 осіб; привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) 138 відносно 69 осіб, у бюджетній сфері 63 відповідно 74 особи; у сфері земельних відносин 5 - проваджень відносно 6 осіб. Підрозділами поліції направлено до суду 159 адміністративних матеріалів про порушення антикорупційного законодавства[5].

Характерною практикою розвитку інвестиційних відносин в інвестиційній сфері Харківської області є концентрація фінансових та матеріальних ресурсів на пріоритетних проектах. В сучасних умовах розвитку економіки України має місце недостатній обсяг власних ресурсів інвестування, тому є важливим залучення зовнішніх, в тому числі, і іноземних інвестицій, створення такого інвестиційного клімату, який би вселяв у інвесторів впевненість, що закони в сфері інвестування будуть виконуватись всіма учасниками процесу.

Забезпечення законності в сфері економічної діяльності в Україні буде сприяти і забезпеченню законності в інвестиційній діяльності.

У 2016 році в Україні дещо знизилось число викритих злочинів у сфері господарської діяльності (6940 проти 7628, або - 9,0%), зменшилась кількість виявлених фактів фіктивного підприємства (681 проти 885, або на - 23,1%), нижчим від минулорічного є число злочинів щодо легалізації (відмивання) заходів, одержаних злочинним шляхом (159 проти 221, або на - 28,1%), невисокою є кількість викритих злочинів щодо нецільового використання бюджетних коштів (15 проти 24, або на -37,5%); спостерігається зменшення кількості облікованих злочинів щодо ухилення від сплати податків та зборів (обов`язкових платежів) (1203 проти 1748, або на - 31,2%). Наполовину менше як в 2015 році викрито фактів шахрайства з фінансовими ресурсами (63 проти 133, або на - 52,6%). У більшості регіонів держави збільшилось число викритих злочинів проти довкілля (з 3181 до 3941, або на + 29,3%). Кожне друге із вказаних злочинів проти довкілля - це незаконна вирубка лісу (2313 проти 1487, або на + 55,5%), кожне шосте щодо порушення правил охорони або використання надр (623 проти 608, або + 2,4%).

Викрито 2403 кримінальних правопорушень, пов`язаних з хабарництвом та одержанням неправомірної вигоди (2403 проти 2222, або + 8,1%)[6].

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає, що інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об`єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід), або досягається соціальний ефект.

Відтак такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності) майнові права інтелектуальної власності, права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права, сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, інші цінності, капітальні вкладення у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів. Забезпечення законності у поводженні з інвестиційними цінностями буде слугувати захисту інтересів учасників інвестиційних відносин.

Одним із головних завдань держави у регулюванні та залученні інвестицій можна вважати забезпечення інвестором необхідних гарантій захисту їх прав. За таких обставин законодавством має бути передбачено ряд

умов, які б стимулювали залучення до України іноземних інвестицій і не допускали відтоку вітчизняних інвестицій за кордон. Українська держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій.

«Захист інвестицій – це комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню мети внесення інвестицій, ефективній діяльності суб`єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій»[7].

Висновок. Забезпечення законності в інвестиційні й діяльності в Україні має здійснювати шляхом додержання всіма учасниками інвестиційного процесу вимог законодавства, що регламентує інвестиційну діяльність, воно має бути спрямоване на розширення бази інвестиційних ресурсів, формування і використання різноманітних джерел фінансування, стимулювання залучення зовнішніх інвестицій, цільове використання грошових коштів, зокрема, бюджетних, здійснення державного і громадського контролю за дотриманням вимог закону всіма зацікавленими сторонами інвестиційної діяльності, формування умов для ефективного розвитку інвестиційної діяльності, розвитку соціального партнерства між суб`єктами та об`єктами інвестування та державно-приватного партнерства в сфері інвестування.

Література

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 47, ст. 646.

2. Закон України «Про режим іноземного інвестування». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 19, ст. 80.

3. Сучасна правова енциклопедія. Київ. Юрінком Інтер. -2015.-ст. 172 (407 ст.).

4. Інформація про результати діяльності органів прокуратури Харківської області у І півріччі 2017 року від 20.07.17 № 12/1-31, вих.- 17.

5. Інформація про стан правопорядку в Харківській області (за оперативними даними ГУНП в Харківській області) від 14.07.2017 № 1730.

6. Аналітично-статистичні матеріали про стан законності та протидії злочинності за 12 місяців 2016 року. Генеральна прокуратура України. Київ. 2017.

7. Інвестиційне право. Підручник. за заг. редакцією Ю.М. Жорнокуя. Харків. «Право», -2015.-С. 191 (510 ст.).

Світлична Ю.О.,
кандидат наук з державного управління,
Голова Харківської обласної
державної адміністрації
Надійшла до редакції: 03.02.2017

УДК 316.343

ТЕОРІЯ БІДНОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Андрієнко І. С.

У статті розглядаються питання правового регулювання відносин щодо надання державної допомоги у зв'язку з бідністю, здійснюється аналіз поняття «бідність» та його співвідношення з такими категоріями як «малозабезпеченість» та «злиденність», досліджуються критерії оцінки бідності та аналізується практика їх застосування у правозастосовчій діяльності.

Ключові слова: *бідність, малозабезпеченість, злиденність, рівень життя, соціальні стандарти, соціальний захист.*

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования отношений по предоставлению государственной помощи в связи с бедностью, осуществляется анализ понятия «бедность» и его соотношение с такими категориями как «малообеспеченность» и «нищета», исследуются критерии оценки бедности и анализируется практика их применения в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: *бедность, малообеспеченность, нищета, уровень жизни, социальные стандарты, социальную защиту.*

State support for low-income persons occupies an important place in the system of social protection of any country. In the article the questions of the legal regulation of relations on state aid due to poverty, the analysis of the concept of «poverty» and its relationship with such categories as «low income» and «poverty», examines criteria for assessing poverty and analyzed their practical application in law activity.

In providing state aid to indigent (poor) persons in Ukraine remains a number of issues, both economic and legal nature. Legal regulation of public relations in this area cannot be considered perfect, and practice requires sound scientific recommendations to bring the legislation into conformity with social standards, its systematization and unification.

Representatives of economic theory there are several degrees of level of living: prosperity, normal level, poverty and misery. Poverty is defined as consumption of benefits on the level of functionality as the lower border of the reproduction of labor power. Squalor involves the intake minimum allowable biological criteria of the set of goods and services, which only allows you to maintain the vitality of the person. The poor are individuals whose income exceeds the cost of the minimum consumer basket, but less than the average in the country, However, among economists there is no common evaluation criteria of poverty, which make it possible to distinguish between low income, poverty and misery. The relative socio-economic dimensions of poverty has a direct impact on legal regulation.

In world practice, poverty has long been recognized as a social risk, which includes the right to social protection and the poverty line is set as a criterion for providing social assistance to needy persons. But national law as a social risk provides such person's state of being inadequate, which again was not properly legislative consolidation. Legislation in the field of social security uses the concept of «needy family» or «needy person». The existing legal framework the definition of poverty is flawed and not consistent with other evaluation rules in the system of social protection. The use of two parallel mechanisms in one area, the use of double standards of social security destroys the effectiveness of the whole system of legal measures for social protection in relation to poverty. Is it appropriate fastening in the current legislation of poverty as a social risk, as well as harmonization of its core indicators as criteria for the granting of social assistance.

Keywords: *poverty, low income, poverty, living standards, social standards, social protection.*

Державна підтримка малозабезпечених осіб займає важливе місце в системі соціального захисту будь-якої країни. Пріоритети, соціальні стандарти та комплекс заходів у цій сфері визначені на міжнародному та європейському рівнях. Зокрема, розв'язання проблем подолання бідності, зменшення нерівності, підвищення рівня життя та забезпечення доступу до базових послуг для всіх верств населення визначено однією з цілей сталого розвитку на період до 2030 року, ухваленій на Саміті Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2015 року. Цим питанням також присвячені чисельні резолюції ООН щодо прав людини і крайні злидні, правові документи Ради Європи, Європейського Союзу.

Для України питання подолання бідності є вкрай актуальним, оскільки внаслідок складної фінансово-економічної ситуації та у зв'язку з високим рівнем інфляції, зниженням реальних доходів громадян рівень життя основної маси населення значно зменшився. За офіційними показниками рівень бідності в країні залишається стабільно високим. Зокрема, за даними дев'яти місяців 2015 року, за межею відносної бідності за витратами перебувало 23,8 відсотка населення. Рівень бідності у сім'ях з дітьми становив 29,3 відсотка, у багатодітних сім'ях - 50,8 відсотка, у сім'ях, де є діти та непрацюючі дорослі особи, - 36 відсотків [1].

З метою поетапного зменшення масштабу бідності, подолання соціального відчуження та запровадження нових механізмів її запобігання у березні 2016 року Урядом була схвалена Стратегія подолання бідності, що визначила основні напрями подолання бідності на період до 2020 року. Серед основних завдань мінімізації ризиків бідності передбачено подальше реформування системи соціальної підтримки та зменшення масштабів бідності серед вразливих верств населення в тому числі і за рахунок підвищення рівня охопленості бідного населення соціальною підтримкою, забезпечення адресної допомоги та підвищення ефективності програм соціальної підтримки.

Різноманітним аспектам становлення та функціонування системи соціальної підтримки малозабезпечених осіб присвячена низка наукових досліджень, автори яких ставлять за мету визначення оптимальних шляхів розвитку та створення більш досконалого правового механізму дежавного соціального захисту населення. Заслуговують на увагу праці відомих фахівців у галузі соціального захисту Н. Б. Болотіної, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, І. М. Сироти, Б. С. Стичинського, Б. І. Сташківа та ін. Проте, у питаннях надання державної

© І.С. Андрієнко, 2017

допомоги малозабезпеченим (бідним) особам в Україні залишається низка проблем як економічного так і правового характеру.

Слід визнати, що правове регулювання суспільних відносин у цій сфері не можна вважати досконалим, практика вимагає обґрунтованих наукових рекомендацій для приведення законодавства у відповідність з соціальними стандартами, його систематизації та уніфікації. Питання належного правового регулювання відносин щодо надання державної допомоги у зв'язку з бідністю пов'язані із реалізацією Стратегії подолання бідності, визначенням критеріїв бідності і закріплення цих положень на законодавчому рівні.

Насамперед, зазначимо, що у науковій літературі застосовують різні терміни, якими позначають стан матеріального незабезпечення особи. Зокрема у теорії права його визначають як малозабезпеченість, а економісти та соціологи його характеризують як бідність. Тому, незважаючи на велику кількість робіт, юридична наука ще й досі не визначилася що до єдиного розуміння категорії нужденності, співвідношення поняття «бідності» з такими категоріями як «малозабезпеченість» та «злиденність», також відсутні єдині правові критерії оцінки бідності.

Метою даного дослідження є з'ясування сутності, а також аналіз поняття «бідності» як правової категорії, визначення критеріїв її оцінки та практики їх застосування у вітчизняному законодавстві.

Оскільки бідність є поняттям багатоаспектним і виходить за рамки однієї науки, є необхідність розглянути всі можливі її вектори. Особливу увагу слід приділити соціально-економічному погляду на цю проблематику, оскільки юридична наука визначає стан нужденності особи саме на основі соціально-економічних критеріїв. Крім того, саме за допомогою соціально-економічних аспектів можливо розкрити нині існуючі проблеми щодо соціального захисту малозабезпечених осіб та знайти відповідні правові засоби та форми їх вирішення.

Під бідністю традиційно розуміють декілька явищ. По - перше, це стан людини, її спосіб існування. По – друге, бідність розглядається як суспільне явище, яке має чіткі рамки в суспільному просторі, інституційно закріплене відповідними моральними нормами та законами [2]. Класики соціально-економічної теорії визначають бідність як стан домогосподарства, у якому його основні потреби не задовольняються його доходами.

Однак, більш вживаним є визначення бідності як неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Інше поняття трактує бідність як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно-обумовлених нормативів.

Бідність нерозривно пов'язана з різними аспектами життя, зокрема з низькою очікованою тривалістю життя, передусім з імовірністю померти до 40 років, низьким рівнем освіти і, відповідно, з низькими можливостями ефективної реалізації своєї трудової активності, з істотними психологічними зрушеннями [3].

Організація Об'єднаних Націй, на підставі аналізу матеріального стану громадян різних країн світу, виділяє наступні форми її зовнішнього вияву:

короткe життя;

низька професійно-освітня підготовка;

позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, належного харчування; вилучення з суспільного життя [4].

Світовий досвід засвідчує різні підходи щодо визначення кола потреб, необхідних людині для підтримання її життєдіяльності. Це зумовлено відмінними підходами щодо трактування бідності, які прийняті в економічній практиці. Так, бідність прийнято поділяти на:

об'єктивну і суб'єктивну;

абсолютну і відносну.

Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та доступу до тих чи інших матеріальних і духовних благ: можливість дати дітям освіту, набути професійної підготовки, якісно лікуватися, мати житло, що відповідає прийнятим стандартам, тощо.

На відміну від такого трактування, суб'єктивну бідність розуміють як таку, що визначається за самооцінкою, тобто людина тоді є бідною, коли вона сама себе такою ідентифікує. Суб'єктивна бідність має надзвичайно важливе значення для аналізу суспільної свідомості, суспільної поведінки, тощо, оскільки такий прояв бідності безпосередньо пов'язаний з маргіналізацією суспільства, з утриманськими настроями значних його верств [5].

Основним елементом визначення абсолютної межі бідності є вартісна величина набору товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Проблема полягає у тому, які потреби потрібно вважати основними. Абсолютна межа бідності передбачає витрати на продукти харчування та непродовольчі товари, послуги та обов'язкові платежі. Сюди відносять витрати на придбання продуктів харчування, які б забезпечували потреби організму в споживних речовинах та енергії. Таким чином, абсолютна бідність, визначається відповідно до прийнятої в країні межі і полягає в оцінці мінімального "споживчого кошика", який, як правило, включає набір продовольчих товарів.

Відносна бідність визначається як відсутність доходу та ресурсів, необхідних для підтримки життєвих стандартів, які прийняті в межах даної країни. Дослідження відносної бідності дають можливість вивчення тієї категорії населення, у якої доходи та споживання значно нижче середнього рівня для даного суспільства в цілому [6]. Відносна межа передбачає визначення частини населення, яку відносять до числа таких що зазнали ризику бідності. При цьому критерієм віднесення їх до категорії бідних є рівень їх доходів. Наприклад бідними вважатимуться особи у кого доходи нижчі за 40%, 50% чи 60% середнього рівня доходів громадян держави.

Видається, що визначальним для характеристики бідності є абсолютний, а не відносний критерій. Відомо, що останній застосовується у деяких країнах Європейського Союзу і ґрунтується на методиці половини медіанного доходу. Це означає, що бідними, а відтак й суб'єктами права на соціальні допомоги визнаються громадяни чий дохід є меншим половини середнього доходу громадян країни – учасниці Євросоюзу [7]. Однак в Україні така методика не може бути застосована, адже середній рівень життя в Україні є значно нижчим за західноєвропейський і фактично належить до найнижчих на континенті. Тому половина медіанного доходу громадян не гарантуватиме їм збереження життєдіяльності навіть на мінімально допустимому рівні.

Крайнім проявом бідності є злиденність. Сім'я (домогосподарство, окрема особа) вважається зубожілою, якщо її харчове споживання не забезпечує 80% мінімального харчового раціону, визначеного ФАО – ВОЗ, або

якщо витрати на харчування перевищують 80 % доходів.

В той же час, основна полеміка розгорається стосовно підходів до вимірювання бідності, тобто у виборі критеріїв її оцінки. Основними інструментами для виміру бідності є:

межа бідності;

рівень бідності;

глибина бідності.

Досвід досліджень бідності показав, що при вимірі аспектів бідності, пов'язаних з рівнем доходів та споживання, велике значення має поріг, або межа бідності, - критичний рівень доходів або споживання, нижче якого окрема особа або домогосподарство вважається бідним.

Теоретично згідно з трактуванням бідності є два основних способи визначення межі бідності – нормативний та відносний (статистичний).

Нормативний спосіб, за визначенням, передбачає орієнтацію на певний соціальний норматив. Для визначення межі бідності ним є прожитковий мінімум (іноді його називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком). До його складу входять вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку.

За загальним розумінням межа бідності визначається як можливість придбати певний набір товарів, які входять до споживчого кошику, який майже однаковий для всіх країн. Водночас для розробки глобальних сукупних показників бідності важливо, щоб межі бідності, притаманні окремим країнам, були порівняні в міжнародному плані.

Тому для міжнародних порівнянь Світовим банком був встановлений стандартний показник межі бідності в розмірі одного міжнародного долара США на одну людину на день з урахуванням купівельної спроможності долара США в цінах 1985 року [8]. Такий підхід дозволив визначити чисельність бідного населення в різних країнах світу. Щоправда аналіз застосування такого стандарту засвідчив його неефективність для багатьох країн світу. Зокрема для країн Латинської Америки та Карибського басейну він повинен становити два долара США на день на одну людину; у Східній Європі і Центральній Азії – біля чотирьох доларів США на одну людину на день; в Китаї – 0,6 долара США на день на одну людину; для економічно розвинених країн - 14,40 долара США на одну людину [9].

В той же час, фахівці Всесвітнього банку вважають, що рівень доходу необхідний для задоволення основних потреб людини не можна встановлювати таким чином, оскільки зазначений підхід не відображає економічні, культурні та інші чинники подолання малозабезпеченості, характерні для кожної окремої країни. Тому держави з метою визначення рівня доходу, необхідного для задоволення основних потреб людини використовують національні показники, які відображують культурно-економічні та інші особливості країни [10].

Так у країнах Європейського Союзу рівень доходу, який необхідний для задоволення основних потреб людини, визначають у процентному співвідношенні до середнього доходу дорослої працездатної людини – глави сім'ї. До інших категорій населення застосовується система коефіцієнтів: споживання осіб, старше 14 років приймається за 0,7, а дітей до 14 років – 0,5.

Однак неважко здогадатись, що такий підхід щодо визначення рівня доходу необхідного для задоволення основних потреб людини застосовуються у державах із добре розвиненою економікою. Натомість в інших послуговуються соціальним стандартом, тобто прожитковим мінімумом. Це вартісна величина (грошова оцінка) основних потреб людини у харчування, одязі та послугах. Цей соціальний стандарт ґрунтується на науково розроблених соціальних нормативах визначення потреб людини, які зумовлюють її фізіологічне виживання. Він є обов'язковим щодо планування державою видатків на потреби соціального захисту малозабезпечених осіб. Тому не повинно виникати сумнів, що саме прожитковий мінімум є критерієм визначення в Україні рівня доходу необхідного для задоволення основних потреб громадян.

Показником, що визначає частку бідних в країні, є рівень бідності. Глибина бідності віддзеркалює рівень відмінності рівня споживання бідними верствами населення від визначеної межі, тобто вимірює, наскільки ці верстви бідні.

Представники економічної теорії виокремлюють кілька ступенів рівня життя населення: добробут, нормальний рівень, бідність та злиденність.

Зокрема, бідність визначається як споживання благ на рівні збереження працездатності як найнижчої межі відтворення робочої сили. Злиденність передбачає споживання мінімально припустимого за біологічними критеріями набору благ та послуг, який лише дозволяє підтримувати життєздатність людини. Малозабезпеченими є особи, чий дохід перевищує вартість мінімального споживчого кошика, але менший від середнього значення по країні [11].

Водночас, серед економістів відсутні єдині критерії оцінки бідності, що дають змогу розмежувати малозабезпеченість, бідність та злиденність. Відносність соціально-економічних параметрів бідності беспосередньо впливає і на правове регулювання.

Вперше у вітчизняному законодавстві, у відповідності до Стратегії подолання бідності, затвердженої Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/ 2001, бідність було визначено як неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [12]. Згідно Методики комплексної оцінки бідності, затвердженої Міністерством соціальної політики спільно з іншими міністерствами від 08.10.2012 № 629/1105/1059/408/612, передбачено розрахунок системи показників, що безпосередньо характеризують становище бідного населення, а саме, оцінка бідності за різними критеріями її визначення; аналіз показників для визначення розшарування серед бідного населення; аналіз бідності у розрізі основних типів домогосподарств та типів поселень; розрахунок показників бідності в регіонах.

Зокрема, межа бідності визначається як рівень доходу (витрат), нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Вартісне значення межі бідності є основою для віднесення населення до категорії бідних.

За відносним критерієм межа бідності встановлюється за фіксованою часткою середньодушових сукупних витрат - 75% медіанного рівня сукупних витрат конкретної особи, яка займає серединну позицію упорядкованого за зростанням середньодушових витрат ряду населення у розрахунку на одну умовну особу.

Межа абсолютної бідності визначається за розміром законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць на одну особу та для різних соціально-демографічних груп населення.

Таким чином, підзаконними нормативними актами визначаютються основні поняття, критерії виміру та розрахунки бідності. В той же час, у світовій практиці бідність вже давно визнано соціальним ризиком, який передбачає право на соціальний захист, а межа бідності встановлена в якості критерію для надання соціальної допомоги бідним особам. Натомість національне законодавство в якості соціального ризику передбачає такий стан особи як малозабезпеченість, яка знову ж таки не знайшла належного законодавчого закріплення.

Зокрема, законодавство у сфері соціального забезпечення використовує поняття «малозабезпечена сім'я» або «малозабезпечена особа». Так, Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 серпня 2000 року малозабезпеченою визначає сім'ю, яка з поважних незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Таким, нагадаємо, є обчислена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум». Іншими словами, малозабезпеченою є сім'я, яка з незалежних від неї причин не в змозі підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно-обумовлених нормативів.

Отже, сім'ї з доходами нижче прожиткового мінімуму мають право на грошову допомогу в межах різниці між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом. Щоправда, вітчизняне законодавство передбачає обмеження розміру допомоги у зв'язку із малозабезпеченістю на рівні 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї [13]. Окрім цього, ст. 5 Закону передбачає використання ще одного критерію, який суттєво зменшує реальний розмір допомоги на який може претендувати малозабезпечена сім'я. Мова йде про рівень забезпечення прожиткового мінімуму, який до стабілізації економічного становища в Україні встановлюється з огляду на реальні можливості видаткової частини бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік. Тим самим основним критерієм, визначення розміру допомоги малозабезпеченої сім'ї є не прожитковий мінімум, а рівень його забезпечення. При цьому слід памятати, що рівень забезпечення прожиткового мінімуму є значно меншим за вартісну величину прожиткового мінімуму і взагалі нівелює значення прожиткового мінімуму як такого.

Таким чином, існуючий правовий механізм визначення бідності є недосконалим і не узгодженим з іншими правилами обчислення у системі соціального захисту. Застосування двох паралельних механізмів в одній сфері, використання подвійних стандартів соціального забезпечення позбавляє дієвості всю систему юридичних заходів соціального захисту у зв'язку з бідністю. З огляду на зазначене, з метою підвищення якості правового регулювання відносин по наданню державної соціальної допомоги є доцільним закріплення у діючому законодавстві бідності в якості соціального ризику, а також узгодження її основних показників, як критеріїв надання соціальної допомоги.

Література

1. Про схвалення Стратегії подолання бідності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-р

2. Сурмин Ю.П. Очерк теории бедности / Ю.П. Сурмин // Грані. – 1999. - № 6(8). – С.60.

3. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист : [навч. посіб.] / Е. Лібанова, О. Палій // К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – С. 153.

4. Human Development Report 1997. – New York : UNDP, 1997. – P.5.

5. Людський розвиток в Україні: 2003 рік: щорічна наук.-аналіт. доповідь / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – С. 128.

6. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности / Н. Харченко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 87-88.

7. Зинин В. Г. О прожиточном минимуме и расчетах прожиточного минимума / В. Г. Зинин, А. И. Новиков // Общество и экономика. – 1994. – № 42. – С. 116.

8. Кір'ян Т. Прожитковий мінімум – соціальний стандарт рівня життя / Т. Кір'ян, М. Шаповал // Соціальний захист. – 2001. – № 9. – С.57.

9. Лібанова Е. Бідність: визначення, критерії та показники / Е. Лібанова // Україна : аспекти праці. – 1997. – № 7. – С. 8.

10. Соболевская А. А. Глобальная проблема бедности / А. А. Соболевская, А.К. Попов // Труд за рубежом. – 2004. – № 2. – С. 25.

11. Пономаренко В.С. Ріень і якість життя населення України: [монографія] / В.С. Пономаренко, М.О. Кизим, Ф.В. Узунов // Х.: Видавничий Дім «Інжек», 2003. – С.122.

12. Стратегія подолання бідності: Указ Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/ 2001// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637/2001

13. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України; 01.06.2000 р. № 1768-III / Верховна Рада України. – Ст. 5. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 26. – Ст. 1078.

Андрієнко І.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.02.2017

УДК 349.412.332.2 (477)

ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ НА ЗЕМЛІ ВОДНОГО ФОНДУ

Будяченко О. М.

У даній статті проведено аналіз чинного земельного і водного законодавства України, що регламентує права іноземців на землі водного фонду. З'ясовано правові підставі набуття іноземцями прав на земельні ділянки даної категорії земель і їх обмеження, що закріплені законодавством.

Ключові слова: *землі водного фонду, водні об'єкти, іноземці, право власності, право користування, оренда, обмеження прав.*

В данной статье проведен анализ действующего земельного и водного законодательства Украины, регламентирующего права иностранцев на земли водного фонда. Выяснено правовые основания приобретения иностранцами прав на земельные участки данной категории земель и их ограничения, предусмотренные законодательством.

Ключевые слова: *земли водного фонда, водные объекты, иностранцы, право собственности, право пользования, аренда, ограничения прав.*

In this article the analysis of the existing land and water legislation of Ukraine that regulate rights of aliens to lands of water Fund. Clarified the legal grounds for the acquisition by foreigners of rights to land plots of this category of land and restrictions stipulated by the legislation.

Key words: *ground water resources, water bodies, foreigners, right of ownership, right of use, lease, limitation of rights.*

Актуальність. Враховуючи стратегічну важливість водних об'єктів України, і у зв'язку з цим специфіку земель водного фонду, питання прав іноземців на земельні ділянки даної категорії земель має особливу значимість. Необхідність дослідження прав іноземців на землі водного фонду зумовлено також й тим, що в чинному законодавстві України відсутні чіткі критерії щодо визначення обмежень прав на землі водного фонду даних суб'єктів земельних правовідносин.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання правового режиму земель водного фонду, у тому числі щодо набуття права на земельні ділянки даної категорії та їх обмежень, розглядалися на сторінках юридичної літератури такими вченими, як А.П. Гетьман, В.К Гуревський, В.А. Зуєв, І.І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, А.Г. Мартин, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, О.О.Погрібний, Н.І. Титова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, А.М. Шуміло, А.Д. Юрченко та ін. Однак, незважаючи на велику кількість праць, які певним чином стосуються правових підстав та особливостей набуття прав на землі водного фонду, проблеми щодо прав іноземців на землі даної категорії залишилися поза увагою дослідників або розглядалися фрагментарно. Тому це питання вимагає спеціальної уваги і проведення додаткового дослідження.

Метою статті є розгляд положень чинного законодавства України, що регламентують права іноземців на земельні ділянки водного фонду. На підставі дослідження ставимо за мету з'ясувати обмеження прав іноземців на дану категорію земель.

Основний зміст. Оскільки будь яке дослідження, насамперед потребує з'ясування основних понять і категорій, відзначимо, що під поняттям іноземець розуміється особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [1]. За загальним правилом, всі категорії іноземців (іноземні громадяни, особи без громадянства, іммігранти, біженці тощо), що перебувають в Україні на законних підставах користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України за винятками, встановленими Конституцією України від 28.06.1996 р. [2], законами та міжнародними договорами ратифікованими Україною. Дане положення ст. 26 Конституції України дістало свій вияв у відповідних нормах Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (далі - ЗКУ) [3], присвячених земельним правам іноземців. Вони визнаються суб'єктами земельних відносин, зокрема суб'єктами права власності і права користування на конкретні земельні ділянки. Аналогічні положення містить й Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (далі - ВКУ) [4] згідно ст. 42 якого, іноземці визнаються водокористувачами в Україні.

Це є підтвердженням визнання Україною загального принципу надання іноземцям національного правового статусу нарівні з громадянами країни їх перебування, за винятком випадків, передбачених національним законодавством. І такі винятки встановлені ЗКУ, зокрема щодо обмеження прав іноземців на землі водного фонду. Більш детально, обмеження встановлені чинним законодавством щодо набуття іноземцями прав на земельні ділянки водного фонду, будуть розглянуті нами нижче.

Для подальшого дослідження слід також з'ясувати, що розуміється під землями водного фонду. Тут слід звернути увагу на те, що визначення земель водного фонду ЗКУ та ВКУ не є тотожними. Так, відповідно до ст. 58 ЗКУ, до земель водного фонду належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів [3]. Щоправда, ст. 4 ВКУ, не відносить до земель водного фонду штучно створені земельні ділянки в межах акваторій морських портів [4].

Особливістю земель водного фонду є розміщення на них певного водного об'єкту. Поняття водного об'єкта міститься у ст. 1 ВКУ, відповідно до якої водний об'єкт - це природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт). Відповідно до ст. 3 ВКУ, усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд. До водного фонду України належать: 1) поверхневі води - природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; 2) підземні води та джерела; 3) внутрішні морські води та територіальне море [4]. Отже, землі водного фонду є землями водних об'єктів. Це означає, що до складу водного об'єкта, як елементу довкілля, поряд з водами,

© О.М. Будяченко, 2017

тваринним та рослинним світом входять землі. Водночас, слід зауважити, що до земель водного фонду України відносяться й землі, на яких хоч і не розташований водний фонд, але за своїм призначенням вони сприяють функціонуванню водного фонду, наприклад, прибережні захисні смуги, водоохоронної зони тощо (ст. 88 ВКУ). Тобто, наявність водного об'єкту на конкретній земельній ділянці із земель водного фонду не є обов'язковою умовою.

Таким чином, з'ясувавши, що розуміється під поняттям «іноземець» і визначивши особливості земель водного фонду, ми можемо приступити до аналізу правового статусу іноземців, як суб'єктів прав на землі водного фонду та їх правоздатності в даній сфері відносин.

Так, за загальним правилом, правовими формами використання земель водного фонду є право загального і право спеціального використання.

Загальне використання земель водного фонду характеризується загальнодоступністю, спрямованістю на задоволенням життєво необхідних власних потреб людини, умовою якого є не заподіяння шкоди природному середовищу [5, с. 59]. Таке право у людини виникає в силу її народження і припиняється зі смертю. Іноземці, користуючись тими самими правами і свободами, що і громадяни України, мають право користуватися землями водного фонду на праві загального використання. Загальне використання земель водного фонду, це гарантована законом можливість усіх громадян України та іноземців, користуватися землями водного фонду без дозволів, безкоштовно, без закріплення за окремим суб'єктом, за винятком обмежень встановлених законодавством [2, ч. 2 ст. 13; 6, ч. 2 ст. 38 ЗУ].

Щодо права спеціального використання земель водного фонду, то як зазначалося вище, для іноземців чинним законодавством України встановлені певні обмеження, що обумовлено особливостями їх правового статусу як суб'єктів прав на землю. Правовими формами спеціального використання земель водного фонду є: право власності, право користування (безоплатного і орендного, постійного і тимчасового), право володіння, право сервітуту, емфітевзис, суперфіцій [5, с. 59]. У зв'язку з досліджуваним питанням, вважаємо за необхідне зупинитися на окремих випадках набуття іноземцями прав на земельні ділянки водного фонду.

Так, відповідно до ст. 78 ЗКУ, право власності на землю - це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Виходячи же із змісту ч. 1 ст. 59 ЗКУ, землі водного фонду можуть перебувати, як у державній, комунальній, так і у приватній власності. Однак, щодо самих вод (водних об'єктів), то згідно зі ст. 13 Конституції України [2], ст. 324 Цивільного кодексу України від [7] (далі - ЦКУ) і ч. 1 ст. 6 ВКУ [4], вони є виключною власністю народу України і можуть надаватися лише у користування на умовах оренди (ст. 51 ВКУ). Положення, що природні ресурси України є власністю народу України, закріплене також в ст. 4 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. [6].

Отже, виникає певна законодавча колізія: води (водні об'єкти), на відміну від земель водного фонду, не можуть належати на праві приватної власності. Проте земельним законодавством дане питання розглядається дещо інакше. Так, згідно ст. 79 ЗКУ, «земельна ділянка - це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами». Цією ж статтею передбачається, що право власності на земельну ділянку поширюється також й на водні об'єкти, що знаходяться в її межах, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. З цього приводу зауважимо, що з урахуванням вимог ст. 3 ЗКУ і ст. 2 ВКУ, Земельний кодекс має пріоритетність перед іншим поресурсовим законодавством.

Але слід зауважити, що лише досить незначна частка із земель водного фонду припадає на приватну власність. Так, взагалі не можуть перебувати у приватній власності водні ресурси (об'єкти), що мають загальнодержавне значення. Згідно ст. 27 ЗУ «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. в ред. від 19.02.1997 р. [8], водні ресурси (об'єкти), що мають загальнодержавне значення і є об'єктами права власності Українського народу - не підлягають приватизації. Відповідно до ст. 51 ВКУ до водних об'єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду (далі - ПЗФ) загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних. Між тим, згідно п. 4 ст. 18^{-1} ЗУ «Про приватизацію державного майна» в ред. від 19.02.1997 р., земельні ділянки державної власності, що не підлягають продажу відповідно до ЗКУ, надаються покупцям об'єктів приватизації в довгострокову оренду з умовою наступного їх придбання орендарем у разі скасування заборони на продаж зазначених ділянок [8].

Обмеження, щодо можливості перебування у приватній власності земельних ділянок водного фонду із земель державної та комунальної власності, визначено у п. «ґ» ч. 4 ст. 83 та п. «д» ч. 4 ст. 84 ЗКУ. Такі землі не можуть передаватись у приватну власність, крім випадків, визначених ЗКУ. Ці випадки передбачені, зокрема ч. 2 ст. 59 ЗКУ. Крім того, відповідно до п. «е» ч. 4 ст. 83 ЗКУ, із земель комунальної власності, не можуть передаватись у приватну власність земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та ПЗФ, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Виходячи із змісту ч. 2 ст. 59 ЗКУ, у власність громадян можуть безоплатно передаватись лише замкнені природні водойми загальною площею до 3-х га. З цього приводу слід зауважити, що у наведеній нормі мова йде не про землі водного фонду (підкр. авт.), а про водойму, яка є водним об'єктом. Замкненими водоймами є невеликі за площею і непроточні водоймища, які не мають гідравлічного зв'язку з іншими водними об'єктами [9, с. 151]. Таким чином, у приватну власність можуть бути передані тільки замкнені природні водойми. Оскільки згадана стаття ЗКУ не містить обмежень у відношеннях суб'єктів приватної власності на замкнені природні водойми, то іноземці також можуть мати у приватній власності відповідні водойми. Щоправда, такі водойми не можуть передаватись їм у власність безоплатно. Проте по суті, іноземці, можуть набувати право власності на них шляхом платної приватизації. При цьому, розмір площі замкнених природних водойм, що можуть надаватися у власність іноземцям за плату, чинним законодавством України не обмежується. Отже, іноземці за плату можуть набувати у власність замкнені природні водойми

і більшої площі але з урахуванням обмежень, встановлених ст. 8 ЗУ «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. в ред. від 19.02.1997 р. [8].

Підставами набуття у власність іноземцями замкненої природної водойми може бути договір купівлі-продажу чи інші цивільно-правові угоди, а також викуп на земельних тогах у порядку аукціону. Однак, слід зауважити, що сам механізм набуття права приватної власності на водний об'єкт чинним законодавством не передбачений. Тому норми ч.ч. 1, 2 ст. 59 ЗКУ не мають практичної реалізації [10].

До того ж, ч. 2 ст. 59 ЗКУ встановлює, що власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні та інші штучні водойми. Однак слід зауважити, що відповідні водойми є водним об'єктом і можуть бути створені лише на землях водного фонду. Якщо ж вони створені на землях іншої категорії, то такі земельні ділянки після будівництва на них згаданих штучних водойм можуть бути переведені до категорії земель водного фонду. Проте, як зазначалося вище, ВКУ встановлено на водні об'єкти виключно державну форму власності. Тому в даному випадку іноземцям слід керуватися нормами ст. 79 ЗКУ, згідно якої право власності на земельну ділянку поширюється в її межах, також й на водні об'єкти, які на ній знаходяться.

Втім, щодо безпосередньо земель водного фонду, то виходячи із змісту ст. 81 ЗКУ, іноземці можуть набувати права власності на земельні ділянки даної категорії в межах населених пунктів, а також на відповідні земельні ділянки за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що положення цієї статті базуються на принципі, згідно якого умовою набуття у власність іноземцями земельних ділянок водного фонду є наявність на них об'єктів нерухомого майна, які належать їм на праві приватної власності, в чому і полягає обмеження права власності іноземців на землю і на землі водного фонду, зокрема.

Засобом обмеження прав іноземців на земельні ділянки водного фонду уявляються також встановлені в законодавстві обмеження щодо підстав набуття ними права власності на землю. Такі підстави перелічені у ч. 3 ст. 81 ЗКУ. Виходячи із змісту наведеної норми, іноземці можуть набувати у власність земельні ділянки водного фонду у разі: а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності; в) прийняття спадщини. Щодо приватизації, то аналіз ст.ст. 81, 116, 118 та 121 ЗКУ дає підстави стверджувати, що іноземці не мають права на безоплатну приватизацію земельних ділянок в межах норм безоплатної передачі. Це право, як і щодо замкнених водойм, законодавець визнає лише за громадянами України.

При цьому, іноземці можуть набувати у власність земельні ділянки водного фонду що знаходяться приватній власності громадян України - шляхом укладення цивільно-правових угод. А земельні ділянки водного фонду із земель державної або комунальної власності, а також прав на них (оренди, суперфіцію, емфітевзису) лише на конкурентних засадах у формі аукціону, шляхом: викупу або платної приватизації (ст. 116, 127 ЗКУ). При цьому, надання у користування водних об'єктів розташованих на відповідній земельній ділянці здійснюється у комплексі із такою земельною ділянкою (ст. 51 ВКУ). Однак, вказівки щодо обов'язковості проведення процедури земельних торгів для іноземців ЗКУ не містить. Тож, виходячи з того, що іноземці користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, дану норму слід застосовувати й щодо іноземців.

Щодо права користування земельною ділянкою, то згідно ст. 85 ВКУ, порядок надання земель водного фонду в користування встановлюється земельним законодавством. Право постійного користування, це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку (ст. 92 ЗКУ). Однак, виходячи із змісту ч. 3 ст. 59 ЗКУ, іноземці не можуть набувати права постійного користування земельною ділянкою водного фонду із земель державної та комунальної власності. Це право надається виключно державним водогосподарським підприємствам, установам та організаціям.

Водночас, земельні ділянки водного фонду допускається передавати іноземцям в оренду (ч. 4 ст. 59 ЗКУ, ч. 2. ст. 93). Право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності (ст. 93 ЗКУ). Відносини, пов'язані з орендою земельних ділянок водного фонду та водних об'єктів регулюються ЦКУ, ЗКУ (ст.59), ВКУ (ст.ст. 47, 51), ЗУ «Про оренду землі» від 06.10.1998р. [11], а також постановами КМУ, яким затверджено «Порядок користування землями водного фонду» №502 від 13.05.1996р. [12], «Типовий договір оренди землі» №220 від 03.03.2004р. [13], «Типова форма договору оренди водних об'єктів» №420 від 29.05.2013р. [14] тощо. Аналіз положень наведених нормативно-правових актів дозволяє дійти до висновку, що іноземці мають однакові права на оренду земельних ділянок водного фонду, що і громадяни України. Спеціальних обмежень щодо їх правоздатності в частині набуття земельних ділянок водного фонду на умовах оренди, чинним законодавством України не передбачено. Так, відповідно до ч.4. ст.59 ЗКУ, іноземцям, рівно як і громадянам України, можуть надаватися в оренду лише ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення і берегових смуг водних шляхів, озера, водосховища, інші водойми, болота та острови: для сінокосіння, рибогосподарських потреб у т.ч. рибництва (аквакультури), культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Не підлягають передачі в оренду, як громадянам України, так і іноземцям: земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом (ч.3 ст. 93 ЗКУ). Між тим, оренда водних об'єктів (їх частин) допускається тільки у відношенні водних об'єктів місцевого значення та ставків, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення (ст. 51 ВКУ). При цьому, зазначені у ст. 51 ВКУ водні об'єкти можуть надаватися в оренду лише для риборозведення, виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, а також у лікувальних і оздоровчих цілях.

Висновки. Зіставлення підстав набуття іноземними

громадянами прав на земельні ділянки із земель водного фонду, із правовими підставами набуття їх українськими громадянами, дозволяє стверджувати про обмежені можливості перших. Зокрема, на відміну від громадян України правоздатність іноземців обмежується у можливостях придбання земельних ділянок водного фонду і водних об'єктів, розташованих на них у приватну власність та у постійне користування, в частині підстав набуття прав на такі землі, місцем розташування відповідних земельних ділянок, метою використання, умовами одержання, наявністю на них об'єктів нерухомого майна та належністю останніх на праві приватної власності іноземним громадянам.

Водночас, оскільки чинне водне законодавство до теперішнього часу не приведене у відповідність до новітнього земельного законодавства України, яке встановлює й інші (крім державної) форми власності на водні об'єкти, то існує необхідність внесення відповідних змін до ВКУ та ЗКУ щодо їх узгодження аби уникнути розбіжностей у тлумаченнях, що створюють перешкоди на шляху реалізації прав іноземців на землі водного фонду та водні об'єкти, що розташовані на них.

Література

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: ЗУ від 22.09.2011р. // ВВР України. - 2012. - № 19-20. - ст. 179.

2. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. - 1996. - № 30. - ст.141.

3. Земельний кодекс України від 25.10.2001р. // ВВР України. - 2002. - № 3-4. - ст. 27.

4. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. // ВВР України. - 1995. - № 24. - ст.189.

5. Екологічне право України. Заг. част.: навч. посіб. / В.В. Курзова, А.І. Берлач, В.І. Курило та ін. [за ред. В.І. Курила] - К.: Алерта, 2015. - 620 с.

6. Про охорону навколишнього природного середовища: ЗУ від 25.06.1991р.// ВВР України. - 1991. - № 41. - ст.546.

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. - 2003. - №№ 40-44. - ст.356.

8. Про приватизацію державного майна: ЗУ від 04.03.1992 р. в ред. від 19.02.1997 р. // ВВР України. - 1992. - № 24. - ст.348.

9. Земельний кодекс України: НПК / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. - Вид. 6-е, допов. - Х.: Одіссей, 2009. - 624 с.

10. Екологічне право України. Особлива частина: навч. посіб. / О.М. Шуміло (кер. авт. кол.), В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін. - К.: ЦУЛ, 2013. - 432 с.

11. Про оренду землі: ЗУ від 06.10.1998 р. в ред. від 02.10.2003р. // ВВР України. - 1998. - № 46-47. - ст. 280.

12. Про затвердження порядку користування землями водного фонду: постанова КМУ від 13.05.1996р. №502. // ЗП України. - 1996. - № 21. - ст.34.

13. Типовий договір оренди землі: постанова КМУ від 03.03.2004 р. № 220 // Офіційний вісник України. - 19.03.2004. - № 9. - ст.527.

14. Типова форма договору оренди водних об'єктів: постанова КМУ від 29.05.2013р. № 420 // Офіційний вісник України. - 02.07.2013. - №47. - ст.1692.

Будяченко О.М.,
Викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.01.2017

УДК342.9

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ

Денисова А. В.

Стаття присвячена виділенню та характеристиці норм чинного законодавства, спрямованих на визначення контролю та нагляду та дослідженню особливостей визначення співвідношення контролю та нагляду. Доведено, що у чинному законодавстві при визначенні нагляду передбачено поєднання ознак позитивної і негативної діяльності. У зв'язку з цим запропоновано охарактеризувати нагляд комплексним явищем, ширшим за змістом, порівняно із контролем.

Ключові слова: *контроль, нагляд, співвідношення, законодавство, позитивна діяльність, негативна діяльність, превенція*

Статья посвящена выделению и характеристике норм действующего законодательства, направленных на определение контроля и надзора, а также исследованию особенностей определения соотношения контроля и надзора. Доказано, что в действующем законодательстве при определении надзора предусмотрено соединение признаков позитивной и негативной деятельности. В связи с эти предложено охарактеризовать надзор комплексным явлением, содержание которого шире по сравнению с контролем.

Ключевые слова: *контроль, надзор, соотношение, законодательство, позитивная деятельность, негативная деятельность, превенция.*

Постановка проблеми. Необхідність поглибленого аналізу теоретико-правової проблеми співвідношення контролю та нагляду об`єктивується суспільно-політичними процесами, що відбуваються в Україні і проявляються у новелізації чинного законодавства, правових доктрин. Вказане безпосередньо стосується доктрини контролю та нагляду, яка має розвиватись на шляху впровадження новітніх тенденцій гармонізації та глобалізації у світі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях предмет уваги вчених стосувався переважно проблеми контролю, у межах якої аналізувалось питання про співвідношення контролю та нагляду як у загальному значенні так і у окремих сферах суспільного життя: О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчук, В.М. Гаращук, О.В. Головкін, В.М. Горшенев, Н.В. Никитченко, Г.М. Остапович, М.С. Студенікіна, Х.П. Ярмакі та інші. С.С. Вітвіцький у дослідженні, присвяченому характеристиці контролю як гарантії законності діяльності публічної адміністрації [1, 2], вказує про потужний науковий доробок вчених з філософії, державного управління, адміністративного права, присвячених проблемі контролю. Разом з тим, питання про співвідношення контролю і нагляду потребує додаткового опрацювання, особливо зважаючи на тенденцію оновлення чинного законодавства з метою формування правового режиму функціонування дієвих гарантій дотримання право і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб. Саме у такому контексті доцільно проаналізувати чинне законодавство у частині, що стосується питання про співвідношення контролю та нагляду.

Мета статті – виділити у чинному законодавстві норми, спрямовані на визначення контролю та нагляду та дослідити особливості визначення співвідношення контролю та нагляду.

Викладення основного матеріалу. Політико-правові процеси, що супроводжують розбудову в Україні системи гарантій забезпечення законності і правопорядку позначаються на відповідних змінах до чинного законодавства, які, хоча у не можна назвати такими, що мають системний характер, проте, принаймні, стимулюватимуть подальше поглиблення демократичних перетворень.

У чинному законодавстві такі тенденції проявились у позбавленні прокуратури функції загального нагляду, що відбулось на тлі активного обговорення у наукових колах моделі реформування прокуратури та її компетенції. Так, пунктом першим Розділу XIII Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [3] встановлено компетенцію прокуратури щодо здійснення функції нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами виключно у формі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Стосовно інших сфер нагляду прокуратури, вони чітко обмежені сферою додержання законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також додержання законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Зокрема, частиною 5 статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4] встановлено компетенцію прокурора здійснювати нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення, а саме тих, які пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян.

Якщо звернутись до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 №264/94-ВР [5], то поняття адміністративного нагляду охоплює не тільки контроль, а і заходи профілактичного та виховного характеру, які застосовуються до конкретної категорії осіб – окремих осіб, які звільнені з місць позбавлення волі, перелік категорій яких визначений у ст.3 зазначеного Закону. Специфіка такого нагляду полягає не тільки у суб'єктно-об`єктному складі відносини щодо нагляду, а й у їх змісті. Такі відносини мають імперативний характер, що прямо випливає з визначення адміністративного нагляду як системи примусових профілактичних заходів спостереження і контролю, що мають тимчасовий характер.

У Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V [6] поняття державного нагляду (контролю) визначене з позицій виконавчо-розпорядчої діяльності органів публічної адміністрації (органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), які наділені компетенцією щодо здійснення попередження, профілактики та забезпечення випуску і обігу продукції, товарів і послуг належної якості, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього

© А.В. Денисова, 2017

природного середовища (ст.1).

Виходячи з приписів Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V, можна зазначити, що законодавець у відносинах господарської діяльності не розмежовує державний контроль і нагляд і, тим самим, визнає і закріплює їх логічний взаємозв'язок. Такий підхід визначив легалізацію єдиної цілі державного контролю і нагляду, що і обумовлює застосування заходів і засобів здійснення контрольної (наглядової) діяльності без відповідного розмежування.

Вказане підтверджує і наявність єдиних критеріїв, за якими оцінюється, зокрема, ступінь ризику від провадження господарської діяльності і визначається періодичність здійснення Державною інспекцією сільського господарства планових заходів державного нагляду (контролю), затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 №191 [7]. Такі критерії визначено, виходячи зі ступеню ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з використанням та охороною земель, яка впливає на якісний стан земель та родючість ґрунтів. Передбачено віднесення суб'єктів господарювання до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього або незначного, відповідно наступним критеріям: дотримання вимог законодавства у сфері використання та охорони земель; площа землі, на якій провадиться господарська діяльність; категорія землі за її основним цільовим призначенням; статус об'єктів, розміщених на відповідних землях, залежно від загальнодержавного або місцевого значення (п.п.1, 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 №191).

Врегулювання єдиних заходів державного контролю (нагляду) встановлено Законом України «Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб - підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» від 23.02.2012 № 4448-VI [8]. До таких заходів віднесено планові та позапланові заходи державного нагляду (контролю), які застосовуються з метою визначення стану додержання санітарного законодавства, законодавства про працю, зайнятість (у тому числі зайнятість та працевлаштування інвалідів), про рекламу щодо реклами про вакансії (прийом на роботу), про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати матеріального забезпечення страхових виплат, надання соціальних послуг (ч.1 ст.3 Закону України «Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб - підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» від 23.02.2012 № 4448-VI). Вказане означає, що законодавець не розрізняє планові та позапланові заходи державного контролю і планові та позапланові заходи державного нагляду, оскільки державний контроль (нагляд) у сфері господарської діяльності взаємопов'язані, а здійснення відповідних заходів відбувається а підставі і у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Основні засади державного контролю та нагляду за господарською діяльністю визначені ст.19 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [9]. До напрямків (сфер) контролю і нагляду віднесено:

- стан і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;

- додержання кредитних, податкових зобов'язань та дисципліни розрахунків, вимог валютного законодавства;

- додержання правил ціноутворення;

- недопущення порушень антимонопольного законодавства;

- додержання правил використання і охорони земель, екологічного законодавства;

- стан додержання правил безпеки на виробництві, протипожежних правил, санітарно-гігієнічних правил тощо;

- безпека і якість продукції, товарів та послуг.

Тож у Господарському кодексі України відсутнє розмежування контролю і нагляду, натомість встановлено сфери суспільної діяльності, у межах яких вони здійснюються.

Чинне законодавство передбачає проведення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII [10]. Разом з тим, виходячи з приписів ст.39 зазначеного Закону, законодавець визначає державний санітарно-епідеміологічний нагляд як контроль, що здійснюється органами державної санітарно-епідеміологічної служби, а предметом є дотримання юридичними та фізичними особами санітарного законодавства. Такий нагляд здійснюється з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та по застосуванню заходів правового характеру щодо порушників (ч.1 ст.39 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII). Таким чином, законодавець не розділяє санітарно-епідеміологічний нагляд і контроль, застосовуючи їх як тотожні поняття.

Аналогічний підхід врегулювання термінів застосовано у Кодексі цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI [11], де встановлено компетенцію органів виконавчої влади щодо здійснення нагляду у сферах пожежної і техногенної безпеки, а статтею 47, Главою 14 Кодексу цивільного захисту України передбачено врегулювання державного нагляду (контролю) з питань цивільного захисту, який здійснюється у визначеній сфері - техногенної та пожежної безпеки, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, за діяльністю аварійно-рятувальних служб, а також у сфері промислової безпеки та гірничого нагляду, поводження з радіоактивними відходами. Отже, законодавець визначає як тотожні терміни державного нагляду (контролю) у сфері цивільного захисту.

Проте такий підхід законодавця спостерігається не в усіх законодавчих актах. Так, у Законі України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI [12] закріплено поняття державного контрою продукції (контролю продукції) і державного ринкового нагляду (ринкового нагляду). Відповідно ст..1 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI, контроль продукції полягає у забезпеченні відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпеченні відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам. Відповідними повноваженнями наділені органи доходів і зборів. Стосовно ринкового нагляду, його суб'єктами визначені органи ринкового нагляду, які здійснюють цілеспрямовану діяльність щодо забезпечення відповідності продукції встановле-

ним вимогам, а також забезпечення відсутності загроз суспільним інтересам.

Отже, наведений приклад свідчить про те, що законодавець при визначенні контролю продукції використовує юридичну конструкцію, в якій відтворено зміст контрольної діяльності органів доходів і зборів. Натомість при визначенні ринкового нагляду закріплено мету відповідної діяльності. Разом з тим, слід відзначити текстуальний збіг у визначення контролю продукції і ринкового нагляду за ключовими параметрами, а саме – обидва види діяльності передбачають забезпечення «встановленим вимогам» відповідно продукції, що ввозиться на митну територію України (при визначення контролю продукції) чи продукції (при визначенні ринкового нагляду), а також передбачено «забезпечення відсутності загроз суспільним інтересам».

Звідси можна зробити висновок про те, що Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI розрізняє контроль і нагляд за предметом (об'єктом) здійснення, що обумовлює специфіку обох видів державно-владно діяльності за наявності фактично спільних цілей.

Звернення до Закону України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР [13] дозволяє виділити ст.37, якою урегульовано контроль у сфері поводження з відходами. Передбачено, що за відходами здійснюють контроль: а) уповноважені органи публічної адміністрації (органи державної виконавчої влади, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, громадські інспектори з благоустрою населених пунктів); б) виробники відходів у межах компетенції (первинний контроль); в) громадські інспектори з охорони довкілля (громадський контроль). Отже, Законом України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР передбачено компетенцію щодо здійснення державного контролю за відходами не тільки уповноважених органів публічної адміністрації, але й недержавних суб'єктів. Стосовно останніх, їх компетенція у вказаному законі не визначена, на відміну від компетенції органів публічної адміністрації та суб'єктів господарської діяльності у сфері поводження з відходами.

Висновки. Узагальнення наведених норм чинного законодавства дозволяє вказати про те, що законодавець наголошує на превентивному, профілактичному характері державного нагляду, його спрямованості на забезпечення законності і правопорядку у певній сфері життєдіяльності суспільства. Поряд із цим, визнається змістовний зв'язок контролю та нагляду як засобів забезпечення законності, що проявляється у чинному законодавстві використанням цих термінів як синонімів. Крім того, законодавець виділяє певні особливості здійснення контролю і нагляду в окремих сферах суспільної діяльності. У чинному законодавстві визначення нагляду передбачає поєднання ознак позитивної і негативної діяльності, зважаючи на що його доцільно охарактеризувати комплексним явищем, ширшим за змістом, порівняно із контролем.

Література

1. Вітвіцький С.С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації: автореф. дис.. д.ю.н. 12.00.07/Вітвіцький Сергій Сергійович/ Національний університет ім.В.Н. Каразіна. – Х.,2016. – 39с.;

2. Вітвіцький С.С. Контроль діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія і практика: [монографія]/ С.С. Вітвіцький. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 362с.

3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII// Відомості Верховної Ради України, 2015, N 2-3 (16.01.2015), ст.12

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-X// Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до N 51, ст. 1122

5. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 №264/94-ВР// Відомості Верховної Ради України, 1994, N 52 (27.12.94), ст. 455

6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V// Офіційний вісник України, 2007, N 44 (25.06.2007), ст. 1771

7. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності і визначається періодичність здійснення Державною інспекцією сільського господарства планових заходів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 №191// Офіційний вісник України, 2013, N 24 (05.04.2013), ст. 811

8. Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб - підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності: Закон України від 23.02.2012 № 4448-VI// Офіційний вісник України, 2012, N 24 (06.04.2012), ст. 904

9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Офіційний вісник України, 2003, N 11 (28.03.2003), ст. 462

10. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон від 24.02.1994 року №4004-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 27, Ст. 218

11. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI// Офіційний вісник України, 2012, N 89 (30.11.2012), ст. 3589

12. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 № 2735-VI// Офіційний вісник України, 2010, N 101 (10.01.2011), ст. 3602

13. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 № 187/98-ВР// Офіційний вісник України, 1998, N 13 (16.04.98), ст. 483

Денисова А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 02.02.2017

УДК 351.74

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Кубаєнко А. В.

У статті розглядаються поняття і сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції. На основі положень науки адміністративного права та чинного законодавства сформульовано авторське визначення адміністративно-юрисдикційної діяльності дільничних офіцерів поліції в процесі забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Розглянуто проблемні питання законодавчого закріплення і практичної реалізації повноважень підрозділів превентивної діяльності та патрульної поліції при здійсненні адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Ключові слова: *адміністративна юрисдикція, адмінісратівно-юрисдикційна діяльність поліції, провадження у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарне провадження, провадження за скаргами громадян.*

В статье рассматриваются понятие и сущность административно-юрисдикционной деятельности полиции. На основе положений науки административного права и действующего законодательства сформулировано авторское определение административно-юрисдикционной деятельности участковых офицеров полиции в процессе обеспечения производства по делам об административных правонарушениях. Рассмотрены проблемные вопросы законодательного закрепления и практической реализации полномочий подразделений превентивной деятельности и патрульной полиции при осуществлении административно-юрисдикционной деятельности.

Ключевые слова: *административная юрисдикция, администратівно-юрисдикционная деятельность полиции, производства по делам об административных правонарушениях, дисциплинарное производство, производство по жалобам граждан.*

The article discusses the concept and essence of administrative and jurisdictional policing. On the basis of the provisions of the science of administrative law and legislation formulated by the author's definition of administrative and jurisdictional activity of district police officers in the process of manufacture on affairs about administrative offenses. Considered problematic issues of legislative consolidation and implementation of office units of prevention and patrol police in the exercise of administrative and jurisdictional activity.

Keywords: *administrative jurisdiction, administrative and jurisdictional activity, proceedings on administrative offenses, disciplinary proceedings, proceedings on the complaints of the citizens.*

Проблеми адміністративної юрисдикції, а також адміністративно-юрисдикційної діяльності органів виконавчої влади досліджуються вченими протягом багатьох років.

У юридичній теорії до теперішнього часу сформувалися певні традиції, а також наукові напрямки, однак говорити про те, що проблеми адміністративної юрисдикції остаточно вирішені, поки не доводиться. Крім того, розвиток адміністративного законодавства, а також досудових форм вирішення публічно-правових конфліктів відкриває нові можливості для дослідження адміністративно-юрисдикційної діяльності органів виконавчої влади. Дана діяльність має досить складну конструкцію, а також особливі форми реалізації, які, як показує практика, вимагають свого наукового аналізу.

В сучасних умовах в Україні відбувається реформування практично всіх сфер суспільного життя, в тому числі і правоохоронних органів, діяльність яких потребує вдосконалення в напрямі їх правового регулювання, організаційної структури, повноважень, форм і методів діяльності. Особливе місце в процесі реформування правоохоронної системи належить удосконаленню адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції України. Важливо, щоб ця діяльність повністю відповідала вимогам закону, а під час її здійснення було забезпечено дотримання прав і законних інтересів усіх учасників провадження, насамперед громадян.

Стан дослідження. Дослідженню питань адміністративної діяльності органів поліції приділяли увагу такі провідні науковці, як В. Б. Авер'янов, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, О. Ю. Дрозд, Д. П. Калаянов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, С. Ф. Константінов, М. В. Лошицький, В. І. Олефір, В. П. Пєтков, В. Г. Полішук, В. К. Шкарупа та ін. Але з урахуванням реформування правоохоронних органів та створенням Національної поліції та її структурного підрозділу - патрульної поліції та підрозділів превентивної діяльності потребують додаткового вивчення їх повноваження щодо здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Мета статті полягає у визначенні змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності поліцейських та особливостей кваліфікації адміністративних правопорушень, підвідомчих органам Національної поліції.

Розглядаючи сучасний стан правового регулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції, використовуючи системно-функціональний підхід необхідно встановити співвідношення наукових категорій: «адміністративна юрисдикція», «адміністративно-юрисдикційна діяльність», «адміністративна юрисдикційна діяльність органів поліції» та «адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничного офіцера поліції» Їх аналіз передбачає зрозуміти, що слід включати в зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності дільничного офіцера поліції.

Так, В.К. Колпаков вважає, що під «юрисдикцією» слід розуміти: компетентність судових органів щодо вирішення кримінальних справ; б) компетентність судових органів щодо вирішення не тільки кримінальних, а й будь-яких інших справ; в) компетентність будь-яких (включаючи судові) органів (посадових осіб) з вирішення суперечок щодо права; г) юридично оформлене право уповноважених органів (посадових осіб) здійснювати свої функції щодо встановлених об'єктів, структур, сфер [5, с.285].

На погляд вченого, адміністративна юрисдикція поділяється на три види: а) адміністративно-регулятивну, тобто компетентність вирішування адміністративних справ, що виникають за іншими, крім виникнення суперечки про право і здійснення адміністративного пра-

© А.В. Кубаєнко , 2017

вопорушення, підставами (справи про видачу ліцензій, державну реєстрацію автотранспортних засобів тощо); б) адміністративно-судочинну, тобто компетентність адміністративних судів щодо вирішення відповідних справ; в) адміністративно-деліктну, тобто компетентність вирішення справ про адміністративні правопорушення, за здійснення яких передбачається накладення адміністративних стягнень [5, с.286; 6, с.383]

Під юрисдикцією (від латинського «юрис» - право, «дико» - кажу) прийнято розуміти встановлену законом (чи іншим нормативним актом) сукупність правових повноважень відповідних державних органів вирішувати правові спори, у тому числі справи про правопорушення, тобто оцінювати дії особи чи іншого об'єкта права з позиції їх правомірності, застосовувати юридичні санкції до правопорушників [8, с. 16]. Із цього визначення випливає, що юрисдикційна діяльність полягає у вирішенні питання про правомірність дій певного суб'єкта. Тобто, така діяльність виникає внаслідок учинення діяння, що може бути кваліфіковане як правопорушення, відповідальність за яке передбачена чинним законодавством.

Юрисдикційна діяльність має державно-владний характер, оскільки реалізується спеціально уповноваженими на те органами державної влади й органами місцевого самоврядування при виконанні ними делегованих повноважень держави. Крім того, вона здійснюється в чіткій відповідності до національного законодавства, із дотриманням відповідних процедур, а в окремих випадках може супроводжуватися застосуванням заходів державного примусу. У зв'язку з цим доцільно говорити про адміністративно-юрисдикційну діяльність як діяльність суб'єктів владних повноважень із вирішення спірних ситуацій, зарахованих до їхньої компетенції.

Зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності постійно зазнає суттєвих змін у напрямі його розширення, що пов'язано з розвитком суспільних відносин і збільшенням видів спірних ситуацій, що вирішуються в процесі її реалізації. У зв'язку з цим прийнято її розглядати у вузькому та широкому значеннях. У першому випадку адміністративно-юрисдикційну діяльність ототожнюють із провадженнями у справах про адміністративні правопорушення, тобто розглядом і вирішенням справ про вчинення діянь, що підпадають під ознаки проступків, закріплених у Кодексі України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актах.

На сьогодні більш поширеним є трактування адміністративно-юрисдикційної діяльності в широкому значенні. В широкому розумінні адміністративну юрисдикційну діяльність розуміють як:

адміністративно-регулятивну діяльність органів публічної адміністрації - компетентність органів щодо вирішення адміністративних справ, не пов'язаних з виникненням правового спору; відносини, що регулюються адміністративно-регулятивними нормами, пов'язані з видачею ліцензій, державною реєстрацією транспортних засобів тощо;

адміністративно-судочинну діяльність - компетентність адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ;

адміністративно-деліктну діяльність - компетентність щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення, та винесення по ним постанов;

дисциплінарні провадження - діяльність щодо розгляду дисциплінарних проступків та притягнення до дисциплінарної відповідальності [7, с. 103].

Одним із провідних суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності є органи Національної поліції. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», на них покладаються такі обов'язки, що можуть бути зараховані до адміністративно-юрисдикційної діяльності: виявляти та припиняти адміністративні правопорушення, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких законом покладено на органи поліції; приймати рішення про накладення адміністративних стягнень і забезпечувати їх виконання у випадках, передбачених законом [2] тощо. Крім того, законом передбачена й так звана внутрішня адміністративно-юрисдикційна діяльність органів поліції, тобто провадження у спорах, що виникли з вини поліцейського. Так, у ньому зазначено, що поліцейський в межах повноважень, наданих законодавчими актами, самостійно приймає рішення та несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну чи кримінальну відповідальність. Дії поліцейського можуть бути оскаржені в установленому порядку до органів поліції, суду або прокурору [2]. В органах поліції можуть розглядатися скарги як на дії поліцейських, так і на дії чи бездіяльність інших суб'єктів, якщо ними порушувались чиїсь права, свободи чи законні інтереси. Отже, адміністративно-юрисдикційна діяльність органів поліції відображена в таких видах проваджень: у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарних і за зверненнями (скаргами) громадян. Крім того, до цієї діяльності може бути зараховано вирішення питань про скасування правових актів, якими порушуються права, свободи чи законні інтереси осіб.

Згідно зі ст. 213 Кодексу про адміністративні правопорушення на посадових осіб органів Національної поліції також покладається обов'язок розглядати підвідомчі їм справи про адміністративні правопорушення. Зокрема, ст. 222 Кодексу про адміністративні правопорушення наводить вичерпний перелік справ, підвідомчих Національній поліції [1].

Правопорушення за якими поліція має право здійснювати провадження, визначені у статтях 255 (право на складання протоколів про адміністративне правопорушення), 222 (право на винесення постанови), 258 КУпАП (випадки, коли протоколи про адміністративне правопорушення не складаються). Суттєвих змін за останній час зазнали останні дві статті. Так, спочатку законодавець виділив окремим пунктом (п. 3 ст. 222 КУпАП) компетенцію патрульної служби щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, в неї увійшли всі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху [3], але згодом до ст. 222 КУпАП було внесені зміни, відповідно до яких у ч. 1 визначено перелік правопорушень, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції, а у ч. 2 зазначено, що від імені органів Національної поліції розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень [4]. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 222 КУпАП, відсутнє розмежування між підрозділами Національної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. В той же час, уч. 2 ст. 222 КУпАП вказано, що компетенція щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення визначається відповідно до покладених на працівників органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні

звання, повноважень. Але такі повноваження в жодному нормативно-правовому акті не виписані, що викликає питання щодо правомірності прийняття рішень працівниками Національної поліції у справах про адміністративні правопорушення. За таких умов є необхідним з ч. 2 ст. 222 КУпАП виключити слова «відповідно до покладених на них повноважень».

Іншою нормою, яка суттєво вплинула на порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, є ст. 258 КУпАП, яка розширила перелік випадків спрощеного провадження у справах про адміністративні правопорушення, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається. До цих випадків віднесено провадження у справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції, в тому разі, коли правопорушник погоджується з правопорушенням та стягненням, що на нього накладається. З цього правила є виключення - провадження у справах про адміністративні правопорушення. За цією категорією справ, якщо розгляд правопорушення віднесено до компетенції Національної поліції, відразу виноситься постанова, не зважаючи на те, погоджується особа, яка притягається до відповідальності, з правопорушенням та стягненням, що на неї накладається, чи ні.

Важливе місце при здійсненні адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції відводиться дільничному офіцеру поліції. На сьогоднішній день здійснення дільничними офіцерами поліції адміністративно-юрисдикційної діяльності є закономірним і необхідним. Соціально-корисний результат адміністративної юрисдикції полягає в попередженні рецидиву правопорушень і в загальному профілактичному впливі на інших осіб. Важлива роль дільничним офіцером поліції відводиться на стадії порушення справ про адміністративні правопорушення, яка складається з наступних етапів:

1) прийняття рішення про початок провадження у справі і процесуальне оформлення такого рішення;

2) встановлення фактичних обставин вчиненого адміністративного правопорушення (в т.ч. і шляхом адміністративного розслідування);

3) фіксація факту вчинення адміністративного правопорушення в процесуальному документі (складання протоколу про адміністративне правопорушення, винесення постанови про накладання адміністративного стягнення);

4) направлення матеріалів справи для розгляду по підвідомчості.

Кількість етапів даної стадії залежить від виду провадження (звичайне, спрощене) і від наявності у посадової особи, уповноваженої порушувати провадження у конкретній справі про адміністративне правопорушення, повноважень на розгляд даної справи.

Особливе значення відводиться першого етапу стадії порушення справи про адміністративне правопорушення, який включає наступні юридично значимі дії:

1) виявлення події адміністративного правопорушення або отримання (і фіксація) інформації про подію адміністративного правопорушення;

2) перевірка отриманої інформації про подію адміністративного правопорушення і прийняття рішення про порушення справи про адміністративне правопорушення;

3) складання передбаченого нормами адміністративного законодавства процесуального документа, з моменту складання якого справа про адміністративне правопорушення вважається порушеною.

Протокол про адміністративне правопорушення є основним процесуальним документом стадії порушення справи про адміністративне правопорушення, який визначає її призначення. Залежно від того, наскільки повно і правильно він буде складений, з огляду на всі реквізити даного документа, настільки успішно буде далі розглянуто справу. Виходячи їх цих обставин законодавець висуває певні вимоги до форми і змісту протоколу, закріплені в ст. 256 КУпАП.

Дільничні офіцери поліції в своїй практичній діяльності до складання протоколу часто ставляться без належної уваги, що, безсумнівно, знижує ефективність застосування адміністративної практики. Істотними недоліками оформлення протоколів в даний час є наступні: в протоколах не завжди фіксуються пояснення правопорушників; не вказуються документи і речові докази, досліджені при розгляді справи; відсутнє спеціальне звання особи, яка склала протокол; немає найменування органу поліції; не вказано точне місце вчинення правопорушення; відсутня характеристика конкретного адміністративного правопорушення; не вказано нормативно-правовий акт, на який посилалися при кваліфікації адміністративного правопорушення, а також дані документів, що посвідчують особу правопорушника; відомості про вчинені адміністративні правопорушення протягом року з інформаційних баз даних органів поліції; перелік документів, які додаються до протоколу, наприклад рапорт поліцейського, заява потерпілого, пояснення свідків та очевидців, протокол вилучення речей і документів та ін.

З метою усунення зазначених недоліків необхідно, на наш погляд, узагальнити адміністративну практику дільничних офіцерів поліції з даного питання і розробити заходи, спрямовані на недопущення зазначених недоліків. Це дозволить більш ефективно впливати на правопорушників і сприятиме забезпеченню законності в діяльності дільничних офіцерів поліції.

Підводячи підсумок сказаному, відзначимо, що дільничні офіцери поліції є активними суб'єктами адміністративно-юрисдикційної діяльності, вони вносять вагомий внесок в профілактику адміністративних правопорушень, в справу зміцнення законності, забезпечення громадського порядку і громадської безпеки. Отже, в умовах реформування адміністративного законодавства важливо надати можливість реалізації закріпленого права щодо повноважень на розгляд справ про адміністративні правопорушення та винесення постанов про накладання адміністративних стягнень.

Таким чином, зміст та сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції полягає у виявленні адміністративних правопорушень, збиранні та підготовці матеріалів, оцінці доказів, кваліфікації адміністративних проступків, застосуванні заходів відповідних адміністративних стягнень, заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення або передачі матеріалів справи на розгляд судовим органам. Визначено проблемні питання законодавчого закріплення та практичної реалізації повноважень патрульної поліції та підрозділів превентивної діяльності, вирішення яких вимагає приведення підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до Закону України «Про Національну поліцію», прийняття нових підзаконних нормативно-правових актів, які б конкретизували та деталізували діяльність підрозділів превентивної діяльності та патрульної поліції під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). - 1984. - Додаток до № 51, - Ст. 1122.

2. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII - Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua- Назва з екрана.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 14 липня 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/596-19

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» : Закон України від 23 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/901-19

5. Колпаков В. К Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

6. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / Валерій Костянтинович Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

7. Комиссаров С.М. Сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності / С.М. Комиссаров // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2015. - № 3. - С. 100-107.

8. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А.Я. Сухарева. - М. : Советская энциклопедия, 1984. - 415 с.

Кубаєнко А.В.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри адміністративної
діяльності ОВС та економічної безпеки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.02.2017

УДК 656.13

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ АВТОПЕРЕВІЗНИКІВ ВАНТАЖІВ ТА ТРАНСПОРТНИХ ЕКСПЕДИТОРІВ

Фалатюк О. С.

У статті піднімається досить актуальне питання щодо логістичної організації перевезення вантажів автотранспортом в Україні і висвітлюються окремі юридичні питання співпраці автоперевізників з транспортними експедиторами.

Ключові слова: *автоперевізник вантажів, транспортний експедитор, вантаж, договір.*

В статье поднимается достаточно актуален вопрос о логистической организации перевозки грузов автотранспортом в Украине и освещаются отдельные юридические вопросы сотрудничества автоперевозчиков с транспортными экспедиторами.

Ключевые слова: *автоперевозчик грузов, транспортный экспедитор, груз, договор.*

The article raised very relevant questions about the logistics organization Trucking in Ukraine and highlights some legal cooperation carriers to transport freight forwarders.

Keywords: *Transporter cargo transport forwarder, cargo contract.*

Актуальність теми зумовлена тим, що в Україні, на наш погляд, доволі мало інформації щодо ситуації, яка склалася на ринку автотранспортних послуг з перевезення вантажів, зокрема у правових відношеннях автоперевізника з експедиторами.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з цього питання свідчить, що серед автоперевізників вантажів та експедиторів протягом багатьох років немає єдиної думки стосовно того, хто з них виконує головні функції у взаємовідносинах з клієнтом. Значна частка перевізників вважає, що їх співробітництво з експедиторами є вимушеним. Експедитори є невиправданими посередниками при здійсненні перевезення вантажів і така співпраця нормативно не врегульована. Зовсім іншої думки дотримуються експедитори, які вважають себе повноцінними організаторами процесу транспортно-експедиторського обслуговування замовників перевезень. Така діяльність являє собою цілий комплекс операцій по забезпеченню переміщення вантажів. До таких операцій відносяться, наприклад: вироблення оптимальних маршрутів перевезення вантажів і підготовка їх до перевезення; прийняття, зважування, навантаження, супровід вантажів; контроль за їх перевезенням; при необхідності перевантаження з одного виду транспорту на інший; вивантаження вантажів в пункті призначення; організація їх зберігання; оформлення офіційних і митних документів при перетині кордону та ін. Без таких операцій у багатьох випадках неможливо здійснити перевезення вантажів. Крім того, що стосується економічної відповідальності за зобов'язаннями перед перевізником, то експедитор сплачує послуги перевізника з коштів, отриманих від клієнта. В такій ситуації тяжко визначити хто є об'єктивним у своїх судженнях, перевізник чи експедитор.

У силу різних причин такі операції, як правило, не виконуються ні вантажовідправниками, ні вантажоодержувачами, ні автоперевізниками. Вони здійснюються спеціалізованими фірмами, які займаються транспортно-експедиційною діяльністю, виступаючи в якості транспортних посередників, роль і значення яких постійно зростає.

Окремим питанням визначеної проблеми присвячено публікації **Брагинського М. І., Витрянского В. В.,** Грисюк Ю. С., Кужко О. С., **Лимонова Е. Л., Плужникова К. І.,** Чуєва О. Ф., Чуєвої М. О. **та ін. Водночас слід відмітити, що в основному ця проблема обговорюється представниками економічних наук і фахівцями транспортної сфери. І не достатньо приділено уваги представниками юридичних наук.**

Переходячи до основної частини нашої статті слід зазначити, що важко погодитись з окремими авторами у тому, що господарська діяльність автоперевізників вантажів здійснюється на підставі закону, який не визначає

© О.С. Фалатюк, 2017

правових основ їх ділових взаємовідносин з клієнтурою та експедиторами. І взагалі має зміст скоріше не закону, а підзаконного акту – нормативного документу; та до того ж не ринкового, а інженерно-технічного характеру. Йдеться про Закон України «Про автомобільний транспорт». А закон, що регулює діяльність експедиторів – Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» - містить лише тільки одне посилання на договір перевезення вантажу, що укладається перевізником з експедитором [1].

На наш погляд, перш за все, доцільно розділяти господарську діяльність автоперевізників вантажів і діяльність експедиторів. Щодо правового регулювання господарської діяльності автоперевізників вантажів, то це біля 100 законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, серед яких: закони України: «Про автомобільний транспорт», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про транспортно-експедиторську діяльність», «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про приєднання України до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів від 19 травня 1956 року», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного регулювання і управління у сфері транспорту та дорожнього господарства»; Господарський, Митний, Цивільний, Цивільний процесуальний кодекси України; Статут автомобільного транспорту УРСР, затверджений постановою Ради Міністрів Української РСР від 27.06.1969 року № 401; Перелік документів, необхідних для здійснення перевезень вантажу автомобільним транспортом у внутрішньому сполученні, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.02.2009 року № 208; Порядок оформлення, видачі, використання, обліку та звітності щодо дозволів Європейської Конференції Міністрів Транспорту (ЄКМТ) на перевезення вантажів автомобільним транспортом між країнами-членами ЄКМТ (наказ Міністерства транспорту України від 20.08.2004 року за № 757; Правила перевезення вантажів автомобільним транспортом в Україні та багато інших нормативно-правових актів. І навпаки, досить складно знайти ще якусь галузь, діяльність якої б мала таку розгалужену правову регламентацію. У зв'язку з чим і пропонується прийняти Транспортний кодекс України.

Щодо транспортно-експедиторської діяльності, то Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність» дійсно, передбачено лише укладання договору перевезення вантажу між перевізником та експедитором. Але якого змісту такі договори повинні бути – в законодавстві не визначено. У зв'язку з чим виникає багато дискусійних питань між автоперевізниками і експедиторами.

Правова невизначеність щодо правових відносин автоперевізників вантажів та експедиторів могла б бути усунена відповідними змінами і доповненнями до законодавчих актів або уточнюючими положеннями прийнятих нових підзаконних нормативно-правових актів. Але, як уже зазначалося, сьогодні цим питанням приділяється не достатньо уваги, що об'єктивно стримує розвиток надання послуг з автоперевезень вантажів та розвиток економіки України, а відтак, інтеграцію українських автоперевізників вантажів в міжнародний нормативно-правовий простір, проектування і впровадження в практику сучасних технологій спільного логістичного обслуговування замовників послуг та інше.

Не дивлячись на те, що Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» прийнятий ще 1 липня 2004 року, де у ст. 16 йдеться про те, що Кабінету Міністрів України протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом (а він набрав чинності з моменту опублікування), необхідно забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом [2], зокрема, - «Правила здійснення транспортно-експедиторської діяльності». Але, як бачимо, й досі Кабінет Міністрів України, в особі Міністерства інфраструктури України, не виконав вимог Закону і не забезпечив розробку правил здійснення в Україні транспортно-експедиторської діяльності. Наслідком цього є те, що діапазон думок автоперевізників вантажів стосовно транспортних експедиторів сьогодні досить широкий і змістовно суперечливий. Одні автоперевізники вантажів вважають експедиторів економічно безвідповідальними та технологічно зайвими посередниками, інші, - з позитивним досвідом перевезення вантажів з експедиторами, нарікають на високу ціну послуг експедиторів. Є й ті, які розглядають експедиторів як роботодавців для автоперевізників вантажів в умовах постійного дефіциту клієнтського попиту на такі послуги.

Не зважаючи на різні точки зору автоперевізників, інколи й протилежні, щодо співпраці з експедиторами, суть більшості цих думок зводиться до необхідності співпраці автоперевізників з експедиторами та внесення змін до чинного законодавства щодо такої співпраці. Суть таких змін полягає у тому, щоб чітко, на законодавчому рівні, визначити права й обов'язки як автоперевізників, так і експедиторів, а також зобов'язати експедиторів бути гарантами платежів за надані послугами по перевезенню вантажів.

Така пропозиція базується на тому, що відповідно до ст. 316 ГК України [3] та ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» [2] за договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу.

Відповідно до ч. 4. ст. 306 ГК України транспортне експедирування є допоміжним видом діяльності, пов'язаним із перевезенням вантажу [3]. Таким чином, договір транспортного експедирування підпадає під категорію так званих транспортних договорів.

Поняття «транспортні договори» у свій час міцно укоренилося в цивільно-правовій доктрині. Як зазначалося в літературі, транспортні договори – це різні за своєю природою і змістом договори, що опосередковують відносини у сфері транспортної діяльності [4; 5]. Уважається, що всі транспортні договори є допоміжними стосовно «договору перевезення». Однак при детальному вивченні ЦК України можна зробити висновок про те, що насправді це загальне (родове) поняття, яке розглядається (регламентується) щодо окремих його видів. Зокрема, в ч. 1 ст. 908 ЦК України йдеться про перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти [6]. У наступних статтях кожний з видів розглядається окремо, тобто Цивільний кодекс не містить загального поняття для договору перевезення. З урахуванням принципу диспозитивності

в цивільному праві досить складно «поставити» один договір над іншим. Вищевказана конструкція пов'язана з радянською плановістю і першочерговою метою транспорту – перевезенням. Зараз ситуація принципово змінилася і в літературі зазначається, що саме на виконання договору транспортного експедирування, за яким експедитор прийняв на себе зобов'язання організувати перевезення вантажу за маршрутом, узгодженим сторонами, здійснюються операції з доставки вантажу з пункту відправки до пункту призначення [7].

З цього питання Кужко О. С. зазначає, що необхідно забезпечити на загальногалузевому нормативно-розпорядчому рівні додержання усіма виробниками транспортно-експедиторських послуг наступного нормативного тлумачення (наприклад, спільного роз'яснення Міністерства юстиції та Міністерства інфраструктури) положень ч. 1 ст. 929 Цивільного кодексу України:

Обов'язковими підставами для укладання між клієнтами та експедиторами договору транспортного експедирування мають бути:

замовлення клієнтом експедитору послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу: серед цих послуг послуга з забезпечення (виконання) перевезення вантажу не може бути єдиною з послуг, замовлених клієнтом. Виключення з цього випадку складають лише експедитори, які володіють власним тоннажем (власними транспортними засобами);

у разі замовлення клієнтом експедитору, який не має власного тоннажу (транспорту), тільки послуги з забезпечення (виконання) перевезення вантажу між вказаними сторонами замість договору транспортного експедирування (ст. 929 ЦК України) має укладатися агентський договір (ст. ст. 295-300 ЦК України), за яким агентом клієнта є експедитор (експедитор-агент). Відповідно до останнього, експедитор - агент має сприяти клієнту в укладанні останнім договору перевезення вантажів безпосередньо з перевізником таких. У разі ж, якщо експедитор за статутним та фактичним видом діяльності володіє власним тоннажем (власними транспортними засобами), він має укласти з клієнтом від свого імені договір перевезення вантажу (ст. 909 ЦК України). У такому ж випадку експедитор, який не має власного тоннажу (транспорту), може укласти з клієнтом договір транспортного експедирування з загальним зобов'язанням щодо організації перевезення вантажу тільки у разі, коли таке зобов'язання своїм конкретним змістом буде повністю відповідати визначеному у ч. 2 п. 1 ст. 929 ЦК України. А саме, укласти від свого імені, або від імені клієнта, договір перевезення вантажу, забезпечити відправку і одержання вантажу, а також виконання інших зобов'язань, пов'язаних з перевезенням. У всіх інших випадках, що не передбачають безпосередні робочі контакти експедитора з клієнтом та перевізником у місцях відправлення і одержання вантажів, їх митного оформлення, не пов'язані з фізичною присутністю експедитора у відповідних пунктах вантажопереробки чи зберігання вантажів, експедитор має виступати як агент клієнта або перевізника вантажу [8, с. 118].

Ми також поділяємо думку Кужко О. С., що з метою запобігання зловживань з боку експедиторів, що полягають у затримках та в нездійсненні розрахунків з третіми особами, залученими експедиторами до виконання своїх зобов'язань за договором транспортного експедирування (ч. 1 ст. 932 ЦК України), на відповідному рівні (нормативним документом Національного банку України, або у майбутніх правилах здійснення транспортно-експедиторської діяльності) необхідно визначити наступне: «Грошові кошти, перераховані клієнтом за замовлені транспортно-експедиторські послуги, зараховуються на спецрахунок експедитора. Експедитору забороняється витрачати кошти з такого спецрахунку на власні потреби. Перерахування коштів зі спецрахунків здійснюється банком на користь так званих інших осіб (ч. 1 ст. 932 ЦК України) лише на підставі поданих експедитором у банк документів, що підтверджують виконання іншою особою відповідних зобов'язань за договором з експедитором.

Сплата послуг експедитора здійснюється з такого спецрахунку за «залишковим» принципом. Тобто, лише після завершення експедитором розрахунків з усіма іншими особами, яких експедитор залучив до виконання своїх зобов'язань перед клієнтом за договором транспортного експедирування» [8, с. 120].

Підсумовуючи викладене можна сказати, що прийняття та впровадження в практику співпраці автоперевізників вантажів та транспортних експедиторів вище наведених пропозицій дозволить досягти: підвищення економічної рентабельності та безпеки перевезення вантажів автотранспортом; знизити надмірно високі і не виправдані ціни ринкового попиту на послуги експедиторів, налагодити ефективну співпрацю між перевізниками та експедиторами тощо.

Використані джерела:

1. Чуєв О. Ф., Чуєва М. О., Грисюк Ю. С. Співвідношеня транспортної та транспортно-експедиторської діяльності: нормативно-правовий та логістичний аспекти. – [Текст з екрану]. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Upsal_2012_9_104%20(2).pdf

2. Про транспортно-експедиторську діяльність : Закон України від 01 липня 2004 року №1955-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004. - № 52. - Ст. 562.

3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV / // Відомості Верховної Ради України, 2003. - № 18-22. - Ст. 144.

4. Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя. Издание пятое, переработанное и дополненное / Н. А. Саниахметова. – Х.: ООО Одиссей, 2003. – 1024 с.

5. Цивільне право України : [Підручник] / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

7. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Книга четвертая: Договоры о перевозке, буксировке, транспортном экспедировании и иных услугах в сфере транспорта. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2004. – 910 с.

8. Кужко О. С. Представницький характер договору транспортного експедирування / О. С. Кужко // Південноукраїнський правничий часопис, 2007. – № 3. – С. 117-119.

Фалатюк О. С.,
здобувач ОДУВС
Надійшла до редакції:13.02.2017

УДК 316.344

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Свиридюк Н. П.,
Цюприк Н. О.

Стаття присвячена аналізу окремих питань адміністративно-правового регулювання сфери гендеру, зокрема розглянуто основні принципи адміністративно-правового регулювання в сфері гендерної політики держави. Виділяючи більш основні принципи адміністративно-правового регулювання сфери гендерної рівності, акцентовано увагу на таких його принципах як принцип об'єктивності; принцип законності, який розглядається як основоположний принцип адміністративно-правового регулювання та нерозривно пов'язаний із принципом правової впорядкованості регулювання у сфері гендеру; принцип гендерної рівності; принцип демократизму тощо.

Ключові слова: *принцип, правове регулювання, принципи адміністративно-правове регулювання, гендерна рівність, гендерна політика, сфера гендеру, рівні права і можливості жінок і чоловіків.*

Статья посвящена анализу отдельных вопросов административно-правового регулирования сферы гендера, в частности рассмотрены основные принципы административно-правового регулирования в сфере гендерной политики государства. Выделяя важнейшие принципы административно-правового регулирования сферы гендерного равенства, акцентировано внимание на таких его принципах как принцип объективности; законности, который рассматривается, как основополагающий принцип административно-правового регулирования и неразрывно связан с принципом правовой упорядоченности регулирования в сфере гендера; принцип гендерного равенства; принцип демократизма и тому подобное.

Ключевые слова: *принцип, правовое регулирование, принципы административно-правовое регулирование, гендерное равенство, гендерная политика, сфера гендера, равные права и возможности женщин и мужчин.*

The article is devoted to the analysis of separate issues of administrative-legal regulation of the sphere of gender. The main principles of administrative-legal regulation in the field of gender policy of the state are considered. The principle of objectivity is considered; the principle of legality, which is considered as the fundamental principle of administrative-legal regulation and is inextricably linked with the principle of legal regulation of gender regulation; the principle of gender equality; the principle of democracy.

Recently, issues related to gender equality have become more acute in all spheres of human life. They are interested in issues related to the administrative and legal regulation of social relations in this area. Problems of administrative-legal regulation in the field of gender policy of the state need to highlight the issue of the characteristics of the principles on which the administrative-legal regulation of social relations is based on equality of rights and opportunities of women and men in all spheres of vital activity of the country.

The principles of administrative and legal regulation in the field of gender point to the fundamental idea of implementing such regulation. They play an important role in the implementation of administrative and legal regulation of social relations. These principles require more detailed research, as well as legitimize in the relevant administrative legal acts and develop mechanisms for their implementation.

Keywords: *principle of regulation, the principles of administrative regulation, gender equality, gender politics, the sphere of gender equal rights and opportunities for women and men.*

Питання розвитку суспільних відносин у будь-яких сферах життєдіяльності суспільства стали пріоритетними завданнями у формуванні основних програм та концепцій державного розвитку України, яка знаходячись у процесі реформування, особливої уваги приділяє кризовим явищам, що виникають з нестабільності розвитку суспільства.

Зокрема, потребують свого вивчення та переосмислення проблемні питання, що пов'язуються з політичними трансформаціями в державі, розвитком правової системи, загальноцивілізаційними та глобалізаційними процесами, а також особливої уваги потребує проблематика, пов'язана зі зниженням ролі права. У цьому контексті актуальними та нагальними вбачаються питання, пов'язані з використанням правових засобів у регулюванні суспільних відносин щодо рівності прав жінок і чоловіків. Постає необхідність у додатковому осмисленні та інтерпретації проблем модернізації механізму правового регулювання та особливої уваги потребує і проблематика законності, зміцнення якої в будь-яких сферах суспільних відносин передбачає не лише кроки у напряму декриміналізації, гуманізації, демократизації, але й посилення держаного контролю у різних сферах суспільних відносин, розширення державної ролі та участі в удосконаленні нормативної бази України, зокрема щодо здійснення державної політики у сфері гендерної рівності.

Разом з тим, розвиток сучасного українського суспільства, зокрема й щодо його демократизації та гуманізації, передбачає орієнтацію нашої держави на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, на їх природні засади, що є важливими для всього світового співтовариства.

Зазначене вище говорить про своєчасність зазначеної тематики. Поряд з цим, останнім часом у всіх сферах життєдіяльності людини зросла актуальність питань, пов'язаних із гендерною рівністю, процес формування законодавства щодо яких характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей.

Питання гендерної рівності в цілому увійшли до предмету вивчення цілого ряду сучасних вітчизняних досліджень, автори яких є представниками різних галузей правової науки. Зокрема, науковців цікавлять питання, які пов'язані з адміністративно-правовим регулюванням суспільних відносин у зазначеній сфері. Разом з тим, зважаючи на теоретичну і практичну значущість проблеми адміністративно-правового регулювання в сфері

© Н.П. Свиридюк, Н.О.Цюприк, 2017

гендерної політики держави, потребують висвітлення питання характеристики принципів, на яких базується адміністративно-правове регулювання суспільних відносин щодо рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності країни.

Метою даної статті є осмислення формування комплексного підходу та аналізу принципів адміністративно-правового регулювання щодо гендерної політики держави й отримання об'єктивних знань щодо даної дефініції.

У зв'язку з цим, саме визначення та характеристика фундаментальних положень та ідей, тобто принципів, зокрема й в питаннях пов'язаних з гендерною політикою держави, дасть можливість ефективніше здійснювати подальше адміністративно-правове регулювання у всіх сферах суспільних відносин, зокрема й у дотриманні рівності прав жінок і чоловіків.

Загалом, категорія правового регулювання є достатньо відпрацьованою у правознавстві як на рівні загальної теорії права, так і на рівні окремих галузевих дисциплін. Так, під правовим регулюванням розуміють процес, мета якого завжди одна: упорядкувати певним чином суспільні відносини, сприяти їх розвитку. З огляду на предмет нашого дослідження нас цікавлять проблемні питання, що виникають при регулюванні суспільних відносин щодо забезпечення використання та застосування рівних прав і можливостей як для чоловіків, так і для жінок.

Разом з тим, хоча питанням дослідження природи та сутності принципів приділялася увага багатьох вчених у різних галузях наук, зупинимося на деяких аспектах характеристики даної дефініції.

Термін «принцип» походить від французького слова «principe» та від латинського «principum» (начало, основа), під яким розуміють основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації.

Загалом поняття та сутність принципів визначається як система основних «ідей», що відображають сутність та значення явища, а також визначають його спрямованість [1, с. 43]. Окрім того, «принципи характеризуються як сукупність загальних ідей, які визначають сутність того або іншого явища та його призначення у суспільстві. Вони відображають закономірності того чи іншого явища та являють собою найбільш загальні норми, що поширюються на всіх суб'єктів» [2, с. 174].

Деякими вченими наголошується на тому, що сутність принципів виявляється у системі факторів, які зумовлюють розвиток того або іншого явища. Зокрема, наголошується на тому, що сутність принципів як загальних закономірностей того або іншого юридичного явища розкривається через фактори, які визначають вид і зміст явища або предмету; фактори, що надають можливість забезпечити єдність процесуальної реалізації явища або предмету; фактори, що визначають рівень досконалості форми явища або предмету.

Відомий учений, який присвятив чимало праць дослідженню проблематики принципів права, А. М. Колодій, у своїй роботі наголошує на тому, що принципи в цілому являють собою «відправні ідеї буття, які відображають найважливіші підвалини і закономірності, є сутністю і утворюють риси того або іншого явища, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загально значимістю» [3, с. 118]. В свою чергу О. Ф. Скакун визначає поняття принципів в якості сукупності основних вимог до певного процесу (явища, предмету), котрі віддзеркалюють їх сутність [4, с. 319-320]. Окрім того, сутність та зміст принципів розглядаються також як особливе соціальне явище, виникнення якого зумовлюється потребами суспільства, окрім того в них відображаються закономірності суспільного життя, як «сукупність керівних ідей, фундаментальних основ, основних правил, що охоплюють весь зміст суспільних відносин та визначають форму їх прояву» [5, с. 114]. У результаті такого розуміння сутності принципів увага звертається на соціальну природу принципів, які походять від політичної, економічної, моральної, ідеологічної та культурної сфер життя.

Розкриваючи форму прояву принципів, в юридичній літературі проводять виокремлення їх двох видів, що мають власне сутнісне розуміння та характеристику. Зокрема, в літературі наголошується на тому, що принципи виявляються у вигляді: принципів-норм, що являють собою систему принципів, які мають правовий характер закріплення; принципи, що прямо не зафіксовані, але розроблені та обґрунтовані на методологічному та теоретико-науковому рівнях [6, с. 32].

Розглядаючи проблематику взагалі сутності принципів адміністративно-правового регулювання, слід зазначити, що в адміністративно-правовій науці немає єдиної думки із приводу видів принципів адміністративно-правового регулювання, підстав їх класифікації.

Перша спроба систематизувати принципи регулювання була зроблена французьким інженером і науковцем А. Файоль, який на основі адміністративної доктрини запропонував визначати 14 принципів управління. Г. Емерсон виділяв 9 принципів, Ф. Тейлор - 10, М. Вебер - 5 [7, с. 191]. Загалом проаналізувавши неоднозначні підходи до систематизації принципів державного регулювання та принципів адміністративно-правового регулювання можна стверджувати про труднощі у встановленні систематизаційних засад. Усі принципи адміністративно-правового регулювання та їх класифікації відносяться до всієї системи адміністративно-правового регулювання. На жаль, у сучасній правовій науці питання принципів адміністративно-правового регулювання в сфері гендерної рівності досліджуються досить мало, що слід вважати істотним недоліком, який негативно впливає як на подальші доктринальні дослідження, так і на нормативну та правозастосовну діяльність у відповідній сфері суспільних відносин.

Так, принцип слід розуміти як засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративно-правового регулювання, відображають закономірності його розвитку, визначають напрями і механізми його здійснення [8, с. 80]. Принципами адміністративно-правового регулювання необхідно називати основоположні правила й положення, закріплені в конституційних, органічних законах та відповідних нормативних актах, що: виступають основою нормотворчості у конкретній сфері суспільних відносин, гарантують його логічність, послідовність, безперервність і збалансованість; відображають найістотніші особливості й цілеспрямованість діяльності держави; відіграють роль головних орієнтирів у формуванні системи права; забезпечують взаємозв'язок системи права, законодавства і державної політики, сприяють відміні застарілих та прийняттю нових юридичних норм тощо [9, с. 92].

Принципи адміністративно-правового регулювання деякі вчені поділяють на загальні (ті, які притаманні всій системі здійснення державного регулювання)та спеціальні(ті, які відбивають характерні особливості державного регулювання в окремих сферах).

Зазначимо, що в адміністративно-правовому регулюванні досліджуваної нами сфери хотілося б виділити такі більш основні принципи: *об'єктивності*; *законності,* який розглядається як основоположний принцип адміністративно-правового регулювання та нерозривно пов'язаний із принципом *правової впорядкованості* регулювання

у сфері гендеру; *гендерної рівності; демократизму; гуманізму; публічності, справедливості* тощо.

Так, принцип об'єктивності адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері є одним із вихідних, обумовлює необхідність дотримання в усіх процесах вимог об'єктивних закономірностей та реальних можливостей суспільних сил. Саме даний принцип виражає залежність системи адміністративно-правового регулювання від: характеру рівня розвитку суспільства.

Слід також зауважити, що адміністративно-правове регулювання мають чітко узгоджуватися із провідними ідеями режиму законності, відповідати меті та цілям правового регулювання, спрямовуватися на досягнення найбільшого ефекту державно-правового впливу. Таким чином, *принцип законності* розглядається як основоположний принцип адміністративно-правового регулювання, що визначає рівень демократичності суспільства, саме дане положення формує основу правової держави. Значення цього принципу полягає в тому, що функціонування суб'єктів та зміни у структурі уповноважених державних органів, що здійснюють адміністративно-правове регулювання в сфері економіки ґрунтується на законах та полягає у практичній реалізації вимог чинного законодавства.

У свою чергу принципи законності, взяті за основу при формуванні того чи іншого сектору державної економічної політики, виступають свого роду методологічною основою визначення способів та засобів реалізації управлінської функції влади. Так, наприклад, принцип невідворотності відповідальності може виступати окремим методом здійснення державної економічної політики, особливо при вирішенні завдань очищення влади, подолання корупційних механізмів її здійснення. Принцип верховенства закону також може бути визначений як особливий метод, як специфічна методика вирішення кадрових, бюджетних, інвестиційних питань, проблем колізійності нормативно-правового регулювання, коли пріоритет визнається за юридичною силою закону, а підзаконний акт, спрямований на реалізацію завдань економічної політики держави, виконуючи роль конкретизуючого документа.

Отже сфера господарської діяльності передбачає прийняття суб'єктами господарювання на власний розсуд та власний ризик вільних рішень, а це означає, що їх прийняття та наступна реалізація мають здійснюватися у відповідності до принципів законності, послідовне втілення яких дозволить забезпечити стабільність та ефективність дії законодавства в економічній сфері, створить умови для нормального функціонування механізму правового регулювання. Під законністю слід розуміти режим точного та неухильного виконання приписів чинного законодавства всіма суб'єктами права як на стадії правотворчості, так і на стадії право реалізації. Законність, як режим, ґрунтується на безумовному дотриманні принципів верховенства закону, єдності законності, невідворотності відповідальності, взаємозв'язку з культурою тощо.

Разом із тим, правова база забезпечення законності у сфері господарської діяльності може бути ефективною лише за умови її постійного вдосконалення відповідно до сучасних реалій економічного розвитку держави. Попередження економічних злочинів, що вчиняються співробітниками підприємства, є особливо актуальним завданням для сучасних підприємств, зокрема, для забезпечення ефективності їх діяльності, що передбачає вжиття ними всього комплексу правових та інших заходів, орієнтованих на удосконалення механізму правового регулювання діяльності підприємств.

Принцип законності нерозривно пов'язаний із принципом *правової впорядкованості* регулювання у сфері охорони прав на промислові зразки, бо законодавча діяльність суб'єктів адміністративно-правового регулювання повинна бути впорядкованою, узагальненою і певним чином систематизованою.

Особливої уваги потребує один із найвагоміших загальнолюдських принципів принцип рівності, який визначає, що всі люди мають бути рівними між собою незалежно від будь-яких особливостей та з рівними правами та можливостями незважаючи на стать.

Гендерна політика є складовою діяльності будь-якої сучасної демократичної держави та центральною ланкою формування моделі паритетної демократії. Під гендерною рівністю розуміються «рівні можливості самореалізації жінок і чоловіків, гарантії дотримання прав і свобод з урахуванням особливостей статей, взаємні обов'язки та спільна відповідальність в процесі життєдіяльності».

Гендерна рівність являє собою процес справедливого ставлення до осіб різних статей. Для забезпечення такої рівності критерії справедливості мають компенсувати історичні та соціальні перешкоди, що заважають існувати в рівних умовах жінкам і чоловікам. Справедливість веде до рівноправності, яка передбачає однаковий статус для чоловіків та жінок, однакові умови для реалізації ними всіх прав людини, а також можливість кожного з них зробити свій внесок у розвиток суспільства в цілому та окремих сфер його життя (політичної, економічної, культурної тощо).

У законі України від 08.09.2005 р. № 2866-15 «Про забезпеченнярівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зазначено, що гендернарівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівніможливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей братиоднакову участь у житті суспільства [10]. Разом з тим, поряд із позитивними зрушеннями у зазначеній сфері, даний закон встановлює досить слабкі санкції за невиконання норм закону, а також не встановлено для жінок спеціальних тимчасових заходів для впровадження гендерної рівності. Процес реалізації закону показав, що є потреба у розробленні відповідних доповнень.

О. Руднєва зазначає, що гендерна рівність – це принцип правового статусу (становища) людини в державі, його складовими єрівні права, свободи та обов'язки жінки і чоловіка; врахування особливостей (фізіологічних, психологічних тощо) статей у правовомурегулюванні; система засобів гарантування рівності статей у державі[11, с. 107].

Гендерна рівність належить до фундаментальних засад правособи. Норми будь-якої галузі права повинні відповідати загальним принципам права, у тому числі принципу гендерної рівності. Такимчином, норми всіх без винятку галузей права мають певний гендерний вимір.

Категорія гендерної рівності містить множину причино-наслідкових зв'язків,а саме: рівність прав (законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя); рівність можливостей (забезпечення (гарантії) на практиці рівних умов щодо рівного розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження); забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей; «гендерна симетрія» (стан, при якому принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці).

Сьогодні Українська держава прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, особливо за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя, що вимагає від нашої державиреалізувати свої зобов'язання щодо гендерної рівності.

Таким чином, дотримання прав людини формується

як певний правовий ідеал,основним засобом досягнення якого є загальні принципи права, одним із основоположних яких є багатоаспектний принцип рівності, за допомогою якого відображається розвиток демократії у суспільстві. Складовою загального принципу рівності є незалежність від статі, тобто рівність жінок і чоловіків не означає їх біологічної ідентичності або ігнорування фізичних можливостей, психічних та психологічних характеристик. Відмінності не повинні негативно відбиватися на умовах життя чоловіків і жінок, спричиняти дискримінацію. Права чоловіка і жінки, як і рівність між ними, потребують постійного захисту, охорони і зміцнення. Гендерна рівність – складова загального принципу рівності, яка охоплює: рівність прав, рівність можливостей, забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей, гендерна симетрія; визначає однаковий правовий статус особи в суспільстві, стверджує основні права особи-жінки та особи-чоловіка.

Зокрема, сьогодні питання гендерної рівності є фундаментальною цінністю третього тисячоліття на рівні зі свободою, справедливістю, толерантністю, які базуються у цілому на дотриманні паритетності прав жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя (зокрема збалансованості їх участі у прийнятті рішень); охорони материнства, батьківства та дитинства; рівноправності в оплаті праці; однакового ставлення у трудових відносинах; поєднання професійних і сімейних обов'язків тощо.

Процес встановлення гендерної рівності у суспільстві характеризують такі категорії, як: гендерна демократія, гендерна стратегія, гендерна політика, гендерна ідеологія, гендерна культура та інші.Ст. 5 Конституції України закріплює *принцип демократизму*, який відтворює народовладдя у державному, зокрема адміністративно-правовому, регулюванні та означає забезпечення участі громадян – чоловіків і жінок на рівних правах та з однаковими можливостями у діяльності щодо відповідного регулювання.

«Гендерна демократія» являє собою систему волевиявлення жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб. Встановленню гендерної демократії сприяє чітке формулювання гендерної стратегії, під якою розуміють визначення суспільно значимих гендерних спрямувань у діяльності соціумів та їх організаційних структур, направлених на утвердження гендерної демократії в суспільстві з метою розвитку гендерної культури.

Зокрема, важливе значення для встановлення в суспільстві гендерної демократії має система ідей та поглядів, понять і уявлень про побудову суспільства, взаємин жінок та чоловіків як двох соціальних груп, тобто гендерна ідеологія.

Принцип гуманізму, як ідея, як вимога сучасності, поступово знаходить свій вираз не лише у доктринальних джерелах, але й у нормативному матеріалі. Правда, не можна поки констатувати, що гуманістична ідея оволоділа масами або сферою здійснення державної влади. Разом з цим, гуманізм як явище культурного життя, у кожній конкретній країні має свої особливості прояву, способи реалізації, конкретно-історичний зміст. А отже, будучи основою подальшого правового розвитку суспільства, гуманізм є показником рівня його цивілізованості, результатом здійснення державної політики у галузі прав людини, що особливого значення набуває у забезпеченні рівних прав і можливостей як для чоловіків, так і для жінок.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище можна відзначити, що принципи адміністративно-правового регулювання в сфері гендеру вказують на основоположні ідеї здійснення такого регулювання. Вони відіграють важливу роль при здійсненні адміністративно-правового регулювання суспільних відносин зазначеної сфери, адже закладають фундаментальні положення, що мають своє відображення у процесі такого регулювання та його результатах. Зокрема, характеризуються значними особливостями, що поряд із загальними фундаментальними ідеями адміністративно-правового регулювання потребують більш детального дослідження, а також потребують легітимації у відповідних адміністративно-правових актах та розробки механізмів їх впровадження

Для цього корисним виявляється вивчення досвіду розвинених європейських країн. Зокрема, для перевірки рівня дотримання у державі принципу гендерної рівності Організація Об'єднаних Націй встановила показники, які відображають становище в країні чоловіка і жінки в таких базових напрямах людського розвитку як можливість вести здоровий спосіб життя та довго жити; доступність якісної освіти; рівень матеріального добробуту. Ці показники входять до гендерного індексу людського розвитку, в структурі якого виділяють цілий ряд спеціальних індексів для вимірювання гендерної ситуації в країні.Еволюція теоретичних підходів до ідеї гендерної рівності відображені в програмах ООН «Розвиток жінок» (WID) та «Гендер і розвиток» (GAD).

Література

1. Дідич Т. О.Нормопроектування: теоретико-правовий аспект: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. О. Дідич. – К., 2006. – 239 с.

2. Енгибарян Р. В. Теориягосударства и права : учебноепособие / Р. В. Енгибарян, Ю. К. Краснов. – М. : Юристъ, 1999. – 272 с.

3. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02 / А. М. Колодій. – К., 1998. – 391 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Енциклопедичний курс : [підручник] / Скакун О. Ф. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

5. Мицкевич А. В.Актывысшихорганов Советскогогосударства. Юридическая природа нормативныхактоввысшихоргановгосударственнойвласти и управления СССР / А. В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1967. – 175 с.

6. Середа О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Середа. – К., 2008. – 198 с.

7. Копейчиков В. В. Механизмсоветскогогосударства / В. В. Копейчиков – М.: Юрид. лит., 1968. – 189 с.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : [підруч.] : у двох томах : Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-тво «Юридична думка», 2004. – 584 с.

9. Теремецький В. І. Принципи та функції адміністративно-правового регулювання податкових відносин / В. І. Теремецький // Право і Безпека. – 2011. – № 4 (41). – С. 92-97.

10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-15[Електронне джерело]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15

11. Руднєва О. Гендерна рівність як принцип законодавства України /О. Руднєва // Право України. – 2002. – № 4. – С. 104–108.

Свиридюк Н. П.,
доктор юридичних наук, доцент
Цюприк Н. О.,
кандидат юридичних наук
Надійшла до редакції: 21.02.2017

УДК: 343.98.067

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ «ДІАГРАМА МЕТИ ТА МОТИВІВ УМИСНОГО ВБИВСТВА»

Цільмак О. М.

У статті запропоновано застосувати авторський метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» під час досудового розслідування умисних вбивств, коли суб'єкт злочину ще не встановлений. Зазначено, що суть зазначеного методу полягає у генеруванні суб'єктами досудового розслідування ідей стосовно: а) імовірної мети злочину, б) імовірного мотиву злочину; в) імовірного суб'єкта злочину; в аналізі цих ідей, їх систематизації, конкретизації та їх графічної класифікації.

Метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» є креативним груповим способом пізнання. Очікуваними результатами від процесу застосування зазначеного методу є те, що він сприятиме: 1) генеруванню нових ідей (припущень, рішень), які ще не були відпрацьовані у процесі досудового розслідування умисного вбивства; 2) забезпеченню об'єктивності досудового розслідування; 3) винайденню найбільш раціональних і нових конструктивних рішень стосовно мети та мотивів умисного вбивства; 4) якості та результативності процесу побудови криміналістичних версій стосовно суб'єкта злочину; 5) чіткості та конкретності планування процесу перевірки криміналістичних версій; 6) встановленню суб'єкта умисного вбивства. Отже, його застосування дозволить підвищити якість та результативність правозастосовної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час досудового розслідування умисних вбивств.

Ключові слова: *метод, діаграма, мета, мотив, суб'єкт злочину, умисне вбивство, Національна поліція, досудове розслідування, слідча група, слідчо-оперативно група, тактика*

В статье предложено применять авторский метод «Диаграмма цели и мотивов умышленного убийства» во время досудебного расследования умышленных убийств, в случае, когда субъект преступления еще не установлен. Суть это метода заключается в генерировании субъектами досудебного расследования идей относительно: а) вероятной цели преступления, б) вероятного мотива преступления; в) вероятного субъекта преступления; в анализе этих идей, их систематизации, конкретизации, классификации.

Ожидаемыми результатами от процесса применения данного метода является то, что он будет способствовать: 1) генерированию новых идей (предположений, решений), которые еще не были отработаны в процессе досудебного расследования умышленного убийства; 2) обеспечению объективности предварительного расследования; 3) выработке наиболее рациональных и новых конструктивных решений относительно цели и мотивов умышленного убийства; 4) качеству и результативности процесса построения криминалистических версий относительно субъекта преступления; 5) четкости и конкретности планирование процесса проверки криминалистических версий; 6) установлению субъекта умышленного убийства.

Указано, что метод «Диаграмма цели и мотивов умышленного убийства» является креативным групповым способом познания. Его применение позволит повысить качество и результативность правоприменительной деятельности органов досудебного расследования Национальной полиции Украины во время досудебного расследования умышленных убийств.

Ключевые слова: *метод, диаграмма, цель, мотив, субъект преступления, умышленное убийство, Национальная полиция, досудебное расследование, следственная группа, следственно-оперативная группа, тактика*

There was proposed in this article the authors Diagram of purpose and the motives of deliberate murder method during the trial investigation of the deliberate murders in cases when the subject of the crime is not identified yet. The essence of this method consists in the ideas generation by the subjects of the pretrial investigation towards: 1) probable crimes purpose; 2) probable crimes motive; 3) probable crimes subject in these ideas analyses, their systematization, concretizing, classification.

Foreseeable results from the process of this method usage is that, it will contribute to: 1) the new ideas generation (assumptions, decisions), that were not developed during the pretrial process of the deliberate murder investigation; 2) the objectivity of the preliminary investigation provision; 3) the most rational and the newest constructive decisions towards the purpose and the motives of the committed crime; 4) the quality and efficiency of the forensic versions construction towards the crime`s subject; 5) clarity and concreteness of the forensic versions verification process; 6) the deliberate murder`s subject identification.

It was noted that the «Diagram of purpose and the motives of deliberate murder» method is the creative method of the group cognition. Its applying allows to rise the quality and effectiveness of the pretrial investigation bodies of the National Police law enforcement activity during the pretrial investigation of the deliberate murders.

Key words: *method, diagram, purpose, motive, crime`s subject, deliberate crime, National Police, pretrial investigation, inquest operative group, tactic.*

На сучасному етапі реформування органів досудового розслідування Національної поліції України є низка проблемних питань, які потребують негайного вирішення, серед яких є: модифікація, стандартизація, розробка, удосконалення та систематизація криміналістичних методів.

Вивчаючи практичний досвід органів досудового розслідування Національної поліції України та характер злочинної діяльності, хотілося би наголосити на тому, що сучасні правопорушники найбільш ретельно та копітко готуються до скоєння злочину, обираючи при цьому найбільш новітні, витончені та креативні способи. У зв'язку з цим органи досудового розслідування потребують методичного удосконалення, тобто необхідно озброїти суб'єктів досудового розслідування комплексом універсальних інструментів (методів), які вони зможуть

© О.М. Цильмак, 2017

використовувати в будь-яку хвилину задля ефективного вирішення певних завдань правоохоронної діяльності.

На сьогодні, у теорії криміналістики існує велика прогалина стосовно методичного забезпечення суб'єктів досудового розслідування. Й тому, удосконалення існуючих криміналістичних методів, винайдення та розробка новітніх, їх апробація, а також описання загальних положень та особливостей тактики їхнього застосування – є пріоритетними напрямами розвитку теоретичних положень криміналістики та удосконалення методичного забезпечення правозастосовної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Хотілося би підкреслити, що на теперішній час слідчі органів досудового розслідування Національної поліції України випробовують великі труднощі саме під час досудового розслідування умисних вбивств, особливо під час процесу побудови криміналістичних версій задля визначення мети та мотиву злочинного діяння суб'єкта злочину.

Як відомо, під мотивом злочину слід розуміти – усвідомлені внутрішні спонуки, які викликають рішучість вчинити правопорушення. Мотиви злочину мають певну класифікацію (С.О.Тарарухін [3], Г.В. Верина [4], Красіков Ю.О. [5] та ін.). Щодо мотивів умисного вбивства, слід зауважити, що деякі з них зазначені у п. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України [2]: «…6) з корисливих мотивів; 7) з хуліганських мотивів; 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості…». Хотілося би підкреслити, що законодавець не передбачив увесь перелік мотивів умисного вбивства. Й тому, на нашу думку, мотиви вбивства потребують чіткої класифікації та роз'яснення; а норми ст. 115 КК України [2] – потребують конкретизації та доповнення.

Мотив допомагає встановити з якою обставиною особа пов'язує вчинення злочину, як вона пояснює власну поведінку та яку мету вона переслідує. Тобто мотив визначає поведінку особи не сам по собі, а лише в зв'язку з метою. Отже, мотив та мета взаємозалежні, взаємопов'язані між собою та вони тільки в своїй єдності можуть надати повне уявлення про спрямованість поведінки особи злочинця.

Як відомо, мета – це кінцевий результат до якого прагне злочинець та який бажає отримати. В основі мети та мотивів завжди лежать потреби, інтереси та бажання зміст яких визначається антисоціальною спрямованістю особи (див. рис. 1).

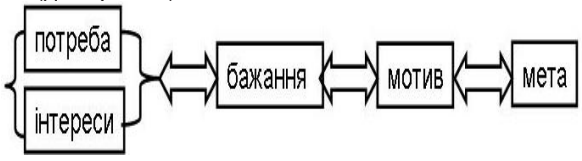

Рис. 1. Взаємозв'язок мети та мотиву

Мета та мотив дозволяють зрозуміти справжній характер протиправної поведінки суб'єкта злочину [1], а також встановити істину під час досудового розслідування умисних вбивств.

Слід зазначити, що всі умисні злочини мотивовані. Однак, не завжди метою умисного вбивства є – умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Умисне вбивство може бути проміжною ціллю злочинця або необхідною умовою задля: а) досягнення бажаного для результату; б) задовольняння бажання настання певного наслідку; в) задовольняння певної потреби.

Мотив та мету злочину описували у своїх працях: М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий, Л.М. Кривоченко, В.А. Ломако, М.А. Погорецький, А.В. Савченко, М. Є. Шумила та ін. Окремі питання мотиву злочину розглядали у своїх працях: П.А. Воробей, Р.В. Вереша, М.Й. Коржанський, А.В. Савченко, А.П. Шеремет, М.П. Чубинський, І.Я. Фойницький, М.С. Таганцев, А.П. Тузов та ін. Однак, у наукових працях не винайшли свого відображення методи, які сприяють процесу встановлення мети та мотивів умисного вбивства. Таким чином, метою нашої статті є розкриття особливостей тактики застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства».

Вивчаючи закордонний досвід застосування креативних методів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також сутність різногалузевих евристичних методів, – нами був розроблений метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства».

Суть цього методу полягає у генеруванні суб'єктами досудового розслідування ідей стосовно: а) імовірної мети злочину, б) імовірного мотиву злочину; в) імовірного суб'єкта злочину; аналізі цих ідей, їх систематизації, конкретизації та графічній класифікації. Зазначений метод пропонується використовувати під час досудового розслідування умисного вбивства, коли суб'єкт злочину ще не встановлений або коли встановлений, однак, ще не має доказів його вини.

Розглянемо загальні положення методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства». Зазначений метод є креативним груповим способом досудового розслідування умисних вбивств. Його ***метою*** є винайдення, найбільш раціональних і нових конструктивних ідей (припущень, рішень) стосовно імовірної мети та мотивів умисного вбивства задля побудови криміналістичних версій стосовно суб'єкта злочину.

***Умови застосування методу*:**

1. Кількість членів слідчої групи [7] (надалі – СГ) або слідчо-оперативної групи [7] (надалі – СОГ) – не менше трьох осіб (старший групи СГ або СОГ не рахується – він головуючий);

2. Усі члени СГ або СОГ повинні:

– бути добре ознайомлені з матеріалами кримінального провадження;

– чітко дотримуватися інструкції;

– приймати активну участь.

Термін активного застосування методу – від 60 до 90 хвилин.

Необхідні матеріали для застосування методу – 5-10 аркушів формату А4, ручки; різнокольорові фломастери, два аркуші формату А1 (або фліпчарт, дошка та крейда).

Очікувані результати від методу. Він сприятиме: 1) генеруванню нових ідей (припущень, рішень), які ще не були відпрацьовані у процесі досудового розслідування умисного вбивства; 2) забезпеченню об'єктивності досудового розслідування; 3) винайденню найбільш раціональних і нових конструктивних рішень стосовно мети та мотивів умисного вбивства; 4) якості та результативності процесу побудови криміналістичних версій стосовно суб'єкта злочину; 5) чіткості та конкретності планування процесу перевірки криміналістичних версій; 6) встановленню суб'єкта умисного вбивства.

Перевагами застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» є те що він: 1) допомагає членам СГ або СОГ зосередитися на проблемі дослідження мети та мотивів умисного вбивства; 2) дозволяє групувати мету та мотиви в самостійні категорії; 3) легко освоюється та використовується членами СГ або СОГ; 4) дозволяє подивитися на категорії «мета» та

«мотив» з різних сторін; 5) дозволяє систематизувати усю наявну інформацію стосовно умисного вбивства; 6) забезпечує наочність сприйняття; 7) сприяє чіткому визначенню та плануванню основних оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

Недоліками застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» є те що: 1) він є занадто об'ємним; 2) мета та мотиви вбивства носять імовірний характер; 3) немає охоплення мети та мотивів в їхній тимчасовій залежності.

Слід зазначити, що всі евристичні методи базується на принципах (системності, систематичності, цілісності, комплексності, всебічності, об'єктивності, несуперечності, конструктивності, конкретності [6]) та мають три етапи реалізації: підготовчий, основний та заключний. Розглянемо тактичні особливості застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» на всіх його етапах реалізації.

На підготовчому етапі – суб'єкти досудового розслідування (члени СГ або СОГ) повинні зібрати якомога більше фактичних даних та інформації стосовно імовірних суб'єктів та об'єктів злочину, суб'єктивної та об'єктивної сторін злочину. Метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» слід застосовувати тільки після детального вивчення суб'єктами досудового розслідування:

1) життєдіяльності жертви – рід занять, захоплення, уподобання, спосіб життя та ін.;

2) оточення жертви – друзів, недругів, ворогів, родичів, колег, бізнес партнерів тощо;

3) результатів судово-медичної експертизи, так як характер пошкоджень дозволяє зробити висновок про душевний стан вбивці в момент вчинення злочину і про те, чи існували між ним і жертвою будь-які стосунки;

4) інформації про картину злочину та картину реконструкції механізму скоєного;

5) імовірного психологічного портрету вбивці;

6) імовірного способу дій злочинця (модус «операнди»): до скоєння вбивства, під час скоєння та після вбивства. Якщо будуть виявлені подібні ознаки способів вбивств, скоєних в різний час, то це надасть можливість судити про можливу кримінальну активності однієї і тієї ж особи; а також об'єднати кримінальні провадження в одне та вести цілеспрямований пошук злочинця. Тобто треба визначатися чи має вбивство неповторний персоніфікований почерк конкретного злочинця («автограф» вбивці).

На **основному етапі** – відбувається власне процес реалізації методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства». Ми пропонуємо такий *алгоритм його застосування:*

1. Старший СГ або СОГ збирає членів СГ або СОГ на нараду. Кожний член СГ або СОГ доповідає інформацію, яка йому відома відносно суб'єкта та суб'єктивної сторони вбивства, об'єкта та об'єктивної сторони. Старший СГ або СОГ підводить підсумки та пропонує застосувати метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» задля винайдення, найбільш раціональних і нових конструктивних ідей (припущень, рішень) стосовно імовірної мети та мотивів убивства задля побудови криміналістичних версій задля пошуку суб'єкта злочину. Термін роботи – 10-15 хвилин.

2. Старший СГ або СОГ пропонує членам СГ або СОГ, спираючись на попередньо отриману інформацію стосовно злочину та фактичні дані, висловити власні ідеї стосовно імовірної мети умисного вбивства. Термін роботи – 5-10 хвилин.

Під час генерування ідей члени СГ або СОГ повинні відповісти на такі запитання: «Чого прагнув досягти суб'єкт злочину?»; «Який кінцевий результат бажав отримати?»; «Які наслідки бажав отримати суб'єкт злочину?», «Які потреби бажав та прагнув суб'єкт злочину задовольнити?». Усі висловлені ідеї старший СГ або СОГ фіксує у першому стовпчику (усього буде три стовпчика) зверху в низ на першому аркуші формату А1 (або дошці, фліпчарті). Слід підкреслити, що безпомилкове встановлення мети вбивства сприяє правильній кваліфікації злочинного діяння.

Метою умисного вбивства може бути: 1) приховування іншого злочину (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК); 2) полегшення вчинення злочину (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК); 3) бажання «… задовольнити статеву пристрасть…» (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК); 4) приховування зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (п. 9, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК); 5) одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК); 6) спонукання родичів заручника, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення (ст. 147 КК); 7) прагнення «…помститися за невиконання висунутих вимог…» (ст. 147 КК); 8) приховування факту захоплення чи тримання заручника (ст. 147 КК); 9) приховування іншого злочину, вчиненого під час їх здійснення (ст. 147 КК); 10) завдання потерпілому особливих фізичних, психічних, моральних страждань (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК); 11) не допущення чи припинення правомірної діяльності потерпілого, у зв'язку з виконанням ним громадського обов'язку, змінення характеру діяльності (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК); 12) заволодіння грошима, коштовностями, цінними паперами, майном; 13) одержання або зберігання певних майнових прав; 14) одержання спадщини; 15) звільнення від платежу; 16) умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині тощо.

Хотілося би підкреслити, що ми пропонуємо розпочинати роботу членів СГ або СОГ саме з формулювання імовірної мети умисного вбивства, так як злочинець, позбавивши життя іншу людину, або вже її досягнув, реалізував (у випадку, коли метою вбивства є саме умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині), або ще відбувається процес її досягнення або реалізації (у випадку, коли умисне вбивство є проміжною ціллю для досягнення іншої мети).

3. Старший СГ або СОГ роздає членам СГ або СОГ аркуші А4 та ручки та пропонує уважно подивитися на усі формулювання імовірної мети вбивства та проаналізувати їх з двох позицій: 1) ідея гарна, так як вона підтверджується певною інформацією або фактичними даними (вказати на фактори, які підтверджують ту чи іншу ідею стосовно імовірної мети умисного вбивства); 2) ідея не досконала, так як вона не має підстав (тобто вказати на фактори, які спростовують ту чи іншу ідею). Термін роботи – 10 хвилин.

4. Старший СГ або СОГ пропонує кожному члену СГ або СОГ по черзі висловити власні думки стосовно кожної аналізованої ідеї. Термін роботи – 5 хвилин.

5. Старший СГ або СОГ пропонує членам СГ або СОГ об'єднатися та визначити провідні (найбільш достовірні) та другорядні (найменш достовірні) ідеї стосовно мети вбивства. Термін роботи – 5-10 хвилин.

6. Старший СГ або СОГ пропонує одному із членів

СГ або СОГ презентувати результати групової роботи. Всі інші уважно слухають та доповнюють. Старший СГ або СОГ у цей час фіксує відповіді у другому стовпчику зверху в низ першого аркушу формату А1 (або на дошці, фліпчарті), – позначаючи спочатку провідні ідеї щодо імовірної мети убивства, а потім – другорядні. Термін роботи – 5 хвилин.

7. Старший СГ або СОГ підводить підсумки щодо варіантів формулювання імовірної мети умисного убивства. Потім на другому аркуші формату А1 зверху-униз малює прямокутники, в яких записує імовірні варіанти мети умисного вбивства (див. рис. 2). Термін роботи – 5 хвилин.

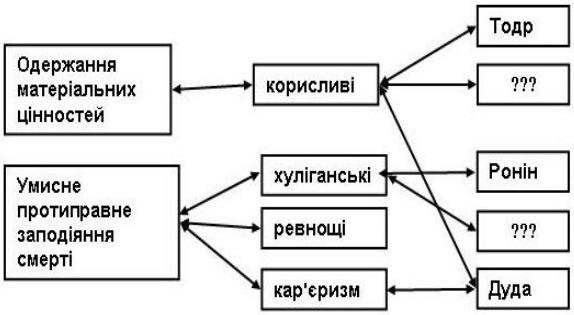

Рис. 2. Деревовидна діаграма мети
та мотивів суб'єкта умисного вбивства

8. Старший СГ або СОГ підкреслює необхідність визначення мотивів умисного вбивства та пропонує членам СГ або СОГ у відповідності до кожної мети, зазначеної у другому стовпчику таблиці першого аркушу формату А1, – визначити імовірні варіанти мотивів умисного вбивства.

Під час генерування ідей стосовно варіантів мотивів умисного вбивства члени СГ або СОГ повинні відповісти на такі запитання: «Чого бажав вбивця?»; «Чого потребував вбивця?»; «Який інтерес переслідував вбивця?»; «Чого прагнув вбивця?», «Що спонукало злочинця до скоєння вбивства?».

Старший СГ або СОГ фіксує відповіді стосовно імовірних мотивів умисного вбивства у відповідності до кожної мети – у третьому стовпчику таблиці першого аркушу формату А1. Термін роботи – 5-10 хвилин.

Мотивами умисного вбивства можуть бути такі: 1) асоціальні (самоствердження, влади над іншими, сексуальні, анархо-індивідуалістичні (справедливості), кровної помсти, самовиправдання, ревнощів та ін.); 2) антисоціальні (політичні, расистські, релігійні, корисливі (збагачення, кар'єрного росту), хуліганські, агресивно-насильницькі та ін.); 3) псевдосоціальні (хибного розуміння товариства, хибного розуміння колективізму); 4) патологічні (маячні ідеї, надцінні ідеї); 5) протосоціальні (співчуття, мотиви захисту від суспільно небезпечного посягання, припинення можливості скоєння нових злочинів та ін.

9. Старший СГ або СОГ пропонує усім членам СГ або СОГ об'єднатися та визначити групи імовірних мотивів умисного вбивства з позицій – найбільш достовірний, найменш достовірний, недостовірний. Для цього їм пропонується на аркуші формату А4 намалювати три стовпчики таблиці. У першому стовпчику вказати найбільш достовірні мотиви умисного вбивства, у другому – найменш достовірні мотиви, у третьому – недостовірні мотиви. Термін роботи – 10 хвилин.

10. Старший СГ або СОГ пропонує одному із членів СГ або СОГ презентувати результати групової роботи. Всі інші уважно слухають та його доповнюють. Старший СГ або СОГ у цей час на другому аркуші формату А1 посередні аркушу малює прямокутники в яких записує найбільш достовірні провідні мотиви умисного вбивства у відповідності до кожної імовірної мети, визначаючи стрілками взаємозв'язок мотиву з метою умисного вбивства (див. рис. 2). Термін роботи – 5-10 хвилин.

11. Старший СГ або СОГ пропонує членам СГ або СОГ, спираючись на вже визначені імовірні мету та мотиви умисного вбивства, – генерувати ідеї стосовно того, хто саме імовірно є суб'єктом злочину.

Під час генерування ідей стосовно імовірного суб'єкта злочину члени СГ або СОГ повинні відповісти на такі запитання: «У кого саме з кола осіб які імовірно можуть бути суб'єктами злочину, був той чи інший мотив?»; «Хто саме з кола осіб які імовірно можуть бути суб'єктами злочину, бажав досягнути тієї чи іншої мети?»; «Який результат від вбивства бажав отримати той чи інший суб'єкт злочину?»; «Кому найбільш вигідна смерть потерпілого?»; «Що саме отримає або отримав суб'єкт злочину від убивства?».

Старший СГ або СОГ у цей час записує (на другому аркуші формату А1) генеровані ідеї стосовно імовірних суб'єктів умисного вбивства у третій частині деревовидної діаграми, визначаючи стрілками взаємозв'язок імовірного суб'єкта злочину з мотивом та метою умисного вбивства (див. рис. 2). Термін роботи – 5-10 хвилин.

Хотілося би підкреслити, що зображення у вигляді деревовидної діаграми допомагає побачити прогалини у досудовому розслідуванні, структурувати усю наявну інформацію, визначити напрями оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, що в результаті дозволить встановити суб'єкта злочину.

12. Старший СГ або СОГ пропонує членам СГ або СОГ побудувати криміналістичні версії стосовно імовірних суб'єктів умисного вбивства, їх мети та мотивів. Задля кращого запам'ятовування варіантів криміналістичних версій, а також задля подальшого полегшення процесу складання плану їх перевірки, рекомендуємо криміналістичні версії записати або на диктофон, або кожну версію на окремий аркуш формату А4. Термін роботи – 10 хвилин.

13. Старший СГ або СОГ пропонує членам СГ або СОГ виокремити з варіантів криміналістичних версій: провідні, – тобто найбільш достовірні та другорядні, – тобто найменш достовірні. Старший СГ або СОГ нумерує аркуші у порядку значення криміналістичних версій. Термін роботи – 10 хвилин.

На заключному етапі застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» старшим СГ або СОГ підводяться підсумки роботи, а також відбувається планування оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій задля перевірки криміналістичних версій стосовно мети та мотивів суб'єкта злочину. Планування рекомендується розпочинати з відпрацювання найбільш достовірних криміналістичних версій. Термін роботи – 10-15 хвилин.

Слід наголосити, що у плані слідчих (розшукових) дій обов'язково треба передбачити: 1) вид слідчої (розшукової) дії; 2) питання, які треба з'ясувати; 3) конкретні строки виконання; 4) точний час проведення; 5) місце проведення; 6) виконавців; 7) перелік осіб, які будуть надавати допомогу слідчому в проведенні слідчої (розшукової) дії; 8) обов'язки, які вони будуть виконувати; 9) питання які вони будуть з'ясовувати; 10) техніко-криміналістичні засоби, які необхідні для проведення слідчих (розшукових) дій та їх фіксації; 11) тактичні прийоми та їх послідовність застосування; 12) конкретні

результати проведених слідчих (розшукових) дій. Разом з планом слідчих (розшукових) дій повинно здійснюватися планування оперативно-розшукових заходів. Ці плани зводиться в загальний план, виконання якого контролює старший СГ або СОГ.

Хотілося би підкреслити, що перевірку усіх варіантів криміналістичних версій рекомендується здійснювати паралельно. А також, зауважити, що всі записи, які були зроблені під час застосування методу «Діаграма мети та мотиву умисного вбивства», необхідно зберігати протягом усього періоду досудового розслідування кримінального провадження. У ці записи треба обов'язково вносити корективи, уточнення; певні записи можуть закреслюватися, як недостовірні та не підтверджені та доповнюватися, як такі що потребують додаткового вивчення та перевірки.

Висновки. На нашу думку, уміння суб'єктами досудового розслідування кваліфіковано використовувати та застосовувати різноманітні криміналістичні методи – є важливою умовою забезпечення якості та ефективності досудового розслідування умисного вбивства. Задля озброєння суб'єктів досудового розслідування методичним інструментарієм, а саме комплексом криміналістичних методів, необхідно, по-перше, підібрати та апробувати комплекс валідних і надійних методів; по-друге, систематизувати їх у відповідності до завдань які треба вирішити; третє, розкрити сутність кожного методу, описавши: мету, умови та принципи застосування, необхідні матеріали, очікувальні результати, негативний та позитивний бік; четверте, розкрити особливості тактики застосування методу.

Метод «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства» є креативним груповим способом пізнання. Його застосування дозволить підвищити якість та результативність правозастосовної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час досудового розслідування умисних вбивств.

Література

1. Лукашева Е.А. Мотивы и поведение человека в правовой сфере // Советское государство и право. – 1972. – № 8. – С. 20 - 27

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 15. 12. 2016 р. № 1508-17. – Електрон. дан. (3 файла). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрана

3. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. – М.: «Юридическая литература»., 1974, – 244 с.

4. Верина Г. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против собственности: проблемы теории и практики: автореф. дис. д.ю.н. — Саратов, 2003. — 54 с.

5. Уголовное право России : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» : в 2 т. / [Игнатов А. Н. и др.] ; под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова - М. : Норма, 2005

6. Цільмак О.М. Методика визначення мотиву та мети злочинного діяння за допомогою методу «багатовимірних матриць» підчас досудового розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи / О. М. Цільмак // Публічне право. – 2016. – № 4 (25) – С.

7. Про затвердження Інструкції про порядок створення та організації діяльності слідчих груп та слідчо-оперативних груп: наказ МВС України від 20.10.2014, № 1107, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 18 грудня 2014 р., за № 1618/26395. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1618-14. – Назва з екрана

Цільмак О. М.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.02.2017

УДК 343.98

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ МАСОВИХ ПОРУШЕНЬ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПРАЦІВНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Шинкаренко І.О.

Стаття присвячена психологічним проблемам виявлення активних учасників групових порушень громадського порядку. Здійснено аналіз ознак активних учасників групових порушень громадського порядку та формування агресивного натовпу. Визначено особливе місце психологічних знань у встановлені окремих категорійучасників групових порушень громадського порядку . Виокремлено основні ознаки скупчення людей, які характеризують його як натовп. Надани рекомендації працівникам поліції щодо дій у натовпі під час масових порушень громадського порядку та алгоритму дій повиявленю ознак активних учасників натовпу за індивідуальними та груповими ознаками. Надані рекомендації для працівників кримінальної поліції по пошуку активних учасників натовпу за їх психологічним портретом.

Ключові слова: *соціально-психологічне явище, натовп, психологічні ознаки, психологічна модель, пошукові заходи, групові порушення громадського порядку.*

Статья посвящена психологическим проблемам выявления активных участников групповых нарушений общественного порядка. Проведен анализ признаков активных участников групповых нарушений общественного порядка и формирования агрессивной толпы. Определено особенное место психологических знаний в установленных отдельных категорій участников групповых нарушений общественного порядка . Выделены основные признаки скопления людей, которые характеризуют его как толпу. Предложены рекомендации работникам полиции по действиям в толпе во время массовых нарушений общественного порядка и алгоритм поисковых действий по выявлению активных участников толпы по индивидуальным и групповым признакам. Даны рекомендации

© І.О. Шинкаренко, 2017

для работников криминальной полиции по поиску активных участников толпы по их психологическому портретом.

Ключевые слова: *социально-психологическое явление, толпа, психологические признаки, психологическая модель, поисковые мероприятия, групповые нарушения общественного порядка.*

The Article is sacred to the psychological problems of exposure of active participants of group public nuisances. The analysis of signs of active participants of group public and forming of aggressive crowd nuisances is conducted . The special location of psychological knowledge is determined in set separate категорій учасників of group public . nuisances is Distinguished basic signs of accumulation of people which characterize him as crowd. Offered of recommendation to the workers of police on actions in crowd during mass public nuisances and algorithm of the searching operating under the exposure of active participants of crowd on individual and group signs. Recommendations are given for the workers of criminal police on the search of active participants of crowd on their psychological a portrait.

Keywords: *the socially-psychological phenomenon, crowd, psychological signs, psychological model, searching measures, group public nuisances.*

Постановка проблеми. Соціально-політична перебудова Українського суспільства загострила протирічча між різними прошарками та призвело до низки групових порушень громадського порядку. Означене вимагає від поліції своєчасно визначати соціально – психологічні ознаки форомування підгрунтя формування натовпі та локалізацію групових порушень громадського порідку. Означене не можливе без знання працівниками кримінальної поліції особливостей психології поведінки людини в натовпі, способів управління натовпом [1].

Проведене дослідження показало про недостатню розробленість психологічних засад діяльності поліції взагалі та окремих підрозділів кримінальної поліції зокрема в умовах формування та дії злочинного натовпу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемами психологічного забезпечення юридичної, правоохоронної діяльності у різні часи займалися Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Н. Бобечко, В. Бойко, І. Жолнович, І. Когутич, Л.І. Казміренко, Т.Б. Кодлубовська, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько [1-3]

Загальні психологічні засади поліцейської (мілі цейської) діяльності вивчали В.І. Барко, Р.І. Благута, О.С. Губарєва, В.А. Данилов, А.Є. Дугин, Г.Є. Запорожцева, В.С. Лури, Л.І. Казміренко, Н.Л. Ковальська, Я.Ю. Кондратьев, О.М. Кретчак, В.С. Медведєв, Г.О. Юхновец [4- 7].

Використання психологічних знань в діяльності підрозділів, які мають право здійснювати ОРД досліджені в працях Я.Ю.Кондратьєв, Б.І. Бараненко, Г.Є. Запорожцева, І. М. Охріменко, О.М. Цільмак [8 - 11].

Метою статті є визначити психологічних засад виявлення активних учасників групових порушень громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення діяльності оперативних підрозділів надає низку викликів. у яких є протидія вирішенням проблем суспільства натовпом. Теорія натовпу визначає, що особливість натовпу полягає в специфіці соціально-психологічних явищ, що визначають одноманітність поведінки її учасників. Натовп створюється на базі протиставлення цієї спільності об'єкту невдоволення. Натовп робить спільністю нерідко саме те, що «проти них». Свідомість виділяє тільки схожі поведінкові ознаки і, відповідно, автоматично примушує безліч людей бути подібною один до одного в манері поведінки (жестах, рухах, вигуках і ін.) [12].

Проте, в натовпі протиставлення «ми» і «вони» досягає соціально значущою, нерідко дуже небезпечної величини. У натовпу відсутнє критичне відношення до себе і, безумовно, вважається - «ми» бездоганні, в усьому винні «вони». «Вони» відливаються в образ ворога. Натовп враховує тільки силою, доброзичливе відношення його мало чіпає, - це прояв слабкості.

Люди в натовпі інстинктивно поводяться однотипно, здійснюють однакові рухи, різко знижується спілкування на міжособовому рівні і так далі. Вони інстинктивно знають, що будь-яка протидія натовпу буде сприйнята людьми як відмінність, яку необхідно швидко усунути, щоб створити максимально однорідну масу ідентичних один одному людей.

З означеного можемо надати класифікацію натовпу за його основними характеристиками:

1) натовп окказіональний - пов'язаний цікавістю до несподівано виниклої події (дорожня аварія і ін.);

2) натовп конвенціональний - пов'язаний інтересом до деякої заздалегідь оголошеної масової розваги (спортивні змагання і ін.) і готовий, часто лише тимчасово, наслідувати досить дифузні норми поведінки;

3) натовп експресивний - що спільно виражає загальне відношення до деякої події (радість, ентузіазм, обурення, протест і ін.); її крайня форма-натовп екстатичний, що досягає від взаємного ритмічно наростаючого зараження стану загального екстазу, - як на деяких масових релігійних ритуалах, карнавалах, концертах рок-музики і ін.;

4) натовп діючий: а) натовп агресивний - об'єднана сліпою ненавистю до деякого об'єкту (правоохоронці, представники влади, представники іншої релігійної концесії або етносу.); б) натовп панічний - що стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки (паніка масова); в) натовп здобуваючий - вступаючий в неврегульований безпосередній конфлікт за володіння деякими цінностями (грошима, місцями в транспорті, що відходить, і ін.); г) натовп повстанський - де людей зв'язує загальне справедливе обурення діями влади; вона нерідко складає основу революційних потрясінь, і своєчасне внесення до неї організуючого начала здатне прославити стихійний масовий виступ до свідомого дійства політичної боротьби [13; 14].

При чому слід враховувати, що тактика дій правоохоронців щодо забезпечення правопорядку у різних видах натовпу повинна бути різною по тактиці та організації.

Працівники кримінальної поліції повинні знати, що практично у кожного учасника натовпу є певні ролеві функції, які можна розділити таким чином, :

1. Організатори масових ексцесів, які проводять підготовчу роботу з їх створення, заздалегідь їх «програють» і планують. Вони вибирають слушний час, привід, а потім створюють ексцеси.

2. Підбурювачі - це особи, що розгортають активну намовницьку діяльність, направляючі дії учасників, розподіляючі ролі, що ширять провокаційні чутки і тому подібне. Призвідниками можуть бути і організатори, і

підбурювачі з числа тих, хто претендує на завоювання лідируючого положення.

3. Активні учасники складають «ядро» ексцесів і утворюють найнебезпечнішу (ударну) групу.

4. Конфліктні особи, які примикають до активних учасників ексцесів виключно із-за появи можливості в анонімній обстановці звести рахунки з особами, що полягають в конфлікті, дати вихід своїй неприборканій вдачі, садистським імпульсам; серед них немало психопатичних осіб, наркоманів, хуліганячих елементів.

5. Що сумлінно помиляються, які стають учасниками ексцесів, по-перше, із-за помилкового сприйняття причин обстановки, що склалася; по-друге, із-за принципу справедливості, що помилково розуміється; по-третє, під впливом чуток.

6. Емоційно-нестійкі, ідентифікуючі свої вчинки із загальним напрямом дій навколишніх їх людей; що легко заражаються загальним настроєм, без опору що віддають себе у владу груповим явищам.

7. Що цікавляться - це особи, що спостерігають з боку і що не втручаються в хід подій, але своєю присутністю що посилюють емоційне збудження інших учасників.

8. Що прилучилися під впливом погроз з боку організаторів і підбурювачів, боязнь фізичної розправи у разі відмови від участі в ексцесі [15].

Вивчення досвіду поліцій світу та сучасних досягнень психології, показує, що для виявлення зазначених осіб оперативні працівники повинні використовувати арсенал психологічних методів у сукупності з заходами оперативно-розшукової діяльності [16; 17]. При чому організація пошукових заходів з метою виявлення організаторів групових порушень громадського порядку починається з вивчення оперативної обстановки формування психологічного портрету учасників різних кате. З цією метою аналізуються:

статистичні матеріали про хуліганські дії та інші антигромадські прояви;

дані про осіб та їх психологічні характеристики, що раніше притягнутих до відповідальності за такі злочини;

відомості про час, місце та інші обставини вчинення протиправних дій у тому психологічну характеристику натовпу;

результати ефективності психологічних заходів щодо впливу на правопорушників.

Аналіз думок науковців та практики оперативних підрозділів кримінальної поліції показує, що організатори та активні учасники групових порушень громадського порядку виявляються у натовпі за допомогою методу *оперативного розпізнання* з використанням узагальненого психологічного портрету правопорушника [18].

Під час розпізнання встановлюється групова приналежність або тотожність об'єкту за раніше відомими ознаками. Виявлення організаторів групових порушень дського порядку здійснюється на базі наявної інформації про осіб, що становлять у зв'язку з цим оперативний інтерес. Своєчасне встановлення таких осіб залежить від попереднього вивчення оперативної обстановки, ознайомлення оперативних співробітників з прикметами, особливостями поведінки та узагальненими психологічними портретами учасників натовпу. Ми вважаємо, що потрібно також вміти розпізнавати загальні ознаки, що характеризують психомодель поведінки різних категорій учасників натовпу тощо. Важливе значення має виявлення організаторів та активних учасників на ранніх стадіях масових заворушень, що дозволяє здійснювати їх затримання та відпрацювання.

Пошукові ознаки відрізняються за своїми проявами та пошуковому ефекту, який в основному залежить від загальних, моторних та психологічних властивостей об`єкту розпізнання. Це зумовлює потенційну можливість розпізнання окремого об`єкту.

Усі пошукові ознаки в залежності від їхніх властивостей можна розділити на дві групи:

Перша група містить у собі ознаки, що визначають групову приналежність об'єкту. Вони називаються груповими і дозволяють визначити приналежність виявленої особи до кола осіб, які становлять оперативний інтерес для органів внутрішніх справ. Цей вид ознак дозволяє також визначити відносність конкретної особи до відповідної групи учасників натовпу. До цих ознак відносяться загальні елементи поведінки, характерні для тієї чи іншої криміногенної групи осіб, а також загальні ознаки, що притаманні групі. Вони вказують лише на приналежність об`єкту, що досліджується до окремої категорії осіб.

Другу групу пошукових ознак складають ті, за якими встановлюється тотожність осіб (індивідуальні ознаки). До них відносяться властивості, що притаманні даному конкретному об'єкту. Ними можуть бути відмітні ознаки зовнішності (шрам, яскраво виражена асиметрія обличчя або фігури) психомоторні особливості за якими об'єкт можна виділити з загальної маси.

Висновки. У процесі виявлення об'єктів за їх зовнішніми ознаками члени пошукових груп кримінальної поліціївповинні використовувати наступні прийоми:

1. Зіставлення за допомогою орієнтуючих ознак об'єктів, що розшукуються, з ознаками навколишніх осіб, предметів та явищ. До притаманних конкретній особі ознак, що орієнтують, відносяться вік, стать, статура, зріст, тип обличчя та ін. Основними показниками ознак, що орієнтують, є кількість і якість. Кількісні ознаки: вага, ріст, ширина, колір, яскравість і т.д. Якісні: видиме положення об'єкту, пропорційність тіла або предмета та ін.

2. Виділення з навколишнього середовища об'єктів, що становлять оперативний інтерес. При цьому використовуються наступні ознаки:

наявність на особі і руках громадян ушкоджень (помітні прикмети), а також дефектів одягу, що вказують на можливість появи їх під час злочинних дій;

наявність у громадян предметів, заборонених до вільного носіння або тих, що викликають сумнів у їх належності. Це може бути наявність не по розмірі одягу, а також змішання її предметів;

«безпричинна « відсутність у об'єкту якостей, що у даній ситуації повинні бути;

наявність у особи психологічних особливостей або вад.

Зазначене різноманіття ознак особистості розділене криміналістичною теорією на анатомічні, функціональні, супутні. У свою чергу вони поділяються на помітні й особливі прикмети.

До анатомічних відносяться ознаки, що відображають зовнішню будівлю людини. До функціонального відносяться: хода, постава (осанка), мова, міміка, жестикуляція, голос, звички. Супутні ознаки містять у собі характеристики предметів екіпірування (одягу, взуття, речей, що носяться, прикрас та ін.).Однак ці ознаки виділяють людину взагалі, у незалежності від її приналежності до категорії осіб, що представляють оперативний інтерес для органів Національної поліції.

Література:

1. Александров Д.О., Юридична психологія: словник: Навч. посібник, 2-ге видання / Александров Д.О.,

Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кодлубовська Т.Б. та ін. / За заг. ред. Казміренко Л.І., Моісеєва Є.М. – К.: КНТ, 2008. – 128с.

2. Бобечко Н.Основи загальної та юридичної психології Курс лекцій /Н. Бобечко, В. Бойко, І. Жолнович, І. Когутич/; за ред. В. Т. Нора . - К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011.- 224 с.

3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 424 с.

4. Запорожцева Г.Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора поліції та визначальні умови її удосконалення: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – Юридична психологія / Г.Є. Запорожцева. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2002 – 19 с.

5. Барко В.І.Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06 – юридична психологія/ В.І. Барко. – Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. — 44 с.

6. Губарєва О.С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 – Юридична психологія / О.С. Губарєва; Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2005. — 18 с.

7. Благута Р.І. Психологічні засади профілактики делінквентності : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Р.І. Благута. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. — 16 с.

8. Запорожцева Г.Є. Теоретичні засади психологічного забезпечення оперативно – розшукової діяльності / Г.Є. Запорожцева, О.П. Лисенко // Науково-практичне видання МВС України – Бюлетень обміну досвідом роботи. - № 190. – 2012. – С. 50-58, С. 56.

9. Цільмак О. М. Психолого-правові засади професіогенезу компетентності фахівців кримінальної поліції: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 19.00.06-юридична психологія / О.М. Цільмак. – Одеса: ОДУВС, 2010. – 36 с .

10. Охріменко І. М. Теоретичні та прикладні основи оперативно-розшукової психології: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 19.00.06-юридична психологія / І.М. Охріменко. – Київ: НА СБ України, 2012. – 36 с

11. Криволапчук В. О. Юридико-психологічні основи надійності персоналу кримінальної поліції: теорія та практика: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 19.00.06-юридична психологія / В.О. Криволапчук. – Одеса: ОДУВС, 2013. – 36 с.

12. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии / С. Сигеле. М., 1998. – 296 с.

13. Лебон Г. Психология толп / Г. Лебон.- М., 1998. – 262 с. Московичи С. Век толп / С. Московичи. - М., 1996-424 с..

14. Рощин С.К. Психология толпы: анализ прошлых исследований и проблемы сегодняшнего дня / С.К. Рощин// Психологический журнал. -Т. 11. - № 5. – 1990. – С. 24-31.

15. Алгоритм дій поліцейських підрозділів кримінальної поліції (карний розшук) щодо документування злочинів, що вчинюються в надзвичайних умовах: методичні рекомендації / Укладачі: Шинкаренко І.Р., Дидочкін А.Є., Кисельов А.О. – Дніпро: ДДУВС, 2016. – 31 с.

16. Шайхісламов З.Р. Проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до оперативної діяльності в екстремальних умовах / З.Р. Шайхісламов. - Укр ДНТБ 24.09.1996.-№1814-Ук.-96.-27с.

17. Ірхін Ю.Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань: Метод. Рекомендації / Ю.Б. Ірхін - Київ: 2007 р.- 48с.

18. Шинкаренко І.О. Використання психологічних знань в оперативно-службовій діяльності працівників кримінальної поліції / І.О. Шинкаренко //Науковий вісник ДДУВС. - № 1.- 2012. – С. 284 – 291.

Шинкаренко І. О.
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 27.01.2017

УДК 351.7

ПРО ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБУТУ ТОВАРІВ, ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН, ЗАБОРОНЕНИХ ДО ОБІГУ

Сокол Р. С.

У статті розглядаються окремі правові проблеми розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, що стосуються запобігання зловживань при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень, недопущення необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Аналізується практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права. Запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України в частині додержання компромісу між необхідністю забезпечити конфіденційність особі, яка залучається слідчим, та необхідністю використовувати у доказуванні матеріали аудіо-, відеозапису.

Ключові слова: *кримінальне провадження, слідчий, оперативний підрозділ, слідча дія, конфіденційність.*

В статье рассматриваются отдельные правовые проблемы расследования незаконного сбыта товаров, предметов и веществ, запрещенных в обороте, которые касаются предотвращения злоупотреблений при расследовании данной категории уголовных преступлений, недопущения необоснованного привлечения лиц к уголовной ответственности. Анализируется практика Европейского суда по правам человека как источник национального права. Предложено внести изменения в Уголовный процессуальный кодекс Укра-

© Р.С. Сокол, 2017

ины в части соблюдения компромисса между необходимостью обеспечить конфиденциальность лицу, которое привлекается следователем, и необходимостью использовать в доказывании материалы аудио-, видеозаписи.

Ключевые слова: *уголовное производство, следователь, оперативное подразделение, следственное действие, конфиденциальность.*

The article deals with the legal problems of investigation of the illegal sale of products, items and substances that are prohibited in the turnover relating to the prevention of abuse in the investigation of the criminal offense, to avoid attracting undue individual criminal responsibility. We give an analysis of the European Court of Human Rights as a source of national law. Proposed amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in the observance of a compromise between the need to ensure the privacy of a person who is attracted by the investigator, and the need to use materials proving audio, video.

Keywords: *criminal proceedings, the investigator, the operative unit, investigative action, confidentiality.*

На сьогоднішній день в Україні особливе занепокоєння викликає вчинення злочинів, що пов'язанні з незаконним збутом товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу. Частково це обумовлено високим рівнем латентності незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, що в певній мірі спричинено розформуванням у 2015 році підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України. Діяльність зазначених підрозділів була зорієнтована, значним чином, саме на виявлення та розслідування незаконного збуту наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 307 КК України). Новостворений у структурі Національної поліції Департамент протидії наркозлочинності є істотно меншим за чисельністю та не виконує покладені на нього функції на рівні міських та районних відділів поліції.

З іншого боку, у державі спостерігається стабільно високий рівень злочинів у сфері незаконного обігу зброї, бойових припасів та вибухових речовин, частково обумовлений проведенням антитерористичної операції на сході країни та потраплянням у цивільний обіг значної кількості бойової зброї. Так, за 2013 рік було офіційно зареєстровано 6 849 фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, (ст. 263 КК України), за 2014 рік обліковано 6 914 таких фактів, за 2015 рік – 6 899, за 10 місяців 2016 року – 5 545.

Не менш актуальним залишається питання викриття злочинів, пов'язаних зі збутом підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України), підакцизних товарів (ст. 204 КК України), незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК України), підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України), порнографічної продукції (ст. 301 КК України), творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України), отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК України), фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1 КК України), підроблених документів, печаток і штампів (ст. 358 КК України), спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359 КК України), шкідливих програмних чи технічних засобів (ст. 361-1 КК України).

Означені вище негативні тенденції спостерігаються на фоні реформування органів та підрозділів Національної поліції, суттєвого зменшенням кадрового потенціалу органів досудового розслідування та оперативних апаратів, відтоку досвідчених працівників поліції. Разом з тим, ефективне вирішення завдань із розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, вимагає науково обґрунтованого кваліфікованого підходу.

Окремим аспектам виявлення та розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, приділено увагу у працях К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, М.П. Водька, А.Ф. Волобуєва, А.М. Волощука, І.О. Воронова, В.І. Галагана, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, В.К. Лисиченка, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Є. Тарасенка, І.Ф. Хараберюша, В.Ю. Шепітька та інших вчених. Водночас, на сьогодні слід відзначити відсутність наукових досліджень з правових питань розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу. У теорії занадто мало уваги приділяється розробці тих правових механізмів, що спрямовані на запобігання зловживань при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень, недопущення необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

Метою даної статті є дослідження окремих правових проблем розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу.

Про наявність зловживань у практичній діяльності правоохоронних органів свідчить достатня кількість рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються провокаційних дій під час розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу. На жаль, в національній та закордонній правоохоронній практиці трапляються випадки, коли державне обвинувачення ґрунтується на доказах, отриманих за результатами провокації з боку працівників поліції та підбурювання на вчинення протиправних дій.

Розглянемо найвідоміші судові прецеденти з цього приводу. Так, по справі «Худобін проти Російської Федерації» (Жалоба № 59696/00), що у 2006 році розглядалася третьою секцією Європейського суду з прав людини, заявник стверджував, що його звинувачення було повністю засновано на доказах, отриманих в результаті провокації з боку співробітників міліції [5, с. 314-315]. Коротко викладемо суть справи. Особа Т., яка працювала на органи внутрішніх справ під прикриттям, подзвонила заявнику (Худобіну) та сказала, що хоче придбати дозу героїну. Заявник погодився достати для неї дозу героїну, зустрівся із Т. на вулиці та отримав від неї грошові купюри, видані перед цим Т. співробітниками міліції та помічені спеціальною речовиною (яку видно в ультрафіолетових променях). Після цього заявник із отриманими грошима попрямував додому ще до одної людини – Г., який передав йому маленький пакетик із 0,05 грамами героїну. Після повернення до обумовленого місця зустрічі із покупцем Т. заявник був затриманий співробітниками органів внутрішніх справ. Через деякий час Бутирський районний суд м. Москви визнав заявника винним у збуті героїну [4, с. 15].

Сторона захисту стверджувала, що громадянка Т., діючи в інтересах міліції, спровокувала заявника скоїти злочин, а згідно законодавства Російської Федерації заборонено любу форму підбурювання чи провокації; лише у випадку підготовки конкретного злочину можна проводити операцію під прикриттям. На думку захисту, у даній справі міліція в ході планування «провірочної закупівлі» не мала доказів участі заявника в торгівлі наркотичними речовинами, заявник раніше не притягався до кримінальної відповідальності та не було розпочате попереднє слідство [4, с. 19]. Влада ж Російської Федерації стверджувала, що права заявника не були порушені. Згідно п. 4 ст. 6 Федерального Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи міліції мають право проводити «провірочні закупівлі» заборонених до обігу товарів (наприклад, наркотиків), а питання про те, яка конкретна інформація про незаконні дії заявника з наркотиками знаходилась у розпорядженні міліції до проведення закупівлі не є складовою частиною доказів в межах цієї справи. Отримані по справі докази були допустимі с точки зору російського законодавства та могли слугувати підставою для обвинувачення у вчиненні злочину. Свідок Т. знала, що заявник займається розповсюдженням наркотиків, та погодилась брати участь при проведенні провірочної закупівлі, та не тиснула на заявника з метою отримання від нього наркотиків [4, с. 36].

Європейський суд визнав зазначену операцію незаконною та не погодився із доводами влади РФ. «Внутрідержавне законодавство не повинно дозволяти використання доказів, отриманих в результаті підбурювання з боку агентів. А якщо воно дозволяє, то тоді законодавство не відповідає принципу «справедливого розгляду», як він розтлумачений у справі «Тейшейра де Кастро проти Португалії».

У зазначеній справі (Тейшейра де Кастро проти Португалії) співробітники поліції під прикриттям запропонували заявнику гроші за продаж їм героїну. Хоча у заявника не було кримінального минулого, у нього були контакти, за допомогою яких він міг придбати наркотики і, спокусившись грошима, заявник прийняв пропозицію. В наступному йому було пред'явлено обвинувачення і він був засуджений за злочин в сфері незаконного обігу наркотиків [4, с. 37]. Європейський Суд провів розмежування між діями співробітників поліції по цій справі від звичайних агентів, що діють під прикриттям, що можуть скривати свої особистості з метою отримання інформації та доказів злочину без активного підбурювання особи до вчинення такого злочину. Європейський Суд підкреслив ряд характерних моментів у цій справі, в особливості той факт, що втручання двох поліцейських не було частиною операції, що знаходилася під контролем судових органів, та що у внутрішньодержавних органів не було достатньо підстав підозрювати заявника у причетності до торгівлі наркотиками в минулому: в нього не було кримінального минулого та не було підстав вважати, що він мав схильність до розповсюдження наркотиків до того, як співробітники поліції запропонували йому угоду [4, с. 37].

У подібних прецедентних випадках заявники до Європейського суду з прав людини стверджують, що злочину б не було вчинено, якби воно не було «спровоковано» працівниками правоохоронних органів. Варто зазначити, що подібна поведінка осіб, чиї дії негласно документуються, є доволі типовою та має на меті у будь-який спосіб уникнути кримінальної відповідальності. Але, з огляду на зміст зазначених вище справ, Європейський Суд мав рацію: злочини були спровоковані.

Слід акцентувати особливу увагу на тому, що відповідно до діючого законодавства України [3, ст. 17] суди при розгляді справ мають застосовувати як джерело права положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини. Тож при здійсненні досудового розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, працівникам органів досудового розслідування варто звертати увагу на наступні обставини:

- незаконний збут особою, відносно якої проводиться оперативна закупка, не повинен бути наслідком підбурювання або інших провокаційних дій працівників правоохоронних органів та залучених на конфіденційній основі осіб, які вчиняються з метою подальшого викриття такого злочину;

- повинні бути достатні підстави підозрювати особу, відносно якої проводиться оперативна закупка, у причетності до незаконного збуту.

З'ясування зазначених обставин обумовлює необхідність застосування у практиці викриття осіб, які вчиняють означені кримінальні правопорушення, таких методів роботи, що дозволяють розвіяти сумніви у сторін кримінального провадження відносно наявності або відсутності провокаційних дій. Маємо висловити думку про те, що при проведенні оперативної закупки товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, доцільно активно застосовувати ті негласні слідчі (розшукові) дії, що спрямовані на отримання матеріалів аудіо-, відеозапису. Такого роду матеріали, будучи документальним та наглядним відображенням подій за участю фігурантів в їхній динаміці, якнайкраще свідчать про вимушений чи то добровільний характер незаконного збуту. Матеріали аудіо-, відеозапису особи виконують функцію об'єктивізації доказів, наочно захищаючи доказову базу від перекручень та фальсифікацій. Зафіксована на технічних носіях аудіовізуальна інформація вказує на фактичні дані, що повинні стати доказами, і, поза сумнівом, це сприяє об'єктивному вирішенню завдань кримінального судочинства.

Проте відзначимо, що аудіо-, відеофіксація може значно зашкодити інтересам осіб, які на конфіденційних (негласних) засадах залучаються до проведення оперативної закупки та є безпосередніми покупцями, адже законодавством їм гарантується конфіденційність [1, ст. 275]. Використання таких осіб, як правило, є необхідною умовою проведення оперативної закупки, що має подвійну природу може вживатися як негласна слідча (розшукова) дія (слідчим, прокурором згідно ст. 271 КПК України «Контроль за вчиненням злочину» або оперативним підрозділом за їхнім дорученням), а також може вживатися як оперативно-розшуковий захід (відповідними суб'єктами, визначеними в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Однак, незалежно від того, хто є ініціатором проведення негласних слідчих (розшукових) дій, додатки до протоколів цих заходів (аудіо-, відеозаписи) є предметом пильної уваги сторони захисту під час судового розгляду, а тому перегляд їхнього змісту може викрити особистість конфіденційного співробітника.

Як свідчить практика роботи слідчих органів Національної поліції конфіденційні співробітники надають свідчення в ході досудового розслідування та судового розгляду на умовах анонімності, тобто під «псевдонімом» або вигаданими анкетними даними, бо цього вимагають положення Закону [1, ст. 275; 2, ст. 11]. Звичайно, на-

дання такими особами свідчень на умовах анонімності обмежує право підозрюваного (обвинуваченого) на справедливий і відкритий судовий розгляд, виключає можливість проведення перехресного допиту й оскарження справжності, точності і щирості показань. Проте, виходячи з аналізу рішень Європейського суду з прав людини [5, с. 281], можна стверджувати, що факт виконання особою завдань поліції на негласній (конфіденційній) основі є цілком достатньою причиною для забезпечення анонімності свідкові у кримінальному процесі. У такому разі інтереси підозрюваного (обвинуваченого) є менш важливими, ніж необхідність гарантувати конфіденційність і безпеку свідку.

Висновок. Таким чином, практика розслідування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, потребує розумного компромісу між необхідністю забезпечення конфіденційності відомостей про особу, яка залучається до проведення оперативної закупки, та необхідністю використання у доказуванні матеріалів аудіо-, відеозапису, що підтверджують відсутність підбурювання (провокації) на вчинення злочину та доводять системний характер незаконного збуту.

З метою додержання зазначеного компромісу доцільно запропонувати використовувати у таких ситуаціях той порядок, що передбачений ч. 4 ст. 241 КПК (освідування особи). Він стосується необхідності зберігання слідчим результатів фотографування або відеозапису, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, в опечатаному вигляді і надання лише суду під час судового розгляду. Так само результати аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та інших дій, що можуть викрити особу, залучену до конфіденційного співробітництва, доцільно зберігати в опечатаному вигляді і надавати лише суду під час закритого судового засідання відповідно до ч. 2 ст. 27 КПК України.

Зазначений висновок дозволяє сформулювати пропозицію щодо доповнення ч. 1 ст. 275 КПК України наступним чином: «Додатки до протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, в яких розкриваються відомості про особу, яка конфіденційно співпрацює з органами досудового розслідування, зберігаються в опечатаному вигляді та надаються лише суду».

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18 лютого 1992 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

4. Дело «Худобин (Khudobin) против Российской Федерации»: Постановление от 26 октября 2006 г. (Жалоба № 59696/00) [Текст] // Бюллетень Европейского суда по правам человека. – № 11. – 2007. – С. 13-41.

5. Джеремі Макбрайд Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес [Текст] / Джеремі Макбрайд / Генеральний директорат з прав людини і правових питань, Рада Європи. – К. : «К.І.С.», 2010. – 576 с.

Сокол Р. С.,
аспірант заочної форми навчання
докторантури та аспірантури
ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.02.2017

УДК 343.132

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ КОМБІНАЦІЇ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Ценов В. М.

У даній статті розглянуто деякі аспекти організації проведення оперативної комбінації органами Національної поліції України, а також запропоновано певний алгоритм дій проведення оперативних комбінацій працівниками оперативних підрозділів НП України.

***Ключові слова**: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, оперативна комбінація, Національна поліція, організація.*

В данной статье рассмотрены некоторые аспекты организации проведения оперативной комбинации органами Национальной полиции Украины, а также предложено определенный алгоритм действий проведения оперативных комбинаций сотрудниками оперативных подразделений ЧП Украина.

***Ключевые слова**: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, оперативная комбинация, Национальная полиция, организация.*

This article deals with some aspects of the organization of operational combinations by the National Police of Ukraine and proposed a sequence of actions of workers of the available combinations of operating units of emergency Ukraine.

***Keywords**: operatively-search activity, operational-search measures, operational combination, National Police, organization.*

Постановка проблеми. З прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) суб'єкти оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД) набули повноважень за дорученням слідчого, прокурора проводити слідчі (розшукові) дії, зокрема негласні. Як свідчать результати аналізу норм законів і підзаконних нормативно-правових актів та практики їх застосування, негласні слідчі (розшукові) дії (далі — НСРД) за своїм змістом збігаються з аналогічними оперативно-розшуковими заходами (далі — ОРЗ), проводяться із застосуванням тотожних методів пізнання

© В.М. Ценов, 2017

події злочину та з використанням тих самих засобів у тому самому режимі таємності. Проте ОРЗ і НСРД суттєво відрізняються між собою за сферами застосування та правовим режимом здійснення, а саме за: – метою та завданнями проведення; – фактичними та юридичними (правовими) підставами проведення; – правовим статусом суб'єктів їх провадження (якщо їх проводять оперативні працівники, то вони мають статус слідчого) і за характером правовідносин, що виникають під час їх здійснення; – процесуальним значенням отриманих результатів; – об'єктом, формами та методами відомчого контролю і прокурорського нагляду за їх здійсненням [1; 2]. Тому для ефективної протидії злочинності оперативні підрозділи Національної поліції України використовують різні механізми протидії. Одним з таких механізмів, в арсеналі оперативних підрозділів Національної поліції України, є оперативна комбінація, в результаті застосування якої рівень виявлення та припинення злочинів значно підвищується [3, с. 112-115], що зумовлює актуальність обраної теми.

Стан дослідження. Теоретичні основи організаціїоперативно-розшукової діяльності, складовим елементом якої є оперативна комбінація, були закладені у працях К. В. Антонова, Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, О. М. Бандурки, Р. С. Бєлкіна, В. Д Берназа, М. П. Водька, О. Ф. Долженкова, Л. Я. Драпкіна, А. П. Дудорова, А. В. Іщенка, І. П. Козаченка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, М. Б. Саакяна, М. В. Салтевського, О. П. Снігерьова, В. Є. Тарасенка, В. В. Тіщенка, В. В. Шендрика, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших вчених.

Метою статті є аналіз організаційних основ проведення оперативної комбінації органами Національної поліції України.

Виклад основних положень. Оперативна комбінація та оперативний експеримент, які застосовуються для створення штучних умов з метою розв'язання окремих завдань оперативно-розшукової діяльності, вважаються одним із найефективніших тактичних заходів в оперативно-розшуковій діяльності [4, с.208].

Оперативна комбінація в теорії оперативно-розшукової діяльності – це комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів, що полягає в штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань з приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації [5, с. 378-379].

М.Л. Грібов зазначає, що окремі ОРЗ (оперативне опитування, оперативна установка, оперативне впровадження, оперативна комбінація тощо) дійсно передбачають вплив суб'єкта на психіку об'єкта для досягнення потрібного результату [6, с.11].

Так, вирішуючи тактичні завдання оперативно-розшукової діяльності щодо пошуку і фіксації фактичних даних про підготування або вчинення злочинів, їх припинення та розкриття, розшук злочинців, оперативні підрозділи Національної поліції постійно стикаються з необхідністю проведення необхідних комбінацій.

Оперативна комбінація – це метод оперативної діяльності, змістом якого є прихований вплив на противника і його зв'язки, з тим щоб спонукати його діяти в умовах, які сприяють вирішенню контррозвідувальних завдань.

Складність задуму, багатоетапність дій, наявність однієї або декількох легенд, система тактичних прийомів використання оперативно-розшукових засобів і методів у процесі розв'язання єдиного конкретного завдання – все це характеризує сутність оперативної комбінації.

А змістом оперативної комбінації – являється результат розумової діяльності оперативних працівників, що повинен бути не стиснений процесуальними обмеженнями. І тому розв'язуючи конкретні завдання з попередження або розкриття злочинів, оперативні працівники повсякчас стикаються з необхідністю визначення комплексу дій і тактики їх проведення.

Елементами оперативної комбінації є: задум; легендування; інсценування; матеріальне підкріплення. **Задум оперативної комбінації –** це найбільш загальна програма оперативного працівника. **Під легендою** мають на увазі вигадані, але правдоподібні відомості про нібито існуючі явища. І**нсценування** – показане (удаване) зображення події, пригоди або стану. **Матеріальне підкріплення легенди та інсценування.** Названі вище обов'язкові елементи комбінації у більшості випадків повинні бути матеріально (документально) підкріплені [7].

Задум оперативної комбінації – це найбільш загальна програма оперативного працівника і сил, які він має намір залучити до рішення задачі по штучному створенню сприятливих умов для успішного її рішення.

Легендування. Під легендою мають на увазі вигадані, але правдоподібні відомості про нібито існуючі явища, події, обставини тощо, які дають можливість зашифрувати оперативно-тактичні заходи, негласний апарат, конспіративні та явочні квартири та інші приміщення, що використовуються в ОРД.

Інсценування – показане (удаване) зображення події, пригоди або стану з метою підкріплення легенди, створення учасників правопорушення перебільшеного уявлення про обізнаність оперативного працівника, впевненість в тому, що їх відкриття стало можливим у результаті випадкового збігу обставин або внаслідок власної необережності (імітація бійки в певному місці, огляду транспортних засобів під легендою розшуку озброєного злочинця)., матеріальне підкріплення дозволяє надати легенді та подіям інсценування видимості вірогідності, ввести в оману розроблювати чи підозрювану особу і створює сприятливі умови для вирішення оперативно-тактичних завдань.

Матеріальне підкріплення легенди – використання документів прикриття, а також інших засобів впливу на відповідних осіб з метою ліквідації їх сумнівів стосовно проведеного інсценування.

Прийоми матеріального підкріплення: застосування документів прикриття; використання предметів, речей; виготовлення макетів предметів, речей; використання автотранспорту; зміна вигляду особи; використання справжніх валютних цінностей.

Основною причиною розповсюдження організованої злочинності є недосконаліть системи взаємодії між органами Національної поліції України та органами внутрішніх справ, що заставляє по-іншому оцінювати місце і роль вказаних правоохоронних органів у структурі державних органів і суспільних відносин, оперативно уточнювати завдання і функції цих правоохоронних органів, удосконалювати організацію управління їх силами і засобами. Як органи НП України, так і органи СБУ виконують схожі функції: проводять розвідувально-розшукові заходи, спрямовані на збір відомостей про злочини у фінансово-економічній сфері; створюють банки інформації, аналізують діяльність злочинних угруповань; ведуть

оперативну перевірку учасників і лідерів злочинних організацій; проводять заходи із захисту інтересів України при складанні договорів на експорт та імпорт продукції, трансфері грошових коштів, документують діяльність злочинних угруповань, які мають міжнародні зв'язки; здійснюють постійний збір інформації про всіх кримінально-активних осіб („авторитетах" кримінально-злочинного середовища, тіньової економіки, організованих етнічних угруповань, „крадіїв у законі", міжнародних аферистах і фінансових махінаторах), які здатні організовувати злочинні угруповання, здійснювати підкуп посадових осіб в органах влади та управління; проводять комплексні оперативно-профілактичні операції; надають допомогу правоохоронним органам зарубіжних країн згідно з багатосторонніми і двосторонніми міжнародними договорами.

І тому розвиток оперативно-розшукової взаємодії між органами, які здійснюють перераховані заходи з розслідування злочинів, передбачає чітке розмежування повноважень між усіма суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, налагодження постійної взаємодії і міжвідомчого інформаційного обміну. Отже, як ми бачимо не тільки оперативна комбінація має дуже важливий вплив на злочинне становище, але й чітка та впевнена взаємодія між контролюючими органами державної влади.

Відповідно до завдань ОРД ,напрями застосування комбінацій можна умовно поділити на **стратегічні і тактичні.**

Стратегічні полягають у забезпеченні оперативно-розшуковою діяльністю виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів, умов та причин, які сприяють їх завершенню.

Тактичні – у пошуку і фіксації конкретних фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою припинення їх правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки конкретних громадян, суспільства і держави.

Оперативні комбінації застосовуються для виявлення конкретних об'єктів, які становлять оперативний інтерес, аналіз конкретних ознак кримінального зв'язку осіб , предметів, чи фактів зі злочином, визначення підстав правомірності і доцільності вжиття тих чи інших оперативно-розшукових заходів, встановлення допустимих меж втручання у правосуб'єктність особи, навіть якщо її причетність до протиправного діяння встановлена, визначення необхідних заходів для захисту прав особи, що задіяна в кримінальному судочинстві [7].

Підготовка до проведення оперативно-тактичної комбінації:

1)перевірка наявних відомостей та розробка вірної оцінку всієї оперативно-розшукової ситуації;

2) визначення мети комбінації;

3) прийняття рішення про проведення комбінації, при якому потрібно враховувати такі фактори як:

· характер злочинних дій осіб, відносно яких проводяться оперативно-розшукові заходи;

· наявність відомостей про осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, і оперативних підходів до розроблювальних осіб;

· негласність проведених заходів;

· інтенсивність протидії оперативно-розшуковим підрозділам з боку злочинців;

· можливості та умови застосування спеціальних засобів і методів ОРД;

· місце й час проведення оперативної комбінації;

· поведінка учасників оперативної комбінації;

· взаємодія оперативних працівників з іншими учасниками кримінального судочинства тощо.

4) розробка моделі та планування тактичних операцій під час проведення комбінації, яка здійснюється із дотриманням таких умов:

· оперативність при одержанні інформації;

· конспіративність збирання інформації;

· постійна перевірка достовірності та надійності інформації;

· забезпечення збирання інформації з використанням найменшої кількості технічних засобів і тактичних прийомів;

· обов'язковий синтез усіх фактів і відомостей в єдиній системі інформації про об'єкти, процеси та явища.

5) визначення безпосередньої організації сил і засобів проведення комбінації (розробка взаємодії, надання конкретних завдань, способів їх вчинення, матеріально-технічне забезпечення і т.д.).

6) оцінка можливих контрдій злочинців, яка полягає у визначенні задуму злочинців, моделюванні їх дій, думок та відповідних ходів [7].

Планування проведення оперативної комбінації полягає в розробленні працівником НП України моделі здійснення тактичних операцій під час проведення комбінації, визначення безпосередньої організації сил і засобів проведення комбінації (розробка взаємодії, надання конкретних завдань, способів їх вчинення, матеріально-технічне забезпечення і т.д.), оцінка можливих контрдій злочинців, яка полягає у визначенні задуму злочинців, моделюванні їх дій, думок та відповідних ходів. Подальші оперативні заходи оперативний працівник повинен планувати з урахуванням думки (планів) слідчого з тим, щоб при їх проведенні не створити перешкод або ускладнень для розслідування та не допустити порушень законності.

Легендування. Під легендою мають на увазі вигадані, але правдоподібні відомості про нібито існуючі явища, події, обставини тощо, які дають можливість зашифрувати оперативно-тактичні заходи, негласний апарат, конспіративні та явочні квартири та інші приміщення, що використовуються в ОРД. При виборі легенди оперативної комбінації слід уникати банальностей і слідувати відомим порадам: не грайся з вогнем, не перегравай; у великій грі дрібниць не буває. Здійснення заходів, які підкріплюються легендою з впровадження провалюються в більшості випадків через дрібниці. Талановито грати непросто. Найголовніше в «легенді» - врахування малозначущих деталей. Формування легенди оперативної комбінації полягає дезінформації розроблюваних осіб або штучного створення умов, які змінюють оперативно-розшукову ситуацію, шляхом легендування. Легенда дає можливість ввести в оману розроблюваних осіб щодо розвитку подій, спонукати їх до дій згідно з задумом і планом оперативної комбінації.

Комбінація - це розіграна «брехня в порятунок», коли цього вимагають інтереси справи. Те ж впровадження в злочинне середовище без комбінації неможлива. Необхідна штучно створена обстановка, щоб впровадження відбувалося як би природно. Комбінація застосовується, головним чином, при оперативному впровадженні.

Частіше за все негласні співробітники, для участі у тактичних комбінаціях інсценують вчинення злочину, з метою зароблення псевдо авторитету у кола осіб, до яких

він був підісланий. Також, участь негласного апарату у оперативних комбінаціях зумовлюється складністю виконання завдань у разі розробки злочинного формування. Для цього здійснюють оперативні комбінації за спеціальним планом, затвердженим керівником органу НПУ, оперативного підрозділу Г НПУ, УНПУ [7].

Завдання, що отримують для виконання агент. Для цього здійснюють періодичні перевірки за оперативно-довідковими обліками, а також через інших негласних працівників, крім того, застосовують можливості оперативних установок, візуального спостереження, розвідувальних опитувань, даючи негласним працівникам контрольні завдання, тощо.

У разі одержання фактичних даних, що можуть бути використані як докази, проводять оперативні комбінації з документування цих даних з метою їх легалізації. Оперативну інформацію негласного працівника реалізують через проведення легендованого гласного (зашифрованого) оперативного огляду.

Існує ситуація, коли правоохоронні органи використовують журналістів для створення оперативної комбінації. Наприклад, поширюючи інформацію про загибель певної особи. Відомий випадок із журналістом Лутьєвим і депутатом ВР Криму Миколою Котляревським. Щоби спровокувати певну ситуацію, правоохоронні органи розповсюдили інформацію, що Котляревського викрали і, можливо, вбили. Журналісти публікували інформацію, навіть не намагаючись її перевірити. Потім з'ясувалося – це була оперативна комбінація і фактично всі ЗМІ було використано втемну [8].

До вінницької поліції надійшла оперативна інформація про підготовку замовного вбивства. Вінничанин через раніше судимих осіб підшукував виконавця злочину. Поліцейські спільно з департаментом карного розшуку Нацполіції України та прокуратурою області, провівши оперативну комбінацію, попередили вбивство та затримали замовника при передачі коштів.

Аби помститися старшому братові вінничанин наважився на злочин – він за десять тисяч гривень замовив його вбивство. Виконавцю він передав роздруковану на принтері фотографію 25-річного брата. «Півтора місяці поліцейські проводили негласні оперативні заходи, ми повністю контролювали замовника злочину. Була проведена оперативна комбінація, імітоване вбивство. Для максимально реалістичної картини злочину потерпілого полили кров'ю тварини. Поліцейські інсценували картину вбивства, а у якості підтвердження виконання злочину передали замовнику фотографії закривавленого брата разом з його паспортом. 22-річний вінничанин передав виконавцю аванс у розмірі 2 тисячі гривень. Ще 500 він заплатив при отриманні фотографій з місця злочину. Решту грошей він мав передати пізніше. Зловмисника затримано в порядку ст. 208 КПК України після отримання ним матеріалів, що підтверджують вбивство. За даним фактом розслідується кримінальне провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 1 ст. 14, ч.3 ст.27, п. 11, ч. 2 ст. 115 КК України (готування до учинення умисного вбивства на замовлення).

Отже, цільова спрямованість проведення кожного з оперативно-розшукових заходів конкретно визначена. Водночас завдання, що підлягають розв'язанню за допомогою оперативних комбінацій, виникають із урахуванням оперативної обстановки, що склалася, і можуть бути різноманітними: виявлення об'єктів оперативної уваги та отримання інформації первинного характеру; забезпечення превентивного впливу на осіб, які становлять оперативний інтерес; досягнення мети оперативної розробки; виявлення і зберігання фактичних даних, які можливо використати як докази в кримінальному судочинстві (створення умов, необхідних для проведення процесуальних дій і забезпечення їх результативності, створення умов для встановлення і збереження матеріальних доказів та інших джерел доказової інформації, забезпечення отримання правдивих показань від фігурантів кримінальних проваджень) [10, с. 7-9]; створення умов, необхідних для проведення оперативного експерименту; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства тощо [11, с. 151].

Підсумовуючи викладене, доречно зазначити, що якісне планування проведення оперативних комбінацій є змістом тактичних програм припинення злочинів оперативними підрозділами НП України, що виникають на певному етапі перевірки або на етапі фіксації фактичних даних в певній ситуації. Тому результати проведення оперативних комбінацій мають виняткову процесуальну цінність. Вони можуть і повинні використовуватися для забезпечення розв'язання завдань кримінального судочинства.

Література

1. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва // Боротьба з органі- зованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2014. — № 2 (33). — С. 137—141. ї

2. Колесник В. Негласні слідчі дії для слідчого — «золоте дно», яке адвокат здатен пере- творити в пекло [Електронний ресурс] / В. Колесник // Закон і бізнес. — 22.08.2014. — Вип. 32-33. — Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/prin.

3. Некрасов В. А., Белик Л. С. Некоторые особенности структуры оперативной комбинации / В. А. Некрасов, Л. С. Белик // Юридическая наука и практика: история и современность : материалы I междунар. науч.-практ. конф. (г. Рязань) – Рязань, 2013. – С. 112-115.

4. Бояров В.І.Проблемні питання розслідування хабарництва в сучасних умовах / В.І. Бояров, П.В. Шалдирван // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 207-211.

5. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / [Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова]. – М.:ИНФРА-М, 2007. – 832 с.

6. Грібов, М.Л. Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики / М.Л. Грібов// Криміналістичний вісник. - № 1 (23). -2015- с.6-13.

7. Інтернет-сайт studopedia.su: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.su/16_10322_taktichniy-priyom.html

8. «Зливати» чи розслідувати? // MediaSapiens. - *23 травня 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/zlivati_chi_rozsliduvati/.

9. Вінницька поліція інсценувала замовне вбивство вінничанина, щоб врятувати йому життя (фото).- 27.12.2016: [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://vn.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/296672.

10. Шендрик В.В. Оперативна комбінація: теоретико-правові та організаційно-тактичні основи (за матеріалами діяльності кримінальної міліції): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04

«Оперативно-розшукова діяльність» / В.В.Шендрик. – Харків, 2005. – 20 с.

11. Меживой О.В. Використання результатів проведення оперативних комбінацій у кримінальному судочинстві України / О.В. Меживой // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності - №3.- 2009. - с. 149-153.

Ценов В. М.,
аспірант
кафедри оперативно-розшукової
діяльності Національної академії
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 23.01.2017

УДК 343.98.067

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ РЕЦИДИВІСТАМИ

Касько В. М.

У статті проаналізовані наявні кримінологічні дослідження, щодо характеристики рецидивної злочинності, характерних особливостей злочинців-рецидивістів. Зокрема, систематизовано кримінально-правові та кримінологічні дослідження, а також окреслено основні здобутки науковців під час дослідження вказаної проблематики. Виокремлено окремі результати кримінологічних досліджень, які можуть бути використаними під час формування криміналістичної методики розслідування злочинів, вчинених рецидивістами.

Ключові слова: рецидивна злочинність, рецидивіст, методика розслідування, кримінологічні дослідження.

В статье проанализированы имеющиеся криминологические исследования относительно характеристики рецидивной преступности, характерных особенностей преступников рецидивистов. В частности, систематизированы уголовно-правовые и криминологические исследования, а также обозначены основные достижения ученых в ходе исследования указанной проблематике. Выделены отдельные результаты криминологических исследований, которые могут быть использованы при формировании криминалистической методики расследования преступлений, совершенных рецидивистами.

Ключевые слова: рецидивная преступность, рецидивист, методика расследования, криминологические исследования.

Методологічні основи отримання нового знання, а також доповнення та вдосконалення положень існуючих напрацювань, вимагає від дослідника глибокого розуміння витоків дослідження проблематики, етапів становлення та розвитку окремих наукових теорій та концепцій, а також системи проблемних питань, які залишилися невирішеними, або викликають жваві дискусії серед науковців і практиків. Основою науки є збір наукових фактів, їх оновлення та систематизація, критичний аналіз і, на цій базі, синтез нових наукових знань чи узагальнень, які не тільки описують явища, що спостерігаються, але й дозволяє побудувати причинно-наслідкові зв'язки, і як наслідок – прогнозувати їх розвиток [13, 8].

Саме тому, перед початком наукового аналізу складних наукових проблем, перед дослідником постає складне завдання систематизації, аналітичного опрацювання наявних наукових досліджень та виокремлення спектру проблем, які потребують вирішення саме під час його власного наукового пошуку. Обравши у якості предмета дослідження злочинну діяльність рецидивістів, існує необхідність застосування міждисциплінарного підходу та звернення до наукових напрцювань у суміжних галузях. На практиці міждисциплінарний підхід може реалізовуватись за двома основними форматами, сценаріями або підходами. За першого, найпоширенішого, міждисциплінарність образно кажучи, наводить «мости» між різними науками (дисциплінами), неформально об'єднує їх, не порушуючи їхньої самостійності, унікальності, своєрідності. За другого формату міждисциплінарність постає як реальний інструмент об'єднання наук (дисциплін), появи інтегрованих продуктів, проектів, міждисциплінарних об'єктів дослідження, подальше опрацювання яких є принципово важливим для науки[14]. Розробка криміналістичної методики розслідування пов'язана з визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на базі яких можна виявити загальні закономірності і взаємозв'язки, що властиві діяльності з розслідування злочинів, а також діяльності з учинення злочинів, і побудувати систему наукових рекомендацій щодо застосування ефективних методів і прийомів розкриття відповідної категорії злочинів[21]. Виявлення таких взаємозв'язків під час розроблення видової методики розслідування злочинів потребує всебічного аналізу наукових положень стосовно протидії злочинній діяльності рецидивістів, які напрацьовані усіма науками кримінально-правового циклу. Більше того, слушно погодитись із дослідниками, які відзначають, що діалектика наукового аналізу потребує вивчення криміналістичної методики у її історичному аспекті. Важливо звернути увагу на те: а) як виникало те чи інше явище; б) які історичні етапи пройшла у своєму розвитку криміналістична методика; в) який її нинішній стан. Такий підхід дозволяє побачити тенденції розвитку конкретної криміналістичної методики та її стану у майбутньому[7].

Як відзначає В.В. Ніколайченко, якщо і формувались окремі методики розслідування рецидивних злочинів, то вони має дещо однобокий характер і не торкались взаємозв'язків між покаранням і рецидивом. Саме тому і виникла необхідність у формуванні такої концепції розслідування, яка б виходила із самої сутності пенітенціарного рецидиву, враховувала б правову ситуацію, яка змінюється, а також радикальні зміни у правовій регламентації рецидиву злочинів, об'єктивні потреби щодо подальшого вдосконалення діяльності органів досудового розслідування[17].

Враховуючи те, що у межах наук кримінально-правового циклу, злочинна діяльність досліджується не лише криміналістикою, а й кримінологією, яка вивчаючи злочинність як соціальне явище приділяє значну увагу аналізу механізму злочинної діяльності та особі злочинця, необхідно приділити детальну увагу науковому доробку вчених кримінологів за темою дослідження. Слушно підтримати позицію А. П. Закалюка, який відзначає, що межі предмета кримінології не є сталими. Вони

© В.М. Касько, 2017

змінюються відповідно до підвищення рівня розвитку науки, відкриття нових можливостей у справі боротьби зі злочинністю[9].

Предметом кримінологічної науки є встановлення закономірностей: 1) злочинності, її проявів та наслідків; 2) формування і функціонування злочинного співтовариства; 3) детермінації злочинності, причин та умов окремих видів злочинів; 4) формування особи злочинця і жертви злочину як соціальних типів, їх поведінки, зв'язків та відносин; 5) програмування та здійснення запобігання злочинності[8]. Принагідно звернути увагу, що у кримінологічній науці проблематиці рецидивної злочинності приділено достатньо уваги. Розпочинаючи аналіз кримінологічних досліджень щодо рецидиву, перш за все необхідно акцентувати увагу на роботі А.Ф. Зелінського «Рецидив злочинів (структура, зв'язки, прогнозування)»[11], яка є одним із перших комплексних кримінологічних досліджень рецидивної злочинності. Особливу цінність становлять напрацьовані вченим висновки щодо кримінологічного поняття рецидиву та його структури; загальної характеристики структур рецидиву злочинів. Крім того, вчений детально висвітлив положення щодо зв'язків між злочинами у рецидиві, зокрема: поняття і механізм зв'язків; особа злочинця як основа для зв'язку злочинів у рецидиві; психологічна класифікація рецидивістів; об'єктивні підстави зв'язків між злочинами у рецидиві; види рецидивних зв'язків тощо. У інших наукових дослідженням автор також приділив детальну увагу вивченню закономірностей у послідовності злочинів під час рецидиву. Також необхідно звернути увагу на кримінологічні дослідження В. Фокса, який здійснив детальний аналіз особистості рецидивіста крізь призму моделей формування злочинної кар'єри та на цій підставі запропонував авторську класифікацію злочинців-рецидивістів. Особлива цінність наведеного дослідження полягає у тому, що автор проаналізував не просто типові ознаки рецидивістів, а й запропонував модель розвитку злочинної кар'єри, а також виокремив чинники, які впливають на її становлення та розвиток[22].

Крім того, необхідно відзначити дисертаційне дослідження Н.С. Атемьєва на тему «Профілактика рецидивної злочинності (питання теорії та практики)»[3], у якому дослідником сформульована типологія рецидивістів; окреслена авторська концепція профілактики рецидивної злочинності; сформульовані основи управління профілактикою рецидивної злочинності; визначено критерії оцінки ефективності профілактики рецидивних злочинів. У контексті нашого дисертаційного дослідження особливу цінність становлять розроблені автором положення щодо формування типології рецидивістів, яка буде використана нами під час розроблення авторської криміналістичної класифікації рецидивістів. У контексті формування теоретичної основи розроблення криміналістичної методики розслідування злочинів вчинених рецидивістами необхідно відзначити роботу А.П. Некрасова на тему «Пенітенціарний рецидив у виправних установах: теорія дослідження і заходи протидії»[16]. У вказаному дослідженні автором сформульовано комплексну характеристику рецидивної злочинності та кримінальної субкультури; визначені заходи оперативно-розшукової профілактики рецидивної злочинності; обґрунтований комплексний авторський підхід щодо попередження рецидивної злочинності; визначено комплексні форми взаємодії під час боротьби з рецидивною злочинністю; обґрунтована концепція кадрового забезпечення протидії рецидивній злочинності. Важливими методологічними положення для власного дослідження є напрацювання вченого щодо характеристики рецидивної злочинності, зокрема її структури та осіб-рецидивістів. Особливу увагу необхідно звернути на дисертаційне дослідження Є.А. Антоняна на тему «Особа рецидивіста: кримінологічне на кримінально-виконавче дослідження»[2], у якому вченим дослідженні криміногенозначимі особливості особи рецидивіста; вивчена мотивація поведінки рецидивістів під час виконання кримінального покарання, а також особливості їх контакту із зовнішнім середовищем; досліджено особливості ресоціалізації рецидивістів у місцях позбавлення волі; сформовані комплекси профілактичного впливу на рецидивістів у місцях позбавлення волі та на свободі.

Продовжуючи аналіз, відзначим наукове дослідження М.М. Коротких на тему «Рецидив як вид множинності злочинів у російському кримінальному праві»[15], у якій автором встановлені історичні особливості розвитку кримінально-правового інституту множинності злочинів; досліджено зарубіжних досвід стосовно кримінально-правового впливу на рецидивістів; надана детальна характеристика загальних і спеціальних заходів щодо попередження рецидиву.

Особливо важливим для формулювання методологічної основи власного дослідження та отримання висновків є дисертаційне дослідження М.М. Асланяна на тему «Рецидив злочинів як легальна форма професійної злочинності»[4], у якій дисертантом визначена історія професійної злочинності та її суттєві ознаки; визначено зв'язки між професійною злочинністю та рецидивом злочинів, а також визначена роль рецидиву у боротьбі із професійною злочинністю; виділено критерії класифікації рецидивістів; досліджено досвід зарубіжних країн у боротьбі з рецидивною злочинністю. Також, необхідно звернути увагу на дисертацію В.А. Іванова на тему «Рецидив злочинів: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти»[12], у якій обґрунтовано тезу, що рецидив злочинів виступає самостійною формою множинності злочинів, виділено та охарактеризовано його кримінально-правові ознаки; окреслено кримінально-правові наслідки рецидиву; обґрунтовано теоретичні критерії розмежування сукупності та рецидиву злочинів; охарактеризована особистість рецидивіста та виокремлено кримінологічні особливості розвитку злочинної поведінки рецидивістів. Важливе значення також має дисертаційне дослідження І.Т. Возжанікової «Рецидив злочинів у кримінальному праві Росії: поняття, види, значення»[6], у якому окреслено риси рецидиву злочинів, які відрізняють його від звичайної множинності злочинів; сформульовано авторську класифікацію рецидиву; охарактеризовано значення виду рецидиву та особливостей призначення кримінального покарання; визначено зв'язки між рецидивом злочинів та особливостями визначення установи відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі. Заслуговує уваги й дисертація С. В. Щербакова «Рецидивна злочинність: кримінологічна характеристика та проблеми попередження»[23], у якій охарактеризована структура, динаміка та соціальні наслідки рецидивної злочинності на сучасному етапі; детально окреслений механізм детермінації рецидивної злочинності з акцентуванням уваги на особливостях особистості злочинця рецидивіста; окреслена роль кримінального покарання у системі попередження рецидивної злочинності; сформульовано типові моделі постпенітенціарного вплив на

рецидивістів. Необхідно зауважити, що проблематика рецидивної злочинності доволі детально досліджувалась у межах аналізу інших складових об'єктів кримінологічної науки. У контексті цього, у якості методологічної основи власного дисертаційного дослідження нами використовується монографія А.І. Абатурова «Постпенітенціарний контроль»[1]. У вказаному монографічному дослідженні автором детально охарактеризовані об'єкти постпенітенціарного контролю, у тому числі, й злочинці рецидивісти, а також крізь призму структурно-функціонального аналізу окреслено особливості попередження рецидивної злочинності. Напрацювання вченого можуть використовуватись для розроблення моделей своєчасного виявлення злочинної діяльності злочинців рецидивістів, характеристики системи пошукових ознак та формування типових процедур початкового документування їх злочинної діяльності.

Так, продовжуючи огляд ключових наукових досліджень необхідно проаналізувати дисертацію Г.Н. Зарви на тему «Рецидив злочинів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти»[10], у якій дослідник, зважаючи на її міждисциплінарний характер проаналізував як питання кримінального права, стосовно множинності злочинів та і основні кримінологічні проблеми рецидивної злочинності. На нашу думку, особливу наукову цінність становлять розроблені дослідником положення щодо: класифікації рецидиву, яка здійснена за критеріями об'єктів злочинного посягання, співвідношення характеру попереднього і знову вчиненого злочину, кількість судимостей, ступінь суспільної небезпеки злочинів, інтенсивність вчинення нових злочинів, вид покарання; сформульовані дослідником кримінологічні та соціологічні характеристики осіб, які становлять «групу ризику» рецидивної злочинності.

Аналізуючи науковий доробок вітчизняних кримінологів, особливу увагу слід приділити дисертаційному дослідженню В.С. Батиргарєєвої на тему «Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні»[5], у якому дослідниця: визначила змістовну характеристику суспільної небезпечності рецидивної злочинності; охарактеризовано структуру рецидиву; визначено поняття злочинної «кар'єри» та характерні особливості її стадій; окреслено систему ознак, які свідчать про підвищену суспільну небезпеку особи-рецидивіста; визначено відмінності між рецидивістами та повторними злочинцями; розроблено типологію рецидивних злочинів; окреслено модель стратегії запобігання рецидивній злочинності.

Продовжуючи аналіз, звернімо увагу на дисертаційне дослідження В.І. Попова «Рецидив злочинів: стан, тенденції, попередження»[18], у якому проаналізована структура, динаміка та детермінаційний комплекс рецидивної злочинності; охарактеризовано структурно-функціональні особливості участі рецидивістів в організованій злочинній діяльності; сформовані типові моделі протидії організованій злочинності крізь призму структурно-функціональної характеристики державних інституцій. Також, слушно відзначити дисертацію О. К. Сущенкова «Рецидив злочинів і проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі»[20], у якій сформульовано кримінально-правове, кримінологічне та пенітенціарне визначення рецидиву; окреслено соціально-демографічні характеристики засуджених за рецидив злочинів; сформульована пенітенціарна характеристика засуджених за простий і небезпечний рецидив; надано пропозиції щодо оптимізації кримінального покарання осіб, засуджених за рецидив злочинів.

Принагідно відзначити, що важливість та комплексність досліджуваної проблематики привертає увагу й науковців з інших галузей наукового знання, зокрема психологів. У контексті цього, необхідно відзначити дисертаційне дослідження Є.М. Разумової на тему «Психологічні особливості особистості злочинців-рецидивістів»[19], у якому розкрита психологічна зумовленість повторних протиправних дій; здійснено якісне порівняння рис злочинця рецидивіста та осіб із типовою правомірною поведінкою; визначена спрямованість змін особистості під впливом тривалого знаходження особи у місцях позбавлення волі.

Підсумовуючи викладене можна зробити певні узагальнення:

- у межах криміналістики спостерігається недостатня розробленість проблематики розслідування злочинів вчинених рецидивістами, а відповідна методика знаходить на етапі наукового обґрунтування;

- формування криміналістичної методики розслідування злочинів, вчинених рецидивістами, потребує використання міждисциплінарного підходу у формі доповнення криміналістичних даних напрацюваннями інших наук кримінально-правового циклу;

- оптимальним способом доповнення криміналістичних напрацювань щодо злочинної діяльності рецидивістів є використання результатів кримінологічних досліджень у частині характеристики злочинців-рецидивістів; моделей попередження їх злочинної діяльності; особливостей розвитку злочинної кар'єри.

Література

1. Абатуров А.И. Постпенитенциарний контроль: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 224 с.

2. Антонян Е.А. Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование: дисс… докт. юрид. наук.: 12.00.08. – М.,2014. – 353 с.

3. Артемьев Н.С. Профилактика рецидивной преступности (вопросы теории и практики): автореф. дисс. докт. юрид. наук: 12.00.08. – Москва, 1998 – 55 с.

4. Асланян М.М. Рецидив преступлений как легальная форма профессиональной преступности: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – Краснодар, 2008. – 241 с.

5. Батиргарєєва В.С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис…. докт. юрид. наук.: 12.00.08. – Харків, 2010. – 49 с.

6. Возжаныкова И.Т. Рецидив преступлений в уголовном праве России: понятие, виды, значение. М., 2017. – 198 с.

7. Гармаев Ю.П., Лубин А.Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 303 с.

8. Головкін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю. - 2014. - Вип. 28. - С. 59-68.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 18–19.

10. Зарва Г.Н. Рецидив преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ростов-на-Дону, 2003. – 217 с.

11. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (структура,

связи, прогнозирование). – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. – 152 с.

12. Иванов В.А. Рецидив преступлений: уголовно-правовые и криминологические аспекты: автореф. дисс…. канд. юрид. наук: 12.00.08, Омск, 2002. – 23 с.

13. История и методология науки : учебное пособие, Ярославль, 2011. – 198 с. – С.8

14. Колот А.М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності // Социальная экономика. – 2014. – Выпуск 48, №1-2. – С.76-83. – С.77

15. Коротких М.М. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве: дис. канд. юрид. наук. 12.00.08., Владивосток, 2001. -209 с.

16. Некрасов А.П. Пенитенциарный рецидив в исправительных учреждениях: теория исследования и меры противодействия: дисс… докт. юрид. наук.: 12.00.08., 2005. – 436 с.

17. Николайченко В.В. Пенитенциарные и постпенитенциарные преступления: криминалистическая теория и практика: автореф. дис….. доктора юрид. наук.: 12.00.09., - Саратов, 2006. – 40 с.

18. Попов В.И. Рецидив преступлений: состояние, тенденции, предупреждение. М., 1998. – 51 с.

19. Разумова Е.М. Психологические особенности личности преступников-рецидивистов: 19.00.01. дис. канд. психолог. наук. СПб., 2007. – 195 с.

20. Сущенков А.К. Рецидив преступлений и пробемы исполнения наказания в виде лишения свободы. автореф. дис….. канд. юрид. наук.: 12.00.08., Рязань, 2003. – 20 с.

21. Тіщенко В.В. Наукові передумови розробки теоретичних основ криміналістичної методики розслідування // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / МОН України, ОНЮА. – О., 2006. – Т.5. – С.288-237

22. Фокс В. Введения в криминологию. Москва «Прогресс», 1980. – 311 с.

23. Щербаков С.В. Рецидивная преступность: криминологическая характеристика и проблемы предупреждения. дис.канд. юрид. наук.: 12.00.08., М., 2009. – 169 с.

Касько В. М.,
аспірантка кафедри криміналістики
НУ «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 18.01.2017

УДК 343.98

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Загородній І. В.

У статті розглянуто поняття і зміст обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні нанесення тілесних ушкоджень. Розкрито значення правильного визначення кола цих обставин для оптимізації процесу досудового розслідування і вирішення завдань кримінального провадження, розроблено їх систематизований перелік.

Ключові слова: *тілесні ушкодження, розслідування нанесення тілесних ушкоджень, предмет доказування, обставини, що підлягають встановленню.*

В статье рассмотрены понятие и содержание обстоятельств, подлежащих установлению при расследовании нанесения телесных повреждений. Раскрыто значение правильного определения круга этих обстоятельств для оптимизации процесса досудебного расследования и решения задач уголовного производства, разработан их систематизированный перечень.

Ключевые слова: *телесные повреждения, расследование нанесения телесных повреждений, предмет доказывания, обстоятельства, подлежащие установлению.*

The article describes the concept and content of the circumstances to be established when investigating cases of infliction of bodily damage. The value of identifying the right range of circumstances to optimize the process of pre-trial investigation and solving of tasks of criminal proceedings developed by their systematic list.

Key words: *injuries, the investigation of the bodily injuries, subject of proof of circumstances to be established.*

Постановка проблеми. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування, мають принципове значення для розробки криміналістичних методик розслідування злочинів. З одного боку, чинне кримінально-процесуальне законодавство визначає перелік обставин, які підлягають доказуванню в рамках кримінального провадження, з іншого, у структурі окремих методик розслідування злочинів цей перелік завжди конкретизується, виходячи з положень кримінального закону та обставин окремого злочину. Правильне визначення обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях за фактами нанесення тілесних ушкоджень дозволяє оптимізувати процес досудового розслідування і вирішити передбачені ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження.

Дослідження за темою. Проблемам побудови методики розслідування насильницьких злочинів, а також дослідженню обставин, що підлягають встановленню під час розслідування у кримінальному провадженні, приділено уваги в роботах Ю.П. Аленіна, В.П. Колмакова, В.В. Логінової, В.О. Коновалової, М.І. Панова, С.О. Сафронова, В.В. Тіщенка, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура та інших дослідників.

Метою статті є визначення та структурування обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні фактів нанесення тілесних ушкоджень.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 КПК України одним з головних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідуванні і судового розгляду. У свою чергу, згідно з ч. 1 ст. 94 кодексу, оцінка як кожного окремого доказу, так і сукупності зібраних доказів повинна ґрунтуватися на всебічному, повному й неупередженому дослідженні усіх обставин кримінального провадження. Коло цих обставин визначається виходячи з положень як кримінально-процесуального (ст. 91 КПК України), так і кримінального законодавства (статті 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 345, 345?, 346, 377, 398, 405, 406, 431, 433 КК України), що визначають кримінально-правові ознаки злочинів, пов'язаних з нанесенням

© І.В. Загородній, 2017

тілесних ушкоджень.

Що стосується наукової термінології, яка використовується для позначення кола цих обставин, то фахівцями використовуються різні терміни – «обставини, що підлягають доказуванню» [10; 1, 38-42; 4, 27-29], «обставини, що підлягають встановленню» [8, 113; 7, 7-8; 9, 57-59; 3, 137], а також «обставини, що підлягають з'ясуванню» [6, 103-108; 2, 13].

Слід погодитись з позицією фахівців, що категорія «обставини, що підлягають встановленню» є значно ширшою за предмет доказування в розумінні кримінально-процесуального законодавства, і більш прийнятною для розробки окремої криміналістичної методики [9, 57-59]. Запропонований окремим вченими термін «обставини, що підлягають з'ясуванню», на наш погляд, за своїм змістовним наповненням є, по суті, тотожним категорії «обставини, що підлягають встановленню». Саме останній термін, ураховуючи його традиційність для криміналістичної науки, і буде використовуватись у цій роботі.

Обставини, що підлягають встановленню, під час розробки окремої криміналістичної методики необхідно визначати у вигляді систематизованого, максимально детального переліку, що відображає специфічні особливості розслідування відповідної категорії злочинів. На нашу думку, вказані обставини є підстави структурувати у вісім окремих груп.

1. Обставини, що відносяться до події злочину.

Факт протиправного заподіяння тілесних ушкоджень. Слід мати на увазі, що тілесні ушкодження можуть бути нанесені особі внаслідок різних обставин, і далеко не всі з них є протиправними: побутові, виробничі і спортивні травми, нещасні випадки, стихійні лиха і небезпечні природні явища, окремі захворювання, дорожньо-транспортні пригоди, членоушкодження, власне протиправне насильство та ін.

Місце заподіяння тілесного ушкодження. Необхідно максимально точно встановити просторові межі, в яких відбувалось протиправне посягання на тілесне здоров'я потерпілого: населений пункт, вулиця, номер будинку та квартири, поверх, кімната, двір, парк, дорога, громадське місце, місце стихійного відпочинку, спортивна споруда, природні об'єкти (ліс, поле, берег річки та ін.), дорога тощо. Точне встановлення місця нанесення тілесних ушкоджень дає можливість не лише з'ясувати повну картину події злочину, а й надає змогу виявити наявні сліди злочину, речові докази, встановити очевидців події.

Криміналістами справедливо відзначається, що встановлення точного місця нанесення тілесних ушкоджень також є необхідним для перевірки показань обвинуваченого, потерпілого, свідків, у тому числі для перевірки алібі. Якщо злочинець невідомий потерпілому, то встановлення точного місця вчинення злочину і особливостей прилеглої території допомагає слідчому у встановленні свідків події [4, 28-29].

В ході розслідування слід встановити, чи не розвивалися події у різних місцях.

Час нанесення тілесних ушкоджень – рік, місяць, день і час. Встановити час необхідно якомога точніше, оскільки це дозволить з'ясувати обставини, що передували нанесенню тілесних ушкоджень, хід та тривалість протиправних дій, а також події, що відбувались після вчинення злочину. Встановлення даної обставини дозволяє перевірити і алібі підозрюваного (обвинуваченого).

Необхідно враховувати, що нанесення потерпілому тілесних ушкоджень може відбуватися поступово, іноді протягом тривалого часу. В останньому випадку слід встановити, які саме насильницькі дії і в якій послідовності вчинялись у певні проміжки часу.

Якщо встановити точний час нанесення тілесних ушкоджень не виявляється за можливе, слід визначити час доби або інтервал у часових межах.

Встановити час нанесення тілесних ушкоджень можливо шляхом допиту свідків, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), під час огляду місця події, за результатами освідування або судово-медичної експертизи, а також за допомогою інших слідчих (розшукових) дій.

Спосіб нанесення тілесних ушкоджень. Інформацію про спосіб вчинення злочинів зазначеної категорії становлять дані щодо сукупності прийомів і методів, знарядь і засобів, а також вчинюваних з їх використанням конкретних дій з підготовки і вчинення злочину.

Перш за все, необхідно визначити, чи проводились злочинцем дії з підготовки вчинення злочину, у чому ці підготовчі дії полягали: створювалися умови для вчинення злочину, усувалися перешкоди, використовувалися приводи для зустрічі з потерпілим, заздалегідь вивчалося місце майбутнього вчинення злочину, створювалося штучне алібі тощо. Слід встановити, яким чином підбиралися знаряддя і засоби злочину (виготовлялися, пристосовувалися, купувалися, викрадалися тощо). Необхідність встановлення наявності підготовчих дій є важливим для встановлення форми вини особи та інших ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Обов'язково слід встановити, чи не був спосіб приготування до вчинення злочину окремо протиправним.

При встановленні способу нанесення тілесних ушкоджень слід також встановити:

- завдяки яким саме діям нанесено тілесні ушкодження, способи нанесення ударів, правою чи лівою рукою, ногами, головою, їх направленість і силу, кількість та частоту, розташування особи, що завдавала ушкодження, потерпілого і інших учасників конфлікту в момент нанесення кожного ушкодження;

- знаряддя і засоби нанесення тілесних ушкоджень: вогнепальна і холодна зброя, інші предмети, утому числі побутові (кухонні ножі, молотки, вивертки тощо), отруйні речовини, вибухові пристрої, тварини, транспортні засоби та ін. Слід встановити, кому саме належали знаряддя і засоби вчинення злочину (злочинцю, потерпілому, третім особам тощо).

Необхідно з'ясувати, чи не нанесено тілесні ушкодження способом, що має характер особливого мучення, що має значення для кваліфікації за ч. 2 ст. 121 КК України.

У випадку, якщо нанесення тілесних ушкоджень здійснено кількома особами, слід визначити характер і ступінь участі у вчиненні злочину кожного з них, а також чи була в них змова на нанесення тілесних ушкоджень потерпілому. Окремо слід встановити, чи є серед співучасників неповнолітні.

При встановленні способу вчинення злочину необхідно визначати характер і послідовність дій потерпілого під час конфлікту – чи приймалися ним міри захисту, характер і інтенсивність таких дій. Слід з'ясувати, чи не заподіяно тілесні ушкодження у стані необхідної оборони, крайньої необхідності, чи не при перевищенні меж необхідної оборони.

Необхідно визначити, чи не супроводжувалося на-

несення тілесних ушкоджень іншими кримінально-караними діями (зґвалтування, вилучення майна, угон транспортного засобу тощо).

Характер шкоди, спричиненої здоров'ю та розмір збитків, заподіяних злочином. Під час розслідування злочинів зазначеної категорії слід встановити характер, локалізацію, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, а також механізм їх виникнення і причинно-наслідковий зв'язок між насильницькими діями та наявними тілесними ушкодженнями.

При визначенні тяжкості тілесного ушкодження і розміру збитків, заподіяних злочином, під час розслідування необхідно з'ясувати:

1) чи не спричинило тілесне ушкодження: втрати органу або його функцій; душевної хвороби; розладу здоров'я, поєднаного з утратою працездатності; переривання вагітності; знівечення обличчя;

2) ступінь утрати потерпілим працездатності;

3) тривалість розладу здоров'я, викликаного заподіянням тілесного ушкодження;

4) якого матеріального збитку зазнач потерпілий у результаті злочину [5, 72].

Розмір спричиненої майнової шкоди визначається насамперед виходячи з суми витрат на лікування потерпілого. Якщо шкода потерпілому не обмежувалась розладом здоров'я і витратами на лікування, слід встановити і інші збитки, заподіяні потерпілому – втрата заробітної плати або іншого доходу, вартість пошкодженого майна, виклади закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого (якщо лікування здійснювалося за бюджетні кошти).

У випадку настання смерті потерпілого слід встановити наявність (відсутність) причинного зв'язку між тілесними ушкодженнями і смертю особи.

Дії особи по приховуванню злочину – знищення або маскування слідів злочину, перешкоджання явці свідка, потерпілого, тиск на них з метою відмови від дачі показань або дачі неправдивих показань тощо.

2. Винуватість особи у вчиненні злочину. Встановленню підлягають обставини, які характеризують психічне ставлення особи до вчинюваних нею насильницьких дій та наслідків суспільно небезпечного діяння. Зазначені обставини мають вирішальне значення для встановлення форми вини, мотивів, цілей насильницьких дій та інших компонентів суб'єктивної сторони складу злочину і правильної кваліфікації діяння.

Перш за все, слід встановити, навмисно чи з необережності нанесено тілесне ушкодження. Так, саме з'ясування змісту умислу дозволяє розмежувати умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть (ч. 2 ст. 121 КК України), та умисне вбивство.

Мотиви нанесення тілесних ушкоджень можуть бути найрізноманітнішими. Для їх встановлення доцільно визначити характер міжособистісних стосунків злочинця і потерпілого до вчинення злочину, наявність між ними конфліктів або інших ситуацій провокуючого характеру; чи не сприяла насильницьким діям аморальна або протиправна поведінка самого потерпілого. Мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості є кваліфікуючими ознаками відповідно до ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 КК України.

Під час досудового розслідування слід встановити мету, з якою конкретній особі нанесено тілесні ушкодження. Нанесення тілесних ушкоджень може являти собою як кінцеву мету і не переслідувати інших цілей, так і проміжну мету – заволодіти чужим майном, приховати інший злочин, полегшити його вчинення та ін. Слід мати на увазі, що мета залякати потерпілого або інших осіб є кваліфікуючою ознакою за ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 КК України.

Характеризуючи обставини, що встановлюють суб'єктивну сторону заподіяння тілесних ушкоджень, слід погодитись з позицією С.О. Сафронова щодо необхідності врахування особливостей поведінки злочинця після вчинення злочину – надавав допомогу жертві, чи навпаки, заважав цьому, висловлював жаль стосовно того, що трапилось, або навпаки, виправдовував свої дії тощо [9, 60-61].

Важливе, іноді вирішальне, значення має встановлення емоційного і психофізіологічного стану особи в момент заподіяння тілесного ушкодження. Стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект), викликаний насильством, тяжкою образою або іншими незаконними діями з боку потерпілого, за умови нанесення останньому умисного тяжкого тілесного ушкодження, є обставиною, що тягне відповідальність за ст. 123 КК України.

Також слід встановлювати, чи не вчинено злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

3. Обставини, які характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого):

- автобіографічні дані: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, стать, освіта, професія, сімейний стан, місце народження і місце проживання;

- відомості про судимість;

- інтелектуальні та психофізичні якості, наявність (відсутність) фізичних та психічних вад, раніше перенесених важких захворювань, черепно-мозкових травм. Встановлення вказаних обставин має значення насамперед для вирішення питання про осудність особи. Важливе значення має встановлення певних фізичних якостей особи, наявність в неї спеціальної, у тому числі спортивної, підготовки, володіння навичками спортивних і бойових двобоїв;

- обставини, що характеризують підозрюваного (обвинуваченого) у побуті, на роботі і навчанні;

- додаткові обставини, які встановлюються у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені неповнолітніми (ст. 485 КПК України): повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси, які необхідно врахувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру, ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, умови життя та виховання неповнолітнього.

4. Обставини, які характеризують особу потерпілого:

- автобіографічні дані, чи не є потерпілий неповнолітнім, малолітньою особою або особою похилого віку;

- наявність або відсутність в потерпілого судимостей;

- фізичний і психічний стан потерпілого під час заподіяння йому тілесних ушкоджень, чи не знаходився він у безпорадному стані або іншому залежному становищі від особи, яка завдала тілесних ушкоджень;

- обставини, які характеризують потерпілого за місцем проживання, роботи, навчання, його репутація;

- характер відносин між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), наявність між ними конфліктів чи іншого негативного досвіду спілкування. Фахівцями відзначається, що між обвинуваченим і потерпілим можуть існувати різні форми і види зв'язків: побутові та виробничі, особисті та службові, постійні та періо-

дичні, випадкові та ін. Знання таких зв'язків і відносин дає можливість оцінити злочин у всій повноті його обставин, правильно визначити мотив і мету дій злочинця і, в кінцевому підсумку, точно кваліфікувати й оцінити злочинну подію [8, 118].

5. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання. Коло вказаних обставин визначено насамперед у ст. ст. 66, 67 КК України.

6. Обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження – заподіяння тілесного ушкодження у стані необхідної оборони (ст. 36 КК України) і уявної оборони (ст. 37 КК України), під час дій, спрямованих на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), у стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України), під впливом фізичного або психічного примусу (ст. 40 КК України), в умовах виправданого ризику (ст. 41 КК України) та під час виконання спеціального завдання з попередження та розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України). Також встановленню підлягають обставини, з якими кримінально-процесуальний закон пов'язує закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України) – смерть підозрюваного (обвинуваченого), існування вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили та ін.

7. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Коло цих обставин визначається з урахуванням положень розділів IX та XII КК України.

8. Розмір процесуальних витрат (гл. 8 КПК України).

Висновки. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування нанесення тілесних ушкоджень, є важливим елементом криміналістичної методики розслідування злочинів даної категорії. Коло цих обставин визначається виходячи з положень як кримінально-процесуального (ст. 91 КПК України), так і кримінального законодавства (статті 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 345, 345?, 346, 377, 398, 405, 406, 431, 433 КК України), що визначають кримінально-правові ознаки злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень. Обставини визначаються у вигляді систематизованого, максимально детального переліку, що відображає специфічні особливості розслідування злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень. Правильне їх визначення дозволяє оптимізувати процес досудового розслідування і вирішити передбачені ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження.

Література

1. Буданова В.С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важнейший элемент частных криминалистических методик / В.С. Буданова // Вестник криминалистики. – 2001. – Вып. 2. – С. 38-42.

2. Журавель В.А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В.А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2010. - Вип. 10. - С. 12-29.

3. Иванов А.Н., Иванова В.Г. Обстоятельства, подлежащие установлению, в структуре криминалистической методики расследования преступлений // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2010. - № 5. – С. 136-139.

4. Карева А.А. Предмет доказывания при расследовании умышленного причинения вреда здоровью / А.А. Карева, С.В. Дубровин // Закон и право. – 2006. - №2. – С. 27-29.

5. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Одіссей, 2009. – 960 с.

6. Коваленко А.В. Обставнини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів / А.В. Коваленко // Право і безпека. – 2016. - № 1 (60). – С. 103-108.

7. Методика расследования насильственных преступлений: Метод. Указания по спецкурсу / Сост. М.Н. Каплин. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2002. – 31 с.

8. Розслідування злочинів проти особи: керівництво для слідчих / С.В. Ківалов, Ю.П. Аленін, Є.Л. Стрельцов, В.В. Тіщенко; відп. ред.: С.В. Ківалов, Є.Л. Стрельцов. – Одеса: Юридична література, 2014. – 208 с.

9. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень. – Х.: Видавництво «С.А.М.», 2003. – 175 с.

10. Сахарова Е.Г. Общие вопросы расследования преступлений, связанных с причинением вреда здоровью / Е.Г. Сахарова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 13. – С. 3996-4000 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://e-koncept.ru/2015/85800.htm.

Загородній І.В.,
Аспірант кафедри криміналістики
НУ «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 21.02.2017

УДК 343.3

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКИЙ ВЧИНЕНО У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Заєць О. М.

У статті розглянуто питання предмету злочину, який вчинено у сфері страхування. Зроблено висновок про те, що предмет злочину, який вчинено у сфері страхування є необов'язковий для всіх злочинів, але обов'язковий для предметних складів злочинів елемент, яким можуть бути нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності, *які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи.*

Ключові слова: страхування, предмет злочину, кримінальне правопорушення, шахрайство, майно, гроші, цінні папери, страхова виплата, страхова премія.

В статье рассмотрены вопросы предмета преступления, который совершен в сфере страхования. Сделан вывод о том, что предмет преступления, который совершен в сфере страхования является необязательный для всех

© О.М. Заєць, 2017

преступлений, но обязательный для предметных составов преступлений элемент, которым могут быть недвижимое имущество (недвижимость); движимое имущество: денежные средства, ценные бумаги, банковские металлы и другое движимое имущество, имеющее определенную стоимость, а также имущественные права на эту недвижимость и имущественные выгоды; услуги, информация, результаты интеллектуальной деятельности и иные объекты интеллектуальной собственности, которые имеют материальное выражение, со свойствами которых и с указанием на которые закон об уголовной ответственности связывает наличие состава преступления в действиях лица.

Ключевые слова: страхование, предмет преступления, уголовное преступление, мошенничество, имущество, деньги, ценные бумаги, страховая выплата, страховая премия.

The article deals with the subject of the crime committed in the field of insurance. The specifics of the subject of criminal offenses in the field of insurance are connected with the way and circumstances of their commission, the person of the offender and other elements of the mechanism of the crime, reflected in the forensic characteristics of their individual types. Quantitative and qualitative features of the subject of criminal offenses in the field of insurance affect the choice of the method of its preparation, commission and concealment. At the same time, the subject of the crime indicates certain features of the person of the offender, possible traces of it. It is these properties of the subject matter of fundamental importance for the methodology for investigating criminal offenses in the field of insurance.

The subject of criminal offenses in the field of insurance is property (tangible assets, cash) belonging to the right of ownership to a natural or legal person. In fact, certain types of property are forms of existence of value, differing in the intended purpose [6, p. 8]. General features of property as the subject of criminal offenses in the field of insurance are contained in civil law.

Consequently, it was concluded that the object of an offense committed in the field of insurance is not necessary for all crimes, but an element essential to the substantive crimes component, which may be real estate (real estate); movable property: money, securities, bank metals and other movable property having a certain value, as well as property rights to this movement and property benefits; services, information, results of intellectual, creative activity and other objects of intellectual property rights, which have a material expression, with the properties of which and indicating which law on criminal liability links the presence of the crime in the acts of the person.

Keywords: *insurance, object of crime, criminal offense, fraud, property, money, securities, insurance payment, insurance premium.*

Предмет даного виду кримінальних правопорушень є недостатньо дослідженим, що обумовлено як дискусійністю питання про загальне поняття предмету злочину, який вчинено у сфері страхування так і відсутністю наукових праць з теми предмета незаконного заволодіння грошовими коштами у вигляді страхової премії або страхової виплати. Висловлене підтверджує актуальність дослідження.

Проблема предмета злочину є однією зі складних у теорії кримінального права та криміналістики, розв'язання якої потребує особливої уваги з огляду на ключову роль цієї категорії у з'ясуванні ознак об'єктивної сторони та інших елементів складу злочину та їх характеристики. Питання предмета злочину в науці кримінального права розглядали у своїх працях Брайнін Я.М., Коржанський М. Й., Никифоров Б. С., Панов М. І., Тацій В. Я. та інші відомі фахівці.

Метою статті є встановлення предмета злочину, передбаченого ст. 190, 191 КК України, зокрема, з'ясування, яка саме річ матеріального світу є таким предметом, а також встановлення ознак (властивостей), що ідентифікують його у законодавстві.

Під предметом злочину в теорії кримінального права вважають усяку річ матеріального світу, з певними властивостями якої закон пов'язує наявність у діях конкретної особи ознак злочину [1, С. 91], або речі матеріального світу, впливаючи на які, винна особа спричиняє шкоду певним суспільним відносинам [2, с. 248].

В юридичній науці переважає так званий «речовий» підхід до визначення предмета злочинів як, передусім, речей матеріального світу. Принаймні саме цієї позиції дотримуються представники вітчизняних шкіл кримінального права. Водночас проблема визначення предмета злочину цим тлумаченням остаточно не розв'язується. Йдеться про визнання предметом злочинів різних видів енергії (електричної, теплової тощо) та інформації (комп'ютерної, професійної, інсайдерської та ін.). Отже, до категорії «предмет злочину» слід включати й інші реально існуючі явища, зокрема енергію та інформацію, з приводу яких вчиняють суспільно небезпечні діяння [2, С. 43-44].

Більшість злочинів у сфері господарської діяльності відносять до так званих «предметних» діянь, тобто їх предмет безпосередньо вказано в диспозиції відповідних статей КК України (предметом фальшивомонетництва – державні казначейські білети або білети Національного банку України, розмінна металева монета, виготовлена та підроблена з метою збуту; предметом шахрайства з фінансовими ресурсами – субсидії, субвенції, дотації, кредити, пільги щодо податків тощо). Як зазначає Тацій В. Я.: «… у разі, коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше за все, і нерідко за допомогою отриманих про нього даних з'ясовується решта ознак злочину» [4, С. 49]. Отже розслідування цих злочинів не можна вважати завершеним, якщо ознаки їх предмета не виявлено.

Як зазначає Волобуєв А.Ф., предмет злочинів у сфері економіки визначає не лише багаторазове зростання матеріальної шкоди від таких злочинів, а й обумовлює їх підвищену організованість, специфічні способи підготовки, вчинення і приховання, їх сліди. Ці чинники ускладнюють розслідування розкрадань, вчинених з використанням фінансово-господарських механізмів, у порівнянні зі «звичайними» формами заволодіння чужим майном [5, С. 40].

Специфіка предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування пов'язана зі способом та обстановкою їх вчинення, особою злочинця та іншими елементами механізму злочину, що відображається у криміналістичних характеристиках окремих їх видів. Кількісні та якісні ознаки предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування впливають на обрання способу його підготовки, вчинення та приховання. Водночас предмет злочину вказує на певні ознаки особи злочинця, можливі його сліди. Саме ці властивості предмета

мають принципово важливе значення для методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері страхування.

Предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування є майно (матеріальні цінності, грошові кошти), що належить на праві власності фізичній чи юридичній особі. По суті, окремі види майна являють собою форми існування вартості, що відрізняються за цільовим призначенням [6, С. 8]. Загальні ознаки майна як предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування містяться в цивільному законодавстві. Згідно зі ст. 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага, тобто ЦК України визначає речі, гроші та цінні папери як різновиди майна, а гроші та цінні папери – як різновид речей. Під річчю у ст. 179 ЦК України розуміється предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, а під майном як особливим об'єктом цивільних прав та обов'язків у ст. 190 ЦК України – окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [7].

Отже, для позначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування, передбачених ст. 190, 191 КК України, законодавець у диспозиції цих норм вживає як родове поняття «майно», тобто будь-які речі: рухомі і нерухомі; подільні та неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; споживні та неспоживні; головні і приналежні; продукція, плоди та доходи; гроші (кошти) й цінні папери та будь-яке інше майно), яким особа незаконно заволодіває або набуває права шляхом обману та зловживанням довірою або заволодіває шляхом зловживання службовим становищем.

Під коштами слід розуміти гроші в національній та іноземній валюті чи їх еквівалент (п. 24 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.) [8]. Гроші можуть бути предметом злочину у готівковій та безготівковій формі (зберігаються на банківському рахунку та їх обіг регулюється зобов'язальним правом). Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам [9].

Національною валютою України є гривня (ст. 99 Конституції України). Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків та металевих монет встановленої номінальної вартості. Гривня (банкноти і монети) є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів (ст. 35 Закону України «Про Національний банк України») [10]. Іноземна валюта як предмет злочину – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет.

Національний банк України регулює єдиний грошовий обіг шляхом установлення нормативів, проведення облікової політики, операцій з цінними паперами, встановлення обов'язкових резервів й економічних нормативів для комерційних банків. Зрозуміло, що грошові кошти є найбільш поширеним предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування, оскільки заволодіння ними шляхом обману та зловживання довірою є специфічною ознакою відповідних посягань порівняно з шахрайством на споживчому ринку та в побутовій сфері, у якій предметом злочину також є майно й майнові права.

Безготівкові грошові кошти є специфічним предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування, оскільки по своїй суті вони є записами грошових сум на рахунках у банках. Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, відносини у сфері переказу коштів регулюються Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про поштовий зв'язок», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», іншими актами законодавства України та нормативно-правовими актами Національного банку України, Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати та іншими міжнародно-правовими актами з питань переказу коштів.

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», платіжний інструмент – засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунка платника. До платіжних інструментів належать документи на переказ та спеціальні платіжні засоби [11]. Документ на переказ – електронний або паперовий документ, що використовується банками, їх клієнтами, кліринговими, еквайринговими установами або іншими установами – членами платіжної системи для передачі доручень на переказ коштів.

При вирішенні питання про визначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування у разі заволодіння безготівковими коштами слід зважати на те, що йдеться, по суті, про заволодіння майновими правами зобов'язального характеру, оскільки поняття «власник рахунку» та «грошові кошти на банківському рахунку» – умовні, адже й банківський рахунок, й безготівкові кошти на рахунку є категоріями зобов'язально-правового характеру. Страховик, одержуючи ці кошти від страхувальників, стає їх власником, а у страхувальника з'являється на ці кошти право вимоги. Отже, заволодіваючи коштами страховика, скажімо, під прикриттям страхової виплати, шахраї посягають на майно страхової компанії, якій і завдають шкоду.

Таким чином, безготівкові грошові кошти виступають як фінансові ресурси, що використовуються у господарській діяльності. Їх функціонування забезпечується проведенням певних фінансових операцій, пов'язаних зі складанням і використанням різноманітних розрахункових документів (платіжних доручень, платіжних вимог, чекових книжок тощо), в яких фіксуються ті чи інші дії. Саме в цьому аспекті безготівкові гроші виступають предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування. У зв'язку з обмеженістю використання у фінансовій системі України готівки, переважна більшість злочинів вчиняється саме з коштами в безготівковій формі шляхом використання безготівкових розрахунків.

Під фінансовою операцією у цьому контексті слід розуміти будь-які дії з фінансовими активами, пов'язані зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу з

боку фінансової установи при надані фінансових послуг. Для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій необхідно, залежно від їх змісту, звертатися до нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у фінансовій сфері, зокрема до законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Їх системний аналіз дає змогу відносити до фінансових операцій: банківські операції; усі цивільно-правові угоди (ст. 41 ЦК України), спрямовані на встановлення, зміну та припинення пов'язаних із предметами цивільних прав й обов'язків; види фінансових послуг, визначені у ч. 1 ст. 4 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [12, С. 215-216].

Під майном треба розуміти різноманітні предмети матеріального світу, які задовольняють потреби людей і щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 189, 180 ЦК України), зокрема: нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності.

У міжнародно-правових документах для позначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування вживаються різні терміни: – «власність» – ст. 1 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. (Віденська Конвенція), під якою розуміються активи будь-якого роду, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, відчутні або невідчутні, а також юридичні документи або акти, які посвідчують право на такі активи або участь у них; ст. 6 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Страсбург, 8 листопада 1990 р.), під якою розуміється власність будь-якого виду, матеріальна власність чи власність, виражена в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній.

Аналіз правозастосовної практики засвідчив, що слідчі та оперативні працівники органів правопорядку не завжди орієнтуються у сутності предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування, що нерідко призводить до прийняття необґрунтованих рішень під час досудового розслідування.

Відтак, інформація матиме кримінально-правове значення лише в тому випадку, коли вона буде мати свій матеріальний вираз. Інформація сама по собі не може існувати без свого матеріального носія. Отже, для кримінального права та для кваліфікації злочинів важливо щоб інформація мала свій матеріальний вираз, свій матеріальний носій. Всі об'єктивні явища і предмети навколишнього світу несуть в собі певну інформацію. Тому інформація сама по собі є ідеальною завжди. Матеріальний вираз інформація має завдяки тому, що вона фіксується на матеріальних носіях (аркуш паперу, магнітна плівка, магнітна дискета, лазер- ний диск, флеш накопичувач, жорсткий диск, людина, дошка, камінь, стіна тощо), які можливо пошкодити чи знищити, після чого ця інформація перестає об'єктивно існувати як ідеальний об'єкт. З іншої сторони, як тільки прибрати такий носій, то інформація втратить матеріальність і буде існувати лише ідеально, однак з ідеальною інформацією закон про кримінальну відповідальість не пов'язує наявності в діяннях особи ознак злочину, тому ідеальна, без матеріального носія, інформація не вважається предметом злочину.

На основі вищевикладеного, доходимо висновку, що предметом кримінального правопорушення, який вчинено у сфері страхування є необов'язковий для всіх злочинів, але обов'язковий для предметних складів злочинів елемент, яким можуть бути нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи.

Література

1. Уголовное право Украины: Особенная часть / Бажанов М. И., Баулин Ю. В., Борисов В. И. ; [под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация]. К., 2003. 512 с.

2. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. М., 1980. 248 с.

3. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків / Панов М. М. Х., 2009. 183 с.

4. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Таций В. Я. Харьков, 1988. 198 с.

5. Волобуєв А. Ф. Предмет розкрадання майна у сфері підприємництва як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду / А. Ф. Волобуєв // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. О., 1998. Вип. 3. С. 39-43.

6. Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики преступлений для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / В. К. Чаюк. К., 1985. 19 с.

7. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

8. Про банки і банківську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5, 6. Ст. 30.

9. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.

10. Про Національний банк України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 99. Ст. 238.

11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137.

12. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С. С. К., 2010. 624 с.

13. Коржанський Н.И. Предмет преступления (понятия, виды и значения для квалификации): Учебное пособие / Н.И. Коржанский. Волгоград. Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. 56 с.

14. Лащук Є.Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Єфрем Вікторович Лащук. Національна академія внутріш- ніх справ України. К., 2005.

15. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров М. : Госюриздат, 1960. 229 с.

Заєць О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.02.2017

УДК 343.123.12

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

Ігнатюк О. В.

У даній статті проаналізовані підходи вітчизняних та міжнародних учених щодо класифікації оперативно-розшукових заходів. Наголошується, що поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації. Запропоновано власне бачення класифікації оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, класифікація, аналіз*

В данной статье проанализированы подходы отечественных и международных ученых по классификации оперативно-розыскных мероприятий. Отмечается, что углубленное исследование понятия, сущности и классификации ОРЗ как инструментов доказывания в уголовном производстве, требует разработки их определения и систематизации. Предложено собственное видение классификации оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, классификация, анализ*

This article analyzes the approaches of domestic and international scientists to classify operational-search activities. It is noted that the in-depth study of the concept, essence and classification of ORL as a means of proof in criminal proceedings, requires the development of their definition and systematization. We propose our own vision of the classification of operational-search activities.

Key words: *operative-search activity, operative-search activities, classification, analysis*

Постановка проблеми. Зважаючи на зміни в соціально-політичному житті суспільства і, відповідно, у державній політиці у сфері протидії злочинності, чинне законодавство наповнено новим змістом стосовно порядку проведення оперативно-розшукової діяльності. При цьому закладено принципово інший підхід до нагляду за додержанням законності органами Національної поліції під час здійснення такої діяльності. Це є особливо важливим з огляду на те, що, з одного боку, під час проведення оперативно-розшукової діяльності зачіпаються найважливіші права людини; з другого – що в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій працівникам органів Національної поліції без ефективного проведення оперативно-розшукових заходів не завжди можливо виявити кримінальні правопорушення.

Як відзначає І.В. Щербина, лише у 30 % випадків результати оперативно-розшукових заходів використовуються як докази у кримінальному провадженні. [1, с.1]. Тому поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації, що обумовлює актуальність розглядуваних питань.

Стан дослідження. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні проблемні аспекти оперативно-розшукових заходів та використання їх результатів у доказуванні. Зокрема, праці: М.В. Багрія, Б.Г. Бараненка, Р.І. Благути, В.О. Глушкова, М.Л. Грібова, А.М. Кислого, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Є.Д. Лук'янчикова, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, Є.Д. Скулиша, Д.Б. Сергєєвой, С.Р. Тагієва, О.Ю. Татарова, В.Г. Уварова, Д.М. Цехана, С.С. Чернявського, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумили та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі підходів до класифікації оперативно-розшукових заходів як засобів доказування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Слід відмітити, що недостатня визначеність природи і сутності самих заходів ОРД не дозволяє цілком коректно і безпомилково класифікувати їх, у зв'язку з чим у спеціальній літературі пропонуються самі різноманітні, підчас непослідовні та суперечливі варіанти такої класифікації. На нашу думку, окрім визначеної вище головної причини цього, авторам, що звертаються до даного питання, бракує чіткого визначення мети і коректних критеріїв відповідної класифікації. Вважаємо, що класифікація оперативно-розшукових заходів має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах з питань оперативно-розшукової діяльності. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їхній склад та юридичну природу.

Та, О.Ю. Шумилов класифікує оперативно-розшукові заходи на категорії [2]. До першої категорії (звичайної) він відносить заходи, що не обмежують конституційні права людини і можуть проводитися як у рамках адміністративно-режимної оперативно-перевірочної роботи, так і під час оперативно-розшукового процесу: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження (крім збору зразків з проникненням у житло й збору зразків голосу людини шляхом контролю її телефонних переговорів), перевірочну закупівлю, дослідження предметів і документів, спостереження (крім спостереження з проникненням у житло), ідентифікація особистості, оперативне впровадження, контрольована поставка, обстеження приміщень, будинків, споруд (крім житла), ділянок місцевості й транспортних засобів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку (не порушуючи сферу приватного життя громадян) [3].

До другої категорії, на думку О.Ю. Шумилова, належать заходи, що обмежують конституційні права людини, «…які проводять тільки під час оперативно-розшукового процесу для вирішення завдань, пов'язаних з обмеженням певного конституційного права людини й громадянина». До цих заходів він відносить усі оперативно-розшукові заходи, що залишилися, за винятком оперативного експерименту. Оперативний експеримент належить до третьої (спеціальної) категорії заходів, які спрямовані на протидію вчиненню тяжких і особливо тяжких злочинів. Серед передбачених Законом Російської Федерації «Про оперативно-розшукову діяльність» спеціальних оперативно-розшукових заходів відомий тільки оперативний експеримент [4;3].

О.Ю. Шумилов запропонував також іншу класифікацію. На його думку, оперативно-розшукові заходи

© О.В. Ігнатюк, 2017

поділяються на дії, заходи й операції. До дій належать: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості. Заходами, на його думку, є: обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження й перевірочна закупівля. Операцією вчений вважає контрольовану поставку [3].

У роботі «Краткая сыскная энциклопедия» О.Ю. Шумилов фактично наводить ще одну класифікацію, виокремлюючи серед оперативно-розшукових заходів оперативно-технічні, спеціальні й усі інші оперативно-розшукові заходи [5].

До того ж у публікаціях із цієї теми науковці інколи роблять спроби обґрунтувати досить дискусійні положення щодо цього. Так, Н.І. Гончарова зазначає, що метод ОРД є системою специфічних прийомів та операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання й реалізацію оперативно значущої інформації [6, с. 180]. Із цього випливає, що ОРЗ та засоби ОРД є складовими методів ОРД.

У підручних і навчальних посібниках із ОРД часто можна зустріти положення, які де-факто ототожнюють методи ОРД з ОРЗ. Наприклад, авторський колектив під керівництвом Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваші методами ОРД з посиланням на загальноприйняту термінологію визнають опитування (розвідувальне опитування), наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, ототожнення особистості, контрольовану поставку, оперативний експеримент та інші дії [7, с. 39]. Поряд із цим названі елементи ОРД розглядаються і як ОРЗ [7, с. 118].

На відміну від цього, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк [8, с. 163-190], досліджуючи сутність оперативної установки, візуального спостереження, оперативного огляду й розвідувального опитування, чітко розмежовують їх як ОРЗ та як методи ОРД. При цьому для кожного з названих понять науковці формулюють по дві дефініції, окремо визначаючи їх як ОРЗ та як методи ОРД.

Категоріальне відокремлення ОРЗ від методів ОРД вважаємо недоцільним. Адже аналіз загальновживаних значень термінів «метод» і «захід» (метод – прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності; спосіб дії, боротьби; захід – сукупність дій або способів для досягнення чи здійснення чого-небудь [9, с. 664;10, с. 274]) дає підстави для висновку, що захід є практичним утіленням методу. Тому ми погоджуємося з такою думкою.

Нприклад, Я. Тарасюк в доповненню вище вказаному зазначає, що оперативно-розшукові методи в теорії ОРД виступають як відповідні наукові категорії, що реалізується в практичній діяльності як оперативно-розшукові-заходи. Кожний з ОРЗ має свій захист. нормативно-правове регулювання, особливості тактики проведення, фіксації та закріплення отриманих даних тощо [11].

Свою класифікацію оперативно-розшукових заходів запропонував В.М. Осипкін, який поділяє оперативно-розшукові заходи на три категорії.

До першої категорії належать заходи, для проведення яких не потрібно винесення спеціальної постанови й одержання дозволу відповідного судді, а саме: опитування; збирання відомостей; збір зразків для порівняльного дослідження; перевірочна закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; дослідження предметів і документів; спостереження; ідентифікація особистості; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; обстеження приміщень (крім житлових), будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів [3].

До другої категорії, на думку В.М. Осипкіна, належать заходи, проведені на підставі спеціальної постанови, затвердженої керівником органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність: перевірочна закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; оперативний експеримент; оперативне впровадження [3].

Третю категорію становлять заходи, проведення яких, крім спеціальної постанови керівника органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, допускається тільки за наявності судового рішення: обстеження житла; контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень; прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку [12;3].

На законодавчому рівні також відсутні їх перелік і класифікація. Перелік ОРЗ сьогодні запроваджено в законодавстві більшості країн пострадянського простору. В Україні також мали місце спроби встановити вичерпний перелік ОРЗ. Так, фахівці Національної академії внутрішніх справ розробили проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який було внесено до Верховної Ради України групою народних депутатів на чолі Г.Г. Москалем [13]. Статті 11, 12 і 13 цього проекту містили перелік ОРЗ, які, відповідно, діляться на три групи, а саме: ті, що здійснюються з дозволу суду; ті, що проводяться з дозволу керівника оперативного підрозділу; ті, проведення яких не потребує отримання дозволу.

Розглядаючи інший законопроект народного депутата України О. М. Дмитренко наголошує на необхідності здійснення законодавчого розмежування прав оперативних підрозділів при здійсненні пошукових заходів і оперативно-розшукових, при проведенні яких здійснюється тимчасове обмеження прав та свобод громадян, він наголошує що розмежування прав оперативних підрозділів на дві групи сприятиме ефективному виконанню обов'язків оперативних підрозділів закріплених у статті 7 Закону, а також гарантуватиме дотримання прав та свобод громадян. Така пропозиція відповідатиме новітнім підходам до класифікації оперативно-розшукових заходів за ступенем санкціонування та втручання у конституційні права і свободи людини [14].

Так, російські вчені К.К. Горяінов, В.С. Овчинський та О.Ю. Шумилов запропонували поділяти заходи на:

• адаптовані розшуком криміналістичні методи: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірочні закупівлі, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості, обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент;

• розвідувальні методи, властиві тільки розшуку: контроль поштових відправлень, телеграфних й інших

повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку;

• розвідувальні операції: оперативне впровадження й контрольована поставка [3;4].

Слушною можна вважати пропозицію М.Л. Грібова про те, що в практичній площині оптимальним вирішенням питання юридичного закріплення поняття ОРЗ є їх визначення як заходів, що проводяться з метою виконання завдань ОРД оперативними підрозділами відповідно до прав, наданих їм Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», з подальшою диференціацією цих прав на такі, що можуть проводитися лише за умови заведення ОРС (у тому числі, відповідно до змісту Конституції України, потребують дозволу суду), і такі, що можуть бути проводитися без заведення такої справи [15, с. 426].

Аналізуючи практичну діяльність за реалізацією оперативно-розшукових заходів і використанням їх результатів у доведенні за кримінальними справами, ми дійшли висновку, що наріжним каменем у правовому регулюванні проведення оперативно-розшукових заходів є обмеження прав людини й громадянина. Йдеться саме про правове регулювання проведення і використання в доведенні оперативно-розшукових заходів, а не про організацію і тактику їх проведення. Організація і тактика оперативно-розшукових заходів становить державну таємницю, тому предметом відкритого дослідження бути не може [3].

Таким чином, на нашу думку, оперативно-розшукові заходи, незалежно від виду й тактики їх проведення, слід, насамперед, класифікувати й оцінювати за ступенем обмеження охоронюваних Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» прав людини, на заходи, що не обмежують конституційні права людини й не потребують судового дозволу, і заходи, що обмежують конституційні права людини й для проведення яких потрібен судовий дозвіл [3].

А.Ю. Неманов, з огляду на науковий доробок відомих зарубіжних учених у галузі оперативно-розшукової діяльності та відповідно до норм національного чинного законодавства, запропонував таку класифікацію оперативно-розшукових заходів: *оперативно-розшукові заходи з використанням оперативно-технічних засобів, оперативно-технічні заходи, які здійснюються за рішенням суду, спеціальні оперативно-розшукові операції* [16;17, с 439].

Виходячи з того, що наукова думка автора видозмінюється та вдосконалюється, пропонуємо таку класифікацію оперативно-розшукових заходів:

Захід-дія – це дія одного працівника оперативного підрозділу, уповноваженого законодавчими та нормативними актами, що ґрунтується на галузевих принципах, спрямована на встановлення, уточнення, закупівлю, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, що передбачені функціональними обов'язками працівника та власним досвідом роботи, про ознаки протиправних, спеціально розроблених дій із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів і тактичних прийомів щодо вирішення організаційно- тактичних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

Це заходи, до яких слід віднести: *опитування, спостереження, засідку, переслідування, закупівлю, перевірку, збирання відомостей, отримання зразків та матеріалів, вивчення предметів, речей, документів, ідентифікацію особистості та психодіагностику*.

Сукупність дій-заходів – це дії декількох працівників оперативного підрозділу, уповноважених законодавчими та нормативними актами, що спрямовані на встановлення, уточнення, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, які передбачені завданнями та функціями оперативного підрозділу із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів, тактичних прийомів з вирішення організаційно-тактичних розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

До таких заходів слід віднести: організаційні; агентурні; агентурно-тактичні;

– тактичні: *комбінацію, утримання квартир-пасток, кімнат-пасток, машин-пасток тощо, утримання кафе, барів, ресторанів, утримання легендованих підприємств*;

– технічні заходи: 1)*технічні заходи, які не порушують права людини*: негласний звукозапис розмов у громадських місцях, негласне прослуховування телефонних переговорів за заявою потерпілого, негласне проникнення до приміщень та інших місць, які не належать до житла громадян, негласна перевірка записок, планів, що не належать до кореспонденції, негласний візуальний контроль у громадських місцях; 2) технічні заходи, що здійснюються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій: застосування програмних і технічних засобів для виявлення і фіксації злочинів, що вчиняються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій; проведення комп'ютернотехнічних досліджень, залучення сертифікованих спеціалістів; технічний контроль мереж електрозв'язку та телекомунікації; фіксація протиправних трансакцій, вчинених відносно окремих юридичних та фізичних осіб; зняття отриманої інформації та технічний контроль з метою її зберігання; 3) технічні заходи, що порушують права і свободи людини і здійснюються за санкцією суду: зняття інформації з каналів зв'язку у приміщеннях, транспортних засобах, на земельних ділянках та в інших місцях, що здійснюється за санкціями суду; контроль за телефонними розмовами, що здійснюється як винятковий захід за санкцією суду; проникнення до житла чи іншого володіння особи, що є тимчасовим заходом, який обмежує права людини, здійснюється за санкцією суду; контроль за телеграфною та іншою кореспонденцією, що належить підозрюваним особам, здійснюється за санкцією суду; візуальний контроль у приміщеннях та інших місцях, що здійснюється лише за санкцією суду, а в окремих випадках при вчиненні тяжкого та особливо тяжкого злочину проводиться негайно без такого дозволу з повідомленням суду або прокурора протягом доби [17, с 439].

Сукупність заходів-операцій – це комплексне здійснення адміністративних, кримінально-правових, організаційно-тактичних, оперативно-технічних та управлінських дій, об'єднаних єдиним задумом та планом, узгоджених між собою за часом, місцем та цілями про-

ведення оперативно-розшукових та інших передбачених законодавством України заходів, заснованих на використанні гласних та негласних сил, засобів і методів ОРД, спрямованих на попередження і розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, а також вирішення складних оперативно-тактичних завдань у боротьбі зі злочинністю. Види операцій: *ініціювання, контроль, експеримент, упровадження, закупівля, постачання, затримання, супроводження тощо* [17, с 439].

Нариклад, на думку М.А. Погорецького і Д.Б. Сергєєвої ОРЗ слід поділяти на категорії організаційно-управлінських та організаційно-забезпечувальних заходів [18]. До таких заходів, зокрема, належать використання конфіденційного співробітництва; використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житла, інших приміщень, транспортних засобів і майна, які їм належать; створення й використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів; тощо.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи не мають самостійного характеру, а є допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, у кінцевому підсумку, на створення умов для своєчасного отримання оперативної інформації. Отже, шляхом проведення інформаційно-пізнавальних заходів оперативні підрозділи безпосередньо виконують передбачені законом завдання ОРД. Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи опосередковано сприяють виконанню вказаних завдань [18].

Для вирішення проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі важливими критеріями класифікації оперативно-розшукових заходів, з погляду М.А. Погорецького, є їх функціональне призначення, обмеження конституційних прав людини, умови й особливості проведення, характер регламентації Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», документування та використання їх результатів у кримінальному процесі [8].

Виходячи з визначених М.А. Погорецьким об'єкта оперативно-розшукової діяльності та його видів, а також поняття оперативно-розшукового заходу, в межах оперативно-розшукової діяльності можна виокремити оперативні організаційно-управлінські заходи й оперативно-розшукові заходи [19].

Оперативними організаційно-управлінськими є ті заходи, що проводяться для самозабезпечення функціонування оперативно-розшукової діяльності як самостійної державної системи, а також здійснення оперативно-розшукових заходів (оперативно-забезпечувальних та інформаційно-пізнавальних заходів: використання допомоги гласних і негласних штатних та позаштатних працівників; встановлення конфіденційного співробітництва з особами на засадах добровільності; створення з метою конспірації підприємств, організацій, використання документів, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів створення і застосування автоматизованих інформаційних систем.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні заходи (операції), є не самостійними, а допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, і в кінцевому рахунку на створення умов для своєчасного отримання оперативної інформації [19; 20].

Своєю чергою, оперативно-розшукові заходи можна поділити на оперативно-забезпечувальні й інформаційно-пізнавальні [19; 20].

Оперативно-забезпечувальними є заходи (операції), що спрямовані на успішне проведення конкретних інформаційно-пізнавальних заходів для пізнання конкретних обставин злочинної діяльності (пошук та виявлення фактичних даних і їх джерел). До цієї групи заходів належать вказані у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: контрольна та оперативна закупівля й постачання; порушення питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та прийняття участі в їх проведенні; проведення операцій по захопленню злочинців, припиненню злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співпрацює з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості [19; 20].

Інформаційно-пізнавальні заходи – це такі заходи, що безпосередньо спрямовані на отримання оперативної інформації відповідно до завдань оперативно-розшукової діяльності. Оперативні інформаційно-пізнавальні заходи залежно від мети, з якою вони проводяться, можуть бути розвідувально-пошуковими, розшуковими й контррозвідувальними [19].

До оперативно-пізнавальних заходів належать вказані в ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: опитування; відвідування жилих та інших приміщень за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого або такого, що готується, злочину, а також збирання відомостей про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких здійснюється перевірка; негласне виявлення та фіксування слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержання розвідувальної інформації, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки; зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації; контроль шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень; здійснення візуального спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів [19; 20].

З точки зору М.А. Погорецького, формулювання окремих оперативно-розшукових заходів цієї категорії в чинній редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» потребує певних уточнень. Окрім того, є потреба передбачити у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і такі оперативно-розшукові заходи, як збирання відомостей про об'єкти оперативно-розшукової діяльності; оперативний експеримент; ідентифікація особистості тощо [19].

Класифікація ОРЗ: 1. Залежно від обмеження права і свободи громадян: – ОРЗ, не обмежують конституційними правами громадян (опитування, спостереження, наведення довідок, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірочна закупівля, дослідження предметів і розповсюдження документів, ототожнення

особистості, оперативне впровадження, контрольована постачання і оперативний експеримент). - обмежують конституційними правами громадян (негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку). 2. Залежно від тривалості проведення: - Разові ОРЗ (опитування, наведення довідок, ототожнення особистості, оперативний експеримент, закупівля тощо) – Триваючі ОРЗ (контроль поштових відправлень, оперативне впровадження, прослуховування телефонних переговорів, спостереження тощо). 3. Залежно від видів санкціонування: а) ті що не потребують будь-якого санкціонування: - опитування; - наведення довідок;- збір зразків для порівняльного дослідження;- дослідження предметів та інших документів;- спостереження;- ототожнення особистості; - перевірочна закупівля і контрольована постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена. б) потребують відомчого санкціонування керівником органу здійснює ОРД: - перевірочна закупівля і контрольована постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена.- оперативний експеримент- оперативне впровадження в) потребують судовогосанкционирования(решения): - контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень - прослуховування телефонних переговорів, - зняття інформації з технічних каналів зв'язку - негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів [21].

Доцільно погодитись з думкою О.О. Сухачова. який під час дослідження конспірації окремих інформаційно-пізнавальних заходів діяльності оперативних підрозділів вимагає їх розмежування на:

1) ОРЗ без спеціального встановленого законом порядку застосування (заходи оперативного (ініціативного) пошуку);

2) ОРЗ зі спеціально встановленим законом порядком застосування (такі, що здійснюються згідно з положеннями конкретних статей КПК України).

Останні потрібно диференціювати за критеріями: необхідності порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи та конфіденційності інформації, що передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу; розмежування місць, де проводяться заходи, на публічно доступні, публічно не доступні, публічні місця з обмеженим доступом [22, с. 130].

Наприклад, Ю.М. Грошевий, С.О. Гриненко, О.В. Капліна пропонують класифікувать оперативно-розшукові заходи на: 1) разові та триваючі ОРЗ; 2) гласні та негласні ОРЗ; 3) ОРЗ, проведення яких не потребує будь-якого санкціонування; 4) ОРЗ, що проводяться з дозволу начальника оперативно-розшукового підрозділу; 5) ОРЗ, які проводяться не інакше як за рішенням суду; 6) Глибокі та поверхневі ОРЗ; 7)Автономні та комплексні ОРЗ [23].

Раціональність пропонованого підходу полягає в тому, що він не обмежує різноманітності й комплексності зазначених заходів: окремі права, надані оперативним підрозділам, можуть реалізовуватись у певних комбінаціях під час проведення різних ОРЗ. На відміну від цього, спроби визначення в Законі вичерпного переліку ОРЗ призведуть до певних правових колізій, а також обмежать потенціал оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю.

Багатогранна парадоксальність спостерігається в підході розробників відомчих актів Міністерства внутрішніх справ України до класифікації заходів, які не мають кореляційного зв'язку з конкретними НСРД, відповідно, не мають спеціального порядку застосування: їхузагалі не зараховано до категорії ОРЗ та названо заходами оперативного (ініціативного) пошуку. З такою назвою можна погодитися, але ці заходи все одно є оперативно-розшуковими, оскільки здійснюються на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Отже, приступаючи до безпосереднього розгляду даної проблеми, спробуємо викрити певні психологічні закономірності й вимоги, які притаманні окремим заходам ОРД, класифікувавши для цього останні, насамперед, за критеріями їхнього *предметно-дійового змісту*.

Виходячи зі сказаного, до ***першого блоку*** оперативно-розшукових заходів ми віднесли ті з них, що мають чітко визначений предметний характер і спрямовані на безпосереднє отримання і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння *конкретних осіб і груп*, припинення та розкриття їхніх злочинів, розшук та затримання відомих злочинців. Згідно із Законом України "Про ОРД" (ч.1 п.п. 2, 4-7 ст.8) такими заходами варто визнати:

Окрім вище здійсненої класифікації заходів ОРД, останні можна також диференціювати з метою виявлення психологічних закономірностей їх реалізації й за іншими критеріями, а саме:

За формою проведення:

1. Гласні заходи, тобто такі, при виконанні яких їх учасники повністю уявляють себе відповідними сторонами. Особливостями психологічного стану останніх є те, що оперативний співробітник, наприклад, діючі офіційно, захищений цим своїм станом, має можливість оприлюднити мету і завдання заходу, запросити за необхідністю допоміжні сили і т.ін. У свою чергу особа, яка являє об'єкт оперативно-розшукового впливу, усвідомлюючи даний вплив, розраховує на його законність та на гарантії дотримання останньої.

2. Негласні заходи, як вже відмічалося, забезпечуються системою спеціальних правових, організаційних способів і методів, залежно від чого формуються й психологічні засади виконання цих заходів.

За правовими наслідками проведення: 1) дискретні – заходи, які порушують певні особисті права і свободи громадян; 2) недискретні, тобто такі, що не порушують зазначених прав і свобод. Психологічні вимоги цих заходів проходять, головним чином, через сферу моральних, етичних, релігійних поглядів і переконань оперативного працівника, та через рівень його правового усвідомлення. [24].

За необхідністю санкціонування: 1) заходи, що проводяться тільки з санкції суду та з повідомленням про це прокурору; 2) заходи, що не потребують позавідомчого санкціонування. Не трудно побачити, що вказані умови спроможні по-різному впливати на психологічні особливості виконання вказаних заходів ОРД. [24].

За використанням оперативно-технічних засобів: 1) заходи з використанням та 2) заходи без використання цих засобів. Зрозуміло, що звернення до них, з одного боку, посилює впевненість оперативних працівників у успішному виконанні завдань ОРД. З іншого ж боку, – безпосереднє негласне застосування оперативно-технічних засобів супроводжується хвилюванням оперативника, острахом його розшифровки і викриття техніки тощо. Переборювання цього стану потребує набуття необхідних

навичок і відповідного досвіду роботи [25].

Як свідчить аналіз практики, в ході оперативно-розшукової діяльності під час виявлення та фіксації неправомірної вигоди оперативні підрозділи можуть проводити ряд ОРЗ, які нами класифікуються на такі, що потребують дозволу: а) слідчого судді або рішення прокурора; б) керівника органу внутрішніх справ, оперативного підрозділу [26, с. 18].

Незважаючи на їх різне призначення, юридичну силу обґрунтування, підстави і межі проведення, все ж таки вони мають внутрішню єдину структуру, логічну послідовність взаємопов'язаних елементів, ознак кожного складу оперативно-розшукового заходу. Таким чином, запропонована класифікація оперативно-розшукових заходів є спробою систематизувати та класифікувати їх залежно від юридичної природи, законодавчих приписів, повноважень, функцій та меж оперативно-розшукових дій, що здійснюються оперативними підрозділами щодо громадян у боротьбі зі злочинністю [27].

Оперативно-розшукові заходи є однорідними за організаційно-правовим критерієм, проте відрізняються переважно за правовим статусом та суб'єктним складом, адже в оперативно-розшуковій діяльності проведення оперативно-розшукових заходів може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій — слідчим, прокурором, або за їх дорученням — уповноваженим оперативним підрозділом. Окрім того, оперативно-розшукові заходи проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а негласні слідчі (розшукові) дії спрямовані на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вчиненого злочину [28, с. 62].

Висновок. Вважаємо, що класифікація оперативно-розшукових заходів має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах з питань оперативно-розшукової діяльності. Незважаючи на їх різне призначення, юридичну силу обґрунтування, підстави і межі проведення, все ж таки вони мають внутрішню єдину структуру, логічну послідовність взаємопов'язаних елементів, ознак кожного складу оперативно - розшукового заходу. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їхній склад та юридичну природу.

Література

1. Щербина І. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами Національної поліції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 / Щербина Ігор В'ячеславович. – Дніпро, 2016. – 20 с.

2. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий: учеб. пособие / А.Ю. Шумилов. – М., 1999. – С. 9–10.

3. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения. –СПб: Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. – 259 с

4. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2001. – С. 305.

5. Шумилов А.Ю. Краткая сыскная энциклопедия: Деятельность оперативно-розыскная, контрразведывательная, частная сыскная (детективная)/ А.Ю. Шумилов. – М., 2000. – С. 79–81.

6. Гончарова Н.І. До питання про визначення категорії «метод оперативно-розшукової діяльності» / Н.І. Гончарова // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес : теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформуванняорганів внутрішніх справ України : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 22-23 квітня 2015 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. – Одеса : ОДУВС,2015. – с. 179-180

7. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : [учеб.] / под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. – Краснодар : Краснодар. Ун-т МВД России, 2007. – 305 с.

8. Некрасов В.А. Оперативне розпізнавання : [моногр.] / [В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк]. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. –К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

10. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред.В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2006. – 1008 с.

11. Тарасюк Я. Класифікація методів оперативно-розшукової діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-технічних заходів, заходів оперативного (ініціативного) пошуку /Я. Тарасюк // Курс лекцій ОРД: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogdocentyarynatara.io.ua/s2439130/klasifikaciya_metodiv_operativnorozshukovoe_diyalnosti_neglasnih_slidchih_rozshukovih_diy_operativno-tehnichnih_zahodiv_zahodiv_operativnogo_iniciativnogo_poshuku

12. Осипкин В.Н. Прокурорский надзор за оперативно-розыскной деятельностью: учеб. пособие / В.Н. Осипкин. – СПб., 2001. – С. 11–12.

13. Про оперативно-розшукову діяльність України : Проект Закону України (нова редакція) на заміну раніше поданого, реєстр. № 2134 від 21 лип. 2008 р. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http ://w1.c1.rada.gov.ua.

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторах» від 04.06.2015 р. N 2024а. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http :http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH1K868A.html.

15. Грібов М.Л. Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України : теорія та практика : [моногр.] / Грібов М.Л. – К. : Розвиток, 2013. – 532 с.

16. Сервецький І.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, С.В. Шапочка // Наук. вісн. Нац. акад.внутр. справ України. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 108–116.

17. Сервецький І.В.,Неманов А.Ю. Щодо класифікації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, А.Ю. Неманов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – 2011. – №1. – С. 427-441.

18. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи :поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Боротьба зорганізованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.

19. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види / М.А. Погорецький // Державна безпека України: наук.-практ. зб. НАН Україниі СБ України. – К., 2005. – № 1(3). – С. 62–67.

20. Оперативно-розшукові заходи: удоскона-

лення правового регулювання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://5ka.at.ua/load/pravo/operativno_rozshukovi_zakhodi_udoskonalennja_pravovogo_reguljuvannja_referat/49-1-0-23378.

21. Поняття та класифікація оперативно-розшукових заходів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://megapredmet.ru/2-16563.html.

22. Сухачов О. О. Поняття, перелік і класифікація оперативно-розшукових заходів як основа дослідження питань їх конспірації / О. О. Сухачов // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. - 2016. - № 2. - С. 125-132.

23. Програма навчальної дисципліни "Правові основи оперативно-розшукової діяльності" (галузь знань 0304 "Право", освітньо-кваліфікаційний рівень "Магістр", спеціальність 8.03040101 "Правознавство") / уклад.: Ю. М. Грошевий, С. О. Гриненко, О. В. Капліна та ін. – Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 11 с.

24. Мулявка Д.Г. Психологічна сутність методів оперативно-розшукової діяльності. Лекція з курсу «Психологія оперативно-розшукової діяльності». Ірпінь. 2010.

25. Поняття, правова та психологічна сутність заходів ОРД: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.su/8_52970_ponyattya-pravova-ta-psihologlchna-sutnlst-zahodlv-ord.html

26. Грибовський О.В. Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії під час виявлення й фіксації одержання неправомірної вигоди / О.В. Грибовський // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ України. – 2015. – № 1. – с.180-190.

27. Очкіна Т.Є. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів. Донецьк. 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vchilka.in.ua/ipropbb/України+Кафедра+«Оперативно-розшукової+діяльності»b/main.html

28. Прядко В.О., Комарницька О.Б. Порівняльна характеристика оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій крізь призму наглядової діяльності прокурора як процесуального керівника / В.О. Прядко, О.Б. Комарницька // Часопис цивільного і кримінального судочинства. - 2014. - N 1 . - С. 62-71

Ігнатюк О. В.,
кандидат юридичних наук,
заступник голови Апеляційного суду
Київської області
Надійшла до редакції: 26.02.2017

УДК 347.137.5

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тетерятник Г. К.

Стаття присвячена аналізу гарантій прав і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження. Акцентовано увагу на проблемах участі законних представників, адвоката, захисту законних інтересів неповнолітніх потерпілих у кримінальних провадження в формі приватного обвинувачення, забезпечення прав дітей під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *неповнолітні, діти, законні представники, права, законні інтереси, гарантії.*

Статья посвящена анализу гарантий прав и законных интересов несовершеннолетних участников уголовного производства. Акцентировано внимание на проблемах участия законных представителей, адвоката, защиты интересов несовершеннолетних в производствах в форме частного обвинения, обеспечения прав детей при проведении следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, дети, законные представители, права, законные интересы, гарантии.*

The article is devoted to the analysis of guarantees of rights and legitimate interests of minor participants in criminal proceedings. Attention is focused on the problems of participation of legal representatives, lawyers, protection of interests of minors in the form of private prosecution, ensuring the rights of children during investigative (investigative) actions.

Key words: *minors, children, legal representatives, rights, legitimate interests, guarantees.*

Одним із завдань кримінального провадження є охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Для неповнолітніх учасників кримінального провадження з урахуванням їх неповної кримінальної процесуальної дієздатності, вікових, фізичних та психологічних особливостей, повинні створюватися додаткові гарантії, з урахуванням закріпленого у ст.3 Конвенції ООН про права дитини принципу якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Питанням, пов'язаним із провадженням за участю неповнолітніх, присвячені роботи багатьох вчених-процесуалістів: С. А. Альперта, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, З. З. Зінатулліна, О.М. Крукевич, О. П. Кучинської, О. О. Левендаренка, Л. М. Лобойка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Романюка, С.М. Смокова, Л. Д. Удалової, О. Г. Шило, О.О. Юхно та інших.

Попри значні наукові напрацювання із визначеної тематики, велику кількість нормативно-правових актів, на практиці виникають питання гарантування прав і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження, окремі з яких будуть розглянуті у статті.

Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретичних положень щодо гарантій забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні та практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення.

КПК України у главі 38 передбачає особливий порядок

© Г.К. Тетерятник, 2017

кримінального провадження щодо неповнолітніх. Законодавцем передбачено низку гарантій, які відповідають Пекінським правилам та спрямовані на забезпечення прав і законних інтересів дітей, які вчинили кримінальне правопорушення: 1) спеціально уповноважений слідчий (ч.2 ст.484 КПК); 2) спеціальний предмет доказування (ст.485, 487 КПК); 3) участь законного представника та обов'язкова участь захисника (ст.488, п.1 ч.2 ст.52 КПК); 4) особливий порядок виклику та застосування запобіжних заходів (ст.489, 492, 493 КПК); 5) участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ст.496 КПК); 6) здійснення судового розгляду суддями, уповноваженими на це (ч.10 ст.31 КПК); 7) закрите судове засідання та ін.

Зупинимося на окремих з цих гарантій. Законодавство визначає необхідним спеціалізацію слідчих та суддів, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх. П.12 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") вказує на необхідність спеціальної підготовки поліцейських, які працюють з неповнолітніми. У вказаному правилі «звертається увага на необхідність спеціальної підготовки усіх посадових осіб із забезпечення правопорядку, які беруть участь у здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх» [1]. Прокурор виступає процесуальним керівником на стадії досудового розслідування та підтримує державне обвинувачення у суді. Від нього залежить прийняття низки процесуальних рішень, якісне проведення процесуальних дій, нагляд за додержанням прав і законних інтересів неповнолітнього. Таким чином, вимога щодо спеціалізації у розумінні п.12 «Пекінських правил» повинна стосуватися не тільки слідчих, а і прокурорів. Як доречно зазначає В.О. Середа, спеціалізація прокурорів може сприяти підвищенню ефективності державного обвинувачення, що підтримують обвинувачення в суді першої інстанції у кримінальних справах про злочини неповнолітніх та скоєні за їх участю, що цілком відповідає вимогам міжнародних рекомендацій. Зокрема, Рекомендації R(2000)19, в якій пропонується «…розглядати спеціалізацію як пріоритет щодо організації прокурорів з точки зору навчання й кар'єри…» [2, с.233]. Вважаємо, що доцільно доповнити ч.2 ст.484 КПК України вимогою щодо спеціалізації прокурорів, які беруть участь у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Однією із недавніх новел, яка слугує іще однією гарантію прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні, є діяльність органу пробації, який складає досудову доповідь щодо обвинуваченого. Суд роз'яснює неповнолітньому обвинуваченому його право брати участь у підготовці досудової доповіді шляхом надання необхідної інформації представнику персоналу органу пробації або відмовитися від такої участі (ч.4 ст.42 КПК). Відмова обвинуваченого брати участь у підготовці доповіді не позбавляє його права на ознайомлення з текстом досудової доповіді, подання своїх зауважень та уточнень щодо її змісту. Право на ознайомлення з текстом досудової доповіді, подання своїх зауважень та уточнень щодо її змісту має також законний представник неповнолітнього обвинуваченого, незалежно від того, чи брав неповнолітній участь у підготовці доповіді [3].

На нашу думку, підготовка такої доповіді підвищує справедливість винесення судового рішення і забезпечення принципу найкращих інтересів дитини, відповідає керівним принципам винесення судового рішення і вибору заходів впливу, визначених Пекінськими правилами.

Норми чинного КПК України створюють низку гарантій для неповнолітніх підозрюваного та обвинуваченого, натомість гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього потерпілого і свідка залишаються певною мірою поза увагою законодавця.

Ст. ст. 226, 227, 354 КПК України передбачають участь (присутність) педагога або психолога, законного представника, а за необхідності – лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій та допиту за участю малолітньої або неповнолітньої особи. У вказаних нормах зазначені окремі права та обов'язки цих суб'єктів: обов'язок бути присутніми при допиті, заперечувати проти запитань та ставити запитання, право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

Перше, що звертає на себе увагу у формулюванні вказаних норм – це певна неузгодженість між ч.1 ст.226, ч.1 ст.227 КПК України та ч.2 ст.227 КПК, у якій зазначено, що «До початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі». На відміну від перших норм, у цій вказується на обов'язкову участь і педагога, і психолога. У ст.354 КПК України взагалі вказується на присутність під час допиту неповнолітнього свідка вищезазначених суб'єктів за розсудом суду.

По-друге, законодавець не уточнює, який саме педагог та лікар якої спеціалізації повинні залучатися до провадження за участю дитини. І. Пилипенко вказує, що «педагогом повинен виступати той, хто безпосередньо навчає неповнолітнього чи малолітнього і обізнаний з особливостями його психіки, складу розуму» [4, с.112]. В.В. Романюк, спираючись на думки інших процесуалістів, зазначає, що «у законі мається на увазі участь не просто лікаря, а спеціаліста у галузі дитячої психології, тому має йтися про дитячого педіатра, невропатолога і психіатра або спеціаліста в галузі дитячої психології (психолога, педагога)» [5, с.82].

На практиці часто для проведення слідчих (розшукових) дій в якості спеціаліста залучаються шкільні психологи або педагоги, класні керівники з того навчального закладу, учнем якого є неповнолітній. З одного боку, саме ці особи мають інформацію про поведінку неповнолітнього, його характер, психологічні, розумові особливості тощо. З іншого боку, часто для неповнолітнього участь тих осіб, з якими він щоденно контактує, може створити додатковий психологічний бар'єр.

ВССУ дає роз'яснення щодо участі лікаря у допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), вказуючи, що він залучається на розсуд слідчого судді, суду, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні (депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Він повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану його здоров'я [3].

На нашу думку, іще до проведення слідчих (розшукових) дій із малолітніми, неповнолітніми, слідчий повинен отримати консультацію від педагога або психолога, інформацію щодо їх контактування з неповнолітнім для визначення обґрунтованості їх залучення з метою забезпечення прав і законних інтересів дитини і ефективності

проведення процесуальних дій.

Іще одним актуальним питанням є участь представника неповнолітнього потерпілого та адвоката неповнолітнього свідка. КПК України не містить спеціальних норм, які б визначали особливості процесуального статусу неповнолітніх потерпілого і свідка відповідно. Вони мають такі самі права, як і повнолітні учасники кримінального провадження, відповідно до ст. ст.55, 56, 65,66 КПК України. Відтак, неповнолітній потерпілий має право на залучення представника, а неповнолітній свідок – участь адвоката, який надає правову допомогу. Задля забезпечення цих прав слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані детально роз'яснювати порядок залучення вказаних суб'єктів у кримінальні провадження за участю неповнолітніх, адже в іншому випадку, можливість реалізації цих прав залишиться лише формальністю.

Складність участі адвоката неповнолітнього свідка у кримінальному провадженні обумовлюється неврегульованістю його процесуального статусу. М. Луцюк справедливо зауважує на формальності права на правову допомогу свідка у кримінальному провадженні, адже адвокат не наділений правом ставити запитання під час процесуальних дій, заявляти клопотання, відводи тощо. Крім того, «адвокат свідка не є учасником судового розгляду, і не користується жодними процесуальними правами на цій стадії процесу, фактично він позбавлений права ставити своєму ж клієнту під час допиту запитання» [6]. На нашу думку, це суттєво впливає на забезпечення права на правову допомогу для неповнолітнього свідка.

О.М. Крукевич звертає увагу на іще одну актуальну проблему забезпечення права на правову допомогу неповнолітньому потерпілому. Авторка розглядає ситуацію, коли прокурор під час судового розгляду повністю або частково відмовляється від державного обвинувачення. Відповідно до ч.2 ст.340 КПК України, головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення, і у разі його згоди, він наділяється всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Зрозуміло, що неповнолітній потерпілий навряд чи зможе самостійно реалізовувати функцію обвинувачення. Ми приєднуємося до думки О.М. Крукевич, стосовно обов'язкової участі представника неповнолітнього потерпілого, яким є особа, яка може виступати в якості захисника, у випадках відмови прокурора від обвинувачення [7, с.180].

Розглядаючи участь неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні, зупинимося на питаннях, пов'язаних із їх участю у провадженнях у формі приватного обвинувачення. Відповідно до ч. ст.477 КПК України вони розпочинаються виключно за заявою потерпілого та згідно з до п. 7 ч.1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. В основі початку кримінального провадження цих категорій лежить сфера приватних інтересів потерпілого, який або бажає поновлення своїх прав шляхом через кримінальне провадження, або ж ні. Неповнолітній потерпілий має неповну кримінальну процесуальну дієздатність. У такому випадку, зазначають вчені, заяву може подати законний представник цієї особи [8, с.344]. Водночас особа набуває процесуального статусу потерпілого уже після подання заяви про вчинене щодо неї кримінальне правопорушення, відтак і право мати законного представника набувається нею разом зі статусом потерпілого. Також виникає питання щодо відповідності інтересів самого неповнолітнього потерпілого та його законного представника. Можливо, неповнолітній не зацікавлений у кримінальному провадженні, і відповідно, у поданні заяви. Однак його батьки або інші особи, які виступають в якості законних представників, наполягають на поданні заяви або ж подають її. Чи забезпечуються у цьому випадку реальні інтереси неповнолітнього? Більш того, яким чином може бути розпочате кримінальне провадження, якщо злочин вчинено щодо неповнолітнього членом його родини, а інші особи, які можуть виступати в якості законних представників, відсутні. Або ж, якщо щодо неповнолітнього вчинено один із злочинів за п.3 ч.1 ст.477 КПК України близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого. У цьому випадку права дитини можуть стати інструментом маніпуляції між родичами. І.А. Тітко у своєму дисертаційному дослідженні також звертає увагу на ситуацію, коли близький родич (законний представник) особи, якому надається право ініціювати початок кримінального провадження, з тих чи інших причин ігнорує факти вчинення кримінального правопорушення стосовно такої особи [9, с.280].

Аналіз вищенаведених питань звертає увагу на іще одну проблему – визначення процесуального статусу законних представників неповнолітніх потерпілих та свідків. Частина 2 ст.59 КПК України відсилає нас до ст.44 КПК України, відповідно до ч.5 якої законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо самою цією особою і не може бути доручена представнику. Автори одного з коментарів до КПК України роз'ясняють, що таким чином законний представник потерпілого може діяти в кримінальному провадженні як поряд із потерпілим, так і замінюючи його, користуючись процесуальними правами потерпілого, за винятком права давати показання, права мати представника, права на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, права на забезпечення безпеки та інших прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена законному представнику за своєю природою [10, с.180]. На нашу думку, питання щодо делегування законним представникам права неповнолітнього на приватне обвинувачення є досить спірним, адже, з одного боку, в основі приватного обвинувачення лежить волевиявлення самої особи щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, з іншого ж боку, це волевиявлення для неповнолітнього може бути обмеженим внаслідок його неповної кримінальної процесуальної дієздатності.

На нашу думку, певну відповідь-пропозицію щодо зазначеної проблеми дає С.І. Перепелиця: «Дослідження гарантії державного захисту прав потерпілих, які знаходяться у безпорадному або залежному стані, надає можливість зробити висновок щодо дієвості раніше існуючого правила про правомочність прокурора розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення без заяви потерпілого за умови його безпорадного стану» [11, с.11]. І.А. Тітко також вважає за доцільне у таких випадках звертатися до механізму захисту з боку держави [9, с.280].

Розглядаючи участь неповнолітніх у провадженнях в формі приватного обвинувачення, доцільно також осмислити можливість внесення змін до п. 7 ч.1 ст. 284 КПК України, відповідно до якого кримінальне провадження закривається, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від

обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Однак, якщо законні представники можуть подавати заяву замість неповнолітнього потерпілого, то, напевно, можуть і відмовлятися від обвинувачення у цих категоріях проваджень, про що має бути зазначено у вказані нормі.

Не визначеним у КПК України є процесуальний статус законних представників неповнолітніх та малолітніх свідків. Хоча ст.ст. 226, 227 КПК України і вказують на обов'язкову участь (присутність) під час допиту та інших слідчих (розшукових) дій законного представника, інші норми закону не надають роз'яснень щодо процесуального статусу законних представників свідків. Відтак їх участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітніх свідків стає не гарантією дотримання прав дітей, а лише формальністю.

Іще одним актуальним питанням є вік, з якого неповнолітня особа може виступати в якості свідка у кримінальному провадженні. Чинним КПК України такий вік не визначається, так само жодних обмежень щодо віку не міститься у ч.2 ст.65 КПК України, у якій визначено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки. Щодо оцінки показань та результатів слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх, то вважаємо, що з урахуванням правил оцінки доказів відповідно до ст.94 КПК України попри неповну кримінальну процесуальну дієздатність ці показання повинні бути оцінені та у кожному конкретному випадку суд має вирішувати, чи можуть вони бути визнані в якості доказів.

Звернемося до практики, яка склалася в інших державах щодо віку, з якого особа може виступати в якості свідка. Верховний суд США встановляє нижній вік свідка – 5 років. У чотирьохрічному віці можуть бути допитані особи щодо яких вчинено злочин сексуального характеру, адже без показань цих осіб (*прим. автора* – за нашим законодавством вони б вважалися потерпілими) складно було б доказати причетність особи до вчиненого злочину. В Англії законодавство дозволяє дітям, молодшим за 14 років давати показання з дозволу суду з використанням відеотехніки за такими категоріями злочинів: напад, поранення або погроза поранення, жорстокість щодо особи, молодшої за 16 років, статеві злочини або замахи на їх вчинення [12].

Гарантії прав неповнолітніх під час кримінального провадження містяться у багатьох міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Україною. Зокрема, Конвенція Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру містить окремий розділ «Розслідування, кримінальне переслідування та процесуальне право». А ст. 35 «Опитування дитини» визначає, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: a) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; c) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [13].

Розглянемо відповідність вітчизняного процесуального законодавства окремим гарантіям, наведеним у зазначеній Конвенції. Допит неповнолітнього не відноситься за чинним КПК до невідкладних процесуальних дій. Враховуючи вимоги міжнародного законодавства, слідчі повинні вживати заходів до якомога швидшого із меншим психологічним впливом проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зменшення впливу на психіку дитини під час кримінального провадження має забезпечуватися не тільки за рахунок проведення допитів у так званих «зелених кімнатах», а і за рахунок якомога меншої кількості опитувань. На нашу думку, серйозним психологічним впливом на дитину може стати проведення одночасного допиту двох або більше осіб і перехресного допиту за участю неповнолітнього у суді. КПК не містить прямої заборони щодо проведення одночасного допиту за участю неповнолітнього. Обмеження стосується лише кримінальних проваджень щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування (ч.9 ст.224 КПК України).

Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів затверджені Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р. у п.31 містять наступні положення: «Фахівцям слід також застосовувати заходи з метою: a) обмеження числа опитувань: повинні застосовуватися спеціальні процедури отримання показань від дітей – свідків та жертв з метою скорочення числа опитувань, заяв і заслуховувань, а також, особливо, таких контактів з процесом відправлення правосуддя, які не є необхідними, зокрема шляхом запису відеоматеріалів; b) забезпечення захисту дітей – жертв та свідків, якщо це сумісно з правовою системою і належним дотриманням прав захисту, від перехресного допиту, що проводиться за участю підозрюваного: у разі необхідності, опитування дітей – жертв та свідків та їх допит у суді повинні проводитися за відсутності підозрюваного/обвинуваченого, і повинні бути передбачені окремі зали очікування в суді і приміщення для допиту» [14].

З урахуванням зазначених вимог, судді повинні у кожному випадку участі неповнолітнього свідка у судовому розгляді, враховувати можливість його проведення без перехресного допиту за участю обвинуваченого. На нашу думку, зазначеним положенням має бути доповнена ст.354 КПК України.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що КПК України містить низку гарантій забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні, які відповідають також і міжнародним стандартам охорони прав дитини. Водночас певні норми потребують удосконалення: більш детального визначення вимог, що пред'являються до лікарів, психологів і педагогів, які залучаться до провадження за участю неповнолітніх; визначення процесуального статусу законних представників неповнолітніх свідків та потерпілих; статусу адвоката свідка; визначення спеціалізації прокурорів, що беруть участь у провадженнях щодо неповнолітніх та ін.

Перспективним для подальших наукових розвідок вбачається дослідження таких питань як узгодженість процесуальної позиції захисника з неповнолітнім підзахисним, ефективність розслідування та забезпечення прав неповнолітніх,окремі гарантії участі неповнолітніх у кримінальному провадженні та ін.

Література

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29.11.1985 [Електронний ресурс] / ООН // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page

2. Середа В.О. Правозахисна роль прокурора у справах про злочини неповнолітніх / В.О. Середа // Форум права. –2007. – № 3. – С.231–234 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07svopzn.pdf

3. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 року № 223-66/0/4-17 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» [Електронний ресурс] / ВССУ // Закон і бізнес. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html

4. Пилипенко І. В. Деякі питання застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні / І.В. Пилипенко // Публічне право. – 2013. – №3 (11). – С.110 – 118.

5. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / В. В. Романюк. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»)

6. Луцюк М. Повноваження адвоката при наданні правової допомоги свідку в кримінальному провадженні за новим КПК України / М. Луцюк [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://rivnepravo.com.ua/386-povnovazhennia-advokata-pry-nadanni-pravovoi-dopomohy-svidku-v-kryminalnomu-provadzhenni-za-novym-kpk-ukrainy.html

7. Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу / О. Крукевич // Історико-правовий часопис: науковий журнал. – 2015. – №2 (6). – С. 177-181.

8. Смирнов М.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення / М.І. Смирнов // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – С.342 – 347.

9. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу у кримінальному процесі України : монографія / І.А. Тітко. – Х. : Право, 2013. – 448 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажківський, Є.П. Бурдоль та ін.. ; редкол. В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г. Шило . – Х. : Право, 2013. – Т.1. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.com/1660032849226/pravo/zakonniy_predstavnik_poterpilogo

11. Перепелиця С.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.І. Перепелиця. – Харків, 2014. – 22 с.

12. Bowen L. Children's Evidence by Video Link / L. Bowen // Child Sexual Abuse: Justice Response or Alternative Resolution: conference convened by the Australian Institute of Criminology. – Alken Press, 1989. – P. 2-12.

13. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 [Електронний ресурс] / Рада Європи // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

14. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів від 22.07.2005 р. - [Електронний ресурс] / ООН // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e54

Тетерятник Г. К.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 21.01.2017

УДК 343.8

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ВІД НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОТРУЙНИХ ЧИ СИЛЬНОДІЮЧИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ, ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ

Меркулова В. О.

Стаття присвячена проблемам легалізації доходів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, обігу фальсифікованих лікарських засобів. В статті детально розглянуто співвідношення загального та спеціального складів злочину легалізації доходів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Автором ґрунтовно проведено аналіз стану легалізації доходів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, обігу фальсифікованих лікарських засобів на основі статистичних даних, наведених прикладах щодо завданих збитків державі в результаті вчинення даного виду злочину. Також зроблено висновки щодо удосконалення норм чинного законодавства в частині предмету злочину та об'єктивної сторони легалізації доходів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Статья посвящена проблемам легализации доходов, полученных от незаконного оборота ядовитых или сильнодействующих лекарственных средств, обращения фальсифицированных лекарственных средств. В статье подробно рассмотрено соотношение общего и специального составов преступления легализации доходов, полученных от незаконного оборота ядовитых или сильнодействующих лекарственных средств. Автором основательно проведен анализ состояния легализации доходов, полученных от незаконного оборота ядовитых или сильнодействующих лекарственных средств, обращения фальсифицированных лекарственных средств на основе статистических данных, приведенных примерах по нанесенного ущерба государству в результате совершения данного вида преступления. Также сделаны выводы по совершенствованию норм действующего законодательства в части предмета преступления и объективной стороны легализации доходов, полученных от незаконного оборота ядовитых или сильнодействующих лекарственных средств.

The article is devoted to the problems of legalization of the proceeds received from the illegal circulation of poisonous or potent medicinal products, the circulation of counterfeit medicines. The article deals in detail with the ratio of the general and special components of crime to the legalization of proceeds from the illicit trafficking of poisonous or potent medicinal products. The author thoroughly analyzed the state of legalization of the proceeds received from the illicit circulation of poisonous or potent medicinal products, the circulation of counterfeit medicines on the basis of statistical data given in the examples of losses incurred by the state as a result of the commission of this type of crime. Conclusions were also made regarding the improvement of the norms of the current legislation in relation to the subject of the crime and the objective side of the legalization of proceeds from the illicit trafficking of poisonous or potent medicinal products.

Corruption of controlling and law enforcement agencies, the lack of proper control at the state level for the manufacture and manufacture of medicinal products led to the falsification of this type of product in large quantities. Special significance should be given to appropriate predicate crimes in the case of legalization (laundering) of proceeds from their circulation, strengthening the severity of punishment for the use of funds from their implementation. The urgency of this problem is compounded by the fact that the modern pharmaceutical market is being replenished with rather intensive new drugs, from the implementation of which manufacturers and market operators are trying to get higher profits. Special studies indicate that the current production of medicinal products is carried out mainly at powerful official enterprises, which, when engaged in wholesale trade in medicines, have the opportunity to realize a fake through a chain of pharmacies, giving it a quality product.

Актуальність: До встановлення у 2011 р. кримінальної відповідальності за обіг фальсифікованих лікарських засобів (ФЛЗ), нелегальна продукція охоплювала і фальсифікат в тому числі. Корупція відповідних контролюючих та правоохоронних органів, відсутність належного контролю на державному рівні за виробництвом та виготовленням лікарських засобів (ЛЗ) обумовлювали той факт, що підроблення даного виду продукції набувало все більш масового та неконтрольованого характеру. Проте, на тлі існування багаточисельних чинників соціально-економічного та організаційного характеру, які обумовлювали такий стан у фармацевтичній сфері України, досить тривалий час не менш важливе місце посідали проблеми суто правового характеру, зокрема відсутність належної системи правових норм, які б могли перешкодити фальсифікації лікарських засобів.

Зважаючи на складність та багатогранність процесу контролю за незаконним обігом ЛЗ, не достатній рівень дієвості певних владно-організаційних заходів, вченими тривалий час обговорювалася проблема доцільності визначення кримінально-правових заходів запобігання обігу ФЛЗ. Проте з встановленням у 2011 р. кримінальної відповідальності за контрабанду фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК), фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1 КК) у доктрині кримінального права небезпідставно наголошується лише на частковому вирішенні даної проблеми, а отже необхідності подальшого удосконалення кримінального законодавства у зазначеній сфері. Постала проблема щодо недостатності визначених кримінально-правових заходів (суворості санкції) для

© В.О. Меркулова, 2017

адекватного відтворення ступеня небезпечності даних видів злочину. *(3, С. 349;11, С. 27)*

Постановка проблеми: Посилення запобіжного значення кримінального законодавства у зазначеній сфері, крім іншого, має відтворюватися не лише у криміналізації дій, пов'язаних із обігом фальсифікованих ЛЗ, але й передбачати більш сувору відповідальність за усі ті види злочинної поведінки, які мають відношення до фальсифікації лікарських засобів. Зокрема, має бути надане особливе значення відповідним предикатним злочинам у разі легалізації (відмивання) доходів, отриманих від їх обігу, посиленню суворості покарання за використання коштів від їх реалізації.

Виходячи з цієї позиції маємо розглянути як з теоретичної, так і правової точки зору питання щодо характеру узгодженості тих ознак (положень), в яких відтворюється співвідношення між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами, що містяться у ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та 306 КК «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», які, до того ж, є суміжними. Маємо визначитися із напрямами подальшого удосконалення змісту цих норм, як в частині характеристики предикатних злочинів, так і сутності та структурних складових об'єктивної сторони даних складів злочину.

Стан дослідження: Комплексний характер даної статті, зважаючи на важливість певних теоретичних та законодавчих аспектів, обумовлює і особливість аналізу стану дослідження розглядуваних питань. Нас цікавили як питання кримінально-правової характеристики відмивання (легалізації) доходів, отаманих злочинним шляхом, так і безпосередньо дослідження, які були присвячені особливим властивостям окремих видів лікарських засобів, зокрема фальсифікованих лікарських засобів.

З часів криміналізації в Україні дій, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, проблема визначення етапів даного процесу, їх змісту та співвідношення досить активно розглядалася в доктрині кримінального та кримінально-процесуального права (Л.І. Аркуша, І Бергер, В.П. Головіна, Перепелица А.И. тощо). У 2007 р. О.Є Користіним була підготовлена та опублікована монографія, присвячена теоретико-правовим засадам протидії та запобігання в Україні відмиванню коштів. В роботах зазначених вчених в більшості випадків, окрім проблем методики попередження, розкриття, розслідування легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, розглядаються питання щодо характеристики предикатних злочинів, проблеми становлення та тенденцій розвитку міжнародно-правового законодавства (стандартів) у сфері визначення дієвої системи соціально-економічних, організаційно-правових заходів запобігання відмиванню доходів отриманих злочинним шляхом. (1, *С. 153; 2, С. 146; 7, С. 110, 111; 13, С. 21-23; 16, С. 150)*

Загальні тенденції легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом внаслідок обігу фальсифікованої продукції, розглядаються у тезах, підготовлених колективом авторів (Данілюк О.В., Шаповалов В.В., Шаповалова В.О.) (8, *С. 854*) Одним із останніх наукових досліджень проблем удосконалення кримінального законодавства у сфері незаконного обігу лікарських засобів, обігу фальсифікованих лікарських засобів є кандидатське дослідження І.А. Коваленка. *(11, 12)*

Результати дослідження зазначених вчених використані нами як такі, що безпосередньо (чи опосередковано) доводять доцільність та необхідність подальшого удосконалення кримінального законодавства у сфері захисту здоров'я та життя населення.

Основний зміст: Якщо дотримуватися загальновизнаних у доктрині кримінального права положень , що суміжними є ті злочинні діяння, склади злочинів яких містять схожі ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єктів складів злочинів (навіть у різних комбінаціях), а методика їхнього розмежування має зводитися до визначення цих спільних ознак, їх конкретизації та порівняння з подальшим виведенням тих ознак, які, навпаки, відрізняють зміст та сутність розглядуваних складів злочину, - то маємо визнати, що склади злочинів, передбачені ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та 306 КК «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», співвідносяться як суміжні. *(9, С. 112, 164-165)*

Як вже зазначалося нами в одному із досліджень *(14, С. 11-13)* ці норми є спорідненими за сутністю суспільно небезпечної поведінки (об'єктивною стороною складу злочину). Оскільки і в першому і в другому випадках йдеться про подальше використання тих коштів, які отримані внаслідок вчинення незаконних, суспільно небезпечних дій, але визначаються відносно різні кримінально карані способи їх легалізації (відмивання*)*.

За змістом ст. 209 КК об'єктивна сторона злочину полягає у наступних діях: вчиненні фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; вчиненні дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна, прав на такі кошти, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну форм (перетворення); набутті, володінні або використанні зазначених коштів та іншого майна.

Дещо по іншому сформульовано ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 306 КК. Кримінальній відповідальності підлягає особа, яка: розмістила кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; використала ці кошти для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації; використала ці кошти для придбання обладнання для виробничих чи інших потреб;використала доходи для продовження незаконного обігу наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів.

Отже однією із альтернативних дій, визначених у ст. 209 КК, є вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Якщо розглядати фінансові операції, вчинення правочину як вид будь-якої угоди, на підставі якої можуть встановлюватися, змінюватися, припинятися цивільні права та

обов'язки фізичних та юридичних осіб, - то за змістом та сутністю ці дії можуть охоплювати і факти розміщення коштів у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах, використання їх для придбання різних об'єктів, різного обладнання, тощо. Важливим є те, що ці дії можуть мати фіктивний характер, а головне полягає у тому, що вони спрямовані на набуття злочинних доходів легального (законного) характеру.

Проте законодавець віднайшов за необхідне конкретизувати сферу використання коштів, здійснення певних правочинів у ст. 306 КК: окремо йдеться про розміщення коштів у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; про використання коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, обладнання для виробничих чи інших потреб. Отже редакція визначення даного виду суспільно небезпечного діяння у ст. 209 КК є більш узагальнюючого характеру.

До того ж, розглядувані норми не співпадають в частині переліку інших альтернативних дій, що стосуються доходів, отриманих злочинним шляхом, а відповідно тягнуть кримінальну відповідальність. Так у ст. 306 КК не передбачена кримінальна відповідальність за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження коштів (іншого майна), отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, прав на такі кошти, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну форм (перетворення); набуття, володіння або використання зазначених коштів та іншого майна. Отже виникає питання: «Чи має суд, у разі вчинення таких дій, встановлювати покарання за сукупністю злочинів, передбачених ст. 209 та ст. 306 КК?»

В кримінально-правовій доктрині по-різному визначаються етапи легалізації злочинних доходів («заплутування слідів», «маскування», «посадка», «інтеграція», «узаконювання» тощо). Проте дослідження збігалися у головному: відбувається інтеграція злочинних доходів у легальну економіку держави через банківську систему, завдяки придбанню цінних паперів, рухомого та нерухомого майна, через вкладення інвестицій у підприємства. І завжди супутніми є дії, зміст яких полягає у приховуванні джерел походження коштів. До того ж, досить часто ці кошти використовуються для подовження злочинної діяльності.

Важливість криміналізації таких суспільно небезпечних дій, які спрямовані на приховання чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна, прав на такі кошти, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну форм (визначені у ст. 209 КК, і не визначені у ст. 306 КК), - є безумовною. Маємо погодитися із точкою зору тих вчених, які наголошують на тому, що небезпечним є не стільки процес використання доходів, добутих злочинним шляхом, скільки укриття та приховування джерела злочинних доходів, з метою їх легального використання. Відповідно доводилася необхідність визначення в диспозиції норми спеціальної мети – прагнення до приховуванню та укриттю реального джерела походження доходів та введення їх у легальний обіг, що мало позначитися на ознаках суб'єктивної сторони злочину, призвело б до більш чітких меж сфери дії статті 209 КК. *(16, С. 150)*

Порівняно із попередньою редакцією ст. 209 КК зазнала змін, в тому числі і в цій частині. Законодавець у якості альтернативного суспільно небезпечного діяння визначив «вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення)». Тож в такій редакції законодавець опосередковано, не виокремлюючи конкретного словосполучення «з метою», посилив значення спрямування дій, які пов'язані із відмиванням злочинних доходів, а отже суб'єктивного усвідомлення винною особою сутності вчиненого. Такий підхід мав би спостерігатися і під час законодавчого визначення елементів об'єктивної сторони у ст. 306 КК.

З іншого боку, ст. 209 КК не визначає у якості кримінально караного діяння використання доходів (коштів, іншого майна) для продовження вчинення суспільно небезпечних протиправних діянь. Хоча загальновизнаним є той факт, що легалізація злочинних доходів є невід'ємною частиною будь-якого незаконного бізнесу, а прибуток, одержаний в результаті незаконної діяльності, складає життєву основу для злочинних організацій, з нього формуються фонди, з яких ця діяльність фінансується. (1, *С. 152)*

Отже співставлення та аналіз ознак об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та 306 КК «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» доводять те, що ці норми є суміжними та співвідносяться як загальна та спеціальна. Якщо ж дотримуватися тієї позиції, що за характеристикою однакових ознак суміжні склади злочину переважно мають бути подібними, схожими у головних своїх складових елементах, то ці норми, якщо їх розглядати у співвідношенні загальної та спеціальної, не узгоджуються за переліком певних суспільно небезпечних діянь, які доцільно визначити як обов'язкові складові легалізації (відмивання) коштів, здобутих від певного виду злочинної діяльності. Як вже йшлося, схожість ознак у суміжних злочинах - це не обов'язкова тотожність за їх комбінацією. Проте в головній сутності та переліку альтернативних суспільно небезпечних діянь спеціальна норма має наслідувати загальну, що виключатиме кваліфікацію за двома розглядуваними статтями у разі вчинення діяння, яке не передбачене спеціальною нормою (на відміну від загальної).

В той же час склади злочинів, передбачені ст. 209 та ст. 306 КК співвідносяться між собою як загальний та спеціальний ще за однією підставою - характеристикою суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало відмиванню доходів (предикатного злочину).

Загальний характер змісту ст. 209 обумовлюється декількома чинниками: суспільна небезпека оцінюється по відношенню до всієї сфери господарської діяльності; не виокремлюється вид та характеристика суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало відмиванню доходів (предикатного злочину). З урахуванням змісту примітки до ст. 209 КК, предикатним може бути будь-яке суспільно-небезпечне діяння, за яке передбачене основне покарання у виді позбавлення волі або штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Виокремлення ж ст. 306 КК справедливо обумовлено специфічністю та більш суттєвою небезпекою

предикатних злочинів. В даній статті конкретизується та посилюється значення як об'єкту посягання (здоров'я населення), так і специфічних властивостей предмету предикатного злочину. Йдеться про використання коштів, які були здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. Особлива більш сувора оцінка законодавцем ступеню тяжкості діяння, передбаченого ст. 306 КК (порівняно із ст. 209 КК) відтворюється у відповідній санкції - суд може призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років (за наявності кваліфікуючих ознак – до п'ятнадцяти років) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна. В той час як максимальний термін позбавлення волі за ч. 1 ст. 209 КК – становить шість років.

Історично зміст статті 306 КК зазнав суттєвих змін щодо визначення характеру предикатного злочину. У попередній редакції йшлося лише про використання коштів, які були здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів. В подальшому перелік предикатних злочинів був розширений за рахунок незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. В даний період постала проблема цей перелік доповнити фальсифікованими лікарськими засобами. Доцільність встановлення кримінальної відповідальності за факти використання коштів, здобутих від обігу фальсифікованих лікарських засобів обумовлюється різними соціально-економічними та правовими чинниками.

Свого часу, обгрунтовуючі доцільність криміналізації відмивання коштів у новому Кримінальному кодексі України (2001 р.), вчені посилалися на те, що небезпечність відмивання коштів полягає, насамперед, у тому, що ці дії пов'язані із уникненням від сплати податків. Наводилися наступні дані: 50 % економічної діяльності в Україні завершується відмиванням коштів; щорічно в Україні відмивається 4 млрд. доларів США, з яких, за підрахунками Державної податкової адміністрації, 90 % - це результат ухилення від податків. *(2, С. 145)* Проте, якщо раніше переважно йшлося про отримання злочинних доходів (як в усьому світі, так і в Україні) від торгівлі наркотиками, зброєю, людьми, то останнім часом все частіше лунають цифри, які свідчать про значні обсяги злочинних доходів від торгівлі фальсифікованими, контрафактними, незареєстрованими, неякісними лікарськими засобами (характер предикатного злочину. Існує точка зору, що усі фармокорпорації мають підприємства, які працюють у дві зміни. Проте під легальне оподаткування підпадає лише продукція однієї зміни, тож держава отримує лише 40-50 % податків з фармакологів. (4, *С.11)*

До того ж, у міжнародно-правових актах відтворюється не лише факт необхідності встановлення кримінальної відповідальності за відмивання злочинних доходів, але й тенденції поступової конкретизації характеру предикатних злочинів. Якщо спочатку основна увага приділялася саме відмиванню грошей, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів (Віденська Конвенція ООН 1988 р.), то у подальшому світ визнав той факт, що розвиток злочинності сприяє зростанню злочинних прибутків (основна частина яких інвестується у легальну економіку), отриманих від інших видів злочину. Відповідно Страсбурська конвенція Ради Європи № 141 «Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію прибутків від злочинної діяльності» від 8 листопада 1990 р. відносить до злочинних дій, пов'язаних із відмиванням грошей, отриманих не тільки від наркобізнесу, але й інших видів злочину. (7, *С. 110*)

Окремі статистичні дані свідчать на користь тієї позиції, що проблема ФЛЗ не лише існує в Україні, а й набуває досить великого значення за обсягом та ступенем небезпечних наслідків для здоров'я та життя пересічного громадянина України. Якщо обсяг внутрішнього фармацевтичного ринку України за 2010 р. склав більше 25 мільярдів гривень, то за підсумками 2015 р. сумарний обсяг українського ринку лікарських засобів вже склав 50.2 млрд. гр. за 1.1 млрд. упаковок, збільшившись на 27 % у грошовому вираженні у порівнянні із попереднім роком. *(10, С.117, 119;11, С. 24-25)*

Питання щодо реального обсягу, який становлять фальсифіковані лікарські засоби від усього ринку лікарських засобів в Україні, найбільш широко аналізувалося як напередодні, так і відразу після внесення змін до кримінального законодавства. Так у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України (щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів» (реєстр № 83) вказувалася цифра 50%. У спеціальних дослідженнях за відповідною тематикою цей показник коливається від 15 до 30 %. *(10, С.117, 119; 17, С. 81)*

З одного боку, загальновизнаним є той факт, що встановити на сьогодні кількість споживачів ФЛЗ є практично нереальним через високу латентність обігу ФЛЗ та складність виявлення наслідків їх застосування. Проте, з іншого, аналіз сучасних тенденцій та обсягу функціонування фармацевтичного ринку свідчить про значний обсяг споживання лікарських засобів, а відповідно, опосередковано – про суттєве посилення небезпечності факту обігу фальсифікованих лікарських засобів серед населення України. Збільшується попит з боку пересічних громадян, які не завжди мають спеціальні знання та досвід щодо ознак оригінальності та якості ліків, на фармацевтичну продукцію. За окремими даними витрати на медичні препарати займають у витратах середнього українця четверте (п'яте) місце серед усіх витрат, і складають понад 8 % від його доходів (8,1 %). (18*)* Проблемою також вважається наявність практики підтримки державою вживання без рецептурних ліків: майже 80 % ЛЗ вживається без рецепту лікаря; 60 % українців взагалі вживають ліки без консультацій із лікарем. Досить часто орієнтиром є реклама ЛЗ, яка здійснюється на телебаченні, у ЗМІ тощо. (4, *С.11)*

Масштаби реалізації ФЛЗ опосередковано відтворюються у становленні системи збуту фальсифікату, зокрема через мережу аптек та аптечних складів. Про те, що поряд із системою збуту нелегально вироблених ЛЗ, набуває широкого масштабу система збуту Ф ЛЗ, опосередковано свідчить стрімкий процес збільшення їхньої кількості. Інтенсивність цього процесу свідчить на користь того, що фармацевтичний ринок в Україні (як і у всьому світі) є прибутковою сферою економіки. Фармацевтичний бізнес перетворюється на найприбутковіший вид діяльності. За окремими даними рентабельність виготовлення та збуту 1 кг. фармацевтичних підробок може сягати майже 2000 %. *(5, С.14)* Комбіновані лікарські препарати, які містять кодеїн («Терпінкод», «Коделак», «Нурофен плюс» тощо), за окремими даними, надають підприємствам виробника до 60-70 % прибутку. *(6, С.1, 14)*

Тож цей вид діяльності не може не цікавити та не приваблювати недобросовісних виробників, потенційних злочинців. Актуальність даної проблеми посилюється тим, що сучасний фармацевтичний ринок поповнюється досить інтенсивно новими лікарськими засобами, від реалізації яких виробники та оператори ринку намагаються отримати все більш високі прибутки. Спеціальні дослідження свідчать на користь того, що поточне виробництво ФЛЗ здійснюється переважно на потужних офіційних підприємствах, які займаючись оптовою торгівлею ліків, мають можливість реалізувати фальсифікат через мережу аптек, видаючи його за якісний товар. У більшості випадків у процесі виробництва фальсифікованих ліків використовується високотехнічне обладнання, залучаються досвідчені фахівці. Адже будівництво нових заводів потребує значних матеріальних та організаційних вкладень: додаткових значних площ, дорогоцінного обладнання для хімічного синтезу, закупки ліцензій та технологій, дотримання екологічних норм та стандартів.

Вважаємо існує достатньо підстав очікувати і в подальшому зростання обсягів незаконного обігу лікарських засобів, обігу фальсифікованих лікарських засобів, а отже кримінального фармацевтичного ринку. На тлі переважного спрямування діяльності фармацевтичної галузі на отримання прибутку, неконтрольованого обігу, ненормованого вживання та безрецептурної реалізації переважної частини ЛЗ значно збільшується можливість вживання фальсифікованих ЛЗ, настання негативних наслідків для здоров'я людини (навіть смерть). За окремими даними щороку підроблені лікарські засоби забирають близько 200 тисяч життів. (15)

Ступінь чинної і потенційної суспільної небезпеки обігу фальсифікованих лікарських засобів посилює значення загальнодержавних заходів, у тому числі кримінально-правового характеру. Як вже йшлося, у ст. 306 КК чітко визначається предмет предикатного злочину (наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби). Отже у разі відмивання доходів, отриманих від реалізації ФЛЗ, діяння за чинним законодавством має кваліфікуватися за ст. 209, де не виокремлюється вид суспільно небезпечної поведінки і предмет предикатного злочину. А це не відповідатиме ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння, яке за обсягом шкідливих наслідків має тягнути більш суворе покарання. Адже сам факт виробництва фальсифікованих лікарських засобів тягне покарання до восьми років позбавлення волі з конфіскацією майна, що є значно суворішим ніж покарання передбачене ч. 1 ст. 209 КК.

Підсумовуючи зазначене, слід виокремити наступні положення. На тлі досить інтенсивного реформування кримінального законодавства, виникнення досить значної кількості нових кримінально-правових норм, які утворюють досить розгалужену систему правових норм, об'єктивно посилюється значення суто теоретичних проблем співвідношення суміжних, загальних та спеціальних складів злочину. Визначення під час кваліфікації саме тієї норми, яка в більшій мірі відтворює зміст та сутність діяння, а отже містить адекватну санкцію, має завдячувати чіткості та узгодженості змісту та сутності положень, що містяться у відповідних нормах. Адже ефективність цього процесу залежить від рівня досконалості певної системи кримінально-правових норм, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин, від усунення прогалин у чинному кримінальному законодавстві.

Проведений аналіз співвідношення ознак об'єкту (предмету), об'єктивної сторони загального та спеціального складів злочину, передбачених ст. ст. 209 та 306 КК, які, до того ж, є суміжними, - надає підстави зауважити про необхідність їхнього подальшого удосконалення за двома напрямами.

Перший стосується предмету предикатного злочину. Наведені соціально-економічні та правові чинники свідчать на користь доцільності встановлення кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) злочинних доходів, отриманих від обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Другий напрям удосконалення розглядуваних норм стосується об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 209 та 306 КК. Бажано щоб у диспозиціях кримінально-правових норм, які співвідносяться між собою як загальна та спеціальна норми, по можливості відтворювалася тотожність у визначенні змісту та структурних складових тієї ознаки, яка робить ці норми суміжними (однаковими за певними ознаками). Доцільність виокремлення у спеціальній нормі усіх визначених у загальній нормі суспільно небезпечних дій обумовлюється різним ступенем небезпеки вчиненого, що може бути пов'язано із особливостями предмету злочину, потерпілого від злочину тощо.

Враховуючи той факт, що будь-які дії по відношенню до коштів та іншого майна, здобутого від незаконного обігу наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів становлять більш суттєву небезпеку, більш небезпечною відповідно є і поведінка особи, спрямована на їх приховування та маскування, володіння та використання тощо. Отже доцільним є визначити такі дії у якості елемента об'єктивної сторони основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 306 КК. Або ж (як варіант) виокремити окрему частину даної норми з визначенням відповідної суспільно небезпечної поведінки з менш суворою санкцією. Проте більш суворою, ніж передбачена у ч. 1 ст. 209 КК.

Література

1.Аркуша Л.І. Основні напрямки протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих в результаті незаконного обігу наркотичних речовин // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення» (Одеса, 17-18 жовтня 2002 р.). – Одеса: НДРВВВ ОЮІ НУВС, 2002. – 246 с. – С. 152-153.

2.Бергер І., Коваленко В.Л. Боротьба з відмиванням грошей в Україні - глобальна перспектива //Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування та вивчення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Питання застосування нового Кримінального кодексу України» (25-26 жовтня 2001 р., м. Харків). – Київ-Харків, ЮРінком Інтер, 2002. – С. 145-146.

3.Бенюх Н. Державний контроль якості лікарських засобів - важливий напрям гармонізації фармацевтичного ринку України // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. Ред.. В.І. Лугового, В.М. Князєва. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – Вип. 1. – 400 с.

4.Бутусов Ю. Фармакология: криминальный бизнес № 1. // Зеркало недели. - № 18 от 21.05.2011.

5.Близнюк І.Л. Основні різновиди кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері виготов-

лення та обігу лікарських засобів та виробів медичного призначення // Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Миколаєв, 26 травня 20916 р.). – Миколаїв, ЛДУВС ім.. Е.О.Дідоренка, 2016. – С. 13-16.

6.Гордиенко С. «Крокодил» в Украине: аптечная наркомания набирает обороты // Зеркало недели. - № 36 (133) от 05.10.2013.

7.Головіна В.П. Формування методики розслідування легалізації грошей, здобутих злочинним шляхом // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення» (Одеса, 17-18 жовтня 2002 р.). – Одеса: НДРВВВ ОЮІ НУВС, 2002. – 246 с.

8.Данілюк О.В., Шаповалов В.В., Шаповалова В.О.Аналіз загальних тенденцій легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом внаслідок обігу фальсифікованої продукції // Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі України: Матеріали VI Нац. з'їзду фармацевтів України (Харків, 28-30 вересня 2005 р.). – Х., 2005. – С. 854.

9.Кримінальний кодекс України: станом на 16 січня 2017 року. – Х.: Право, 2017. – 268 с.

10.Коваленко І.А. Фальсифікація лікарських засобів: постановка проблеми // Митна справа. - № 5 (89), 2013. – С. 115-120.

11.Коваленко І.А. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію та обіг фальсифікованих лікарських засобів: Дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 / І. А.Коваленко. – Одесса: НУАЮА, 2017. – 257 с.

12.Коваленко І.А. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію та обіг фальсифікованих лікарських засобів: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 / І. А.Коваленко. – Одесса: НУАЮА, 2017. – 20 с.

13.Користін О.Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні. Монографія. Київ.нац.ун-т внутр.. справ. – К., 2007. – 448 с.

14.Меркулова В.О. Отруйні, сильнодіючі речовини, отруйні, сильнодіючі та фальсифіковані лікарські засоби як предмет суміжних складів злочину: окремі аспекти подальшого удосконалення чинного кримінального законодавства // Південноукраїнський правничий часопис. - № 1. – С. 11-13.

15.Основи правового регулювання контролю якості лікарських засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http; //ukr.coolreferat.com.ua/nuda/nadigniste-sumisniste-bezpeka-vidpovidniste-kontrole/main.html.

16.Перепелица А.И. Уголовно-правовые вопросы борьбы с отмыванием денежных средств или юного имущества, добытых преступным путем // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування та вивчення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Питання застосування нового Кримінального кодексу України» (25-26 жовтня 2001 р., м. Харків). – Київ-Харків, ЮРінком Інтер, 2002. – С. 145-147.

17.Притула А. Фальсифіковані лікарські засоби як предмет контрабанди // Вісник прокуратури. - № 4-5 (130-131), квітень-травень 2012. - С. 81-86.

18.Специализированное медицинское интернет-издание для врачей, провизоров, фармацевтов, студентов медицинских и фармацевтических вузов «Аптека. online. ua» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.apteka.ua.

Меркулова В.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції:10.01.2017

УДК 336.225

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Лісовий Г.О.

У статті проаналізовано становлення та розвиток категорій «економічна безпека» та «податкова безпека». Проаналізовано сутність економічної безпеки у контексті її взаємозв'язків із національною безпекою. Визначено, що у сучасних наукових джерелах податкова безпека аналізується як політична, економічна та юридична категорія. Систематизовано наукові підходи щодо трактування змісту податкової безпеки. Виокремлено рівні податкової безпеки.

***Ключові слова**: економічна безпека, податкова безпека, оперативно-розшукове забезпечення, податкові ризики.*

В статье проанализированы становление и развитие категорий «экономическая безопасность» и «налоговая безопасность». Проанализированы сущность экономической безопасности в контексте ее взаимосвязей с национальной безопасностью. Определено, что в современных научных источниках налоговая безопасность анализируется как политическая, экономическая и юридическая категория. Систематизированы научные подходы к трактовке содержания налоговой безопасности. Выделены уровни налоговой безопасности.

***Ключевые слова**: экономическая безопасность, налоговая безопасность, оперативно-розыскное обеспечение, налоговые риски.*

The article deals with formation and development of such categories as «economic security» and «tax security». It analyses the essence of economic security in the context of its connection with national security. The analysis of given methodological approaches gave an opportunity to make separate generalization of scientific term «economic security»:

- taking into cinsideration the interdisciplinary definition of the outlined category, scientists reached no consensus about its ambiguous interpretation and definitions are formulated in accordance with the subject area of scientific knowledge;

- analysis of economic security of the state, as a rule, is performed by researchers in intensive dependence between categories «economic security» and « national security « where the economic security acts as basic category;

©Г.Л. Лісовий, 2017

- taking into account the interpretation of category «security», researchers analyze and determine an economic security as a corresponding category of state's security and its economy;

- in applied scientific research economic security is analyzed on different levels, including the economic security of the state, industries, enterprises;

- in addition to general theoretical work, considerable attention of scientists is paid to: a) definition of economic security content and classification of threats; b) analysis of features to ensure the economic security of individual economic agents or sector (sectors) of the economy; c) legal and institutional neutralization mechanisms of threats to economic security; d) competence of economic security subjects.

Scientific approaches to an interpretation of tax security content are systematized. The levels of tax security are outlined. In modern scientific sources tax security is analyzed as political, economic and legal category. It is determined that tax security is a condition of the taxation system of the state and is characterized by stability and stamina of all its elements, providing tax payments flow in the budget, stability and independence of the taxation system, its capability to develop and improve, capability to timely identification and prevention of potential hazards and capability to realize fiscal function with the purpose of maximum coordination.

Tax security concept includes the following levels: national tax security - state of the economy which provides the tax payments flow in the budget and allows to provide protection of national interests under the conditions of environmental changing; regional tax security is a condition of the taxation in the region, which is determined by the level of local taxation; security of taxpayers, provides minimization of tax risks on condition of respecting for tax discipline.

Determining the following levels of tax security, it should be noted that some of them, in particular national and regional tax security, are priority targets of operational-investigative protection.

Key words: *economic security, tax security, operational-investigative support, tax risks.*

Актуальність теми дослідження. Аналіз історичного досвіду розвитку суспільства підтверджує, що становлення держав їх інституційних утворень здійснюється шляхом їх удосконалення та постійного пошуку оптимальних форм їх організації [1]. Супроводжуючи вказаний процес, не залишається осторонь і наука, здійснюючи постійний пошук ефективних моделей впливу на соціально-економічні процеси. Безумовно, що першим кроком зародження нового наукового знання є формування відповідної терміносистеми для позначення окремих явищ та процесів. Останнім часом на шпальтах наукових видань та у науковому дискурсі загалом, науковці все частіше оперують категорією «економічна безпека». Такий стан справ є закономірним, адже як відзначають дослідники поняття економічної безпеки української держави після проголошення державної незалежності набуло надзвичайно великого значення. І це не дивно: гарантування економічної цілісності відтворювального комплексу країни, його ефективності - необхідна відповідь на принципові виклики часу. Можна сказати, що саме економічна безпека – кардинально значуща складова державної безпеки взагалі. Чітке розуміння поняття економічної безпеки, її параметрів та пріоритетних цілей обов'язкове для вироблення тих практичних заходів, яких було б доцільно вжити з метою гарантування життєвих пріоритетів державного, національного розвитку [2, 133].

У різні часи до проблематики економічної безпеки крізь призму різних галузей наукового знання зверталися О. Баранецька, М.І. Виклюк, С.С. Голіков, О.А. Кириченко, В.В. Коробков, І.О.Матвійчук, О.М.Мартин, В.В. Іщенко, Ю.Б. Іванов, І.О. Цимбалюк та інші науковці.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів щодо сутності податкової безпеки як складової економічної безпеки держави.

Викладення основного матеріалу. Продовжуючи, необхідно акцентувати увагу, що категорія «економічна безпека» на сьогодні є міждисциплінарною і досліджується економічною, юридичною та політичною науками. З одного боку, це свідчить про важливість наукового осмислення концепту «економічної безпеки» у сучасному етапі суспільного розвитку, а з іншого створює певні перешкоди для вироблення узагальненого та уніфікованого понятійно-категоріального апарату та однозначного тлумачення наукових категорій вченими. Логіка формування наукового знання характеризується тим, що кожна з наук формулює понятійно-категоріальний та відповідні визначення виходячи із власного об'єкту та предмету.

Аналітичне опрацювання наукових джерел свідчить, що вченими як правило аналізується відповідне співвідношення категорій «національна безпека», «економічна безпека» та «податкова безпека». Саме тому, перш за все необхідно звернути увагу на Стратегію національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. Безпосередній аналіз вказаного документа засвідчує, що у ньому не використовуються такі термінологічні конструкції як «економічна безпека» та «податкова безпека» у контексті визначення актуальних загроз національній безпеці України. Як відзначають науковці, життя держави і суспільства розгортається в часі й просторі у різних сферах, тому національна безпека є складною структурованою системою і багатоплановим явищем, що має політичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні та інші характеристики. Тому структурними елементами національної безпеки є економічна, екологічна, інформаційна, політична, військова, духовно-моральна, пожежна та техногенна безпека [3].

Сформульований у Стратегії перелік загроз економіці України зводиться до таких параметрів:

- монопольно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель;

- відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей;

- високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів;

- деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес;

- надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків;

- неефективне управління державним боргом;

- зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття;

- активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій;

- руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії.

Опрацювання вказаних загроз дозволяє стверджувати, що окремі із них перебувають в інтенсивних зв'язках з податковою безпекою держави, зокрема: високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес. Не претендуючи на аналіз усього спектру загроз національній безпеці, звернімо детальнішу увагу на її складову – економічну безпеку. Водночас, необхідно зауважити, що в окремих випадках дослідниками категорії «національна безпека» та «економічна безпека» вживаються як тотожні. Зокрема, В.О. Ткач ідентичність цих понять пояснює тим, що, по-перше, базисом національної економічної безпеки є стала розвинена економіка; по-друге, тільки рівень економічної безпеки держави свідчить про ступінь її економічної самостійності й незалежності; по-третє, національна економіка не може вважатися діючою в умовах спаду виробництва, відсутності економічного зростання в окремих галузях, банкрутства підприємств тощо, а все перелічене є сферою економічної безпеки [4]. У контексті цього необхідно відзначити, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» безпека в економічній сфері розглядається як складова національної безпеки, до якої зараховано такі напрями державної політики національної безпеки як недопущення незаконного використання бюджетних коштів, державних ресурсів і перетікання їх у тіньову економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю, що спрямована на підтримку важливих для України пріоритетів і захист вітчизняного виробника; боротьбу з протиправною економічною діяльністю, протидію неконтрольованому відпливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів.

Аналітичне опрацювання широкого спектру наукових джерел дозволяє виокремити сформульовані дослідниками теоретичні підходи щодо розуміння сутності категорії «економічна безпека» крізь призму різноманітних методологічних підходів.

У межах ***першого підходу***, вчені розглядають економічну безпеку як стан економіки держави, її стійкість та стабільність, протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам. Зокрема, Б.В. Губський визначає економічну безпеку як можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку життя особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [5].

У відповідності до ***другого підходу*** економічна безпека розглядається як гарантуючий інструмент самостійності, суверенітету та незалежності держави. У відповідності до цього методологічного підходу економічна безпека конкретними науковцями трактується як категорія економічної основи суверенітету і самостійності, стабільності і вразливості, застою і випередження, примусу й агресії, сили і розуму, підпорядкованості і незалежності [6].

Аналізуючи позиції дослідників у межах ***третього підходу*** зазначимо, що економічна безпека розглядається ними як стан економіки за якого забезпечується захист національних інтересів. Зокрема, Г. Пухтаєвич відзначає, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави [7]. Схожих позицій дотримується і В.О. Ткач, на думку якого економічна безпека – це економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть при несприятливих умовах внутрішнього та зовнішнього середовища [4]. У межах цього підходу необхідно звернути увагу й на ширше трактування економічної безпеки, коли до її змісту включається не лише стан економіки, але й інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист державних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку [8; 9].

У межах ***четвертого підходу***, дослідники розглядають економічну безпеку крізь призму соціальних категорій та згідно такого підходу визначають її як стан держави, у якому забезпечено стабільність її існування, забезпеченні найкращі умови для життя її мешканців, функціонування та розвитку самої держави [10].

Аналізуючи ***п'ятий підхід***, необхідно відзначити що у його межах вчені послуговуються методологією аналізу місця та ролі держави у світових економічних процесах. Так, на думку, А.В. Степаненко, економічна безпека характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення, метою якого є задоволення потреб населення, протистояння дестабілізуючій дії чинників, які створюють загрозу нормальному розвитку країни, і гарантування високих конкурентних позицій національної економіки у світовій системі господарювання [11].

Детальніший аналіз наведених методологічних підходів дозволяє зробити окремі узагальнення щодо наукового трактування терміну «економічна безпека»:

- зважаючи на міждисциплінарність вказаної категорії вченими не досягнуто консенсусу щодо її однозначного трактування, а визначення сформульовані у відповідності до предметної сфери відповідної галузі наукового знання;

- аналіз економічної безпеки держави, як правило здійснюється дослідниками в інтенсивній залежності між категоріями «економічна безпека» та «національна безпека», де економічна безпека виступає базовою категорією;

- зважаючи на тлумачення категорії «безпека», дослідники аналізують та визначають економічну безпеку через відповідну категорію стану захищеності економіки;

- у прикладних наукових дослідженнях економічна безпека аналізується за різними рівнями, зокрема економічна безпека держави, галузі економіки, суб'єкта господарювання;

- крім загальнотеоретичних робіт, значну увагу вченими приділено: а) визначенню змісту економічної безпеки та класифікації системи загроз; б) аналізу особливостей забезпечення економічної безпеки окремих суб'єктів господарської діяльності або галузей (секторів) економіки; в) правових та інституційних механізмів нейтралізації загроз економічній безпеці; г) компетенції суб'єктів забезпечення економічної безпеки.

Продовжуючи необхідно відзначити, що під час аналі-

зу сутності економічної безпеки, у переважній більшості випадків, науковці акцентують увагу на вивченні макропоказників економіки та глобальних чинників, залишаючи поза науковою увагою проблематику функціонування внутрішніх фінансових інститутів та, на нашу думку, саме тому, недостатньо дослідженою залишається проблематика забезпечення податкової безпеки, як складового елемента економічної безпеки України.

Зважаючи на те, що податкова безпека є відносно новою науковою категорією необхідно звернути детальнішу увагу на її розуміння дослідниками. Аналітичне опрацювання наукових джерел свідчить, що ***податкова безпека розглядається як:***

- підсистема національної безпеки держави, являє собою стан податкової системи, за якого забезпечується гарантований захист і гармонійний розвиток всієї податкової системи держави, можливість податкових інструментів захищати національні інтереси держави, підтримувати соціально-економічну стабільність суспільства, а також формувати достатньо фінансових ресурсів для держави і місцевого управління, успішне протистояння існуючим загрозам податкової системи [12];

- частина фінансової безпеки держави, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення за рахунок податкових надходжень дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також забезпечує розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення [13];

- такий стан податкової системи, при якому забезпечується гарантування захисту податкових інтересів держави, бізнесу і суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз [14];

- інтегровану підсистему економічної безпеки, яка впливає на фінансове забезпечення всіх її складових: інноваційно-технологічної, інвестиційної, енергетичної, сировино-ресурсної, продовольчої, соціальної, експортної, імпортної та міжнародно-інтеграційної безпеки [15];

- елемент ефективності фіскальної політики, яка забезпечує реалізацію фіскальних інтересів держави як суспільного інституту і має задовольняти вказані інтереси на двох рівнях: необхідному та достатньому [16];

- спосіб забезпечення права держави на податкові доходи і характеризує стійкість її наповнення податковими платежем [17];

- стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантоване надходження податкових платежів до бюджету, забезпечує захист національних інтересів, соціальну спрямованість податкової політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [18];

- такий стан податкової сфери держави, для якого характерним є захищеність інтересів суб'єктів податкових відносин, стійкість і економічна незалежність податкової системи, що проявляється у стабільності податкового законодавства, здатність податкової системи до розвитку і вдосконалення, спроможність своєчасного виявлення та запобігання потенційних загроз у сфері оподаткування та здатність системи оподаткування в повній мірі реалізовувати усі функції податків як фіскальної так і регулюючої та соціальної з метою максимального узгодження інтересів держави та платників податків [19];

- процес регулювання податкової системи шляхом створення умов справедливого оподаткування суб'єктів суспільного відтворення та декларування цих умов у законодавчих актах [20];

- стан податкової системи, який дозволяє гармонізувати процеси оподаткування та сплати податків при умові ефективного податкового менеджменту ризиками та загрозами, які можуть ви никати в економіці, зі сторони виконавчих органів для того, щоб задовольнити інтереси економічних суб'єктів господарювання [21];

- частина фінансової безпеки держави, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення за рахунок податкових надходжень дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також забезпечує розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення [22];

- стан податкової системи, який характеризується стійкістю і стабільністю всіх її елементів, що передбачає спроможність захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, можливість реалізації і розвитку податкового потенціалу країни, ефективне використання конкурентних переваг податкової системи в умовах глобалізації [23].

Можна повністю погодитись із дослідниками, які відзначають, що наявна різноманітність визначень характеризує складність досліджуваного поняття, оскільки з однієї сторони вона характеризує певний стан, що забезпечує захист інтересів платників податків та суб'єктів, що задіяні у розподілі ВВП через механізм оподаткування, з другої – це певна властивість системи, що здатна забезпечити своєчасність виконання податковою системою своїх функцій та адекватність реагувати її на зміни податкової політики держави під впливом групи чинників; з третьої – здатність протистояти ризикам та небезпекам, оптимізувати, а за окремих умов, мінімізувати їх вплив на усіх учасників податкової безпеки. У зв'язку із цим проблема єдиного підходу до трактування податкової безпеки досі не досягнута[24].

Узагальнивши наведені визначення вважаємо, що у контексті предмета нашого дослідження *податкова безпека - це стан податкової системи держави, який характеризується стійкістю і стабільністю всіх її елементів, що передбачає гарантоване надходження податкових платежів до бюджету, стійкість і незалежність податкової системи, її здатність до розвитку і вдосконалення, спроможність до своєчасного виявлення та запобігання потенційних загроз та здатність системи реалізовувати фіскальну функцію з метою максимального узгодження* [25].

Враховуючи багатогранність поняття податкової безпеки, складність взаємозв'язків і взаємозалежностей різних її елементів, а також необхідність урахування економічних інтересів фізичних та юридичних осіб-платників податків, регіонів і держави з метою забезпечення стійкого економічного зростання податкова безпека містить у собі такі рівні:

- національна податкова безпека – стан економіки, який забезпечує гарантоване надходження податкових платежів у бюджет, що дозволяє забезпечити захист національних інтересів в умовах мінливого зовнішнього середовища;

- регіональна податкова безпека – це стан оподаткування в регіоні, що визначається рівнем місцевого оподаткування;

- податкова безпека платників податків – це фінансово-економічних стан платника податків, який забезпечує мінімізацію податкових ризиків за умови дотримання

податкової дисципліни.

Визначаючи такі рівні податкової безпеки, необхідно наголосити, що окремі з них, зокрема національна та регіональна податкова безпека, є першочерговими об'єктами оперативно-розшукового захисту.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно відзначити, що: по-перше, податкова безпека є невід'ємною складовою економічної безпеки; по-друге, податкова безпека є міждисциплінарною категорією і трактується вченими відповідно до конкретної галузі наукового знання; по-третє, у значній кількості наукових досліджень податкова безпека аналізується у самому вузькому значенні, зокрема крізь призму податкової безпеки підприємства.

Література

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають / Пер. з англ. Олександра Дем'янчука. – К.: Наш Формат, 2016. – 440 с.

2. Матвійчук І. О. Інституціоналізація управління економічною безпекою держави / І. О. Матвійчук // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. - 2012. - № 2. - С. 131-141

3. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки [Електронний ресурс] / О. М. Мартин // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. - 2013. - Вип. 22. - С. 68-74.

4. Ткач В.О. Економічна безпека у умовах ринкових трансформацій / О.В. Ткач // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. - №1. – С.228-234

5. Кириченко О.А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України / О.А. Кириченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. - №1. – С.54-59

6. Экономическая безопасность хозяйственных систем / под общ. ред. А.В. Колосова. – М. : РАГС, 2001. – 445 с. – С.224

7. Пухтаєвич Г. Аналіз національної економіки : навчальний посібник. / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с. – С.128.

8. Претробський В.А. Економічна безпека держави / В.А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.;

9. Сенчагов В.К. Как обеспечить экономическую безопасность / В.К. Сенчагов // Российская Федерация сегодня. – 2007. - №6. – С.35-39

10. Пастернак-Тарнущенко Г.А. Економічна безпека держави / Г.А. Пастернак-Теранущенко. – К. : ІДУСКМУ, 1994.- 160 с.

11. Степаненко А.В. Глобалізація, конкурентноспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку / А.В. Степаненко // Продуктивні сили України. – 2007.- №1.- С.71-83

12. Цвилий-Букланова А.А. Налоговий контроль в системе обеспечения налоговой безопасности государства : автореф. дис. … канд. юр. наук. : 12. 00. 14 / А.А. Цвілій-Букланова. – Челябинск, 2011. – 32 с.

13. Іщенко В.В. Податкова складова фінансової безпеки держави / В.В. Іщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С.35-40. – С.36

14. Темовеева І.Ю. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция і методология : автореф. дис. … док. ек. наук. : 12. 00. 14 / І.Ю. Темовеева. – М., 2011. –53 с. – С.24

15. Іванов Ю.Б. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення / Ю.Б. Іванов, Ю.В. Бережна // Економіка розвитку. – 2010. – № 2(54). – С. 9-11.

16. Баранецька О. Національні інтереси України в сфері фіскальної безпеки / О. Баранецька, В. Мартинюк // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 83-87. – С.84

17. Коробов В.В. Финансовая безопасность в системе государственного финансового контроля : автореф. дис. ... канд. ек. наук. : 08.00.10 / В.В. Коробов. – Іванов, 2010. – 18 с.

18. Тихонов Д.Н. Основы налоговой безопасности / Д.Н. Тихонов. – М. : Аналитика-Пресс, 2002. – 224 с.

19. Цимбалюк І.О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави: [кол. монографія] / за заг. ред. О.В. Кендюхова // Стратегічне управління національним економічним розвитком : монографія: в 2 т. – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТ», 2013. – Т. 2. – 392 с.

20. Виклюк М.І. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик інноваційна економіка / Виклюк М.І. // Всеукр. наук. виробничий журнал. – 2013. - №5. – С.242-246.

21. Голіков С. С. Сутність податкової безпеки / С. С. Голіков. // Економіка та держава. – 2015. – №9. – С. 129–132.

22. Іщенко В. В. Податкова складова фінансової безпеки держави / В. В, Іщенко. // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – №37. – С. 35–40.

23. Петренко Л.М. Податкова безпека як складова фінансової безпеки держави / Л.М. Петренко // Моделювання та інформаційні системи в економіці: зб. наук. праць ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; відп. ред. В.К. Галіцин. – 2012. – Вип. 86. – С.89–98.

24. Виклюк М.І., Гресик В.В. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик // Інноваційна економіка. №5/2013. – С.242-246

25. Лісовий Г.О. Податкова безпека України: загрози та ризики/ Г.О. Лісовий// Форум права. – 2016. - №1. – С.162-168.

Лісовий Г.О.
Надійшла до редакції: 19.02.2017

УДК 378.126.018.46

ФОРМУВАННЯ ТРЕНІНГОВОЇ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО СКЛАДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПІДГОТОВКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Албул С. В.

У статті аналізуються проблемні аспекти формування тренінгової системи підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України, які здійснюють підготовку поліцейських. На підставі аналізу світової практики надано рекомендації щодо конкретних етапів формування та запровадження такої системи у сучасних умовах.

Ключові слова: *вищі навчальні заклади; Національна поліція; освіта; підвищення кваліфікації; тренінг; тренінгова система.*

This article analyzes the problematic aspects of training systems, training of scientific and teaching staff of higher education institutions with specific learning environment Internal Affairs of Ukraine, which train police. On the basis of international practice recommendations for specific stages of formation and implementation of such a system. The author proposes a three-level system of professional development, which includes the Police Departments, educational institutions and cadets. The police departments independently determine the areas of training for teachers in specialization. At the same time, modern methods of investigating criminal offenses and using the latest technology are at the basis. After studying the new material, teachers include these topics in the curriculum. Thus, information about new ways of investigating criminal offenses becomes known to cadets. When applying such a system of professional development, police departments will receive well-trained staff. This system of professional development fully corresponds to the world practice and the requirements of modern legislation.

Keywords: *universities; National Police; education; Certification training; training; Training system.*

Ефективне виконання завдань, покладених на МВС у сучасних умовах, вимагає підвищення якості підготовки фахівців у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню; громадянства та міграції тощо та об'єктивно передбачає запровадження нової моделі відомчої системи освіти, визначення концептуальних засад її розбудови [2]. На теперішній час керівництвом МВС України визначено необхідність переходу до нової моделі підготовки працівників Національної поліції України. Разом із тим, на сьогодні науково-педагогічний склад кафедр практичного спрямування вищих навчальних закладів не завжди у повній мірі обізнаний у новітніх формах та методах протидії злочинності, що обумовлено застарілими підходами до суто теоретичної складової навчання.

Наявній системі підвищення кваліфікації та проходження стажування працівниками ВНЗ із специфічними умовами навчання у практичних підрозділах нерідко притаманні елементи формалізму, що не сприяє отриманню нових знань науково-педагогічним складом та не йде на користь подальшому запровадженню до навчального процесу. У свою чергу, світовий, зокрема європейський досвід проведення короткочасних тренінгів за різними напрямами та підготовки тренерів для практичних підрозділів поліції, свідчить про можливість його успішного запозичення та імплементації для потреб підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

З метою оновлення та розширення знань, набуття нових професійних навичок працівниками кафедр практичного спрямування (оперативно- розшукової діяльності, спеціальної техніки, кримінального процесу, тактико-спеціальної та вогневої підготовки, економічної безпеки, кібербезпеки тощо) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, пропонується нова модель формування системи підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України.

Суб'єкти заходів, що пропонуються. Суб'єктами оновленої системи підвищення кваліфікації виступають:

керівники структурних підрозділів центрального органу управління Національної поліції України (Департаменту карного розшуку, Департаменту кримінальної розвідки, Департаменту захисту економіки, Департаменту протидії наркозлочинності, Департаменту кіберполіції, Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департаменту оперативно-технічних заходів, Департаменту оперативної служби, Головного слідчого управління);

науково-педагогічний склад кафедр практичного спрямування ВНЗ із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських;

перемінний склад ВНЗ із специфічними умовами навчання (курсанти та слухачі).

Сутність заходів, що пропонуються. На сьогоднішній день в Україні підготовку поліцейських здійснюють сім ВНЗ із специфічними умовами навчання (Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Донецький юридичний інститут). Науково-педагогічний склад кафедр практичного спрямування (оперативно-роз-

© С.В. Албул, 2017

шукової діяльності, спеціальної техніки, кримінального процесу, тактико-спеціальної та вогневої підготовки, економічної безпеки, кібербезпеки тощо) мають досвід роботи у правоохоронних органах, відповідну теоретичну підготовку та допуск до державної таємниці за формами 3 або 2. Зазначені ВНЗ в системі підготовки поліцейських виступають виконавцями державного замовлення.

У свою чергу, структурні підрозділи центрального органу управління Національної поліції України є замовниками.

Перемінний склад ВНЗ (курсанти та слухачі) виступають в якості суб'єктів підготовки та мають після проходження навчання впевнено володіти сучасними знаннями та практичними навичками для самостійної роботи в структурних підрозділах Національної поліції України.

Структурні оперативні підрозділи Національної поліції України у своїй практичній діяльності за напрямами використовують новітні, інноваційні методи та засоби виявлення, документування, розслідування кримінальних правопорушень, що відповідають вимогам часу. Перелік, сутність, обсяги, методики застосування таких методів та засобів відомі керівникам відповідних Департаментів центрального органу Національної поліції. Таким чином, саме керівники вказаних структурних підрозділів володіють інформацією щодо необхідного рівня та змісту специфічних знань, яких портебують випускники ВНЗ із специфічними умовами навчання – майбутні поліцейські.

Сутність запропонованої тренінгової системи підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України, які здійснюють підготовку поліцейських, полягає в організації та проведенні працівниками структурних підрозділів центрального органу управління Національної поліції України для науково-педагогічного складу кафедр практичного спрямування ВНЗ тренінгових занять з питань новітніх, інноваційних методів та засобів виявлення, документування, розслідування кримінальних правопорушень, що відповідають вимогам часу (застосування новітнього технічного та програмного забезпечення; специфіки проведення окремих оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій тощо). За результатами проведення тренінгових занять відповідний Департамент Національної поліції України має видавати працівникам ВНЗ сертифікати про підвищення кваліфікації, які у подальшому долучаються до особової справи працівника.

Після проходження тренінгових занять з підвищення кваліфікації працівники ВНЗ отримані знання та навички запроваджуватимуть до навчального процесу шляхом включення до навчальних планів і програм підготовки поліцейських за спеціалізаціями.

Запропоновані заходи можна розподілити на наступні *етапи*:

I – визначення відповідними департаментами центрального органу Національної поліції переліку та обсягів інформації щодо новітніх, інноваційних методів та засобів виявлення, документування, розслідування кримінальних правопорушень, що потребують включення до навчальних планів і програм підготовки поліцейських за спеціалізаціями.

II – організація та проведення тренінгових занять для науково-педагогічного складу ВНЗ на базі відповідного департаменту Національної поліції України з врученням сертифікатів про підвищення кваліфікації.

III – відрядження працівників відповідних кафедр практичного спрямування ВНЗ із специфічними умовами навчання на тренінгові заняття за напрямами.

IV – включення отриманої інформації до програм підготовки поліцейських за спеціалізаціями у ВНЗ.

V – викладання отриманої інформації курсантам (слухачам) у ВНЗ, розвиток та закріплення у них необхідних навичок.

Таким чином, інформація щодо новітніх, інноваційних методів та засобів виявлення, документування, розслідування кримінальних правопорушень з практичних підрозділів Національної поліції стане складовою програм підготовки поліцейських та буде забезпечена наявною підготовкою науково-педагогічного складу ВНЗ. Крім цього, така інформація у подальшому може бути аналітично опрацьована фахівцями ВНЗ у наукових дослідженнях.

Рівень та місце проведення заходів. Рівнем та місцем проведення тренінгових заходів доцільно визначити департаменти відповідних підрозділів Національної поліції України (м. Київ).

Кількісний склад учасників від ВНЗ. Доцільним вбачається залучення працівників ВНЗ із розрахунку: один працівник від кожного вишу (сім осіб на один тренінг). Малокомплектність групи забезпечить якісну підготовку та індивідуальний підхід.

Періодичність та тривалість проведення заходів. Щопівроку або, за необхідністю, частіше (за графіком). Тренінги, відповідно до міжнародного досвіду, мають тривати від трьох до п'яти днів.

Нормативно-правове забезпечення. Запропоновані заходи відповідають положенням Законів України «Про Національну поліцію» та «Про вищу освіту». Порядок організації та проведення заходів має регламентуватися відомчим нормативним актом МВС України [1; 3].

Очікувані результати та переваги заходів, що пропонуються.

Для ВНЗ:

оновлення та розширення знань, набуття нових професійних навичок працівниками кафедр практичного спрямування;

реалізація нової моделі підготовки працівників кримінального блоку Національної поліції України;

отримання сертифікатів про підвищення кваліфікації у практичних підрозділах Національної поліції України;

розширення емпіричної бази для подальших наукових досліджень.

Для підрозділів Національної поліції:

наявність фахово підготовлених працівників кримінального блоку.

Для курсантів (слухачів):

отримання необхідних сучасних знань та навичок.

Перевагами запропонованих заходів є їх витребуваність, актуальність, мобільність та унеможливлення формалізму.

Викладачі ВНЗ отримують нові знання, які після наукового та методичного опрацювання надаються курсантам (слухачам). Після завершення навчання курсанти (слухачі) призначаються на посади у практичні підрозділи Національної поліції та володіють знаннями та навичками, необхідними для якісного виконання функціональних обов'язків.

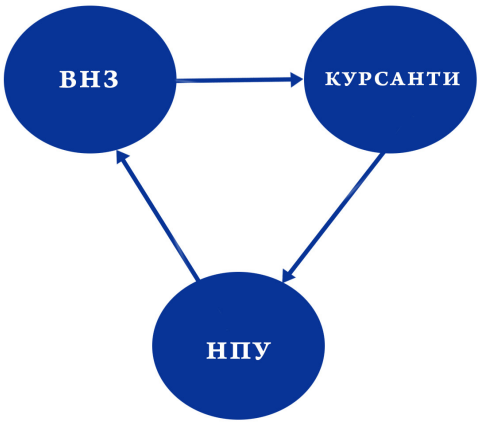

Мал. 1.

За нашим переконанням запропонована тренінгова система підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України, які здійснюють підготовку поліцейських, буде являти собою безперервний циклічний процес, що забезпечить реалізацію нової моделі підготовки працівників кримінального блоку Національної поліції України (див. мал. 1).

Література

1.Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http: // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. – Назва з екрана.

2. Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 25.11.2016 (із змінами і доповненнями) № 1252: [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html – Назва з екрана.

3. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http: // zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

Албул С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Перший проректор Одеського державного університету внутрішніх справ
полковник поліції
Надійшла до редакції: 16.01.2017

УДК 159.964.21 : 341.981 : 351.74

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Матієнко Т.В.

В умовах реформування органів внутрішніх справ важливим напрямком роботи залишається визначення психологічних особливостей управлінської діяльності керівників. Аналіз наукової літератури вказує, що більшість недоліків і труднощів в управлінні персоналом ОВС мають місце через ігнорування психологічних аспектів управлінської діяльності: підбір кадрів і обов'язків не відповідають особистісним можливостям виконавців, розподіл доручень відбувається без належного врахування індивідуально-психологічних особливостей працівників та мотивації до виконання певної роботи; колективам підрозділів бракує згуртованості і групової сумісності, керівникам не вистачає навичок оптимального спілкування, впливу на підлеглих та управління конфліктами.

Ключові слова:управлінська діяльність, управління персоналом, професійна діяльність, психодіагностична модель керівника.

В условиях реформирования органов внутренних дел важным направлением роботы остается определение психологических особенностей управленческой деятельности руководителей. Анализ научной литературы показывает, что большинство недостатков в управлении персоналом МВД, возникают через игнорирование психологических аспектов управленческой деятельности: подбор кадров не соответствует личностным возможностям исполнителя, распределение поручений осуществляется без учета индивидуально-психологических особенностей подчиненных, коллективам подразделений не хватает групповой совместимости, руководителям не хватает навыков общения, управления конфликтами.

Ключевые слова: управленческая деятельность, управление персоналом, профессиональная деятельность, психологическая модель руководителя.

The creation of a constitutional state and democratic society calls for a qualitatively new police management and personnel policy. An important focus of management activities is to work with the staff, because the quality of recruitment, placement, training and motivation of police result in the effectiveness of crime prevention, and the effectiveness of the police social functions. In the field of HR departments of the National Police some positive changes are being held: the staff quantity is being optimized, the approaches to recruitment are being transformed,as well as to retraining, the emphasis in training of managerial personnel or management bodies and units of the Internal affairs bodies is being changed. Also the democratization of management is growing, the decentralization of responsibility, as well as the delegation of authority to lower managerial level and qualitatively new methods of manager training are being implemented. The role of a chief is being changed significally, expanding the rights of heads of regional police departments in the appointment matters and use of personnel, use of forces, resources,etc.

In terms of reforming the Internal affairs bodies is still an important area of work to determine the psychological features of administrative heads. Analysis of the literature indicates that most of the shortcomings and difficulties in personnel management of internal affairs occur because of ignoring the psychological aspects of management, the recruitment and obligations do not meet the personal capabilities of performers, the distribution of orders

© Т.В. Матієнко, 2017

occurs without taking into consideration the individual psychological characteristics and motivation of employees to perform certain type of work; team units lack cohesion and group compatibility, the chiefs lack the skills necessary for optimal communication, impact on employees, and conflict management.

During the identification of certain personality psychological structure of the head of the internal bodies it is advisable to start with the understanding of the individual as a unity of biological and social factors. One of the defining typological feature is the presence of emotional and dynamic form at all levels of a personality, which manifests itself in one or more major trends that define the individual properties of adaptive mechanisms, way of thinking, interpersonal behavior,the power of motivation and type of reaction to stress, they influence the formation of higher levels of the personality orientation. The model of the personality of the internal affairs bodies chief includes individual psychological characteristics and processes established by the components of general abilities, intellectual processes, communication and other components that form the complex of individually-personal features of a chief necessary for successful performance of professional functions.

Key words: management activities, personnel management, professional activities, psychognosis model of a chief.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах суттєвого реформування органів внутрішніх справ, істотними ознаками якого є зміни у системі управління, оновлення нормативно-правової бази діяльності, відкритість, підзвітність суспільству, структурна перебудова, демілітаризація, тісне партнерство з населенням, нові підходи до оцінки ефективності роботи органів і підрозділів важливого значення набувають психологічні особливості управління персоналом підрозділів поліції.

Професійна діяльність управлінця вважається однією з найбільш змістовних, цікавих і престижних. Вивченню особливостей такої діяльності, умов і чинників досягнень у ній успіху присвячена значна кількість публікацій в нашій країні і за кордоном. Можна констатувати, що психологічні особливості діяльності керівника вивчені досить повно. Тому під час дослідження психологічної структури особистості керівника органів внутрішніх справ вважаємо за доцільне спиратися на наявні й узагальнені дані про діяльність і професійно важливі якості управлінців різного рівня.

Стан розробленості проблеми. Питанням розробки психодіагностичної моделі керівника присвячені роботи О.М. Бандурки, Я.Ю. Кондратьєва, Н.П. Матюхіної, Т.С. Кабаченко, А.І. Китова, О.М. Столяренка, В.І. Черненілова, У. Алдерсона, Е. Богардуса, Е. Флейшмана, С. Кілбоурна та інших.

Мета і завдання дослідження: Вивчення психодіагностичної моделі керівника органу внутрішніх справ, що являє собою систему ієрархічно взаємопов'язаних відносно стійких психологічних якостей співробітника, найбільш важливих і діагностично достатніх для прогнозування успіхів у службовій діяльності.

Результати дослідження: Дослідники виділяють ряд позитивних особистісних якостей, які повинні бути притаманні поліцейському менеджеру: пластичність і гнучкість, терпимість, комунікабельність, доброзичливість, впевненість у собі, реалістичність і практичність, емоційна стабільність, готовність ризикувати і брати на себе відповідальність. Вимоги до керівників на різних рівнях управління не однакові. Так, О.М. Бандурка вважає, що на рівні підрозділу органу внутрішніх справ більшою мірою ціняться такі якості, як оперативність, рішучість, комунікабельність, сміливість, а на рівні начальника управління на перше місце висуваються організаторські здібності, широта мислення, вміння проявляти творчий і науковий підхід до роботи, глибина аналізу і оцінки інформації, комплексний підхід у розробці і прийнятті управлінських рішень тощо [1, с. 45].

Відзначається важливість багатьох інших рис, таких, як:

- професійна спостережливість, розвинені якості;
- уміння диференційовано оцінювати суперечливу інформацію та приймати обґрунтовані управлінські рішення;
- здатність до швидкодії в умовах дефіциту часу;
- здатність знаходити доцільну форму спілкування в залежності від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника;
- уміння встановлювати контакт із різними категоріями осіб, здійснювати інформаційний обмін та проводити переговори;
- здатність до здійснення психологічного впливу; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- врівноваженість та самовладання в екстремальних ситуаціях; -
- здатність до саморегуляції та самоконтролю;
- сміливість, принциповість, виправданий ризик;
- логічний вибір, здатність до абстрагування;
- здатність зберігати в пам'яті засвоєне;
- конкретно-практичне, дедуктивне мислення; здатність до узагальнення;
- здатність самокритично оцінювати результати службової діяльності підрозділу та ефективність прийнятих управлінських рішень;
- уміння визначати головні та невідкладні завдання при організації службової діяльності підрозділу;
- здатність адекватно впливати на особовий склад методами заохочення та покарання;
- співчутливість, обізнаність із проблемами підлеглих;
- здатність до сприйняття думки підлеглих; почуття справедливості тощо [2, с. 209].

Окремо виділяють і характерні ознаки слабкого керівника. Це не лише відсутність вищезазначених рис, а такі ознаки, як:

- постійна зустріч з непередбачуваними труднощами;
- прагнення все робити самому;
- постійна нестача часу;
- неувага до співрозмовника і відвідувача;
праця по 12-14 годин на добу;
- звичка не вирішувати питання до кінця;
- прагнення прийняти найкраще рішення замість оптимального і реального;
- невміння відрізнити головне від другорядного;
- схильність до перекладання вини на інших, загравання до підлеглих [3, с. 85].

Розглядаючи питання про успішного управлінця та його професійно важливі особистісні якості, вважаємо, що у першу чергу слід говорити про рівень готовності або придатності людини до управлінської діяльності. В основу даної концепції покладено відому в психології праці ідею про важливість діагностики рівня готовності

людини до певного виду діяльності (трудової або навчальної). В літературі відмічається, що готовність до діяльності є структурним особистісним утворенням, до складу якого входять:

- морально-вольові якості особистості;
- мотиви діяльності;
- знання, практичні уміння й навички;
- індивідуально-психологічні якості, які забезпечують ефективне включення в нову сферу діяльності і ефективність її виконання [5, с. 106].

У зв'язку з цим принципово важливо визначити психологічний зміст і структуру такої готовності. Виділяють декілька видів готовності до діяльності. Так, розрізняють загальну і спеціальну готовність (Б.Г. Ананьєв), ситуативну і довготривалу (М.І. Дьяченко, Л.С. Нерсесян), психологічну і практичну (Ю.К. Васильєв), до розумової і фізичної діяльності (О.Г. Ковальов), функціональну й особистісну (А.У. Пуні). Найбільш значимою для нас є проблема психологічної готовності керівника поліції до діяльності.

Аналіз літератури показав, що можливо виокремити два основних підходи до проблеми – функціональний та особистісний. З позицій функціонального підходу психологічна готовність до діяльності розглядається як певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень при виконанні діяльності. З точки зору особистісного підходу психологічна готовність є результатом підготовки до певної діяльності. Представники даного напряму розглядають довготривалу психологічну готовність як стійкий комплекс особистісних якостей, необхідних для успішної діяльності в багатьох ситуаціях; дана система стабільна і є передумовою регуляції діяльності в цілому, психологічна готовність керівника до діяльності розглядається як довготривалий стан, який принципово визначає можливість успішного здійснення управління [7, с. 195].

Психологічна готовність працівника ОВС до діяльності деякими авторами (О.М. Столяренко, М.І. Мар'їн) розглядається як компонент професійної майстерності; до структури готовності входять професійно-психологічні знання, професійно-психологічні навички і уміння, професійно розвинуті пізнавальні якості, професійно-психологічна стійкість [8, с. 8]. Окремо виділяють професійно-психологічну готовність керівника правоохоронних органів до діяльності, до структури якої включають вищезазначені складові психологічної готовності працівника ОВС, а також низку додаткових елементів:

- розуміння психології співробітника і колективу органу внутрішніх справ;
- розуміння психологічних особливостей правоохоронної діяльності;
- розуміння психологічних факторів, які впливають на законність і правопорядок на території обслуговування;
- уміння надавати психологічну допомогу підлеглим;
- психологічна підготовленість до управління в екстремальних умовах;
- розуміння соціально-психологічного впливу своєї особистості, діяльності і стилю управління;
- розуміння призначення і можливостей психологічної служби, ролі практичних психологів у вирішенні завдань управління [9, с. 43].

Проведений у дослідженні аналіз літературних даних показав, що особистісні утворення, які визначають зміст готовності до трудової і навчальної діяльності, доцільно об'єднати в дві основні групи. Слушною є позиція В.А. Крутецького, який, розглядаючи психологічну готовність до діяльності в цілому, виділяє групу суб'єктивних факторів, ключовим серед яких є бажання вчитись, інтерес до даного виду діяльності і групу об'єктивних, до яких відносяться рівень розвитку загальних і сенсомоторних здібностей, сформованість знань і умінь тощо [4, с. 38]. Про ступінь розвитку певного фактору (виду) готовності можна судити з допомогою відповідних критеріїв. Тому доцільно виділити дві основні групи критеріїв: об'єктивні і суб'єктивні:

- об'єктивні критерії дозволяють судити про ступінь відповідності особистості вимогам діяльності;
- суб'єктивні – про ступінь відповідності діяльності вимогам особистості.

Таким чином, психологічна готовність керівника органу внутрішніх справ до управлінської діяльності – це довготривалий психічний стан, який структурно складається з комплексу суб'єктивних і об'єктивних компонентів і включає в себе мотиви. інтереси, здібності, темпераментні і характерологічні особливості, знання і уміння, які в комплексі забезпечують здатність людини до успішної управлінської діяльності.

Особлива роль належить об'єктивній готовності до професійної діяльності, яка тісно пов'язана з таким комплексним психологічним утворенням, як здібності, під якими прийнято розуміти індивідуально-психологічні особливості людини від яких залежить успіх певного виду діяльності, а також властивості, які виробляються лише в процесі певним чином організованої діяльності. Готовність до діяльності і професійна придатність означають наявність у людини певних здібностей, які, на думку Б.М.Теплова, дають їй змогу успішно виконувати діяльність, обумовлюють легкість і швидкість набуття нових знань і навичок, по-третє, відрізняють одну людину від іншої [10, с. 158].

Проблеми здібностей глибоко розглядаються в роботах В.Д. Шадрикова, який долає обмеження поведінкових визначень феномену і доходить висновку, що поняття «здібності» є психологічною конкретизацією філософської категорії «властивість». Згідно В.Д. Шадрикову, найбільш загальним поняттям, яке описує психологічну реальність, є поняття психічної функціональної системи, функціонування якої (психічний процес) забезпечує досягнення корисного людині результату [12, с. 10]. Здібності визначаються як властивості функціональних систем, що реалізують певні психічні функції, мають індивідуальну міру вираженості, що проявляється в успішності і своєрідності освоєння і реалізації цих психічних функцій. Оскільки психічний процес є часовою характеристикою функціонування відповідної системи, то В.Д. Шадриков зводить здібності до здібностей сприймання, пам'яті тощо. З цих позицій здібності є загальними в смислі віднесеності до конкретних видів діяльності: не існує так званих «педагогічних», «музичних», «поліцейських», «кулінарних» і інших спеціальних здібностей [12, с.12]. Спеціальні здібності сьогодні пов'язують з окремими видами людської діяльності, причому про них може йтися у двох випадках:

а) коли необхідні для діяльності психічні властивості обумовлені природними психофізіологічними властивостями людини;

б) коли певна якість не може бути досягнута шляхом цілеспрямованого формування.

Особливу увагу у дослідженні моделі управлінця ОВС слід приділити проблемі діагностики загальних здібнос-

тей як основи готовності особистості до управлінської діяльності. Вихідна позиція для розуміння загальних здібностей сформульована С.Л. Рубінштейном у 1946 році. Він вважає, що загальні здібності є здібностями людини до самостійної трудової діяльності і до освоєння в процесі навчання матеріальної і духовної культури суспільства; вони забезпечують оволодіння різними видами знань і умінь [2, с.210]. Подібну точку зору відстоює Н.С. Лейтес. Загальні здібності, – пише Н.С. Лейтес, – виявляються в широті, багатоманітності можливостей людини. До загальних здібностей відносяться, перш за все, властивості розуму, тому часто загальні здібності називають загальними розумовими здібностями [2, с.211]. Згідно Д. Векслеру, до поняття загальних здіб ностей також наближається інтелект, який тлумачиться як загальна здібність особистості, яка проявляється в цілеспрямованій діяльності, правильному розумінні і розмірковуванні, адаптації до умов середовища. Схожі визначення пропонуються і багатьма іншими авторами. Деякі дослідники дають розширене тлумачення загальних здібностей і вважають, що останні проявляються, перш за все, в особливостях креативності або творчого потенціалу людини, активності і саморегуляції психічної діяльності (переважно розумової) як найважливіших динамічних умовах її здійснення [3, с. 88].

Останні дослідження психологів школи В.Д. Шадрикова підтвердили виключну роль загальних здібностей людини у досягненні успіху в різних видах професійної діяльності. Доведено, що людина з розвинутими загальними здібностями може успішно адаптуватись до більшості видів діяльності, а в умовах зміни режиму і умов діяльності загальні здібності мають потенційну можливість перетворюватись на спеціальні професійні [11, с.112]. Вирішальне значення для прогнозу мати муть характеристики мотивації і умови професійного навчання. В тих випадках, коли професія вимагає від людини особливостей, які не піддаються розвитку (це стосується і низки професій органів внутрішніх справ), прогноз успішності діяльності залежить від наявності цих особливостей в структурі профпридатності.

Важливо враховувати дані, отримані в останнє десятиріччя в галузі психології навчання, праці і про форієнтації, які свідчать про наявність генетичного зв'язку між загальними і спеціальними здібностями. Так, доведено, що для оволодіння багатьма професіями достатньо наявності загальних здібностей. Відносно професій, які характеризуються більш «жорсткими» умовами і основними факторами діяльності (дефіцит часу, інформаційні навантаження, підвищені вимоги до чутливості аналізаторів тощо), в тому числі й професії поліцейського, встановлено, що людина здатна до значного розширення спектру своїх психічних резервів. Для більшості режимів діяльності будь-які загальні здібності проявляють потенційну можливість перетворюватись на спеціальні або професійні. За даними деяких дослідників загальні здібності, зокрема інтелектуальні, виконують опосередковуючу функцію (є необхідною умовою) по відношенню до спеціальних здібностей [10, с. 160].

Підсумовуючи результати досліджень, можна зробити висновок про те, що в основу загальних здібностей до управління можна покласти формулу:

загальні здібності = інтелект + креативність + активність.

Також варто враховувати, що до структури загальних здібностей входять фактори, які включають в себе деякі властивості і особливості особистості, зокрема темпераменту, емоційної сфери і мотивації. Максимальній ефективності діяльності відповідає не максимальна, а оптимальна сила мотивації (Х. Хекхаузен, 1986). Успішності трудової і навчальної діяльності, як правило, відповідає середній рівень мотивації на власний престиж, першість, добробут. Мотивація особистості на мету і зміст діяльності прямою залежністю пов'язана з успішністю оволодіння діяльністю (М.Н. Пейсахов, 1977) [6, с.145]. З урахуванням зазначеної концепції психологічної готовності особистості до управлінської діяльності в систему професійно важливих якостей керівника органу внутрішніх справ доцільно в першу чергу включити рівень розвитку і структуру загальних здібностей (інтелекту, креативності і активності), особливості мотиваційної спрямованості особистості, а також деякі характерологічні особливості.

Додатково до структури психодіагностичної моделі слід включити низку професійних умінь, зокрема вирішувати нестандартні управлінські задачі, здатність мислити масштабно, забезпечити самоорганізацію управлінської системи, здійснювати оптимальну функціональну розстановку кадрів. Керівникові необхідно також відповідати низці додаткових вимог, серед яких найбільше значення мають правова і управлінська компетентність, загальна ерудиція, знання напрямків діяльності органів внутрішніх справ та їх структури і функцій; організаційні здібності, дисциплінованість, фізичний стан.

Враховуючи літературні дані, багатовимірну модель психологічної структури особистості можливо побудувати психодіагностичну модель поліцейського управлінця рівня начальника міськрайоргану внутрішніх справ, яка включає в себе:

- параметри генетичного виміру (задатки і психофізіологічні властивості, загальні здібності);

- соціально-психолого-індивідуального (показники індивідуально-психологічних якостей і процесів людини: спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, професійних і загальноосвітніх знань, ділових та організаторських якостей, спеціальних і загальнотрудових умінь, інтелекту, психофізіологічних якостей);

- діяльнісного (потрібнісно-мотиваційні, цілеутворюючі, результативні, емоційно-почуттєві показники).

Психодіагностична модель керівника органу внутрішніх справ:

1. Індивідуально-психологічні якості та процеси:

Загальні здібності: високий або вищий за середній рівень інтелекту, достатньо високий творчий потенціал, гнучкість розуму, здатність бачити нове, знаходити вихід із нестандартних ситуацій і вирішувати проблеми; висока активність, енергійність, працездатність.

Інтелектуальні процеси: інтелектуальні установки, здатність до аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, класифікації, систематизації, порівняння; індукції і дедукції, достатньо високий обсяг, розподіл, зосередженість і переключення уваги; розвинуті сенсорно-перцептивні, сенсорно-моторні, перцептивно-рухові процеси досягнення результату; розвинуті образна, понятійно-логічна, рухова та емоційна пам'ять, розвинена уява.

Психофізіологічні якості: психофізіологічні установки, мотиваційні стереотипи, сила нервових процесів, достатньо висока лабільність та пластичність нервової системи, помірна сенситивність, помірна ригідність.

Спрямованість: розвинуті пізнавальні інтереси, бажання дізнаватись про все нове, оволодівати новою інформацією, знаннями, мотивація на досягнення цілей

організації і на взаємні дії, внутрішній локус контролю, інтерес до управлінської діяльності; цілеспрямованість, схильність до формування цілей та планів; воля, наполегливість та прагнення у досягненні цілей [3, с. 89].

Характерологічні риси: мотиваційні та інформаційно-пізнавальні риси характеру: ретельність, сміливість, принциповість, впевненість у собі, розвинені лідерські якості; дбайливість, справедливість, розсудливість, оптимізм, бадьорість.

Риси цілеспрямованості і продуктивності характеру: почуття особистої відповідальності за доручену справу, висока відповідальність за свою працю, здатність кваліфіковано підходити до прийняття рішень та їх реалізації; чітке й сумлінне виконання своїх обов'язків, зобов'язань, дотримання загальноприйнятих норм моралі, відданість службовим інтересам.

Емоційно-почуттєві риси характеру: чуйне й уважне ставлення до людей, до потреб, прохань, проблем, скарг підлеглих; доброзичливість; турбота про людей, непримиримість до будь-яких проявів несправедливості, нечесності; здатність підтримувати передове, нове, бачити перспективу, сприяння розвитку всього прогресивного, передового, доведення до відома всіх працівників і впровадження передового досвіду; уміння прислухатися до критики, бути самокритичним, принциповим, здатність критично ставитися до своїх дій та вчинків, до виявлення й виправлення власних недоліків, недоліків підлеглих, реагувати на критику; відсутність шкідливих звичок [3, с. 89].

Особливості спілкування: наявність потреби у спілкуванні, комунікабельність, здатність до усної та письмової комунікації; розуміння партнера зі спілкування, здатність активно слухати, встановлювати ділові відносини з керівництвом, підлеглими, здатність до міжособистісної взаємодії на основі рольової поведінки; емпатичність, вміння переконувати і впливати на людей; здатність коротко і ясно говорити по суті справи, стисло, чітко і зрозуміло викласти суть того чи іншого питання; уміння складати і опрацьовувати накази, розпорядження, ділові папери; уміння ефективно спілкуватися з керівництвом, підлеглими, громадянами, здібності до ведення ділових переговорів, бесід, проведення виступів та заходів, листування.

2. Професійні управлінські вимоги:

Загальноправова компетентність, орієнтація в правовому полі, вільне володіння необхідним обсягом знань щодо чинного законодавства, вміння грамотно ними керуватися в організації діяльності ввіреного підрозділу; управлінська компетентність, знання змісту, принципів, методів, стилів і етапів управління; вміння аналізувати, прогнозувати, планувати, організовувати і контролювати діяльність підрозділу внутрішніх справ; загальна ерудиція, високий загальноосвітній і культурний рівень; знання напрямків діяльності органів внутрішніх справ, структури органів та підрозділів внутрішніх справ, їх функцій та системи керівництва ними; вміння особисто організовувати і проводити оперативно-розшукову діяльність по розкриттю небезпечних злочинів, керувати роботою оперативно-розшукових груп, організовувати роботу органів досудового розслідування; вміння керувати штабом, черговою частиною, фінансовою та господарською діяльністю відділу; знання наказів та розпоряджень МВС, що регламентують діяльність ОВС; знання основ психології, педагогіки; уміння здійснювати представницькі функції, підтримувати зв'язки з громадськими організаціями, представниками мас медіа, населенням; знання зброї, спецзасобів та техніки, вміння володіти ними[3, с. 90].

3. Ділові і організаторські якості:

Уміння підбирати працівників та ефективно використовувати їх можливості для вирішення службових завдань; уміння мотивувати, навчати та виховувати підлеглих у спільній праці, здатність виховувати відповідальне ставлення до праці; уміння створити згуртований і дружній колектив, спрямований на вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю, охороною правопорядку, підтримувати його професійний рівень; здатність організувати ефективну роботу служб і підрозділів щодо профілактики, виявлення і розкриття злочинів; цілеспрямованість у досягненні результатів, здатність виділити головну мету в роботі і зосередитися на її досягненні найбільш ефективними засобами; здатність до ефективних управлінських дій в екстремальних умовах, уміння чітко планувати свої дії, та виконувати їх незалежно від різкого відхилення стану справ від установленого порядку; уміння організовувати ефективну взаємодію між працівниками[3, с. 90].

4. Дисципліна та ставлення до праці:

Особиста дисципліна, усвідомлене й добровільне дотримання регламентованого порядку роботи, розпорядку дня тощо; працьовитість, прагнення виконати доручену справу якомога краще; здатність налагодити й підтримувати дисципліну в колективі, уміння ефективно організувати дотримання підлеглими встановленого порядку роботи; здатність планомірно вести роботу, уміння складати план роботи і суворо його дотримуватися у виконанні поставлених завдань; здатність формувати й підтримувати працездатність колективу; здатність особистим прикладом, виховним впливом, розумною вимогливістю та іншими засобами мобілізувати ввірений підрозділ на вирішення завдань по охороні законності та правопорядку; уміння забезпечити ефективну систему контролю; здатність самостійно та швидко приймати обґрунтовані рішення; уміння здійснювати контроль за виконанням прийнятих рішень, здатність визначити обсяг робіт, терміни виконання, відповідальних за виконання і забезпечити ефективну систему контролю.

Отже, створення правової держави і демократичного суспільства потребує проведення в ОВС якісно нової управлінської та кадрової політики. Важливим напрямом управлінської діяльності є робота з персоналом, адже саме від якості підбору, розстановки, навчання, мотивації діяльності працівників поліції залежить і результативність боротьби зі злочинністю, і ефективність виконання поліцією соціальних функцій. В напрямі управління персоналом в підрозділах Національної поліції відбуваються певні позитивні зміни: оптимізується штатна чисельність, трансформуються підходи до добору, перепідготовки кадрів, змінюються акценти у навчанні керівних кадрів або менеджерів органів і підрозділів внутрішніх справ. Суттєво змінюється роль керівника: розширюються права керівників територіальних підрозділів поліції при призначенні та використанні особового складу, використанні сил та засобів, ресурсів тощо.

Література

1. Бандурка А. М. Юридическая психология / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Х. : ТИТУЛ, 2006. – 750 с.

2. Барко В. І. Психологічна діагностика управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ [Текст] / В. І. Барко, П. В. Макаренко // Право і Безпека. - 2012. - № 2. - С. 209-214.

3. Барко В. І. Теоретичні підходи до визначення психологічного змісту і структури управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ [Текст] / В. І. Барко, М. А. Чекулаєв // Право і Безпека. - 2015. - № 1. - С. 85-90.

4. Волошина О.В. Професійно-організаційні детермінанти формування суб'єктивних стратегій розвитку керівників ОВС / О.В. Волошина / Психологічні науки: проблеми та здобутки. – Додаток 1 до № 1, Том ІІ. – 2012. р. – Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – С. 37-44.

5. Євмєшкіна О. Л. Психологічна готовність керівника органу державної влади до управлінської діяльності у змінному середовищі [Текст] / О. Л. Євмєшкіна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. - 2014. - Вип. 1. - С. 106-113.

6. Максименко С. Д. Психологія особистості : підруч. для студентів вищих навч. закладів / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2007. – 296 с.

7. Осіпова Ю. Психологічна готовність до управлінської діяльності в системі органів внутрішніх справ: діагностика, прогнозування, розвиток [Текст] / Ю. Осіпова // Вісник Академії управління МВС. - 2010. - № 3(15). - С. 195-202.

8. Пасічник І. Д. Специфіка підготовки майбутніх спеціалістів у контексті економічної психології / І. Д. Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип.10. – С. 6-10.

9. Перевалов В. Ф. Интенсификация подготовки офицеров к руководству подчиненными / В. Ф. Перевалов // Военная мысль. – 1994. – № 3. – С. 43-52.

10. Чекулаєв М. А. Теоретичні підходи до проблеми психологічної діагностики управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ [Текст] / М. А. Чекулаєв // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. - 2014. - Вип. 1(2). - С. 157-162.

11. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 244 с.

12. Шадриков В.Д. Способности, одаренность, талант / В.Д. Шадриков //Развитие и диагностика способностей. -М. : Наука, 1991. - С. 5-17.

Матієнко Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.02.2017

УДК 35.072.6

СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Солопова І. В.

Проаналізовано проблему взаємодії громадянського суспільства і держави в теоретичному і соціально-політичному аспектах. Увагу зосереджено на інституційних передумовах розмежування громадянського і політичного суспільств та пов'язаних із цим особливостях демократичного врядування в умовах суспільної і державної трансформації. Виділено три складові взаємодії громадянського суспільства і держави для захисту прав людини і громадянина: реалізація принципу поділу влади, запобігання узурпації державної влади через вибори, наявність громадського контролю над діяльністю органів влади

Ключові слова: *громадянське суспільство, правова держава, права людини, механізм взаємодії.*

The analysis of the problem of interaction between civil society and the state in the theoretical and socio-political aspects is carried out. Attention is focused on the institutional preconditions for the distinction between civil and political societies and related features of democratic governance in the conditions of social and state transformation. Three components of the civil society and state's interaction are protected for the protection of human rights and citizens: the implementation of the principle of separation of powers, the prevention of the usurpation of state power through elections, the existence of public control over the activities of the authorities.

Key words: *civil society, rule of law, human rights, mechanism of interaction.*

Проведен анализ проблемы взаимодействия гражданского общества и государства в теоретическом и социально-политическом аспектах. Внимание сосредоточено на институциональных предпосылках разграничения гражданского и политического обществ и связанных с этим особенностях демократического управления в условиях общественной и государственной трансформации. Выделены три составляющие взаимодействия гражданского общества и государства для защиты прав человека и гражданина: реализация принципа разделения властей, предотвращение узурпации государственной власти через выборы, наличие общественного контроля за деятельностью органов власти.

Ключевые слова: *гражданское общество, правовое государство, права человека, механизм взаимодействия.*

Українське суспільство в останні три роки переживає швидку і рішучу зміну політико-правових і соціально-моральних цінностей, зміну соціально-правового менталітету людей, трансформацію соціальних підвалин і переоцінку принципів, що утворюють громадянсько-правову структуру. Це пов'язано з практичним розвитком політичного плюралізму в Україні в зазначений період, удосконаленням законодавчої бази і механізму виконання законів. Постає новий етап соціально-правової реальності, що вимагає народження нового суб'єкта політико-правової діяльності цивільних відносин – громадянського суспільства.

Сьогодні причина уваги до проблем громадянського суспільства та правової держави полягає не тільки в закріпленні в Конституції характеристики України як правової держави і не стільки в гуманізмі самої ідеї

© І.В. Солопова, 2017

створення правової, ідеальної держави і суспільства. Швидше, це спроба пошуку шляхів найбільш адекватної й ефективної побудови взаємин між громадянським суспільством і правовою державою в умовах давно назрілої необхідності глобального соціального перевлаштування, спрямованого на формування структур громадського контролю, що гарантують зворотний зв'язок між людиною, суспільством і державою.

У Конституції України підкреслюється гуманістична спрямованість закону, оскільки права і свободи людини визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям.

Зауважимо, що проблематиці правового статусу людини і громадянина приділялась увага в рамках одразу декількох галузей права (теорії права, конституційного, міжнародного, адміністративного права тощо). Питанню громадянського суспільства в Україні присвячені наукові праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема таких, як М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, І.О. Воронов, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін. Згадані автори найбільш гостро обговорюють процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави – демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості, пріоритету прав людини тощо. Разом із тим, дані дослідження не завжди розглядають ключову властивість правової держави – захист прав і свобод людини і громадянина. А відтак, у контексті забезпечення реальності прав громадян в Україні вбачаються актуальними питання їх захисту як основної функції правової держави та ролі і місця в цьому процесі громадянського суспільства.

У сучасній теорії держави безперечним визнається пріоритет прав та інтересів людини в її взаємодії з державою, а основним завданням держави бачиться втілення в життя лише тих управлінських рішень і програм, які охоплюють інтереси не тільки окремих груп громадян, а й конкретного громадянина окремо. Таким чином, при розробленні моделі побудови правової держави першочерговим завданням бачиться всебічний, комплексний аналіз усіх можливих механізмів її взаємодії з громадянським суспільством.

Взаємозв'язок держави та суспільства очевидний, оскільки держава виділилася із суспільства на певній стадії його зрілості. У міру того, як суспільство переходить у своєму поступальному позитивному розвитку від однієї сходинки до іншої, змінюється й держава. Дж. Л. Коен і Е. Арато писали: «Під громадянським суспільством ми розуміємо сферу соціальної інтеракції між економікою і державою» [1, с. 7]. Залежно від досконалості відносин всередині суспільства держава також стає дедалі більш прогресивною, більш цивілізованою, тобто прагне бути правовою. Громадянське суспільство являє собою різноманіття економічних, духовних, культурних, моральних, релігійних та інших відносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. Воно самоврядне і захищено традиціями, звичаями, моральними нормами і правом.

Громадянське суспільство передбачає наявність численних незалежних спілок, об'єднань та інших інститутів, які служать дієвим бар'єром від посягань державних органів. Основними ознаками такого суспільства є економічна, політична і духовна свобода особистості. Громадянське суспільство життєздатне лише за умови активної поведінки особистості в усіх сферах соціальних зв'язків. Водночас правові відносини в розвинутій державі створюють високий соціальний, економічний, політичний, культурний і моральний статус громадян у громадянському суспільстві [2, с. 95].

У свою чергу, держава покликана охороняти правопорядок, боротися зі злочинністю, створювати необхідні умови для безперешкодної діяльності індивідуальних і колективних власників, реалізації ними своїх прав і свобод, активності та підприємливості.

Громадянське суспільство не можна протиставляти державі, незважаючи на те, що держава здатна як піклуватися про суспільство, так і, навпаки, паразитувати за його рахунок. Усунення держави перетворює громадянське суспільство на нічим не пов'язану сукупність індивідів, що призводить до воцаріння повної анархії. У міру створення саморегулятивної економіки і різних форм підприємництва в цілях створення найбільш сприятливих умов свого подальшого розвитку для громадянського суспільства стає життєво необхідним тісно взаємодіяти з правовою державою.

Перш за все, формування і правової держави, і громадянського суспільства переслідує одну і ту ж спільну мету: створення таких соціальних інститутів, які покликані служити людині, захищати її права та інтереси.

Держава, будучи апаратом управління суспільством, розглядається як взаємопов'язаний комплекс політичних структур, систем органів влади, засобів підтримки громадського порядку. Правова держава – це перш за все результат суспільного компромісу, механізм управління суспільними справами, в якому загальнолюдські інтереси превалюють над державними.

По суті, правова держава – це складний соціальний механізм, який створюється і керується суспільством. Однак сам по собі цей механізм є неефективним. Індивід, будучи суб'єктом громадянського суспільства, бере участь у найрізноманітніших відносинах, вступаючи в які реалізує свої життєві інтереси. При цьому він не завжди може це робити без сторонньої допомоги, тобто без певної сили, яка володіє відповідними повноваженнями. Отже, для здійснення свого правомірного соціального інтересу індивіда в деяких випадках потрібен механізм реалізації цього інтересу і його захисту, також і від посягань із боку держави. Цю функцію в правовій державі виконує усталена система законодавства, яка реалізує ідею верховенства закону. Відносини між громадянським суспільством і державою можуть будуватися за будь-якої форми державного правління, але за умови, що ця форма правління дозволяє політично активному населенню контролювати державну владу.

Громадянське суспільство, сформоване на різноманітті приватних інтересів, в основі яких покладено економічні і духовні потреби, не в змозі взяти на себе владні функції. У зв'язку із цим державно-владні повноваження добровільно передаються державі. При цьому для громадянського суспільства не має особливого значення структура державних органів. Головним є те, що ця структура повинна перешкоджати концентрації і безконтрольному здійсненню державної влади, а також включати в себе незалежне правосуддя [3].

У свою чергу, громадянське суспільство має протистояти всіляким тенденціям абсолютизації ролі держави і пропаганді політики активного втручання держави в усі сфери суспільного та приватного життя.

Основним призначенням держави у взаємовідносинах

із громадянським суспільством бачиться забезпечення за допомогою правової бази умов для існування і функціонування громадянського суспільства, його основних інститутів, принципів і норм [4]. У той час як громадянське суспільство являє собою комплекс приватних інтересів, що іноді суперечать один одному, правова держава як вираження спільної волі покликана приймати і поєднувати один з одним ці інтереси. У результаті тривалої еволюції держави і суспільства людство, ґрунтуючись на наукових дослідженнях, виробило певний механізм взаємодії громадянського суспільства і правової держави. Цей механізм покликаний забезпечувати певний баланс приватних, громадських та державних інтересів. У системі такого механізму взаємодії можна виділити три основні елементи.

Уявляється, що першим елементом взаємодії громадянського суспільства і держави є реалізація принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Теорія поділу влади передбачає наявність єдиного джерела влади, яким є народ, що на державно-правовому рівні виражається у створенні єдиного державного механізму реалізації його волі з урахуванням мінливої політичної, економічної, соціальної обстановки, виходячи з потреб суспільства і громадян.

Традиційно основоположниками теорії поділу влади в науковій літературі називають Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, оскільки саме вони найбільш докладно і логічно виклали цю ідею з урахуванням специфіки країн, що належать до різних правових сімей. Сутність цієї теорії полягає в структуруванні єдиної державної влади таким чином, щоб взаємно врівноважити судову, виконавчу і законодавчу влади, а мета – не давати можливості концентрувати ці три влади в одних руках. Стрижнем механізму поділу влади в концепції Ш. Монтеск'є є система стримувань і противаг, що мають діяти всередині цього механізму. Інакше, як правильно зазначив видатний мислитель, це може привести до сваволі і зловживань владою [5, с.103]. Суть теорії поділу влади означає поділ функцій влади, а отже, поділ повноважень між різними органами – зокрема місцевими і державними, і якщо принципу субсидіарності не дотримано і держава перебирає на себе занадто багато повноважень, то навряд чи можна говорити про ефективну організацію і здійснення влади в державі. Водночас у надмірно децентралізованих державах зі «слабким центром» за певних умов можуть виникнути відцентрові тенденції, що можуть проявлятись у таких негативних для будь-якої держави явищах, як сепаратизм. Таким чином, трьохсотрічній досвід існування теорії поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також його реалізація на практиці є відображенням об'єктивного розвитку суспільних відносин.

Основною і кінцевою метою здійснення теорії розподілу влади є запобігання узурпації всієї державної влади однією особою або групою осіб за збереження цілісності державного механізму. Найважливішу роль у відносинах суспільства з державою відіграють партії, представницькі органи влади і вибори. Існування цих відносин на практиці є другим елементом механізму взаємодії громадянського суспільства і держави.

Взаємовідносини сучасного громадянського суспільства і правової держави в політичній сфері будуються на свободі вибору і багатопартійності. Оскільки основним суб'єктом суспільства і держави є вільний індивід, реалізація його інтересів у межах єдиного для всіх режиму рівноправності і загального правопорядку можлива тільки через свободу волевиявлення, політичний плюралізм і багатопартійність. Політичні партії є інститутом, необхідним для впливу громадянського суспільства на державу.

Відомо, що політична партія – це елемент політичної системи суспільства, основне призначення якого полягає в тому, щоби брати участь у політичному житті суспільства, а в умовах сформованої багатопартійності і відповідної їй виборчої системи – у формуванні державної влади в установлених правом межах і формах.

Громадянське суспільство, визнаючи необхідність політичної багатоманітності та багатопартійності, задля дотримання плюралізму політичних інтересів у рамках закону передає державі право встановлювати порядок створення громадянами об'єднань у формі політичних партій. Крім того, покладає на державу обов'язок забезпечувати дотримання прав і інтересів усіх законно створених політичних партій. Слід констатувати, що сьогодні в Україні відсутній системний політико-правовий механізм взаємодії політичних партій та державної виконавчої влади. Ідеться про такий політико-правовий механізм, який обумовлював би чіткі й однозначні юридичні наслідки партійних рішень для органів державної виконавчої влади і навпаки. Як зазначає український дослідник О. Дергачов, соціальне середовище посткомуністичної України виявилося мало придатним для формування політично структурованого суспільства і сучасної багатопартійної системи [6].

Принцип багатопартійності означає законність політичної опозиції, який легалізується через мирне, ненасильницьке суперництво політичних партій у можливості брати участь у здійсненні державної влади за допомогою вільних виборів. Вибори – це не тільки суттєва ознака, обов'язковий атрибут правової держави, а й необхідна умова її існування. По суті, це головний політичний інститут, що дозволяє народу виступати як реальне джерело влади, а громадянському суспільству – контролювати владу.

Як третій елемент механізму взаємодії громадянського суспільства і правової держави можна виділити наявність громадського контролю над діяльністю державних органів влади. Наявність громадського контролю передбачає розвиток каналів зв'язку між державою і суспільством за допомогою різного роду консультаційних комітетів і комісій при державних структурах, у яких беруть участь представники груп і об'єднань за інтересами.

У правовій державі влада повинна бути підпорядкована праву, що досягається тільки шляхом контролю над нею. Одним із принципів демократичної правової держави, який забезпечує зв'язок державного управління із суспільством та громадянами, є публічність. Публічність включає доступність державного управління для громадян через право вибору відповідних органів виконавчої влади та участь в їх діяльності; прозорість їх функціонування; громадський контроль за діяльністю органів публічного управління та їх посадових осіб, за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян [7, с. 53]. А як стверджує один із провідних сучасних правознавців В. Селиванов, «лише за умови розвиненої політичної й правової культури демократичного громадянського суспільства, яке не просто на законній, а, насамперед, правовій основі контролює державну владу, державно організоване суспільство в змозі як обмежувати, так і самообмежувати державні імперативні адміністративно-командні прагнення» [8, с. 254].

Отже, можна зазначити, що ознакою громадянського

суспільства є здатність суспільства до контролю над владою. Такий контроль у правових формах може підпорядкувати владу праву, і тільки за умови існування громадянського суспільства держава стає правовою.

Роль громадського контролю у взаємовідносинах громадянського суспільства і держави спрямована на виявлення проблем, визначення їх причин та встановлення відповідальних за них осіб у сфері реалізації політичної влади державою, що сприяє забезпеченню реальної можливості здійснення правових інтересів особистості, суспільства і держави. Більше того, функціонування громадського контролю сприяє залученню уваги органів влади до найбільш значущих проблем суспільства і самої держави, а також стимулювання їх вирішення. Усе це можливе за допомогою спостереження на виборчій дільниці, за виконанням судових процедур, опитування громадської думки, аналізу документів і офіційної статистики, створення громадських палат тощо. Таким чином громадський контроль здатний забезпечити комплексний моніторинг, що виявляє і усуває різні порушення в установленому соціальному порядку, водночас допомагаючи притягнути до відповідальності винних у цих порушеннях і відшкодувати збиток потерпілим відповідно до принципів справедливості і доцільності.

Отже, підсумовуючи, можна виділити три складові взаємодії громадянського суспільства і держави для захисту прав людини і громадянина:

1) реалізація принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову;

2) запобігання узурпації всієї державної влади однією особою або групою осіб через діяльність партій, представницьких органів влади та вибори;

3) наявність громадського контролю над діяльністю державних органів влади, що передбачає розвиток каналів зв'язку між державою і суспільством за допомогою різного роду консультаційних комітетів і комісій при державних структурах, в яких беруть участь представники груп і об'єднань за інтересами.

Ми допускаємо існування й інших елементів цього механізму, які можуть бути описані дослідниками. Однак беззаперечною думкою буде те, що в ідеалі громадянське суспільство – це вільне суспільство, засноване на економічному, політичному та духовно-культурному різноманітті відносин, а правова держава – це держава, де немає місця тоталітаризму і насильству над людьми. При цьому центральне місце і в громадянському суспільстві, і в правовій державі займають права і свободи людини.

Література

1. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато; [пер. с англ.; общ. ред. И. И. Мюрберг]. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.

2. Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 576 с.

3. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: [монографія] / Р. О. Куйбіда. – К.: Атіка, 2004. – 288 с.

4. Воронов І. О. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства: [монографія] / І. О. Воронов. – К.: Генеза, 2007. – 400 с.

5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Харків: Право, 2008. – 240 с.

6. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політ. думка. – 2002. – № 1. – С. 3-23.

7. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с.

8. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : [монографія] / В. М. Селіванов. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре", 2002. – 724 с.

Солопова І. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
та адміністративного права
Одеського національного
морського університету
Надійшла до редакції: 21.02.2017

УДК 343.6:179.7(477)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Хімченко С. А.

Стаття присвячена питанням становлення кримінально-правового захисту здоров'я населення в Україні. Автор, на підставі аналізу кримінального законодавства різних часів розвитку української держави, існуючих точок зору, положень чинного законодавства, виказує особисте ставлення до означеного питання, окреслює найбільш проблемні аспекти та надає пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства.

***Ключові слова**: здоров'я населення; злочин; історія кримінального законодавства; кримінально-правовий захист; склад злочину.*

Статья посвящена вопросам становление уголовно-правовой защиты здоровья населения в Украине. Автор, на основе анализа уголовного законодательства различных периодов развития украинского государства, положений действующего законодательства, выказывает личное отношение к указанному вопросу, очерчивает наиболее проблемные аспекты и предоставляет предложения по усовершенствованию действующего уголовного законодательства.

***Ключевые слова**: здоровье населения; история уголовного законодательства; преступление; состав преступления; уголовно-правовая защита.*

Кидаючи погляд на історію людства, уявно переходячи від ланки до ланки, можна побачити безперервний, симбіотично пов'язаний ланцюг особистостей, що змінили одна одну, покоління, чиє життя сповнене ідейними пошуками, науковими і творчими здобутками. Тканина всесвітньої історії складається з життя індивідів, що вічно обривається, і з безперервного ланцюга того, що створено їх зусиллями. Безперечно, історія вчить нас того, що у неї неодмінно потрібно вчитися. Сцієнтичне осмислення історичних фактів, виявлення ендо-та екзогенних причин тих або інших подій, безсумнівно, зумовлюють перспективи подальшого розвитку. Вивчення історії того чи того суспільного явища, зокрема й правового, є надзвичайно важливим. Вибір етапів розвитку суспільства як предмета такого вивчення та його обсяг залежать від об'єкта, характеру і мети дослідження. Історичні пам'ятки свідчать про боротьбу людства з небезпечною для його здоров'я поведінкою з давніх часів, але правова її регламентація була аж ніяк не повною, іноді вкрай залежною від пануючих у ту чи ту епоху релігійних, політичних та ідеологічних поглядів.

Система норм, що захищали здоров'я населення, вже містилися в главі 1 Розділу 8 Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів кримінальних Російської імперії, до складу якої входила й Україна [2]. Цими нормами було передбачено відповідальність за злочини та проступки проти постанов, що захищають народне здоров'я. Норми цієї глави Уложення (статті 831-853) регламентувало питання відповідальності за порушення карантинних статутів. Слід відмітити як позитивне ретельність і всебічність виписування у проаналізованих статтях Уложення складів злочинів, що вчинялись у ситуаціях спалаху чуми.

У Розділі другому Уложення йшлося про порушення постанов проти поширення повальних або прилипучих хвороб. У цих нормах, були й позитивні моменти, зокрема прагнення законодавця взяти під особливий захист здоров'я дітей. Заслуговує на увагу і вказівка щодо застосування покарання після вилікування винної особи (ст. 855). З метою недопущення розповсюдження інфекцій внаслідок розтління померлих людей або загиблих тварин, відділення третє і четверте Уложення містили норми про відповідальність за порушення правил щодо поховання мертвих і правил, установлених на випадок падежу худоби (статті 859-862).

У відділенні п'ятому Уложення було передбачено відповідальність за порушення правил охорони чистоти повітря і нешкідливості води (на сьогодні такі норми цілком слушно віднесені до злочинів проти довкілля). Крім того у ньому містилася норма про відповідальність за порушення правил нешкідливості їстівних припасів. Важливі положення містило шосте відділення «Про порушення правил, установлених для продажу, зберігання та вживання речовин отруйних і сильнодіючих» [6].

Детально регламентувалися статтями сьомого відділення питання відповідальності за порушення лікарських статутів. Схожі з переліченими статтями містить і сучасне законодавство - ненадання допомоги хворому медичним працівником, неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (статті 139, 140 КК України). Цікавою з точки зору розуміння правосвідомості суспільства, була ст. 876. Згідно з цією статтею лікар, акушер або повивальна бабка, які одержували зарплату від уряду, але вимагали платні за свою працю від незаможних хворих, що перебували під їхнім наглядом у доручених частинах міста, повіту або відомства, або вимагали понад визначену законом плату з інших хворих, підлягали за це першого разу суворій догані, а вдруге - позбавленню своїх місць. Крім цього, ґрунтовно були виписані в Уложенні статті щодо порушень у сфері діяльності аптек. Так, у підрозділі третьому мова йшла про відповідальність за порушення правил про заснування аптек тощо.

Підрозділ четвертий містив статті щодо порушення правил про внутрішній устрій та управління аптеками. Цікаво, що законодавець тих часів приділяв особливу увагу регламентації цієї діяльності, проявляючи максимальну турботу про здоров'я населення. Слід звернути увагу на спрямованість цих норм щодо забезпечення неухильного дотримання представниками фармацевтичних установ установленого порядку, прагнення не допустити реалізації неякісних ліків тощо і в результаті упередити шкідливі наслідки для людського здоров'я.

Настільки ж докладно регламентувалися питання відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я Статутом про покарання, що накладалися мировими суддями, видання 1885 р. Зокрема, у цьому документі, як і в Уложенні про покарання кримінальні та виправні, була глава «Про проступки проти народного здоров'я», яка, власне, захищала аналогічні об'єкти правової охорони [3, с. 23]. Нормами Статуту докладно регламентувались

© С.А. Хімченко, 2017

і питання відповідальності за діяння, що полягали у порушенні правил продажу їстівних продуктів.

Слід зауважити, що у зазначених правових актах були відсутні норми щодо відповідальності за незаконне поводження з наркотичними засобами. але, по-перше, такі діяння частково охоплювались ознаками злочинів, предметом яких були сильнодіючі речовини. По-друге, у ті часи в Росії, до якої входила й Україна, проблема наркотизму не була настільки гострою, як у наступні роки і особливо сучасні. Проте наркоманія у світовому масштабі набирала обертів, в зв'язку з чим виникла потреба у обєднанні зусиль всіх держав у боротьбі з цим явищем. Це зумовило укладення першої Конвенції з опію (Гаага, 1912 р.) і подальших міжнародно-правових актів [5].

Розвивалось у цьому напрямі й національне законодавство. Зокрема, російське Уложення про покарання кримінальні та виправні було доповнено статтею 8692, якою було встановлено відповідальність за незаконне виготовлення, придбання, зберігання з метою збуту опію, а так само люльок та інших пристосувань для його паління.

За нашим переконанням, період існування розглянутих вище правових актів можна визнати першим етапом розвитку кодифікованого законодавства щодо боротьби зі злочинами проти здоров'я населення. Деякі норми цього законодавства виглядають на сьогодні архаїчними, крім того, в їхній системі не було чіткої різниці між злочином і проступком. Але вони є достатньо значущими для розуміння напрямів подальшого становлення та розвитку кримінального законодавства. Перше, що впадає в око, - максимальна турбота держави про людське здоров'я та відповідна увага законодавця до цієї проблеми. Про це свідчить і значний обсяг, і широкий спектр норм, що регулювали ці питання, і та ретельність, докладність, з якою вони були виписані в законі. По-друге, заслуговують на вивчення окремі оригінальні положення цього законодавства - наявність спеціальних норм про відповідальність за вимагання від незаможних хворих підвищеної плати, порушення правил продажу їстівних продуктів, застосування покарання після вилікування винної особи, якщо вона хвора, стягування з винного керуючого аптекою суми у подвійному розмірі взятого лишку, якщо виявлялося, що за відпущені ліки було взято плату більше лікарської такси, вимога до християн, що вчинили злочин, крім покарання, церковного каяття тощо. По-третє, становить інтерес перелік тих конкретних цінностей сфери охорони здоров'я

населення, які бралися під захист закону та були пріоритетними. Зокрема, нормами кримінального законодавства того часу захищалися:

а) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження чуми;

б) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження повальних хвороб або прокази;

в) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження інфекцій внаслідок розтління померлих людей або загиблих тварин;

г) система заходів, спрямованих на забезпечення чистоти повітря і нешкідливості води;

ґ) система заходів, спрямованих на забезпечення нешкідливості їстівних припасів під час їх виробництва або реалізації;

д) система заходів, спрямованих на недопущення шкідливої дії отруйних і сильнодіючих речовин;

е) порядок, установлений з метою забезпечення законних інтересів хворих під час надання їм лікарської допомоги, а також жінкам у зв'язку з вагітністю і пологами;

є) порядок, установлений з метою забезпечення законних інтересів особи у сфері виготовлення та реалізації населенню ліків. До особливостей цих норм слід віднести й посилений захист здоров'я дітей, а також підвищену відповідальність посадових осіб різних установ і власників окремих закладів охорони здоров'я населення.

Другим етапом розвитку кримінально-правових норм у сфері охорони здоров'я населення були 1922-1961 р.р. - період дії перших Кримінальних кодексів Української РСР. Цей етап охоплював період руйнування інституцій, властивих, як тоді вважалося, державам із капіталістичним, експлуататорським способом управління та соціального життя. Тому законотворчий процес у країні починався практично «з нуля». Це зумовило недостатню повноту і змістовну глибину законодавства, зокрема й норм кримінального права, про відповідальність за злочини проти здоров'я населення, заважало правильному визначенню їх системи. До того ж, і на початку цього етапу, і в другій його фазі - періоді становлення законодавства соціалістичного типу перебільшувалося значення класової боротьби, класових інтересів та відповідних їм ідеологічних положень, що не було на користь ані державно-правовим інститутам, ані суспільству в цілому. Однак, під кутом зору захисту соціальних цінностей, зокрема здоров'я населення, Кримінальні кодекси 1922 р. та 1927 р., а також окремі нормативно-правові акти того періоду відіграли позитивну роль. Досить оперативно було поставлено правовий бар'єр розповсюдженню наркотичних, інших одурманюючих та сильнодіючих отруйних речовин, установлено покарання за здійснення посіву опійного маку та індійської коноплі без відповідного дозволу. До пріоритетних об'єктів кримінально-правової охорони було віднесено й встановлений порядок заняття лікарюванням, хоча в окремих положеннях ця норма була небездоганною.

Наступним етапом є період 1961-2001 р.р. (до 1 вересня) - це етап дії Кримінального кодексу України 1960 р. Він, своєю чергою, поділявся на періоди, специфічні прийняттям і дією окремих нормативних актів, що суттєво доповнювали або змінювали законодавство у сфері захисту здоров'я населення, а саме:

а) 1961-1974 р.р., коли практично діяли статті КК 1960 р. у початковій редакції;

б) 1974-1987 р.р., коли було внесено перші суттєві зміни до групи статей, що передбачали відповідальність за вказані злочини, на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 17 червня 1974 р.;

в) 1987-1995 р.р.- час, протягом якого приймався та діяв Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21 серпня 1987 р.;

г) 1995-2001 р.р. (до 1 вересня) - період прийняття і дії низки нових статей КК на підставі законів від 15 лютого 1995 р. та деяких інших законодавчих актів.

Для законодавства цих періодів було характерним таке.

а) У перший період (1961-1974 рр.) найбільш суттєвим і важливим було те, що норми про відповідальність за злочини проти здоров'я населення містилися в новому кодифікованому акті, який вигідно відрізнявся від попередніх. Досконалішими були норми Загальної частини цього кодексу, в ньому було закріплено правило «nullum crimen, nulle poena sine lege» та інші принципи, що сприяло дотриманню законності за його застосування. Більш розгалуженою була система норм Особливої частини.

Проте норми, що безпосередньо регулювали питання про відповідальність за злочини у сфері охорони здоров'я населення, практично увібрали положення статей попереднього кодексу, хоч і з деякими уточненнями. Новелою було встановлення кримінальної відповідальності за забруднення водойм. Це було виправданим, хоч і не зовсім правильно вказаний злочин проти довкілля було долучено до системи злочинних діянь проти народного здоров'я.

б) У другому періоді (1974 -1987 рр.), насамперед, було диференційовано та посилено відповідальність за різні види злочинів, пов'язаних із наркотизмом. Зокрема, передбачено спеціальні норми щодо відповідальності за розкрадання наркотичних речовин, за посів або вирощування заборонених до вирощування культур, що містять наркотичні речовини, за організацію або держання домів для вживання наркотичних речовин, за схиляння до вживання наркотичних речовин тощо. Було доповнено і перелік ознак кваліфікованих та особливо кваліфікованих видів складів цих злочинів. Крім того, прагнучі заповнити правові прогалини, законодавець передбачив статтю щодо кримінальної відповідальності за забруднення моря, яку також було долучено до гл. X КК, а до злочинів проти особи додав ухилення від лікування венеричної хвороби.

в) Особливістю третього періоду (1987-1995 рр.) було прагнення законодавця встановлення диференційованої відповідальності з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності діянь, пов'язаних із наркотизмом. КК було доповнено новою статтею про відповідальність за незаконне придбання або зберігання наркотичних засобів у невеликих розмірах чи вживання наркотичних засобів без призначення лікаря, спеціальною нормою

було встановлено відповідальність за незаконний посів та вирощування олійного маку і конопель тощо. Було прийнято також заохочувальну норму, яка надавала можливості звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з добровільною здачею наркотичних засобів або зверненням за медичною допомогою. З іншого боку, гл. X КК поповнилася і статтями, що встановили зовсім нові склади зло- чинів проти здоров'я населення - втягнення неповнолітніх у немедичне вжи- вання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання, та ін.

На той же період припало прийняття Верховною Радою України 16 липня Декларації про державний суверенітет України та схвалення 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України. З прийняттям цих історично важливих документів почався етап суцільного реформування законодавства нової Української держави, чому сприяла демократизація соціального життя, втілення принципів гласності, прозорості у діяльності органів державної влади тощо. У зв'язку з цим уже на початку 1990 років було прийнято й окремі закони про доповнення кримінального законодавства та встановлення кримінальної відповідальності за утаювання або перекручення відомостей про стан екологічної ситуації чи захворюваності населення, а також за заготівлю, переробку або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції. Цим законодавець визнавав одним із напрямків розвитку законодавства нівелювання наслідків чорнобильської катастрофи та упередження подібного лиха.

г) Для четвертого періоду (1995-2001 рр., до 1 вересня) було характерним прагнення законодавця до комплексного вирішення проблем протидії злочинам та іншим правопорушенням у сфері охорони здоров'я населення. Саме на той період припало прийняття законів України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», імплементації міжнародно-правових документів, зокрема Конвенції ООН 1988 р. З цією ж метою було прийнято низку нових зазначених вище статей та підновлено переважну більшість існуючих. Приймаючи нові норми, законодавець переслідував мету перекриття каналів транснаціонального розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, недопущення легалізації коштів, здобутих завдяки наркобізнесу, недопущення захворювань населення внаслідок шкідливої дії токсичних відходів тощо.

Прийняттям зазначених і низки інших законів завершився етап реформування норм Кримінального кодексу 1960 р. Численні зміни та доповнення цього кодексу зумовлювались необхідністю врахувати суть і динаміку тих політичних, економічних та інших соціальних процесів, що відбувалися у суспільстві, особливо в період їх активізації у зв'язку з перебудовою державного та суспільного життя в колишньому СРСР та проголошення незалежності України і подальшого становлення української державності [4]. Основною метою законодавця було прагнення максимально захистити особисті та загальні соціальні цінності від злочинних посягань.

Загальною тенденцією розвитку законодавства України у сфері охорони здоров'я населення в період дії Кримінального кодексу України 1960 р. було розширення переліку та видів небезпечної для людського здоров'я поведінки, що визнавалася злочинною, обставин, за яких обтяжувалася відповідальність за їх вчинення, посилення покарання за ці злочини і, поряд з цим, спроби відшукати правові засоби для стимулювання осіб, винних у таких діяннях, до дійового каяття і добровільного лікування наркоманів. Характерною рисою було також поступове розширення об'єктів кримінально-правового захисту. У результаті змін і доповнень до КК 1960 р. його норми щодо відповідальності за посягання проти захисту здоров'я населення захищали ці людські цінності всебічно і достатньо повно. Але для здійснення правової реформи в Україні в цілому фрагментарних змін до законодавства недостатньо. Тому нагальним завданням постала необхідність системного його реформування, тобто нової кодифікації. Саме з моменту прийняття чинного Кримінального кодексу України 1 вересня 2001 р. почався новий етап розвитку законодавства з питань

боротьби зі злочинами проти здоров'я населення [1].

Слід зауважити, що аналіз історичних аспектів становлення кримінального законодавства щодо протидії злочинам проти здоров'я населення, дослідження позитивних та негативних моментів у теорії та практиці його застосування сприятимуть подальшому вдосконаленню чинного законодавства та забезпеченню прав і свобод громадян в Україні.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес, згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 01. 11. 2011 р. № 3718-17. - Електрон, дан. (1 файл). - Режим доступу :

http://zakonl .rada.gov.ua. - Назва з екрана.

2. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. Т. I. - Москва-Ленинград, 1945.

3. Ключевский Н.М. Императрица Екатерина II // Исторические портреты. - М.: Правда, 1990.-624 с.

4. Кузнецова Н.Ф. Вопросы истории советского уголовного законодательства // Вестник Московского университета. - Серия 11: Право. - № 5. - 1991.

5. Музыченко П.П., Витман К.Н. История государства и права зарубежных стран. История государства и права России: Учеб. пособ. - Ч. II. - Харьков: Одиссей, 2001. - 640 с.

6. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времён до 1861 года / Сост. П.П. Епифанов, О.П. Епифанова. - М.: Просвещение, 1987. - 376 с.

Хімченко С.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права НУ «ОЮА»
Надійшла до редакції: 16.02.2017

УДК 343.353

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Яцун М. М.

У статті досліджено історичні етапи розвитку та становлення законодавства щодо протидії перевищення влади або службових повноважень на території сучасної України: 1. Початок X ст. – середина XIII ст. охоплює час Київської Русі; 2. Початок XIV ст. – кінець XVI ст. пов'язано з входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; 3. Початок XVIII ст. – початок XX ст. пов'язано з перебуванням України в складі Російської імперії; 4. Початок XX ст. – кінець XX ст. пов'язано з існуванням радянської влади; 5. Розпочинається з набуттям Україною незалежності й триває до теперішнього часу.

Ключові слова: *історія, період, становлення, розвиток, законодавство, протидія, перевищення, повноваження.*

В статье исследованы исторические этапы развития и становления законодательства о противодействии превышение власти или служебных полномочий на территории современной Украины: 1. Начало X в. - Середина XIII ст. охватывает время Киевской Руси; 2. Начало XIV в. - Конец XVI в. связано с вхождением украинских земель в состав Великого княжества Литовского и Речи Посполитой; 3. Начало XVIII в. - Начало XX в. связано с пребыванием Украины в составе Российской империи, 4. Начало XX в. - Конец XX в. связано с существованием советской власти; 5. Начинается с обретением Украиной независимости и продолжается до настоящего времени.

Ключевые слова: *история, период, становление, развитие, законодательство, противодействие, превышение, полномочия.*

In the article the historical stages of development and establishment of legislation to combat abuse of power or authority on the territory of Ukraine: 1. Start the tenth century. - The middle of XIII century. covers the Kievan Rus; 2. Start XIV. - The end of the XVI century. due to the entry of Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth; 3. The beginning of the XVIII century. - Early XX century. due to the stay in Ukraine within the Russian Empire; 4. The beginning of the XX century. - The end of XX century. due to the existence of Soviet power; 5. begins upon Ukraine's independence and continuing to the present.

Keywords: *history, period, formation, development, law, resistance, excess power.*

Історичні екскурси є невід'ємною складовою будь-яких досліджень, оскільки допомагають з'ясувати основні етапи становлення та розвитку законодавства щодо розкриття та розслідування того чи іншого злочину, а в окремих випадках слугують зразком для вдосконалення чинного законодавства у цій сфері. Не є винятком і проблема протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів [1, с. 65].

Як влучно відмітив С.О. Павленко, в сучасних умовах дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження історичних аспектів злочинів у сфері службової діяльності, врахування яких покращить роботу правоохоронних органів України при подальшому розробленні методичних рекомендацій щодо протидії цим злочинам. Саме це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів а й істориків [2, с. 374].

Стан наукового розроблення. Дослідженням становлення та розвитку кримінального законодавства, спрямованого на протидію службовій злочинності в різні періоди існування нашої держави, займалися такі вчені: В.Я. Громко, М.Б. Головко, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, К.П. Задоян, В.Н. Кудрявцев, О.А. Мартиненко, О.С. Новаков, Г.В. Перепелиця, С.О. Павленко, Т.І. Слуцька, І.О. Теличкін, А.Н. Трайнин, В.Г. Хашев, М.І. Хавронюк, Е.М. Кісілюк та інші.

Метою цієї статті є висвітлення періодів історико-правового становлення та розвитку законодавства щодо протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів на території сучасної України.

Досліджуючи історію розвитку законодавства та стан дослідження питань відповідальності за вчинення службовою особою В.Я. Громко виокремлює такі періоди: Литовсько-Руський; радянський та сучасний період [3, с. 13-18].

Водночас Т.І. Слуцька вивчаючи генезис кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень в Україні пропонує поділяти періоди, починаючи з часу становлення української національної державності (лютий 1917 р.) і закінчуючи ухваленням у 2001 р. чинного КК України, з метою з'ясування обставини, за яких з'явилося це поняття, і ті зміни, яких воно зазнало у своєму історичному розвитку. З огляду на таке, автор виділяє основні періоди: а) 1917–1922 рр.; б) 1922–1927 рр.; в) 1927–1960 рр.; г) 1960–2001 рр. [4, с. 9-10].

© М.М. Яцун, 2017

В свою чергу Е.Ю. Звягинцева досліджуючи історичний розвиток законодавства щодо кримінальної відповідальності за перевищення службових повноважень дійшла висновку, що кримінальне законодавство про відповідальність за вчинення даного злочину сягає своїм генетичним корінням кінця XV – початку XVI століть. Зокрема, дослідник відзначає, що перші норми такої відповідальності були закріплені в Соборному Уложенні 1649 року [5].

Вивчаючи перевищення влади як категорію адміністративного права Д.Б. Попиашвили зазначає, що вперше поняття «перевищення влади» як адміністративно-правове явище було застосовано в судовій практиці у Франції Державною Радою в першій половині XIX ст. Розширене тлумачення цим органом «exces de pouvoir» (перевищення влади) призвело до появи в другій половині XIX століття самостійного адміністративного позову про перевищення влади. Автор доходить висновку, що в даний час ця категорія використовується в доктрині практично всіх зарубіжних країн романо-германської правової сім'ї. В англо-саксонських країнах її аналогом виступає доктрина «ultra vires», яка в публічно-правових цілях використовується в процедурі розгляду «позову про судовий перегляд» (claim for judicial review) [6, с. 14].

Отже, проаналізувавши різні погляди вчених щодо виокремлення історичних етапів становлення та розвитку законодавства щодо протидії перевищення влади або службових повноважень, вважаємо за доцільне запропонувати власну періодизацію досліджуваного питання: 1. Початок X ст. – середина XIII ст. охоплює час Київської Русі. 2. Початок XIV ст. – кінець XVI ст. пов'язано з входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. 3. Початок XVIII ст. – початок XX ст. пов'язано з перебуванням України в складі Російської імперії. 4. Початок XX ст. – кінець XX ст. пов'язано з існуванням радянської влади. 5. Розпочинається з набуттям Україною незалежності й триває до теперішнього часу.

Розглянемо їх детальніше.

Звертаючись до історичних документів однієї з наймогутніших держав середньовічної Європи - Київської Русі - ми спостерігаємо безмежну владу князя над населенням тієї місцевості, де він мав «княжий престол». Повстання древлян проти князя Ігоря було, очевидно, одним із перших засвідчених у літописі заворушень народу проти перевищення влади. Як пише М.М. Карамзін, князь відправився в землю древлян і забув, що помірність є однією з чеснот влади, обклав їх важкою даниною. Зібравши дань, він знову повернувся і став вимагати ще. Тоді доведені до відчаю древляни зрозуміли, що потрібно умертвити хижого вовка або все стадо буде його жертвою. Вони вбили князя разом із його дружиною [7, с. 84-85; 8, с. 15].

Із зміцненням держави Київської Русі посилювалась і залежність східнослов'янських общин від княжої влади. Встановлювалися та збільшувалися побори та повинності на користь князя і його адміністрації. Так, уже в «Руській правді» Ярослава Мудрого визначалися розміри плати населенням представникам княжої влади, які стягували штрафи та спостерігали за мостами й бруківкою [9, с. 108]. З часом сталося трансформування організації збору податків та інституцій княжої влади. «Полюддя» замінюється більш урегульованим «кормлінням». Боярська аристократія, яка служила князю в «справах ратних» і виконувала поліцейські функції, отримувала у вигляді нагороди посади правителів вотчин. Система кормління відкривала широкий простір для зловживання владою та насамперед для утиску населення різноманітними поборами.

Для того щоб покласти край цьому лиху, законодавець намагався врегулювати порядок намісницького управління, у результаті чого населення отримало можливість офіційно скаржитися на дії тих намісників, які «управу чинять сильно». Проте конкретні заходи юридичної відповідальності посадових осіб не передбачалися, указувалося лише на те, що «Бог буде їм суддею по другому пришесті Христовому» [10, с. 304-308].

Слушно з цього приводу зазначає Г.В. Перепелиця, що відсутність норм про відповідальність не свідчить про відсутність певних порушень із боку посадових осіб, корі здійснювали публічні функції. Такі порушення існували в зародковому стані і становили зловживання публічною владою [11, с. 404-408].

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського (XIV ст.), а згодом до Речі Посполитої (1569), на них поширилася дія Литовських Статутів — основних законодавчих документів Великого князівства Литовського. Чимало ідей цих статутів були запозичені з правових норм і традицій Київської держави, зокрема з «Руської правди».

Відомі три Литовські Статути: Старий (1529), Волинський (1566) і Новий (1588). Ці своєрідні комплекси законів охоплювали усі сфери права. Вони продовжували діяти і після приєднання українських земель до Польської корони, більше того, після Люблінської унії їх дія була поширена і на Київщину, Брацлавщину, Волинь. Про те, вони не передбачали відповідальності за службові злочини, хоча охороні влади князя і шляхти приділялась значна увага [3, с. 12].

Із розпадом наприкінці XVIII ст. Речі Посполитої українські землі увійшли до складу Російської імперії. Із цього часу правоохоронна діяльність здійснювалась відповідно до російського законодавства.

Варто зазначити, що одним із перших документів, який був чинний на території України і передбачав кримінальну відповідальність службових осіб, був Судебник 1497 року [12].

В подальшому в законодавчих актах XVI – початку XIX ст. ст. зберігалася тенденція відповідальності окремих категорій службовців за перевищення влади. Зокрема, параграф 33 Артикула військового 1715 р. передбачав відповідальність офіцерів за насилля над підлеглими солдатами. В артикулі 183 під страхом смертної «кари» заборонялось відбирати гроші у людей, які проходять повз караул [13].

Поняття «перевищення влади» вперше було використано стосовно дій міністрів в параграфі 279 Спільної установи міністерств 1811 р. Перевищенням влади вважалися випадки: «когда министр, превысив пределы своей власти, постановит что-либо в отмену существующих законов, уставов или учреждений или же собственным своим действием и миновав порядок, для сего установленный, предпишет к исполнению такую меру, которая требует нового закона или постановления». У законах «Про злочини чиновників по службі», що складались з розд. V т. XV Зводу законів 1832, це поняття було поширювалось на всіх посадових осіб (Ст. 278) [13].

Що стосується перевищення влади безпосередньо

працівниками правоохоронних органів, слід відзначити, що відповідальність за вчинення таких злочинів регламентувалися: Уложенням «Про покарання кримінальні та виправні», 1845 р., Кримінальним уложенням «Про злочинні дії на службі державній та суспільній», які були чинні аж до жовтня 1917 р.

Попри це слід зауважити, що для цього періоду характерні численні зловживання з боку поліцейських чиновників, які неможливо було оскаржити, а шкода, спричинена діями таких працівників, не підлягала компенсації. Проведене дослідження О. А. Мартиненком та І. О. Теличкіним свідчить про те, що рядовий поліцейський склад у XIX ст. навіть формували на примусовій основі з числа низькопрофесійних осіб – армійських чинів, непридатних до служби внаслідок отриманих каліцтв [14]. Незадовільний стан поліцейської служби характеризує і невисока платня, яку отримували поліцейські чиновники. Зрозуміло, що за таких умов важко було уникнути зловживань з боку правоохоронців [15].

Реакцією на таку ситуацію стало створення у 1825 р. III відділення канцелярії його імператорської величності – контрольнонаглядового підрозділу, до функцій якого, серед іншого, належав нагляд за діяльністю адміністративнополіцейського апарату. Безпосереднє виконання цих функцій покладалось на жандармський корпус, керівники губернських управлінь якого щопівроку направляли звіти про діяльність поліції, які засвідчували не лише систематичні факти хабарництва, а й викривали існуючу систему поборів з мешканці [14, с. 44].

Згодом система контролюючих органів була розширена внутрішньовідомчими контролюючими інстанціями, серед яких було створено окремий підрозділ для проведення негласних ревізій та розслідування фактів зловживання місцевої поліції. Система контролю за діяльністю поліції давала змогу викривати факти порушень законності поліцейськими, у тому числі й зловживання, до яких вдавались високі поліцейські чини, що обіймали посади у великих містах. Однак зазначені заходи не привели до істотного зниження рівня порушень закону. Навпаки, до 1847 р. зловживання в поліції сягнули значних масштабів, загрожували подальшому функціонуванню держави, що потребувало негайного реформування поліцейських підрозділів [16].

Починаючи з 1880 р., служба в поліції почала здійснюватись на контрактній основі, потрапити на яку можливо було лише після проходження кандидатами вступних іспитів. Було також вжито низку заходів, спрямованих на покращення матеріального та соціального забезпечення поліцейських – збільшено розмір платні, встановлено пенсії, нагороди за вислугу років, пільги. Було зменшено кількість функцій поліції із одночасним розширенням її низового апарату у містах та повітах.

У 1892 р. було впроваджено механізм оскарження неналежного виконання своїх обов'язків та неправомірних дій з боку поліцейських до губернського правління, яке разом із створеною раніше жандармерією та прокуратурою виконували функцію «зовнішнього» контролю [14].

Поряд із реформами організаційноуправлінського характеру значна увага була приділена заходам правового характеру, спрямованим на зміцнення законності серед працівників поліції. Так, Уложення про покарання кримінальні та виправні містило розділ, присвячений протиправним діянням поліцейських – «Про злочини та проступки чиновників поліції». Кримінальному покаранню підлягали поліцейські також за незаконне тримання під вартою, застосування сили до осіб, які тримались під вартою, застосування погроз чи інших незаконних методів під час слідства та ін.[17].

Окрім загальних видів покарань, які призначались за вчинення злочину, до поліцейських могли бути застосовані особливі види покарань та стягнень, серед яких – звільнення, відмова в посаді (заборона протягом трьох років вступати на державну чи громадську службу), вирахування з терміну служби, що дає право на отримання нагород, пенсії, відзнак, відсторонення від посади, пониження у посаді, арешт від трьох тижнів до восьми місяців, догана із занесенням до послужного списку, вирахування із платні, догана без внесення до послужного списку, зауваження. Як додаткове покарання могло застосовуватись опублікування прізвища засудженого через столичні та губернські відомості [18].

Нормативне закріплення отримали також вимоги, які висувались до особистості поліцейського, його поведінки на службі та у побуті, зовнішнього вигляду, а також встановлювались окремі норми службового етикету. Запровадження таких вимог спрямовувалось насамперед на підвищення поваги та довіри населення до поліції. Однак очікуваного результату ці нововведення не дали [19].

Незважаючи на проведені реформи, спрямовані на запобігання порушенням закону працівниками поліції, на момент ліквідації самодержавства загальний стан дисципліни в цій інституції був украй незадовільним, що, на думку вчених, мало такі причини: – формальний контроль з боку держави, який здійснювався через Правлячий Сенат, прокуратуру та жандармерію; недосконалий механізм відповідальності чинів перед законом; відсутність форм громадського контролю за діяльністю органів внутрішніх справ; нерозвиненість муніципальних поліцейських підрозділів; перевантаженість обов'язків поліції сторонніми функціями; недостатній рівень професійної підготовки особового складу та його матеріального забезпечення [20].

Докорінні зміни в досліджуваній сфері розпочалися після Жовтневої революції 1917 року. Вже на початку діяльності новоствореної міліції було зафіксовано значний сплеск рівня порушення законності щойно прийнятими на службу працівниками. Основною причиною цього явища стала провальна кадрова політика: до міліції наймались усі бажаючі з робітників і селян із наднизьким рівнем освіти, при цьому виявлялись та звільнялись фахівці, які працювали в поліції раніше. Становлення кадрової політики відбувалось у дусі заперечення попереднього досвіду (в т. ч. й позитивного), методом спроб і помилок, що було логічним наслідком низького загальноосвітнього та професійного рівня працівників міліції, відсутності професійної етики.

В результаті чого, «на етапі становлення нової влади сувора воєнізація міліції, відсутність правової регламентації основних видів діяльності на тлі повального зубожіння населення дали такий сплеск правопорушень серед посадових осіб, що призвело до масового невдоволення населення. Так, наприклад, на початку 20-х років у громадській свідомості слова «міліція» та «злочинність» були синонімами» [21, с. 103]. Про це свідчать сотні випадків мародерства, грабунків і навіть переходу міліціонерів на бік банд. У 1920 р., наприклад, у Полтавській губернії частка злочинів, що скоїли пра-

цівники міліції, становила 60% від загальної злочинності, серед них 35% - перевищення влади, 18% - хабарництво, 9% - грабежі, 6% - убивства, 4% - вимагання й розтрати. Непоодинокими були й випадки побиття громадян при затриманні та на допитах [22, с. 351-352].

Зважаючи на суспільну небезпечність службових злочинів, мова про них ішла в багатьох законодавчих актах, наприклад, постановах Совнаркому УРСР «Про заходи боротьби зі службовими злочинами», «Про боротьбу з хабарництвом». Судові й адміністративні органи республіки зобов'язувалися застосовувати посилені заходи покарання, у тому числі розстріл, за всі службові злочини, які підривали авторитет влади й викликали невдоволення широких верств населення [23, с. 273].

В особливих частинах Кримінальних кодексів Української РСР 1922 і 1927 рр. були самостійні глави «Посадові (службові) злочини», де в систематизованому вигляді давалося описання ознак таких складів злочинів, як зловживання владою, перевищення влади, бездіяльність влади, халатне ставлення до служби, дискредитування влади, посадове привласнення або розтрата, одержання хабара, провокація хабара, службовий підлог, розголошення відомостей, які не підлягали оголошенню, тощо.

В подальшому питання про суб'єкт посадових злочинів знову опинилося в центрі уваги радянських правознавців у 50-ті рр. У теорії кримінального права все більш наполегливо почали лунати голоси про те, що не всі службовці можуть бути суб'єктами посадових злочинів, оскільки поняття «службовець» ширше за поняття «посадова особа». Багато що з цих суджень увійшло до Кримінального кодексу УРСР, прийнятого 28 грудня 1960 р. та введеного в дію з 1 квітня 1961 р. Глава VII його Особливої частини «Службові злочини» включала в себе дев'ять статей, які містили визначення ознак службового злочину і службової особи (ст. 164), зловживання владою або службовим становищем (ст. 165), перевищення влади або службових повноважень (ст. 166), халатності (ст. 167), одержання хабара (ст. 169), посередництва в хабарництві (ст. 167), дачі хабара (ст. 170), провокації хабара (ст. 171), службового підлогу (ст. 172).

Суттєвою проблемою залишався рівень освіти працівників міліції – незважаючи на встановлення підвищених вимог до кандидатів на службу в органи внутрішніх справ наприкінці 1950х років, загальноосвітній рівень працівників міліції зростав надзвичайно низькими темпами, а кадрова робота взагалі була у занепаді [24].

Водночас кількість працівників внутрішніх справ, покараних за вчинення правопорушень, наприкінці 70х років XX ст. була доволі незначною, більше того, простежувалась тенденція зниження зазначеного показника протягом наступних десяти років. Найпоширенішими правопорушеннями серед правоохоронців цього часу були пияцтво, порушення соціалістичної законності, приховування злочинів та рукоприкладство [20].

Наступний період, який розпочався в середині 1980х років та був пов'язаний із закінченням епохи тоталітаризму, продемонстрував нагальну необхідність розробки нової концепції правоохоронної системи та суттєвої трансформації її соціальної ролі. Однак керівництво обрало для цього вже традиційний метод «чистки кадрів», який не відповідав вимогам часу та призвів до спустошення лав правоохоронців, тоді як вивільнені місця заповнювали особами, які не мали необхідного досвіду роботи [25].

З огляду на викладене доходимо під висновку, що порушення принципів законності працівниками радянської міліції з різною інтенсивністю спостерігалося протягом усього періоду радянської епохи [14].

Розпад СРСР ознаменував собою принципово новий етап розвитку законодавства щодо протидії перевищення влади або службових обов'язків у 90-ті роки. Часи перебудови та розпаду Радянського Союзу негативно позначилися на кадровій політиці правоохоронних органів: з міліції звільнялись не лише молоді правоохоронці, а й досвідчені співробітники, які шукали інші робочі місця через незадовільний рівень матеріального забезпечення. Таким чином, порушення принципів законності працівниками радянської міліції з різною інтенсивністю спостерігалося протягом усього періоду радянської епохи [14].

У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., збережено основні підходи до кримінально-правової оцінки злочинів у сфері службової діяльності. Водночас внесено й певні зміни. Так, у КК України 2001 р. вживається термін «службова особа», який за своїм змістом є ідентичним поняттю «посадова особа». Проте назва розділу XVII Особливої частини КК України 2001 р. «Злочини у сфері службової діяльності» є більш удалою, ніж назва глави VII «Посадові злочини» КК УРСР 1960 р., оскільки, по-перше, суб'єктами окремих злочинів, передбачених у цих розділах, можуть бути й не службові особи; по-друге, низка злочинів, які можуть бути вчинені лише службовими особами, знаходиться за межами розділу XVII КК України 2001 р. [26, с. 908].

21 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» (далі Закон № 746-VII) [27].

Цим Законом, зокрема, внесено зміни до статті 364 Кримінального кодексу (далі КК), відповідно до яких передбачається відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Також зі статті 364 виключено частину третю, якою передбачалась відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівником правоохоронного органу, з одночасною криміналізацією частини таких діянь новою редакцією статті 365 КК в межах перевищення влади або службових повноважень. Одночасно виключено статтю 365-1 щодо «Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», статтю 423 «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» та статтю 424 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Аналіз переважної більшості статей КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення службових злочинів, свідчить, що норма про відповідальність за зловживання службовим становищем є родовою щодо інших норм про злочини у сфері службової діяльності, таких як перевищення влади чи службових повноважень працівником

правоохоронного органу, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, службове підроблення. Більшість науковців, наголошують на тому, що зазначені злочини є по суті особливими (спеціальними) випадками службових зловживань.

Загальними серед норм про злочини у сфері службової діяльності поряд з основним складом зловживання владою або службовим становищем слід визнати також перевищення влади або службових повноважень і службову недбалість. Ці склади злочинів співвідносяться між собою, як суміжні, оскільки мають не лише спільні, а й розмежувальні ознаки. Це, зокрема, випливає з аналізу диспозицій відповідних статей Особливої 2 частини КК в частині опису суспільно-небезпечних діянь, їх наслідків, а відтак і безпосередніх об'єктів складів злочинів.

З огляду на зазначене, важливо зауважити, що зміна редакції статті 365 КК України і встановлення кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, як спеціального суб'єкта, – є доцільною [28].

Література

1. Вереша Р.В., Сулима І.А. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників /Р.В. Вереша, І.А. Сулима // Вісник Академії адвокатури України – 2(27) – 2013. – С. 65 – 69.

2. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: Історичний аспект / С. О. Павленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - К., 2013. - Вип. 2 (87). - С. 373-383.

3. Громко В.Я Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Громко Володимир Ярославович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 224 с.

4. Слуцька Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Слуцька. – К., 2010. – 21 с.

5. Звягинцева Е.Ю. Уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации преступления, предусмотренного статьей 268 УК РФ /Е.Ю. Звягинцева // [Електронний ресурс]. – Режим доступа:http://server.n-l-i.ru:-13_ZvyagincevaE.Y.pdf

6. Попиашвили Д.Б. Превышение власти как категория административного права: сравнительно-правовое исследование: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право; адмиистративний процес» / Давид Борисович Попиашвили. – М., 2013. – 23 с.

7. Карамзин Н.М. Предание веков / Н.М. Карамзин. -М. : Правда, 1988. - 768 с.

8. Новаков О.С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліціїусфері службовоїдіяльності: дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.С. Новаков ; Національна академія внутрішніх справ України. - К, 2003. -210 с.

9. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. -К :Либідь, 1992.-512 с.

10. Российское законодательство X-XX веков :в9т. -М. : Юрид. лит., 1984. - Т. 1: Законодательство Древней Руси.- 1984.-432 с.

11. Перепелиця Г.В. Службові правопорушення та їх суб'єкти за Руською правдою / Г.В. перепелиця // теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 19-20.04.2012). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 404 – 408.

12. Судебник 1497 года // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс] – Режим доступу: htt://krotov.info/acts/16/2/ pravo_01.htm.

13. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 6: Законодательство первой половины XIX века / Под ред. О. И. Чистякова. М., 1988. С. 179.

14. Мартиненко О. А., Теличкін І. О. Запобігання злочинам серед працівників в органах внутрішніх справ України: міжнародні та національні аспекти : монографія / О. А. Мартиненко, І. О. Теличкін. — К. : Видво «Юридична думка», 2015. — 236 с.

15. Адрианов С. А. Министерство внутренних дел 1802–1902. Исторический очерк / С. А. Адрианов ; Министерство внутренних дел. — СПб., 1901. — 230 с.

16. Некрасов В. Ф.Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк / Некрасов В. Ф., Борисов А. В., Детков М. Г. — М., 1996. — 464 с. — С. 26.

17. Таганцев Н. С.Уложение о наказаниях уголовных и исполнительных 1885 г. / Таганцев Н. С. — [изд. 18-е, дополн.]. — СПб., 1915. — 800 с. — Библиогр. : С. 526–534.

18. Сборник узаконений и распоряжений правительства, касающихся обязаннос-тей полиции. — СПб. : Типография А. Бенке, 1880. — 1341 с. — Библиогр. : С. 41.

19. Чулков И. М. Систематический сборник узаконений для чинов городской полиции / Чулков И. М. — М., 1889. — 131 с. — Библиогр. : С. 5–7.

20. Мартыненко О. А.Детерминация и предупреждение преступности среди пер-сонала органов внутренних дел Украины : монография / Мартыненко О. А. — Х. : Изд-во ХНУВС, 2005. — 469 с. — Библиогр. : С. 96.

21. Мартиненко О.А. Корупція в органах внутрішніх справ: кримінологічний аналіз явища / О.М. Мартиненко // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. - К. : НДУ «Проблеми людини», 1999. - Т. 18. - 1999. - С 101-108.

22. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. - К. : Генеза, 1997. - Т. 1 : 1917-1925.- 1997.-504 с.

23. История государства и права Украинской ССР (1917-1973) / отв. ред. Б.М. Бабий. - К. : Наукова думка, 1976.-759С.

24. Советская милиция: История и современность. 1917–1987 гг. — М. : Юрид. лит., 1987. — 336 с. — Библиогр. : С. 193

25. Правовыеаспекты укрепления дисциплины и законности в органах внутрен-них дел : сб. науч. трудов / ред. кол. : В. А. Демиденко и др. ; Министерство вну-тренних дел СССР ; Киевская высшая школа им. Ф. Э. Дзержинского. — К. : НИ и РИО, 1985. — 193 с.

26. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К. : Каннон, 2001.- 1104 с.

27. Закон № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/746-18.

28. Головко М.Б. Зміни до законодавства про відповідальність за службові злочини – вимоги сьогодення /М.Б. Головко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/.

Яцун М.М.,
ад'юнкт
кафедри оперативно-розшукової
діяльності Національної академії
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 13.02.2017

УДК 94 (477) “1943/1945”

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1943-1945 РОКАХ.

Терещенко Ю. В.

Досліджується вплив військовослужбовців Червоної армії на формування криміногенної ситуації на звільненій території УРСР в 1943-1945 роках. Зазначається, що значну кількість кримінальних проявів було вчинено військовослужбовцями, які брали участь у боях на території країн Західної Європи і прямували до місць дислокації своїх військових частин через територію України. З’ясовуються перешкоди у встановленні військовослужбовців, які вчиняли злочини, та притягненні їх до відповідальності.

Ключові слова: *Червона армія, криміногенна ситуація, дезертирство, пограбування.*

Исследуется влияние военнослужащих Красной армии на формирование криминогенной ситуации на освобожденной территории УССР в 1943-1945 годах. Отмечается, что значительное количество уголовных проявлений было совершено военнослужащими, которые принимали участие в боях на территории стран Западной Европы и направлялись к местам дислокации своих воинских частей через территорию Украины. Выясняются препятствия в установлении военнослужащих, которые совершали преступления, и привлечении их к ответственности.

Ключевые слова: *Красная армия, криминогенная ситуация, дезертирство, грабежи.*

The influence of the servicemen of the Red Army on the formation of a criminal situation on the liberated territory of the USSR in 1943-1945 is investigated. It is noted that a significant number of criminal manifestations were committed by servicemen who participated in battles in the territory of Western European countries and were sent to places of deployment of their military units through the territory of Ukraine. Objectives are found in the establishment of servicemen who committed crimes and bringing them to justice.

Key words: *Red Army, crime situation, desertion, robbery.*

Аналіз історичних досліджень Другої світової війни, зокрема подій, які розгорталися на території України, доступних широкому загалу громадськості свідчить про акцентування уваги дослідників на загальноісторичних проблемах – воєнних, політичних, економічних. Водночас окремі аспекти, що висвітлюють життя пересічних громадян, які не брали безпосередньої участі в бойових діях в екстремальних умовах воєнного та повоєнного періоду, продовжують залишатися малодослідженими.

Прихильність багатьох дослідників до сформованих за радянських часів схем та стереотипів, наявність значного масиву документів, доступ до яких за часів СРСР був обмежений або повністю закритий, тривале панування ідеології, яка виключала застосування альтернативних поглядів на події Другої світової війни суттєво ускладнило здійснення наукових розробок у напрямі всебічного і об’єктивного відображення тогочасних подій. Як наслідок, у радянській історіографії та історіографії більшості пострадянських країн ці події висвітлюються як священна війна радянського народу проти фашистських загарбників із масовим виявленням мужності і героїзму, благородства й прагнення до перемоги над ворогом навіть ціною самопожертви.

Метою цієї статті є дослідження впливу військовослужбовців Червоної армії на формування криміногенної ситуації на звільненій території УРСР. Слід зауважити, що в роботах дослідників історії органів внутрішніх справ (І.О. Андрухів, І.Г. Білас, В.В. Ковалик, Я.Ю. Кондратьєв, П.П. Михайленко, А.П. Тимченко, А.С. Чайковський, А.Є. Шевченко) ця тема не знайшла висвітлення. У публікаціях про діяльність органів НКВС та міліції на звільненій від ворога території України у період 1943-1945 року відомості про кількість злочинів, учинених військовослужбовцями, не наводяться. Інформацію за окремими показниками щодо структури осіб, причетних до вчинення окремих видів злочинів за окремі роки цього періоду, наведено лише в монографії Ю.Ф. Кравченка «Міліція України». Так аналіз розкритих злочинів окремих категорій за 1943 р. засвідчив, що 56 % розбоїв і грабежів скоїли дезертири з армії і виробництва оборонної промисловості та військовослужбовці. Близько 5 % розбоїв і 3 % грабежів було скоєно інвалідами війни [1, с. 70] У роки війни 75 % крадіжок на транспорті скоювали особи, раніше не судимі, у тому числі: працівники транспорту – 14 %, військовослужбовці – 3,5 %, неповнолітні – 18,5 %. Серед осіб, притягнутих до відповідальності за хуліганство у 1943 р., переважали: робітнича молодь у великих промислових центрах – 40 %; злочинці-рецидивісти, які працювали на виробництві, - 20 %; військовослужбовці – 15 %; інваліди війни – 15 %; учні ремісничих училищ та інших навчальних закладів – 10 % [1. С. 71]

Зрозуміло, що наведені дані не можуть у повному обсязі охарактеризувати ступінь впливу військовослужбовців на формування оперативної обстановки, адже значна кількість протиправних проявів, учинених військовими на звільненій території, не обліковувалася.

Ведення бойових дій у будь-якому випадку супроводжується спричиненням страждань та загибеллю мирного населення, однак умисні протиправні дії військовослужбовців стосовно осіб, які не є військовослужбовцями ворожої армії на захопленій або звільненій території повинні кваліфікуватися відповідно до норм міжнародного (у першому випадку) або ж національного (у другому випадку) законодавства.

Свідчення про вчинення протиправних дій на звільненій території УРСР командирами і бійцями військових частин та з’єднань Червоної армії зустрічаються в досліджених автором архівних матеріалах вже з 1943 р. – практично одночасно з початком масового звільнення населених пунктів УРСР. Фіксація таких проявів збігається з відновленням діяльності органів НКВС на звільненій території. Так відновлення діяльності УНКВС по Чернігівській обл. розпочалося 7 вересня 1943 р., коли начальник УНКВС Аксенов прибув до першого

© Ю.В. Терещенко, 2017

визволеного населеного пункту області – міста Короп. Ним зразу ж було встановлено ділові контакти з головою виконкому обласної ради депутатів трудящих Костюченком, уповноваженим ЦК КП(б)У Топчієм, а пізніше із заступником секретаря ЦК КП(б)У Видвиченком щодо організації роботи з відновлення радянської влади на звільнений території.

У цей же час працівниками НКВС, які розгортали діяльність на звільненій території області були відмічені випадки свавілля з боку окремих військовослужбовців РСЧА, які заходили в будинки громадян, забирали цінні речі і продукти. Про ці факти керівництвом УНКВС було поінформовано військове керівництво [2, арк. 85-89].

Станом на 21 вересня 1943 р. частинами Червоної армії від німецьких окупантів було звільнено 6 районів Дніпропетровської обл.: Межовський, Петропавлівський, Павлоградський, Васильківський, Юріївський, Покровський. У доповідній записці начальника УНКВС по Дніпропетровській обл. Седова від 21 вересня 1943 р. № 03 окремим розділом висвітлювалися злочинні дії окремих бійців і офіцерів, які дискредитували Червону армію. Зокрема зазначалося, що при вступі частин окремі офіцери і бійці, користуючись заляканістю населення за час окупації, учиняють різні злочинні дії, які дискредитують Червону армію. Так у селах Петропавлівка, Дмитріївка і Ново-Підгороднє незаконно, без будь-якого оформлення і нарядів забирали в колгоспах і в населення велику рогату худобу, корів, овець. Старшина роти ПТР 94-го окремого батальйону 4-ї Гвардійської армії Бадило зняв з руки мешканця села Петропавлівка Андреєва наручний годинник іноземного виробництва. Командир цієї ж роти намагався відняти наручний годинник іноземного виробництва в громадянина Макаренка. Водій резерву 4-ї Гвардійської армії Горшков, перебуваючи в указаному вище селі, зґвалтував громадянку Макаренко. Про всі зазначені факти начальником УНКВС по Дніпропетровській обл. було поінформовано начальника контррозвідки «СМЕРШ» 4-ї Гвардійської армії для вжиття заходів реагування [3, арк. 46-53].

Суттєвим був вплив на формування криміногенної ситуації з боку військовослужбовців і в інших областях. Так у доповіді про агентурно-оперативну роботу відділу карного розшуку Управління міліції НКВС Рівненської обл. за III квартал 1944 р. наводилися такі характерні приклади участі військовослужбовців у вчиненні злочинів. 9 серпня 1944 р. в село Вітасівка Дубненського р-ну Рівненської обл. на парокінній підводі прибула група з 4-х осіб, з яких один був одягнений у військову форму і озброєний автоматом. Зазначена група зайшла до будинка Демка В. і почала вимагати в нього самогону. Після розпивання самогону вони забрали в нього шмат шкіри, курку і поїхали до будинку Легкої В., де за її відсутності викрали різні носильні речі. Далі зайшли до її сусідки Габрощук А. і викрали в неї 2 ковдри. Після цього зайшли до будинку Бондарця Г. і стали вимагати в нього горілку, а отримавши відмову, почали забирати в нього порося. Останній учинив опір грабіжникам, за що вини побили його, сина і дочку та, вчинивши стрілянину, утекли. Проведеними заходами встановлено трьох осіб – мешканців міста Дубно 1927-1929 року народження, поляків за національністю. При арешті грабіжників відібрані ними в громадян речі вилучено і повернуто потерпілим. Слідством установлено, що четвертим грабіжником був лейтенант Червоної армії на ім'я Костянтин, який після вчинення грабежів зник [4, арк. 1].

Відмічалося, що значний вплив на динаміку крадіжок худоби справляють дезертири РСЧА, військовослужбовці і особи без певного виду занять. Так у ніч з 2 на 3 липня 1944 р. в с. Боярки Рівненського р-ну в громадянки Сотори О. було викрадено корову. У результаті проведених агентурно-оперативних заходів установлено, що крадіжку вчинили двоє військовослужбовців однієї з військових частин та п'ятеро мешканців м. Рівне без певного роду занять [4, арк. 2].

24 серпня 1944 р. на базарі в м. Дубно за кишенькову крадіжку грошей у громадянки Кробут Р. були затримані військовослужбовці Бобров 1913 р.н., та Наумов 1921 р.н. Під час особистого обшуку в Боброва виявлено чистий бланк військово-пересильного пункту м. Рівне, сфотографована печатка евакогоспіталю № 2003, підроблена довідка про втрату ним особистих документів та підроблене направлення на лікування до зазначеного госпіталю. Проведеним розслідуванням установлено, що Бобров і Наумов є дезертирами, які добиралися зі Львова до Рівного, учиняючи по дорозі крадіжки.

3 липня 1944 р. шляхом злому фанери у вікні квартири мешканця м. Рівне Витишкевича було вчинено крадіжку значної кількості носильних речей. Установлено, що її вчинили військовослужбовці Володін і Жуков [4, арк. 3].

У доповіді про агентурно-оперативну роботу відділу карного розшуку Управління міліції НКВС Рівненської обл. за IV квартал 1944 р. заступника начальника УНКВС по міліції Рівненської обл. майора міліції Токаря відзначалося зростання порівняно з попереднім кварталом числа розбоїв з убивствами, розбоїв без убивств та грабежів.

Аналіз найбільш небезпечних злочинів, за вчинення яких було встановлено осіб, що їх учинили, засвідчив, що грабежі, розбої і вбивства вчинялися переважно військовослужбовцями. Так з і14 розкритих злочинів цих видів військовослужбовцями вчинено 10. Із 6 зареєстрованих убивств 5 вчинено військовослужбовцями, а ще одне – дезертирами. Військовослужбовцями було вчинено 1 розбій з убивством (усього зареєстровано 1) та 3 з 6 розбоїв, не пов'язаних з убивствами.

2 жовтня 1944 р. близько 21.00 на квартиру мешканця м. Рівне Корватя П. прийшли троє військовослужбовців. Один із них, у званні старшини, відрекомендувався співробітником особливого відділу НКВС і, погрожуючи пістолетом ТТ, почав вимагати в хазяїна гроші. Коли Корвать віддав йому 400 крб., військовослужбовець цим не задовольнився і провів обшук, під час якого виявив і відібрав ще 7380 крб. Після цього грабіжники наказали хазяїну вимкнути світло і не виходити до ранку з квартири та зникли. Про вчинення злочину до органів міліції потерпілий повідомив лише о 9.00 наступного дня. Завдяки вжитим заходам одного з грабіжників було впізнано і затримано на базарі. Ним виявився Пертов 1922 р. н., старший сержант 165 Червонопрапорної Седлецької стрілецької дивізії, кандидат у члени ВКП(б). У вчиненні злочину Петров зізнався та вказав на інших співучасників – Шаброва 1919 р. н., члена ВЛКСМ, військовослужбовця в/ч 97616, та Овсяннікова, 1914 р. н., безпартійного, червоноармійця в/ч 21140 [4, арк. 8].

У 1945 р. ситуація з учиненням злочинів військовослужбовцями на території Рівненської обл. ще більше загострилася. У III кварталі 1945 р. було зареєстровано 13 убивств, 1 розбій з убивством, 16 розбоїв без убивства та 16 грабежів.

В аналізі стану оперативної обстановки відзначалося, що однією з головних причин зростання числа злочинів зазначених видів є та обставина, що на території Рівнен-

ської обл. розквартировано велику кількість військових частин і окремі морально розкладені військовослужбовці вчиняють значну кількість злочинів. Так, з 32 розкритих у III кварталі 1945 р. вбивств, розбоїв і грабежів 18, або 55 %, учинено військовослужбовцями.

Із метою запобігання вчиненню злочинів військовослужбовцями та налагодження належного контакту при розкритті злочинів, учинених ними, УНКВС орієнтовано відділи контррозвідки «СМЕРШ» та військову прокуратуру. Однак ці та інші вжиті профілактичні заходи злочинність серед військовослужбовців не знизили [5, арк.40].

Як убачалося з даних про розкриття вбивств та матеріалів щодо нерозкритих убивств, більшість їх учиняється злочинним елементом із числа військовослужбовців, членами винищувальних батальйонів та іншими контингентами, які не підлягають агентурному обслуговуванню по лінії ВКР, що докорінно ускладнює роботу з розкриття цих злочинів. Як тільки оперативники виходили на якусь військову частину, їх дії припинялися. Офіційне інформування відділу контррозвідки «СМЕРШ» та військової прокуратури про вчинені злочини потребувало значного часу, унаслідок чого втрачався елемент оперативності і злочинці мали можливість знищити сліди і розтранжирити награбоване майно. Злочини залишалися нерозкритими також через те, що деякі військові частини змінювали дислокацію. А якщо й вдавалося встановити особу злочинця, то вилучити й повернути потерпілим їхнє майно було практично неможливо.

Крім того, що на території області було розквартировано значне угруповання військ, багато військових частин пересувалися територією області із Заходу. Водночас багато злочинів учинялося військовослужбовцями цих частин на марші, унаслідок чого неможливо було встановити не тільки особу, яка вчинила злочин, але й номер військової частини, через це перспектив до їх розкриття практично не було. Наприклад, 10 серпня 1945 р. Дубнівському РВ УНКВС по Рівненській обл. стало відомо про те, що на хуторі Курцибань-Барковецький учинено вбивство громадянки Оржеховської А. Виїздом на місце події та проведеними розслідуванням встановлено, що о 10.00 10 серпня шосейною дорогою, яка проходить через вказаний хутір, рухалася колона військових машин, завантажених худобою. Одна із цих машин із причепом зупинилася біля будинку Оржахівської. Сержант, який керував цією машиною, був п'яний і, зайшовши до її будинку, почав вимагати від хазяйки самогону. Коли вона відповіла, що самогонки в неї немає, водій витягнув револьвер і вистрілив у неї, але не влучив. Оржахівська почала втікати, тоді шофер обізвав її бандерівкою та нецензурною лайкою і тяжко поранив жінку. Після цього він сів у машину і поїхав, а Оржахівська через деякий час від отриманих поранень померла [5, арк. 41].

12 вересня 1945 р. в Ровенський РВ УНКВС з повідомленням про пограбування помешкання звернулася жителька села Покоси Цупол М. На місце ніхто з оперскладу не виїжджав, оскільки весь особовий склад був задіяний у селах на операціях по боротьбі з УПА, однак із пояснень потерпілої було з'ясовано, що близько 20.00 10 вересня, коли вона повернулася з польових робіт застала біля свого двору парокінного воза, на якому сиділи троє військовослужбовців, які попросили в неї поїсти. Поки вона готувала їжу, з поля повернулися її батько і чоловік. Військовослужбовці направили на них автомати. Після цього один із грабіжників залишився з хазяями, а двоє інших почали забирати речі. Навантаживши на воза майна майже на 9,5 тис. крб. вони поїхали в напрямку шосе Дубно-Рівне. Коли ж батько потерпілої здійняв галас і спробував переслідувати грабіжників, вони вистрілили в його бік. За даними РВ УНКВС пограбування вчинили військовослужбовці однієї з частин, яка рухалася в цей час із Німеччини.

17 вересня до цього ж райвідділу звернулася жителька с. Ставки Мельник Є. про те, що вдень 10 вересня четверо військовослужбовців учинили грабіж, забравши в неї порося. При цьому вони сказали, що для генерала потрібно двоє поросят. Грабіжники, які були озброєні гвинтівками, зникли на парокінній повозці військового зразка в напрямку Рівне - Клевань. Установити особи грабіжників і військову частину не вдалося, оскільки з моменту вчинення злочину до подачі заяви пройшов тривалий час.

Такі випадки були непоодинокі. 27 липня 1945 р. в Олександрійський РВ УНКВС звернулася Ольшенюк В. із заявою про те, що напередодні до її будинку на автомашині під'їхала група військовослужбовців. Деякі з них зайшли до хліва, де застрелили свиню вагою до 8 пудів, яку завантажили на машину і поїхали в невідомому напрямку. У ніч проти 2 вересня 1945 р. в с. Кустань Олександрійського р-ну група військовослужбовців (7 чол.), озброєних ручним кулеметом, гвинтівками та автоматами, виламавши двері, проникли до будинка Кравчука С., де під загрозою зброї відібрали 9 предметів носильних речей. Після чого заборонили потерпілому до ранку виходити з хати і зникли в невідомому напрямку. Цією ж групою в цьому ж селі вчинено пограбування ще в трьох будинках: Кибалюк М., Кузьмич Л., Єлевчук В. При цьому в будинку останньої грабіжники побили стіни і намагалися зґвалтувати 10-річну дівчинку. Про ці факти Олександрійському РВ УНКВС стало відомо лише 5 вересня, через що виїзд на місце оперативної групи позитивних результатів щодо встановлення осіб, які вчинили вказані злочини, не дав [5, арк. 42].

10 вересня 1945 р. до Дубнівського РВ УНКВС надійшло повідомлення про спричинення тяжкого вогнестрільного поранення мешканцю с. Тараканове Дубнівського р-ну Столярчуку С., 1929 р. н. Виїздом на місце оперативної групи і проведеним розслідуванням встановлено, що цього дня Столярчук збирав врожай хліба на своїй земельній ділянці, що знаходиться в 30 м від шосейної дороги. У цей час по шосе в бік Тараканівської фортеці йшов озброєний військовослужбовець, який був у п'яному вигляді. Порівнявшись зі Столярчуком, невідомий відкрив по ньому вогонь з автомата. Потерпілий намагався врятуватися втечею, але був тяжко поранений у живіт. Його було доставлено до лікарні, де він помер. Установити військовослужбовця не вдалося [5, арк. 43].

За всіма фактами вчинення військовослужбовцями злочинів органами НКВС своєчасно інформувалися відділи контррозвідки «СМЕРШ» та органи військової прокуратури, проте позитивних результатів у плані встановлення винних, ці заходи не дали.

Водночас траплялися випадки, коли органам НКВС хоча і вдавалося встановити військовослужбовців, винних у вчиненні злочинів, однак вони уникали відповідальності, користуючись покровительством командирів військових частин і недостатнім реагуванням з боку «СМЕРШ» та військових прокурорів. 4 вересня 1945 р. близько 21.00 до будинку Семенюк П., що жила на хуторі Бічаль Олександрійського р-ну, на парокінній підводі під'їхали семеро озброєних військовослужбовців. Постукавши у вікно і відрекомендувавшись працівниками Тучинського РВ НКВС, стали вимагати, щоб хазяйка пустила їх до хати. Отримавши відмову, невідомі зірвали двері з петель і увірвалися до будинку. Один із нападників наставив на хазяйку автомат, а інші, зламавши скриню, забрали 10 предметів носильних речей. Після цього вони під загрозою розстрілу наказали Семенюк, щоб вона не виходила з хати, і зникли в напрямку с. Заборонь. На місце події для проведення розслідування прибув старший оперуповноважений Олександрійського РВ НКВС молодший лейтенант міліції Страшко. Ним було встановлено, що речі, які належали Семенюк, злочинці збули жителям

с. Заборонь. Шляхом опитуванням встановлено, що ці речі продавали військовослужбовці місцевого гарнізону. Викрадені речі вилучено і повернуто потерпілій.

Вдалося встановити особу одного з грабіжників. Ним виявився єфрейтор Крюков, військовослужбовець 38-го механізованого полку. Однак заарештувати його та інших співучасників злочину не вдалося, через те що командир частини відмовився їх видати. Матеріали про вчинення цього злочину з вимогою заарештувати винних, було направлено військовому прокурору 13-ої армії. Однак позитивних результатів не отримано [5, арк. 43].

Аналогічні факти мали місце в Острозькому р-ні Рівненської обл., де рядові і сержанти місцевого гарнізону вчинили 4 кваліфіковані крадіжки з помешкань жителів м. Острог із проникненням до приміщень шляхом злому замків. Незважаючи на те, що військовослужбовців, причетних до вчинення злочинів, було впізнано свідками і показано командиру військової частини, він, знехтувавши письмовою вимогою заступника начальника РВ НКВС, категорично відмовився їх видати і навіть назвати їхні прізвища. Після безрезультатних спроб викрити злочинців усі матеріали було направлено військовому прокурору Рівненського гарнізону, однак за цей час військова частина, де проходили службу військовослужбовці, причетні до вчинення злочинів, змінила дислокацію і вибула з Острога. Унаслідок цього злочини залишилися нерозкритими.

Аналогічні факти мали місце не лише на Рівненщині, але й на території інших областей. Про ступінь негативного впливу військовослужбовців Червоної армії на оперативну обстановку в окремих областях УРСР свідчить той факт, що партійними органами Дрогобицької та Житомирської областей приймалися спеціальні рішення з цього питання. Так у постанові засідання бюро Бориславського міськкому КП(б)У від 21 липня 1945 р. «О нарушении революционной законности и совершеных кражах и грабежах со стороны отдельных военнослужащих, дислоцирующихся в гор. Бориславе» зазначалося, що останнім часом, з прибуттям до Борислава ряду військових частин, у місті почастішали випадки порушення революційної законності, проведення незаконних обшуків, крадіжок і мародерства військовослужбовцями і невідомими особами, одягненими у військову форму.

Із метою профілактичного впливу і недопущення подальшого зростання злочинності і порушень революційної законності бюро міськкому КП(б)У постановило: «Потребовать от всех командиров частей, начальников политотделов, зам. командиров по политчасти и командиров подразделений, дислоцирующихся на территории гор. Борислава о прекращении безобразных проявлений со стороны отдельных лиц военнослужащих, допущение ними беззакония...» Цією ж постановою начальникам відділів НКВС и НКДБ доручалося посилити заходи з виявлення невідомих осіб, які з'являлися на території міста у військовій формі, і про всі порушення революційної законності і вчинені військовослужбовцями злочини негайно передавати матеріали військовому коменданту міста і військовому прокурору для вжиття необхідних заходів реагування. Крім того, усі секретарі первинних парторганізацій були зобов'язані негайно інформувати міськком КП(б)У, органи НКВС і командирів відповідних частин про відомі їм випадки порушення законності військовослужбовцями, виявленими на їхній ділянці роботи [6, с. 215].

У постанові бюро Житомирського обкому КП(б)У від 6 грудня 1945 р. «Об усилении борьбы с уголовной преступностью и хулиганством в городах Житомире и Новоград-Волынске» зазначалося, що в результаті недбалості з боку місцевих органів і відсутності належного керівництва ними з боку міськкомів КП(б)У в м. Житомир, по місту зареєстровано понад 200 випадків учинення злочинів. Такий же стан справ спостерігався в м. Новоград-Волинському. Відзначалося, що міськкоми КП(б)У за цими фактами, окрім прийняття до відома зведень, які їм надсилалися, будь-яких заходів не вживали. Як приклад, що характеризував обстановку на території цих міст останнім часом, було наведено наступну подію: «29-го ноября 1945 года в 20 часов в кинотеатре гор. Житомира в пьяном виде пытались проникнуть без билетов ефрейтор воинской части 15979 Костенко И. Н. и красноармеец той же части Рябов А. С, которые были вооружены автоматами. Встретив препятствие со стороны контролера кинотеатра, Костенко и Рябов автоматами сбили с ног контролера, ругаясь они проникли в фойе кинотеатра и подняли дебош. Находившиеся в это время в фойе кинотеатра зам. нач. отдела обл. УНКГБ тов. Цхомелидзе Н. А. и работник НКВД СССР ст. лейтенант Григорчук, а также и другие офицеры Красной Армии, направились в сторону хулиганивших военнослужащих Костенко и Рябова, с целью предупреждения дебоша, Костенко и Рябов выстрелом из автомата смертельно ранили майора Цхомелидзе, который через час скончался в госпитале, а старшего лейтенанта Григорчука и гражданку Цхомелидзе Е. тяжело ранили» [6, с. 274]

Із викладеного вище можна зробити такі висновки. По-перше, військовослужбовці Червоної армії в 1943-1945 рр. були суттєвим чинником формування криміногенної ситуації на території УРСР. По-друге, більший вплив військовослужбовців на формування криміногенної ситуації спостерігався в областях та населених пунктах, які увійшли до складу Української РСР після 1939 р. По-третє, значну кількість кримінальних проявів було вчинено військовослужбовцями, які брали участь у боях на території країн Західної Європи і прямували до місць дислокації своїх військових частин через територію УРСР. По-четверте, командування військових частин та з'єднань створювало перешкоди у встановленні військовослужбовців, які вчиняли злочини, та притягненні їх до відповідальності.

Література

1. Кравченко Ю.Ф. Міліція України. - К.: Ґенеза, 1999. - 432 с.; іл.

2. Матеріали Державного архіву МВС України: „Докладная записка начальника НКВД по Черниговской области полковника госбезопасности Аксенова „О проделанной работе за время с 7 по 20 сентября 1943 г."; фонд 3, опис 1, справа № 18 „Докладные записки УНКВД областей",.

3. Матеріали Державного архіву МВС України: „Докладная записка начальника УНКВД по Днепропетровской области подполковника госбезопасности Седова" від 21 вересня 1943 року № 03; фонд 3, опис 1, справа № 18 „Докладные записки УНКВД областей", арк. 46-53.

4. Матеріали Архіву УІТ УМВС України в Рівненській області: фонд 1, опис 1, справа № 8 «С квартальной отчетностью по форме № 4, о количестве предупрежденных, зарегистрированных и раскрытых преступлений Органами милиции Ровенской области. Начато 1 января 1944 года. Закончено 31 декабря 1944 года.»

5. Матеріали Архіву УІТ УМВС України в Рівненській області: фонд 1, опис 1, справа № 8 «С квартальной отчетностью по форме № 4, о количестве предупрежденных, зарегистрированных и раскрытых преступлений Органами милиции Ровенской области. Начато 1 января 1945 года. Закончено 31 декабря 1945 года.».

6. Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. - К.: Ґенеза, 1997. - Т. 2: 1926-1945. - 1999. - 412 с.

Терещенко Ю. В.,
перший заступник начальника
Департаменту документального забезпечення
та режиму МВС України
Надійшла до редакції: 10.01.2017

Р Е Ц Е Н З І Я
на навчальний посібник «Правові та організаційно-тактичні проблеми протидії організованій злочинності», підготовленого кандидатом юридичних наук, доцентом Албулом С.В. та кандидатом юридичних наук, доцентом Андрусенко С.В.

Існування організованої злочинності змушує державу і її правоохоронні органи вживати адекватних заходів, спрямованих на належну організацію протидії суспільно-небезпечними правопорушеннями. Підрозділи Національної поліції, реалізуючи призначення правової держави, покликані створювати умови для захисту суспільства від злочинних посягань, сприяти реалізації прав і свобод громадян, до яких насамперед відносять право на недоторканість особи, житла, невтручання в особисте життя, право власності та інше.

Основним завданням підрозділів Національної полції є боротьба з найбільш небезпечними проявами організованої злочинності. У той же час, діяльність державних та громадських інститутів щодо протидії криміналітету зумовлює високий рівень конспірації злочинних дій. Злочинці вживають заходів щодо активної протидії діяльності правоохоронних органів. Зазначені обставини зумовлюють важливість аналізу правових та організаційно-тактичних проблем протидії організованій злочинності у сучасних умовах.

В навчальному посібнику розглянуті питання організаційно-правових засад протидії організованій злочинності, оперативно-розшукової характеристики сучасної організованої злочинності, класифікації організованих злочинних угруповань, субкультури та інфраструктури організованих злочинних угруповань, напрямів нейтралізації протидії учасників організованих злочинних угруповань правоохоронній діяльності, виявлення та оперативної розробки організованих злочинних угруповань, міжнародного співробітництва правоохоронних органів у протидії організованій злочинності.

Роботу виконано відповідно до Указу Президенту України від 21.10.2011 року № 1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю», Указу Президента України від 16.06.2015 р. № 341/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 року № 275, теми наукових досліджень Одеського державного університету внутрішніх справ – «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний № 0116U006773), теми наукової роботи кафедри оперативно-розшукової діяльності ОДУВС «Проблеми оперативно-розшукової протидії організованій злочинній діяльності» (державний реєстраційний номер – 0114U004019).

Вважаємо, що підготовлений навчальний посібник має теоретичне та практичне значення. Навчальний посібник буде корисним для працівників практичних підрозділів Національної поліції України, а також курсантів, студентів та викладачів навчальних закладів із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників поліції.

З урахуванням викладеного можна зазначити, що навчальний посібник «Правові та організаційно-тактичні проблеми протидії організованій злочинності», підготовлений кандидатом юридичних наук, доцентом Албулом С.В. та кандидатом юридичних наук, доцентом Андрусенко С.В., буде сприяти вдосконаленню теоретичних знань у галузі оперативно-розшукової діяльності та подальшому вдосконаленню організації боротьби зі злочинністю в сучасних умовах.

Захаров В.П.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного
університету внутрішніх справ

© В.П. Захаров, 2017

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
Магновський І.Й.
ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОКТРИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ. 3
Баранов С.О.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ 7

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Герц А.А., Мота А.Ф., Недюха М.П.
ДЕТЕРМІНАНТИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ, ПРОТИДІЮ ЯКІЙ ВІДНЕСЕНО ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... 10
Малий В.М.
МІСЦЕ ТА ЗАВДАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІАГНОСТИКИ
В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ПОДАТКОВИМ ЗЛОЧИНАМ 13
Шеремет О.С.
РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ :
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ 17
Конопельський В.Я., Загороднюк С.О.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ 22
Запорожець Р.А.
ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ
ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД 25
Афанасенко С.І.
ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОШКОДЖЕННЯ ШЛЯХІВ
СПОЛУЧЕННЯ І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.. 29
Махатадзе К. Г.
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 135 І 136 КК УКРАЇНИ 31
Небеська М.С.
ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 34

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Гритенко О.А.
ПИТАННЯ ПОНЯТІЙНОГО ТА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ..... 37
Ніколаєнко Т.Б., Кабачинський М.І.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 39
Черкасов С.В.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ 43
Ліховіцький Я.О.
ЩОДО ДЕЯКИХ НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ВИХОВНИХ КОЛОНІЙ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 46
Ярмакі В.Х.
ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 50
Бараненко Р.В., Задорожна А.Ю.
КІБЕРВІЙНА ЯК НОВИЙ ВИД ПРОТИСТОЯННЯ ДЕРЖАВ..... 53
Берендєєва А.І.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ 56

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
Світлична Ю.О.
ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 61

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Андрієнко І.С.
ТЕОРІЯ БІДНОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 64

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
Будяченко О.М.
ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ НА ЗЕМЛІ ВОДНОГО ФОНДУ 68

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ
Денисова А.В.
ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ 72
Кубаєнко А.В.
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 75
Фалатюк О.С.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ АВТОПЕРЕВІЗНИКІВ ВАНТАЖІВ ТА ТРАНСПОРТНИХ ЕКСПЕДИТОРІВ 78
Свиридюк Н.П., Цюприк Н.О.
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ 81

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА
Цільмак О.М.
ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ «ДІАГРАМА МЕТИ ТА МОТИВІВ УМИСНОГО ВБИВСТВА» 85
Шинкаренко І.О.
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ МАСОВИХ ПОРУШЕНЬ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПРАЦІВНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 89
Сокол Р.С.
ПРО ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБУТУ ТОВАРІВ, ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН, ЗАБОРОНЕНИХ ДО ОБІГУ 92
Ценов В.М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ КОМБІНАЦІЇ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 95
Касько В.М.
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ РЕЦИДИВІСТАМИ 99
Загородній І.В.
ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ 102
Заєць О.М.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКИЙ ВЧИНЕНО У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ 105
Ігнатюк О.В.
АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ 109
Тетерятник Г.К.
ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 115

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Меркулова В.О.
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ВІД НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОТРУЙНИХ ЧИ СИЛЬНОДІЮЧИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ, ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ 120
Лісовий Г.О.
ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 125

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
Албул С.В.
ФОРМУВАННЯ ТРЕНІНГОВОЇ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО СКЛАДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ

ЗМІСТ

ПІДГОТОВКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 130
Матієнко Т.В.
ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 132
Солопова І.В.
СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ..... 137

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
Хімченко С.А.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ..... 141
Яцун М.М.
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ. 144
Терещенко Ю.В.
ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1943-1945 РОКАХ. 149

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ
РЕЦЕНЗІЯ на навчальний посібник
«Правові та організаційно-тактичні проблеми протидії організованій злочинності», підготовленого кандидатом юридичних наук, доцентом Албулом С.В. та кандидатом юридичних наук, доцентом Андрусенко С.В..... 153

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1’2017

Науковий журнал

Технічний редактор Ісаєнко М. М.
Комп’ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.

Підписано до друку 29.03.2017.Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email - ndrvv1@gmail.com